

PETINPEDESETLET

PANDEMIČNA DRUŽBA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 24.–25. september 2021

PETINPETDESETLET

PANDEMIČNA DRUŽBA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 24.-25. september 2021

Ljubljana, 2021

Izdajatelj:

Slovensko sociološko društvo
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Uredniki:

Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Roman Kuhar

Tehnični urednik:

Igor Jurekovič

Programski odbor:

Predsedstvo Slovenskega sociološkega društva

Recenzentke:

Anja Zalta, Alenka Švab in Veronika Tašner

Oblikovanje in prelom:

Polonca Mesec Kurdija

Korekture:

avtorji

Elektronska izdaja:

Publikacija je brezplačno dostopna na elektronskem naslovu:
<http://www.sociolosko-drustvo.si/>.

Ljubljana, 2021

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 77660931

ISBN 978-961-94302-6-2 (PDF)

KAZALO

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA Hajdeja Igljč	9
PROGRAM SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2021 PANDEMIČNA DRUŽBA Ljubljana, 24. in 25. september	11
OKROGLA MIZA: STARIZEM V ČASU COVIDA-19 <i>Moderator:</i> Otto Gerdina	15
OKROGLA MIZA: SPOL, EKONOMIJA IN TRG DELA V ČASU PANDEMIJE IN PO NJEJ <i>Moderator:</i> Barbara Rajgelj	16
PLENARNA OKROGLA MIZA: UPRAVLJANJE EPIDEMIJE V SLOVENIJI – IZZIVI IN PRILOŽNOSTI <i>Moderator:</i> Jana Javornik	18
PLENARNA OKROGLA MIZA: VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE V ČASU PANDEMIJE <i>Moderator:</i> Živa Kos in Veronika Tašner	19
OKROGLA MIZA: DIGITALNA TRANSFORMACIJA SODOBNIH DRUŽB: KAM NAS PELJEJO TEHNOLOŠKA PODJETJA? <i>Moderator:</i> Andrej Rus	20
SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE ŠOLANJE PRISELJENIH UČENCEV IN DIJAKOV V ČASU PANDEMIJE COVID-19 Barbara Gornik, Lucija Dežan, Zorana Medarić, Mateja Sedmak	22
COVID-19 PRESEŽNA SMRTNOST NA PRIMERU SLOVENIJE IN RANLJIVIH SKUPIN PREBIVALSTVA: KAKO SE OBNAŠA MERCENARIAT V ČASIH »PANDEMIČNE« DRUŽBE?1 Damir Josipovič	28
INTEGRACIJA BEGUNCEV PREKO SOCIALNEGA PODJETNIŠTVA: PRIMERI DOBRIH PRAKS IZ SLOVENIJE Blaž Lenarčič, Maja Zadel, Ksenija Perkovič	36

INTEGRACIJA BEGUNCEV PREKO SOCIALNEGA PODJETNIŠTVA V SLOVENIJI: SOCIO-DEMOGRAFSKI IN ZAKONODAJNI PREGLED Maja Zadel, Ksenija Perkovič, Blaž Lenarčič	41
MARGINALIZACIJA INTERSEKCIJSKE PERSPEKTIVE: TUJCI NA SLOVENSКИH SPLETNIH PORTALIH Rok Smrdelj, Tjaša Učakar	48
MEJA KOT KRAJ NADZOROVANJA IN SREČEVANJA Z DRUGIM: PRIMER MEJNEGA OBMOČJA MED ITALIJO IN SLOVENIJO V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19 Marija Jurić Pahor	54
PROCESI 'SIDRANJA' IN 'SIDRIŠČA' PRISELJENIH MLADOSTNIKOV V SLOVENIJI Mateja Sedmak, Zorana Medarič, Lucija Dežan	60

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO

»PO TEJ IZKUŠNJI SEM PRIPRAVLJEN NA VSE KROGE DANTEJEVEGA PEKLA« - KARIERNE POTI PREKARNIH NOVINARJEV MILENIJSKE GENERACIJE Tinca Lukan, Jožica Čehovin Zajc	65
KRŠČANSTVO NI GLAVNI VZROK KAPITALIZMA IN MODERNEGA EKONOMSKEGA RAZVOJA: KRITIKA HENRICOVE TEZE O DRUŽBAH WEIRD Tibor Rutar	70
MOČ PLATFORMNEGA KAPITALIZMA PRED PANDEMIJO COVID-19 IN PO NJEJ Aleksandra Kanjuo Mrčela	76
ODRAST - ALTERNATIVA KAPITALIZMU? Marko Hočevar	81
ONKRAJ »HOMO ECONOMICUSA«: VEDENJSKA EKONOMIJA IN POMEN NUDGINGA PRI IZBOLJŠEVANJU JAVNEGA ZDRAVJA Minea Rutar	86
POLITIČNO NASILJE IN POLITIČNI KONFLIKTI: PODOBNOŠTI IN RAZLIKE MED DEMOKRATIČNIMI IN AVTOKRATSKIMI DRŽAVAMI Marika Grubar	91
POLOŽAJ MLADIH NA TRGU DELOVNE SILE V ČASU PRED IN MED EPIDEMIJO COVID-19 Miroљjub Ignjatović, Jožica Čehovin Zajc, Jasna Mikić Ljubi	96
VAREN KOT HIŠA: SO STANOVANJA PROSTORI (ZA)VAROVANJA ŽIVLJENJ ALI DENARJA? Klemen Ploštajner	103

OKROGLA MIZA:

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO POLITIKE IN DRUŽBE

Moderatorka: Hajdeja Iglič 108

ZAKAJ JE UPRAVLJANJE EPIDEMIJE V SLOVENIJI SPODLETELO?

Gorazd Kovačič 109

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

DRUŽABNOST IN INFORMACIJSKOKOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE V OBDOBJU DRUGEGA VALA EPIDEMIJE SARS-COV-2

Blaž Lenarčič, Rok Smrdelj 117

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

SITUATED KNOWLEDGES, SITUATED INCONVENIENCES

Jennie Olofsson 122

SOCIOLOŠKI VIDIKI RAZVOJA NOVIH (BIO) TEHNOLOGIJ IN VPRAŠANJE DOLGOŽIVOSTI

Franc Mali 127

VZORCI ZNANSTVENEGA SODELOVANJA V DRUŽBOSLOVJU: DVO-NIVOJSKA BIBLIOMETRIČNA ANALIZA

Marjan Cugmas, Aleš Žiberna, Franc Mali 132

OKROGLA MIZA:

DAVID GRAEBER (1961-2020):

PANDEMIJA IN (ZA)VRAČANJE NORMALNOSTI

Moderator: Klemen Ploštajner 137

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

ANALIZA ARGUMENTOV SLOVENSkih NASPROTNIKOV CEPIV PROTI COVIDU-19 V DRUŽBENIH OMREŽJIH

Ana Hafner, Jožica Čehovin Zajc, Marija Milavec Kapun 138

(SLOVENSKE) DRUŽINE V KRIZI COVID-19

Darka Podmenik, Blaž Bajec 145

POZABLJENA SOCIALNA STRATIFIKACIJA

Mojca Novak 151

ALI BODO PRIZADEVANJA ZA KREPITEV ZDRAVJA IN ZDRAVSTVENO PISMENOST PREŽIVELA COVID ČAS?

Sanja Vrbovšek, Majda Pahor 155

REFLEKSIVNOST IN ODPORNOST NA PANDEMIČNA TVEGANJA

Mirjana Ule 162

SEKCIJI ZA SPOL IN DRUŽBO TER ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

IZKUŠNJE TRANSSPOLNIH OSEB S POSTOPKOM MEDICINSKE TRANZICIJE Nina Perger	166
SLABITEV PROTIDISKRIMINACIJSKE POZICIJE: ISTOSPOLNA PARTNERSTVA NA SLOVENSKIH SPLETNIH PORTALIH Rok Smrdelj	172
PREDRAMIMO SE, UMIRAMO. Sinja Čož	179
STALIŠČA GLEDE COVID-19 IN SPREJETIH JAVNOZDRAVSTVENIH UKREPOV V PRVEM VALU EPIDEMIJE: IZBRANI REZULTATI MEDNARODNE RAZISKAVE »SEBCOV« Ksenija Perković, Urh Grošelj, Miha Oražem, Lenart Škof	183

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

MLADI OSKRBOVALCI V ČASU PANDEMIJE COVID-19 Valentina Hlebec, Tatjana Rakar	190
REPREZENTACIJE PROBLEMOV STARIH LJUDI V ČASOPISU DELO Otto Gerdina	195
SPOPADANJE Z EPIDEMIJO COVIDA-19 V DOMOVIH STAREJŠIH OBČANOV V SLOVENIJI – POGLED ŠTUDENTOV Adriana Kozina, Jožica Čehovin Zajc, Marija Milavec Kapun	200
VSAKDANJE ŽIVLJENJE OTROK V ČASU EPIDEMIJE COVID-19 Tamara Nara, Urban Boljka	205

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

ANALIZA POJAVNOSTI VERSKIH SKUPNOSTI V SLOVENSKEM JAVNEM MEDIJU – ŠTUDIJA PRIMERA ODDAJE DUHOVNI UTRIP Igor Jurekovič	211
RELIGIOUS CONFLICT IN ALBANIA: FINDINGS WITH THE RELIGION-STATE Q-SORT Jochen Töpfer	218

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

CENTRI ZA SOCIALNO DELO V ČASU EPIDEMIJE COVIDA-19: RAZVIJANJE NOVIH ZNANJ ZA SOCIALNO DELO V IZREDNIH SITUACIJAH Tamara Rape Žiberna, Tadeja Kodele	223
---	-----

DOMOVI ZA STAREJŠE OBČANE V PANDEMIČNI DRUŽBI	
Anamarija Kežzar	231
EKSTERNALIZACIJA KOT ODGOVOR NOVIM DRUŽBENIM DISKURZOM	
Ana Jagrič	235
SOCIALNO-NALOŽBENA DRŽAVA	
Srečo Dragoš	240
STAROSTI PRIJAZNA DRUŽBA IN AKTIVNO STARANJE: PROJEKT EMMA	
Jana Mali, Maša Filipovič Hrast, Benjamin Penič	245
ZGODBE IZ KARANTENE: IZKUŠNJE LGBTQ+ STAREJŠIH OD 50 LET	
Anže Jurček, Ana M. Sobočan, Mojca Urek	250
SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO EDUKACIJE IN TERMINIOLOŠKA SEKCIJA	
KOMUNIKATIVNE FIGURACIJE V ČASU KARANTENE	
Dejan Jontes, Breda Luthar, Maruša Pušnik	255
COVID-19 V SLOVENSKIH SPLETNIH MEDIJIH: ANALIZA S POMOČJO RAČUNALNIŠKE OBDELAVE JEZIKA	
Senja Pollak, Matej Martinc, Andraž Pelicon, Matej Ulčar, Andreja Vezovnik	260
JEZIKOVNE PRAKSE NA SLOVENSKEM V ZADNJIH ŠESTDESETIH LETIH: RABA ŽENSKIH IN MOŠKIH OBLIK POKLICNIH POIMENOVANJ	
Jasna Mikić Ljubi	269
OKROGLA MIZA:	
METODOLOŠKI IZZIVI SOCIOLOŠKEGA RAZISKOVANJA V ČASU PANDEMIJE	
<i>Moderator:</i> Mitja Hafner Fink	274
PREDSTAVITEV AVTORJEV	275

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

Spoštovane članice, spoštovani člani Slovenskega sociološkega društva!

Pred dobrim letom in pol smo prvič ustavili življenje v državi. Zaprle so se šole in delovni prostori, trgovine in kulturne ustanove. V naslednjih mesecih sta bili slovenska družba in politika na preizkušnji, ki jo je povzročila epidemija globalnih razsežnosti. Pandemija je amplificirala družbene probleme in razvojne izzive, ki jih sociologi in sociologinje raziskujemo in na katere opozarjamo javnost že dlje časa. Zato smo se v Slovenskem sociološkem društvu odločili, da letošnje srečanje namenimo refleksiji družbenih posledic epidemije in življenju v novih okoliščinah, ki smo jih poimenovali pandemična družba.

Klima, v kateri smo vstopili v epidemijo, nam ni bila naklonjena – padec vlade, politična razklanost in necivilnost javnega diskurza, pomanjkanje zaupanja v javne institucije, ter nenazadnje še živ spomin na veliko ekonomsko krizo leta 2008. Vse te centrifugalne sile so otežile mobilizacijo solidarnostnih potencialov v družbi, ki so običajno potrebni za uspešno spopadanje z resno zdravstveno krizo. Podobno velja tudi za mednarodno okolje, kjer so bila zadnja leta zaznamovana s krhanjem transatlantske koalicije in z notranje-evropskimi nesoglasji glede brexita, vladavine prava in urejanja migrantske problematike. To je vplivalo na zmožnost koordinacije med državami članicami EU in drugimi v začetnem obdobju epidemije.

Krize odpirajo vrata za radikalnejše spremembe na področju upravljanja družb, za t.i. veliki pok, ko se lahko smeri razvoja obrnejo v eno ali drugo smer. Nobeno od področij družbenega življenja ne more uiti pretresu – od družinskega življenja in medosebnih odnosov, do organizacije delovnega življenja in prostočasnih aktivnosti. Zdravstvena kriza vpliva na odnose med spoli, zaostruje razmerja družbenih neenakosti, spreminja mnogotere kulturne in religijske oblike vedenja in védenja ter vodi v preizpraševanja novih podob post-covidnega urbanega okolja in, širše, vloge javnega dobrega v naši družbi.

Nezadovoljstvo z upravljanjem z epidemijo je še povečalo razklanost slovenske družbe. Koalicije, ki se pri tem oblikujejo, so raznovrstne in nepredvidljive, saj presegajo siceršnje politično-nazorske pripadnosti. Okrepljene z informacijsko infrastrukturo novih družbenih medijev se vse bolj zapirajo v svoje virtualne mehurčke in intenzivirajo negativni odnos do druge strani, ki postopoma prerašča v odprt konflikt. Pandemija je opozorila na globalni vpliv novih mnenjskih voditeljev, katerih moč ni omejena z odgovornostjo.

Letno srečanje Slovenskega sociološkega društva, ki bo zaradi epidemiološke situacije že drugič zapored potekalo večinoma na daljavo, predstavlja priložnost, da o zgornjih vprašanih razpravljamo na okroglih mizah in v okviru dogodkov, ki jih organizira štirinajst društvenih sekcij. Število sodelujočih članov in članic ter zunanjih gostov je znova visoko, kar priča o živosti našega društva.

Drage kolegice in kolegi, verjamem, da vam bo pričujoči zbornik ponudil zanimivo branje. Ob tem vas vljudno vabim, da vzamete v roke tudi zadnji tematski številki Družboslovnih razprav, ki sta namenjeni obravnavi družbenih vidikov pandemije (*DR*, XXXVI, št. 94–95, avgust-december 2020 in *DR*, XXXVII, št. 96 - 97, junij 2021).

dr. Hajdeja Igljč,
predsednica Slovenskega sociološkega društva

PROGRAM

SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2021 PANDEMIČNA DRUŽBA

Ljubljana, 24. in 25. september

PETEK, 24. 9. 2021

09:00 – 09:15

DOBRODOŠLICA

Pozdravni nagovor predsednice SSD Hajdeje Igljč

09:15 – 10:45

OKROGLA MIZA: STARIZEM V ČASU COVIDA-19

Sodelujejo: Dušan Keber, Majda Pahor, Zvezdan Pirtovšek, Denis Sahernik

Moderira: Otto Gerdina

10:45 – 11:00 Odmor

11:00 – 12:30

OKROGLA MIZA:

SPOL, EKONOMIJA IN TRG DELA V ČASU PANDEMIJE IN PO NJEJ

Sodelujejo: Nina Bakovnik, Maja Breznik, Tea Jarc, Aleksandra Kanjuo Mrčela

Moderira: Barbara Rajgelj

12:30 – 14:00 Odmor za kosilo

14:00 – 14:15

POZDRAVNI NAGOVOR

Gregor Majdič, novoizvoljeni rektor Univerze v Ljubljani

14:15–16:15

PLENARNA OKROGLA MIZA:

UPRAVLJANJE EPIDEMIJE V SLOVENIJI – IZZIVI IN PRILOŽNOSTI

Sodelujejo: Monika Ažman, Lidija Jerkič, Tomaž Klipšteter, Gorazd Kovačič, Zarja Muršič, Igor Papič, Luka Renko, Srečko Šestan, Andrej Šter

Moderira: Jana Javornik

16:15 – 16:45 Odmor

16:45 – 18:45

**PLENARNA OKROGLA MIZA:
VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE V ČASU PANDEMIJE**

Sodelujejo: Tanja Oblak Črnič, Gregor Deleja, Slavko Gaber, Dejan Jontes,
Marjana Kolenko, Marjan Šimenc, Ljubica Marjanovič Umek, Valerija Zorko
Moderira: Živa Kos in Veronika Tašner

18:45 – 19:15 Odmor

19:00 – 20:30

OBČNI ZBOR ČLANOV IN ČLANIC SSD

Poročilo o delu
Izbor častnega_e člana_ice

SLAVNOSTNA PODELITEV NAGRAD SSD

SOBOTA, 25. 9. 2021

9:00 – 10:15

**OKROGLA MIZA:
DIGITALNA TRANSFORMACIJA SODOBNIH DRUŽB:
KAM NAS PELJEJO TEHNOLOŠKA PODJETJA?**

Sodelujejo: Jelena Burnik, Vuk Čošić, Pavel Gantar, Lenart Kučič, Primož Zupan
Moderira: Andrej Rus

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE I.

Sodelujejo: Zorana Medarić in Lucija Dežan, Ksenija Perković in Maja Zadel in
Blaž Lenarčič, Rok Smrdelj in Tjaša Učakar
Moderira: Mateja Sedmak

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO I.

Sodelujejo: Marko Hočevar, Miroljub Ignjatović in Jožica Čehovin Zajc ter
Jasna Mikić Ljubi, Tinca Lukan
Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela

10:15 – 10:30 Odmor

10:30 – 11:45

**OKROGLA MIZA:
SOCIOLOGIJA POLITIKE IN DRUŽBE**

Inavguralna okrogla miza sekcije za sociologijo politike in družbe
Sodelujejo: Mitja Hafner Fink, Andrej Kirbiš, Gorazd Kovačič, Jana Javornik,
Damjan Mandelc, Tibor Rutar, Tamara Pavasović Trošt, Simona Zavratnik
Moderira: Hajdeja Igljč

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

Sodelujejo: Tilen Blatnik, Blaž Lenarčič in Rok Smrdelj

Moderira: Marjan Hočevar

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

Sodelujejo: Marjan Cugmas, Olga Markič, Maruša Nardoni,

Jennie Olofsson, Renata Šribar

Moderira: Franc Mali

11:45 – 12:00 Odmor

12:00 – 13:15

OKROGLA MIZA:

DAVID GRAEBER (1961-2020) –

PANDEMIJA IN (ZA)VRAČANJE NORMALNOST

Sodelujejo: Ajda Pistotnik, Tjaša Pureber, Jernej Trebežnik

Moderira: Klemen Ploštajner

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

Sodelujejo: Ana Hafner in Jožica Čehovin Zajc in Marija Milavec Kapun,

Darka Podmenik in Blaž Bajec, Mojca Novak, Mirjana Ule, Sanja Vrbovšek

Moderira: Majda Pahor

SEKCIJI ZA SPOL IN DRUŽBO IN ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Sodelujejo: Sinja Čož, Nina Perger, Ksenija Perkovič, Jasna Podreka, Rok Smrdelj

Moderira: Milica Antić Gaber in Alenka Švab

13:15 – 14:30 Odmor za kosilo

14:30 – 15:45

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

Sodelujejo: Adriana Kozina in Jožica Čehovin Zajc in Marija Milavec Kapun,

Tatjana Rakar in Valentina Hlebec, Otto Gerdina, Laura Mrčela, Urban Boljka

in Tamara Narat

Moderira: Maša Filipovič Hrast

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO II.

Sodelujejo: Polona Črnič, Marike Grubar, Klemen Ploštajner, Minea Rutar,

Tibor Rutar

Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE II.

Sodelujejo: Veronika Bajt, Barbara Gornik in Lucija Dežan in Zorana Medarić,

Damir Josipovič, Marija Jurić Pahor

Moderira: Mateja Sedmak

15:45 – 16:00 Odmor

16:00 – 17:15

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Igor Bahovec, Mohammed Ilyas, Igor Jurekovič,
Gašper Mithans, Jochen Toepfer
Moderira: Anja Zalta

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

Sodelujejo: Tamara Rape Žiberna in Tadeja Kodele, Jana Mali in Benjamin Perič
in Maša Filipovič Hrast, Anamarija Kejžar, Ana Jagrič, Anže Jurček in
Mojca Urek, Srečo Dragoš
Moderira: Ana M. Sobočan

17:15 -17:30 Odmor

17:30 – 18:45

TERMINOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Senja Pollak in Jasna Mikić Ljubi
Moderira: Jasna Mikić Ljubi

OKROGLA MIZA:

**METODOLOŠKI IZZIVI SOCIOLOŠKEGA RAZISKOVANJA
V ČASU PANDEMIJE**

Sodelujejo: May Doušak, Valentina Hlebec, Miran Lavrič, Bojana Lobe
Moderira: Mitja Hafner Fink

OKROGLA MIZA: STARIZEM V ČASU COVIDA-19

Pandemija covida-19 nudi idealno izhodišče za razmišljanje in ugotovitve o starizmu v zdravstvu. Že raziskava o doživljanju starizma v zdravstvenih ustanovah v Sloveniji, ki je bila opravljena pred epidemijo (iz leta 2017) je pokazala, da je več kot dve tretjini starejših od 65 let pri zdravstvenih obravnavi občutilo diskriminacijo. Kljub alarmantnem stanju in dejstvu, da so stari ljudje najpogostejši uporabniki zdravstvenih storitev, v zdravstvenem sistemu ni opaziti večjih sprememb pri razvoju in sprejemanju strategij za njihovo obravnavo. Problem se začne že pri izobraževanju, kjer so geriatrične gerontološke vsebine potisnjene v ozadje. Številni zdravniki priznavajo, da raje delajo z mlajšimi kot starejšimi pacienti. Kar pomeni, da so stari v zdravstvu že tako ali tako bolj verjetno obravnavani slabše kot drugi, če ne zaradi drugega, zaradi pomanjkanja specialistov geriatrov.

Na okrogli mizi bomo s strokovnjaki razpravljali o tem, koliko negativni stereotipi, predsodki in starostna diskriminacija posredno ali neposredno vplivajo na količino in kvaliteto oskrbe in kako se je to pokazalo v času epidemije covida-19. Ali je odsotnost negovalnih bolnišnic, ki bi jih v času epidemije potrebovali, da stari ljudje ne bi umirali v domovih za starejše občane, simptom sistemskega starizma? Kaj pa dejstvo, da vseh okuženih v domovih starejših občanov niso prepeljali v bolnišnično oskrbo, kljub temu, da bolnišnične kapacitete še niso bile popolnoma izkoriščene? In končno, kako razumeti izključitev starih ljudi iz izhodiščnih kliničnih testiranj nekaterih cepiv za covid-19? Je to spodrsrljaj ali posledica starizma, ki sega globoko v zdravstveno sfero?

Moderator: **OTTO GERDINA**

Sodelujejo: DUŠAN KEBER,
MAJDA PAHOR,
ZVEZDAN PIRTOVŠEK,
DENIS SAHERNIK

OKROGLA MIZA: SPOL, EKONOMIJA IN TRG DELA V ČASU PANDEMIJE IN PO NJEJ

Številne raziskave kažejo, da je pandemija **Covid-19 v družbeni in ekonomski sferi** nesorazmerno bolj prizadela ženske, vključno z višino dohodkov in zaposlenostjo.¹ V času pandemije so večino gospodinjskih opravil in skrbi za otroke prevzele ženske,² več žensk kot moških je izgubilo delo, v poletnih časih, ko se je ponovno zaposlovalo, pa je bila večina na novo zaposlenih moških.³ Med drugim je Evropski parlament sprejel resolucijo, s katero je pozval naj v sferi dela in ekonomije programi pokoronske obnove upoštevajo tudi perspektivo spola, zlasti pa:

- je treba preučiti naravo in lokacije dela po krizi, pri čemer delo od doma ne sme postati alternativa sistemu otroškega varstva,
- so potrebne investicije v sistem otroškega varstva, da se zagotovi enakost spolov in ekonomsko opolnomočenje žensk,
- moške naj se spodbuja k uporabi prožnih oblik dela, ki jih uporabljajo večinoma ženske,
- v pandemičnem in postkriznem obdobju je treba upoštevati posebno težke razmere, s katerimi se soočajo enostarševske družine, med katerimi prevladujejo družine z materami (85%),
- povečati je treba udeležbo žensk v gospodarstvu in zagotoviti enako plačilo za enako delo kot vodilno načelo pri oblikovanju odzivov na krizo;
- podpora podjetnicam, ki bodo skušale graditi na veččinah, ki so jih pridobile med krizo.⁴

Na okrogli mizi se bomo dotaknile položaja žensk na trgu dela in v ekonomski sferi v pandemiji pri nas, analizirale spolno občutljivost ukrepov slovenskih oblasti, izpostavile

-
1. Eurofound, Living, working and COVID-19: Impact on gender equality, 11.3.2021 (<https://www.eurofound.europa.eu/sl/publications/presentation/living-working-and-covid-19-impact-on-gender-equality>).
  2. EIGE, Unpaid care and housework (<https://eige.europa.eu/covid-19-and-gender-equality/unpaid-care-and-housework>).
  3. EIGE, Covid-19 derails gender equality gains, 5.3.2021 (<https://eige.europa.eu/news/covid-19-derails-gender-equality-gains>).
  4. European Parliament, The gender perspective in the Covid-19 crisis and post-crisis period, 21.1.2021 (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0024_EN.pdf)

vpliv dolgotrajnega in nepredvidljivega zapiranja šol in vrtcev na položaj staršev, zlasti žensk in staršev v enostarševskih družinah. Govorile bomo o spremembah na trgu plačanega dela, zlasti vplivu krize na prihodke iz dela, zaposlitvene in karierne možnosti, kakovost življenja, duševno zdravje ter možnosti delovanja v podjetniški sferi. Dotaknile se bomo tudi položaja mladi žensk na trgu dela.

Moderatorica: **BARBARA RAJGELJ**

Sodelujejo: NINA BAKOVNIK,
MAJA BREZNIK,
TEA JARC,
ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

PLENARNA OKROGLA MIZA: UPRAVLJANJE EPIDEMIJE V SLOVENIJI – IZZIVI IN PRILOŽNOSTI

Slovenija je 12. marca 2020 razglasila epidemijo nalezljive bolezni COVID-19. Osrednjo vlogo pri njenem obvladovanju je prevzela vlada, ki je svoj mandat nastopila en dan kasneje. Upravljanje epidemije je od takrat izpostavilo spremembe v razmerjih moči, strukturne neenakosti, pomanjkanje ustreznih znanj, normativnih in strokovnih podlag ter infrastrukturno neopremljenost, vključno s kadrovskim, podatkovnim in analitičnim primanjkljajem. Oddaljenost uporabnikov in uporabnic politik, pogosto tudi stroke, od procesov oblikovanja in sprejemanja ukrepov ter odsotnost strokovnih podlag sta vodili v nižanje političnega zaupanja; politizacija ukrepov, zlasti neutemeljeni ukrepi in izjeme, ki so izkazovali politično moč posameznih resorjev, je širši javnosti razkrila vrednotno nenevtralnost javnih politik. Okrogla miza prinaša vpogled v bogate izkušnje, dileme in izzive, s katerimi se soočajo akterji, ki aktivno sooblikujejo prostor političnega.

Moderatorica: **JANA JAVORNIK**

Sodelujejo: MONIKA AŽMAN,
LIDIJA JERKIČ,
TOMAŽ KLIPŠTETER,
GORAZD KOVAČIČ,
ZARJA MURŠIČ,
IGOR PAPIČ,
LUKA RENKO,
SREČKO ŠESTAN,
ANDREJ ŠTER

PLENARNA OKROGLA MIZA: VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE V ČASU PANDEMIJE

Epidemija je bila v Sloveniji uradno razglašena 12. marca 2020. Večina vzgojno-izobraževalnih institucij je svoja vrata prvič zaprla 16. marca 2020, 12 dni po prvi okužbi s koronavirusom covid-19 v Sloveniji. Po relativno mirnem počitniškem obdobju se je zgodba z zapiranjem edukacijskih institucij ponovila jeseni 2020. Dijaki in učenci so ostali doma že oktobra. Najmlajši od krompirjevih počitnic, najstarejši še teden dlje. Študijski proces pa poteka na daljavo že od prvega vala pandemije, razen redkih izjem (laboratorijske vaje, individualni pouk). Nakazana problematika je še toliko pomembnejša ob dejstvu, da so slovenski otroci in mladostniki ostali doma najdlje od vseh otrok v Evropski uniji. Slovenija pa se je v EU proslavila kot država, ki je vrtce, šole in fakultete zapirala med prvimi, odpirala pa med zadnjimi.

Okrogla miza edukacijske in pedagoške sekcije je namenjena razpravi o situaciji v vzgojno izobraževalnih institucijah v Sloveniji, od vrtcev, osnovnih in srednjih šol ter fakultet, ki ji je botrovala pandemija, njenih posledicah in možnih spoprijemi z nastalo situacijo.

Moderatoriki: **ŽIVA KOS** in **VERONIKA TAŠNER**

Sodelujejo: TANJA OBLAK ČRNIČ,
GREGOR DELEJA,
SLAVKO GABER,
DEJAN JONTES,
MARJANA KOLENKO,
MARJAN ŠIMENC,
LJUBICA MARJANOVIČ UMEK,
VALERIJA ZORKO

OKROGLA MIZA: DIGITALNA TRANSFORMACIJA SODOBNIH DRUŽB: KAM NAS PELJEJO TEHNOLOŠKA PODJETJA?

Digitalna transformacija sodobnih družb je postala realnost. Če je še pred nekaj leti ta izraz vzbujal zgolj vznemirjenje med poznavalci pa je digitalna transformacija postala jedro naprednih javnih politik vlad na vseh kontinentih. Institucionalizacija digitalnega izziva je vidna tako v nacionalnih strateških dokumentih kot tudi v agendi mednarodnih organizacij. OECD na primer že od leta 2017 vodi projekt Go Digital, ki se bo iztekel konec 2022 s priporočili vladam članicam kako upravljati s procesom digitalne transformacije vključno z indikatorji za spremljanje napredka držav v tem vseobsegajočem procesu.

V proces digitalne transformacije so vključene pratično vse sfere življenja od politike, državne administracije, sodstva, do šolstva, zdravstva, socialnega varstva in seveda ekonomije pa vse do zasebnega življenja ljudi. Tehnologije imajo tako fundamentalen vpliv na socialni sistem, da nihče več ne govori le o digitalizaciji posameznih procesov temveč o transformaciji družb. Kljub temu, da je jasno, da tehnologije globoko posegajo v družbeno organizacijo in odnose pa danes ni prave debate o tem, kakšna bo nova družba, ki se poraja v procesu digitalne transformacije, čeprav obstajajo pomembni začetki, ki tematizirajo posamezne probleme kot so varstvo zasebnosti, varstvo konkurence in varovanje pravic zaposlenih v gig ekonomiji. Medtem ko manifesti digitalnih podjetnikov brez izjeme pozivajo k destrukciji ostoječe družbene organizacije, radikalni redistribuciji družbene moči in instrumentalizaciji temeljnih odnosov v družbah, se velikanske količine zasebnih in javnih virov nemoteno stekajo v podporo tej transformaciji ne da bi se zastavljala ključna vprašanja kaj, kako in v kaj se transformirajo obstoječe družbene strukture, odnosi in institucije.

Namen te okrogle mize je, da sprožimo to debato v sociološki skupnosti. Osnovno vprašanje je ali digitalna transformacija res prinaša novo obliko socialne organizacije ali pa gre zgolj za radikalizacijo temeljnih tržnih razmerij visokega kapitalizma, kjer se z uporabo novih tehnologij zgolj povečuje učinkovitost eksploatacije obstoječih sistemov? Ali vstopamo zgolj v novo dobo "kapitalizma nadzora", kjer gre za prilaščanje presežne vrednosti informacij ali pa bo prišlo do temeljite preobrazbe socialnega sistema? Če pa naj bi šlo za pravo družbeno preobrazbo, kakšne bodo značilnosti družbe, ki bo izšla iz digitalne transformacije? Kakšne bodo ključne podobnosti in ključne razlike v primerjavi s sedanjo družbo v sferi politike, znanosti, ekonomije in civilne družbe? Kaj se bo zgodilo z ključnimi vrednotami razsvetljenstva, ki so v osnovi sodobnih družb? Kako bo razumljena svoboda, pravičnost, demokracija, solidarnost, moč in oblast? Skratka, kakšna bo narava nove družbe po doseženi digitalni transformaciji? Če ta vprašanja danes še ne motijo spanca

družbenih elit, potem je naloga sociologov, da jih izostrimo do te mere, da bo zaskrbljenost zdramila tudi najbolj zasanjane tehnološke optimiste.

Moderira: **ANDREJ RUS**

Sodelujejo: JELENA BURNIK,
VUK ČOŠIČ,
PAVEL GANTAR,
LENART KUČIČ,
PRIMOŽ ZUPAN

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

BARBARA GORNIK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

LUCIJA DEŽAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

ZORANA MEDARIĆ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije

MATEJA SEDMAK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

ŠOLANJE PRISELJENIH UČENCEV IN DIJAKOV V ČASU PANDEMIJE COVID-19¹

Povzetek: V prispevku² obravnavamo šolanje priseljenih učencev in dijakov v času pandemije COVID-19. Pri tem izhajamo iz pregleda literature in raziskave, izvedene v sklopu projekta Horizont 2020 MiCREATE - Migrant Children and Communities in a Transforming Europe (Priseljeni otroci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi). V raziskavi so bili izvedeni intervjuji in fokusne skupine s priseljenimi osnovnošolci in srednješolci ter informativni intervjuji z učitelji. Poseben poudarek je namenjen razmisleku o socialnih neenakostih, s katerimi se srečujejo mladi priseljenci v šolah, in vprašanjem reprodukcije socialnih neenakosti v času pandemije. V prispevku ugotavljamo, da v Sloveniji ni enotnega pristopa k obravnavi priseljenih otrok in mladostnikov, med pandemijo pa so se šole soočale s številnimi novimi izzivi, vključno s tehničnimi in organizacijskimi, ki so dodatno izpostavili ranljivosti nekaterih učencev.

Ključne besede: COVID-19, priseljeni učenci, šolanje na daljavo, socialne neenakosti, Slovenija

Uvod

Socialna neenakost priseljenih otrok je večdimenzionalen pojav, ki ga pogojujejo individualne in strukturne okoliščine priseljenih otrok (Pajnik 2013: 60). Poleg individualnih okoliščin imajo pomembno vlogo tudi priseljske skupnosti in širša družba. V slednjih so kot ključne razumljene priseljske politike ter stopnja sprejemanja priseljencev v družbo.

1. Izvirni znanstveni članek je bil v razširjeni različici objavljen v reviji Družboslovne razprave, XXXVII, št. 94-95, 2020.
2. Članek je objavljen s finančno podporo programa Evropske unije Obzorje 2020 Program raziskav in inovacij po sporazumu o dodelitvi sredstev št. 822664 in ARRS programa Mejna področja: Območja kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti (št. P6-0279).

V izobraževanju se socialna neenakost priseljenih učencev kaže v višji stopnji zgodnjega osipa, nižjih učnih dosežkih in pogostejšem vpisu v manj zahtevne šolske programe (Huttova in dr. 2010; OECD 2015; Stanat in Christensen 2007). Na (ne)enakost priseljenih otrok v izobraževanju vplivajo organiziranost šole, viri, ki jih ima šola na voljo, ter učno okolje (Dupriez and Dumay 2006). Pomembno je tudi znanje jezika države gostiteljice, ki za priseljene učence predstavlja poseben izziv in ustvarja jezikovne ovire, saj je v večini primerov to njihov drugi ali dodatni jezik (OECD 2012; OECD 2015). Študije kažejo, da znanje jezika pomembno vpliva na dosežke priseljenih otrok in zmanjšuje tveganje za zgodnjo opustitev šolanja (Noorani in dr. 2019). Nezanemarljiva je tudi vloga digitalne pismenosti, kar se je pokazalo zlasti ob zaprtju šol v času pandemije COVID-19, ko se je učni proces preselil v spletne učilnice. Raziskovalci (npr. Colucci 2017; Moore in dr. 2018) opozarjajo na digitalni razkorak med priseljenimi in nepriseljenimi učenci, pri čemer je pri prvih pogostejša nižja stopnja digitalne pismenosti v primerjavi z nepriseljenimi vrstniki. Pri šolanju na daljavo³ je digitalna pismenost ključna, saj študije kažejo, da učinkovita uporaba digitalnih orodij pomembno vpliva na šolsko uspešnost (Aswhati in Haneefa 2015: 49).

Med ključne dejavnike pri doseganju enakosti (priseljenih) otrok umeščamo tudi družino; predvsem zaradi njene podpore pri šolanju, njenih družbenoekonomskih razmer ter jezika, ki ga govorijo doma. Priseljeni otroci pogosteje živijo v družinah s slabšimi družbenoekonomskimi razmerami in imajo redkeje dostop do primerne prostora za učenje, ki vključuje računalnik in internetno povezavo (OECD 2020b: 15–16; Blundell in dr. 2020; Moore in dr. 2018). Priseljeni starši pogosteje ne (z)morejo nuditi ustrezne podpore svojim otrokom, ker slabo poznajo šolsko kulturo, organizacijsko strukturo, izobraževalne standarde in zahteve nacionalnega šolskega sistema (OECD 2020a).

V prispevku obravnavamo izkušnje priseljenih učencev in dijakov s šolanjem na daljavo v času 1. vala pandemije COVID-19 v Sloveniji. Izpostavljamo, da je zapiranje šol poslabšalo že tako neenak položaj priseljenih otrok, *ad hoc* ukrepi pa so zaobšli njihove specifične potrebe.

Metodologija

Analiza temelji na podatkih iz projekta Horizont 2020 MiCREATE - *Migrant Children and Communities in a Transforming Europe (Priseljeni otroci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi)*. Namen projekta je prispevati k uspešnemu vključevanju priseljenih otrok preko otrokosrediščnega pristopa na ravni izobraževanja in politik.

Podatki so bili pridobljeni med aprilom in oktobrom 2020 in se nanašajo na izkušnje iz 1. vala epidemije COVID 19 v Sloveniji. V aprilu in maju so bili izvedeni informativni spletni pogovori s 6 učiteljicami iz 2 osnovnih in 4 srednjih šol. Namen razgovorov je bil ugotoviti, kako poteka šolanje na daljavo in kako se šole odzivajo na specifične potrebe priseljenih otrok. V septembru in oktobru 2020 smo opravili 30 intervjujev (9 fantov, 21 deklet) s priseljenimi dijaki iz 3 srednjih šol. Respondenti so bili večinoma iz republik nekdanje Jugoslavije. Izvedli smo tudi 5 fokusnih skupin s 24 dijaki (15 deklet, 9 fantov). Vsi intervjuji in fokusne skupine so bili izvedeni v živo.

3. V članku uporabljamo izraz šolanje na daljavo, ki se navezuje na poučevanje na daljavo v času izrednih razmer. Označuje uporabo učnih rešitev, ki omogočajo izobraževanje na daljavo. Primarni cilj v času izrednih razmer ni poustvariti robusten izobraževalni sistem, temveč omogočiti začasen dostop do navodil in učne pomoči na način, ki je hiter, zanesljiv in dostopen v nujnih ali kriznih razmerah (Hodges in dr. 2020).

Rezultati

Pandemija COVID-19, posledično zaprtje šole in šolanje na daljavo so za izobraževalne institucije predstavljali poseben izziv. V izrednih okoliščinah je bil primarni cilj zagotoviti hiter dostop do razpoložljivih izobraževalnih orodij. Prvi dnevi šolanja na daljavo so bili zaznamovani z zmedo glede izvajanja izobraževalnih programov in kurikulumuma ter nezadovoljstvom zaradi preobremenjene internetne infrastrukture. Izvedba pouka je bila prepuščena avtonomiji posameznih šol, pri čemer so sogovornice iz naše raziskave izpostavile, da so bila navodila Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS (MIZŠ), kako zastaviti izobraževalni proces, pogosto pomanjkljiva in nejasna. Navodila, povezana z izobraževanjem priseljenih učencev so popolnoma umanjala. Posledično so med šolami nastale velike razlike glede obravnave potreb priseljenih učencev.

Šolski kontekst

Pri poučevanju na daljavo so bili učitelji soočeni z dvema ključnima izzivoma: vzdrževanjem stikov z učenci, ki ne govorijo slovensko, ter premagovanjem izzivov, povezanih s poučevanjem v spletnem okolju (npr. vzdrževanjem ravni in kakovosti znanja, uvajanjem alternativnih možnosti razlage, vzdrževanjem motivacije (priseljenih) učencev in dijakov). Prehod na šolanje na daljavo so spremljali neizkušenos učiteljev s poučevanjem na daljavo, razlike v njihovih tehničnih spretnostih in pomanjkanje vključujočih izobraževalnih aktivnosti, ki bi naslavljale potrebe priseljenih učencev in vzpostavljale enake možnosti.

Učitelji so poudarjali pomanjkljiv prenos znanja pri poučevanju na daljavo:

»Snov, ki smo jo obravnavali od marca do maja je za vedno izgubljena. Sploh si ne predstavljam vseh lukenj v znanju, ki se bodo pojavile. Šolanje na daljavo ne more nadomestiti tega kar ponuja pouk v učilnici.« (profesorica iz srednje šole)

Težavnost učenja na daljavo so izpostavili tudi priseljeni dijaki:

Meni, na primer za matematiko, je dosti lažje, ko mi profesorica v živo razlaga na tabli in tudi jaz rešujem te naloge z njo, kot da nam preko Zooma samo pove in to je to. Je dosti lažje tako v živo in jaz res upam, da ne bodo spet zaprli (šole). (dijakinja, 16 let, priseljena iz BiH)

V šolah, kjer so bile potrebe priseljenih učencev dobro naslovljene že pred pandemijo, so bili učitelji bolj odzivni glede njihovih potreb tudi v času zaprtja šol. Na eni izmed osnovnih šol je bila vzpostavljena mreža učiteljev, ki so nudili individualno podporo priseljenim učencem. Nekatere učiteljice pa so izpostavile, da zaradi preobremenjenosti s pripravami in zahtevami, ki so izšle iz prehoda na šolanje na daljavo, niso mogle posvetiti več časa in virov specifično priseljenim otrokom. Zaradi usmerjenosti na vsebino poučevanja so psihološkim in emocionalnim potrebam otrok namenile manj pozornosti:

Včasih smo pozabljali na njihove čustvene stiske. Podobno kot odrasli se tudi oni odzivajo različno na te izredne okoliščine. (učiteljica iz osnovne šole)

Zaprtje šol je imelo negativne učinke na priseljene učence tudi zaradi prekinitve obstoječih integracijskih ukrepov, ki so namenjeni vzpostavljanju enakih možnosti (npr. dodatne ure učenja slovenskega jezika ali dodatna učna pomoč). Zaradi prekinitve pouka učenja slovenskega jezika so bili zlasti na novo priseljeni učenci v izrazito slabšem položaju. Izpostavili so, da jim vključenost v te ure poleg učenja jezika predstavlja tudi možnost socializacije, priložnost za spoznavanja učencev, sklepanja prijateljstev in lažjega izražanja. Taka prekinitvev aktivnosti, četudi začasna, ima lahko dolgoročne negativne učinke na učne

dosežke in ambicije, doprinese pa lahko tudi k osipu priseljenih učencev iz izobraževalnih institucij.

Specifične potrebe priseljenih otrok

Priseljeni učenci, zlasti na novo prispeli, potrebujejo dodatno učno podporo, individualiziran pristop, specifične metode dela, prilagojene razlage in alternativne učne pripomočke, kar pa je v 1. valu pandemije umanjalo. Metode poučevanja jezika za priseljene učence so bile v času šolanja na daljavo omejene predvsem na pisne razlage, saj poučevanju preko spleta omogoča manjšo uporabo različnih metod poučevanja.

Priseljeni učenci so izpostavili, da so jezikovne ovire vplivale na izobraževalni proces in njihovo zmožnost razumevanja navodil. Slednja so bila v večini primerov podana izključno v slovenščini. V tem pogledu so bile jezikovne omejitve ključne pri ohranjanju neenakih možnosti za priseljene učence.

Prehod na šolanje na daljavo je vplivalo na učenje jezika, saj se je jezika veliko lažje naučiti v interakciji, ki poteka v živo. Osebnosti so pomembni za usvajanje jezika, olajšajo pa tudi učenje »akademskega jezika«. Brez dnevnih stikov z vrstniki, ki pripomorejo k neformalnemu učenju jezika in ob manj interakcijah z učitelji priseljeni učenci težje premagujejo jezikovne ovire in se učijo jezika države gostiteljice:

Šola je bila okolje, v katerem so naši učenci uporabljali slovenščino vsaj 7 ali 8 ur. Zdaj tega ni. Jezika ne uporabljajo aktivno in posledica je šibko znanje. Ko se znanje jezika poslabša, se to kaže tudi pri drugih predmetih. (učiteljica iz osnovne šole)

Na neenake možnosti za priseljene učence in možnost zaostanka v učnem procesu vpliva tudi digitalna pismenost. Praviloma so šole učence opremile z računalniki in tablicami, vendar jih niso naučile, kako jih uporabljati za učenje na daljavo. Učitelji iz naše raziskave so izpostavili mlajše priseljene učence, ki so imeli težave pri ustvarjanju dokumentov v Wordu, pripravi predstavitve v PowerPointu, pošiljanju domačih nalog po e-pošti ali e-učilnici. Nekaj priseljenih učencev je izpostavilo težave z digitalnimi platformami in zmedo, ki je zaznamovala prve tedne, predvsem nejasnost navodil za uporabo različnih orodij (Moodle, Google e-učilnice, MS Teams). Zaradi nejasnih navodil in pomanjkljive strukture dela so nekateri učenci odlašali z delom, kar je vplivalo na njihovo sposobnost učenja in motivacijo. Nekateri so poročali, da se ne morejo spoprijeti s količino šolskih obveznosti, kar je povzročilo kopičenje obveznosti in izgubo motivacije.

Nismo imeli dovolj časa za vse med online poukom. Profesorji so imeli različne zahteve in pričakovanja. Nekateri so naložili gradivo v e-učilnico, drugi v e-asistenta, nekateri so nam poslali stvari po elektronski pošti. Ni bilo mogoče končati do 14:30 in zlahka si pozabil na domačo nalogo. (dijakinja, 17 let, priseljena iz BiH)

Čeprav v okviru raziskave ni bilo moč neposredno oceniti, ali je digitalna vrzel večja pri priseljenih učencih v primerjavi z njihovimi vrstniki, jo študije potrjujejo (npr. Colucci 2017; Moore in dr. 2018). Domnevamo lahko, da so se priseljeni učenci s šibkim znanjem slovenščine soočali z več težavami že zato, ker so spletne izobraževalne platforme in navodila praviloma le v slovenščini. Učitelji so tudi poročali, da so starši priseljenih učencev pogosto digitalno manj vešč. Slednje omejuje njihove zmožnosti, da bi otrokom pomagali pri praktičnih težavah, ki so se pojavile v času šolanja na daljavo.

Zaključek

V času 1. vala pandemije COVID-19, ko so bile šole v Sloveniji za večino učencev zaprte od sredine marca do začetka septembra, so učitelji v naši raziskavi izpostavili pomanjkanje informacij s strani MIZŠ glede dela s priseljenimi učenci. Ocenjujemo, da je pomanjkanje ustreznih ukrepov za naslavljanje potreb priseljenih učencev deloma rezultat pomanjkanja politične volje za naslavljanje potreb priseljencev na sploh. Šole v Sloveniji so se med seboj pomembno razlikovale glede vključevanja priseljenih učencev že v času pred izbruhom pandemije, aktualna zdravstvena kriza pa je te težave le razgalila.

Naša raziskava kaže, da ključni izzivi izhajajo iz jezikovnih kompetenc priseljenih učencev. V spletnem okolju so s težavo sledili navodilom, šibko znanje jezika pa je predstavljalo omejitev tudi za njihove starše, ki niso (z)mogli omogočiti enake podpore kot slovensko govoreči starši ali skrbniki. Šolanje na daljavo je zmanjšalo priložnosti za individualno pomoč in razlago, ki predstavljata pomembni pedagoški metodi pri delu s priseljenimi učenci. Ustavitev dodatnih ur za učenje slovenščine je položaj priseljenih učencev še poslabšala. Naša raziskava kaže, da imajo šolanje na daljavo, fizična ločenost in socialna izolacija za priseljene učence pomembne družbene, jezikovne ter izobraževalne posledice.

Literatura

- Aswathi, Parameswaran, in Haneefa, Mohamed K. (2015): Bridging the Digital Divide Among Students. *Journal of Knowledge & Communication Management*, V (1): 42–52.
- Blundell, Richard, in dr. (2020): COVID–19 and Inequalities. *Fiscal Studies*, XLI (2): 291–319.
- Colucci, Elizabeth in dr. (2017): Free Digital Learning Opportunities for Migrants and Refugees: An Analysis of Current Initiatives and Recommendations for their Further Use. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Dupriez, Vincent, in Dumay, Xavier (2006): Inequalities in School Systems: Effect of School Structure or of Society Structure? *Comparative education*, XL (2): 243–260.
- Hodges, Charles, in dr. (2020): The Difference between Emergency Remote Teaching and Online Learning. *Educause Review*. Dostopno prek: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> (21. 09. 2020).
- Huttova, Jana, et al. (2010): The Education of Migrant Children: An NGO Guide to EU Policies and Actions. New York: Open Society Foundations. Dostopno na: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/education-migrant-children-20101130.pdf> (27. 09. 2020).
- Moore, Rael in dr. (2018): The Digital Divide and Educational Equity: A Look at Students with Very Limited Access to Electronic Devices at Home. *Insights in Education and Work*. Center for Equity in Learning. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/337991148_The_Digital_Divide_and_Educational_Equity_A_Look_at_Students_with_Very_Limited_Access_to_Electronic_Devices_at_Home (04. 10. 2020).
- Noorani, Sogol, in dr. (2019): Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures. *Eurydice Report*. Brussels: EACEA. Dostopno prek: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf (02. 10. 2020).
- OECD (2012): *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*. Pariz: OECD Publishing. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en>.

- OECD (2015): Helping Immigrant Students to Succeed at School – and Beyond. Dostopno prek: <https://www.oecd.org/education/Helping-immigrant-students-to-succeed-at-school-and-beyond.pdf> (24. 10. 2020).
- OECD (2020a): Combatting COVID-19's Effect on Children. Dostopno prek: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combating-covid-19-s-effect-on-children-2e1f3b2f/> (02. 10. 2020).
- OECD (2020b): What is the Impact of the COVID-19 Pandemic on Immigrants and their Children? Dostopno prek: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137245-8saheqv0k3&title=What-is-the-impact-of-the-COVID-19-pandemic-on-immigrants--and-their-children%3F (18. 12. 2020).
- Pajnik, Mojca (2013): Pristop radikalne kritike enakosti: neenakost migrantov in izobraževanje. Šolsko polje. Enake izobraževalne možnosti in družbena (ne)enakost, XXIV (5–6): 53–69.
- Stanat, Petra in Christensen, Gayle (2007): Where Immigrant Students Succeed – A Comparative Review of Performance and Engagement in PISA 2003. Paris: OECD.

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja

COVID-19 PRESEŽNA SMRTNOST NA PRIMERU SLOVENIJE IN RANLJIVIH SKUPIN PREBIVALSTVA: KAKO SE OBNAŠA MERCENARIAT V ČASIH »PANDEMIČNE« DRUŽBE?¹

Povzetek: Prispevek predstavlja analizo presežne smrtnosti v Sloveniji v letu 2020 z vidika pričakovane smrtnosti kot posledice čedalje neugodnejše starostne strukture prebivalstva v Sloveniji. Ugotavlja, da je mogoče nepojasnenim vzrokom smrti namesto 3.126 (po podatkih NIJZ) na novo pripisati 2.500 smrtnih žrtev, ki pa se lahko pripišejo prezgodnjim smrtnim primerom, ki so lahko neposredna posledica bodisi bolezni COVID-19 bodisi drugih vzrokov smrti zaradi omejevalnih ukrepov. Razlika znaša 626 oseb oziroma skoraj eno četrtno. Tako visoka presežna smrtnost zato ni le posledica same nove bolezni, temveč splet mnogih dejavnikov. Ključna hipoteza prispevka je, da so bili sprejeti restriktivni ukrepi omejitev gibanja in šolanja na daljavo zgrešeno ciljani zaradi napačne interpretacije podatkov o Covid-19 smrtnosti, hospitalizacijah in cepljenju, k čemur je sloj mercenarijev odločilno prispeval.

Ključne besede: presežna smrtnost, Covid-19, SARS-CoV-2, Slovenija, regionalne razlike covid

Uvod

Mercenariat je termin, ki je nastal kot idejni koncept v okviru proučevanja socio-ekonomskih učinkov finančno-gospodarske krize, ki je izbruhnila leta 2008 in ko je bila socialna solidarnost zaradi varčevalnih ukrepov izjemno na udaru (Ellison 2011; Josipovič 2011). V tukajšnjem pomenu mercenariat označuje poseben politični »razred«, ki za razliko od razredov elite, salariatata, proletariata in prekariata (Standing 2011) predstavlja vmesni, povzpetniški krog med salariatom in elito. Njegova vloga ni le v zajamčenih solidnih, razmeroma visokih prihodkih, kot npr. pri salariatu, temveč gre za poseben sloj, ki se želi ali mora izpostaviti, npr. z opravljanjem javnih funkcij, da bi si pridobil vstopnico za potencialno vključitev v »elito«, oziroma razred rentnikov (Standing 2016; Christophers 2021). Vsakovrstne krize, kakor je tudi ta, pandemična, je zlasti v polju politike, pa tudi gospodarstva v navezi s politiko, »naplavila« množico povzpetniških kadrov, ki so se predstavljali kot rešitelji krize in življenj. Pod ponavljajočo se mantro reševanja življenj so potekali številni, hitro speljani posli, od nabave zaščitnih mask in ostale opreme, vse do

---

1. Prispevek je nastal v okviru razširjenega programa Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje P5-0081, ki ga financira ARRS, Javna Agencija za raziskovalno in razvojno dejavnost RS.

velikih panevropskih poslov naročil in rezervacije zadostnega števila doz za mega cepilno kampanjo stotin milijonov evropskega prebivalstva. Vse od začetka pandemije pozimi 2020 lahko zato opazujemo naraščajočo brezskrupuloznost tako nosilcev vele-kapitala, kot njihovih mercenarijev, ki so se v to igro vključili, ter porušeno razmerje med neposrednimi producenti rezultatov dela in »vlagatelji«, kot stopnjeване posledice obdobja brez skupne družbene pogodbe (Piketty 2014).

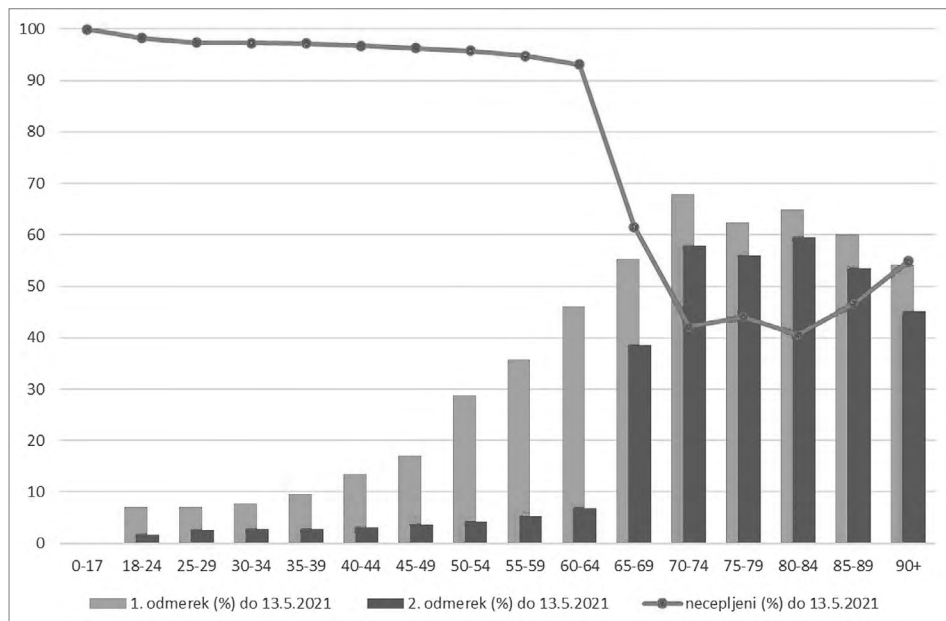
Upoštevajoč dosežene razmisleke v post 2008 obdobju se definicija mercenariata zelo dobro prilega tudi delu gospodarsko-političnih elit, ki profitirajo ob vsakokratnih krizah in so tudi tokrat. Prispevek se podaja v kratko analizo strukture tega »razreda« v Sloveniji zlasti z vidika njegovega dometa ter razširjenosti v okviru sprejemanja omejevalnih ukrepov na nacionalni ravni. Zato se posveti tudi razlagalnemu aparatu, ki je domnevno precej neodvisno od podatkov o dejanskem širjenju okužb in nevarnosti širjenja okužb s SARS-CoV-2 med prebivalstvom sprejemal ukrepe, ki so za razliko od restriktivnih politik varčevanja po nemškem vzoru po letu 2008 nadomeščene s »helikopterskim« denarjem, protikoronskimi paketi, občasnimi parcialnimi uvedbami temeljnih dohodkov za posamezne podskupine prebivalstva in dejavnosti, ki so bile neposredno prizadete, z izrednim zadolževanjem in drugimi omejevalnimi ukrepi, ki globoko vznemirjajo široke množice prebivalstva.

Ključna hipoteza tega prispevka je, da so bili sprejeti restriktivni ukrepi omejitev gibanja in šolanja na daljavo zgrešeno ciljani zaradi napačne interpretacije podatkov o Covid-19 smrtnosti, hospitalizacijah in cepljenju, k čemur je odločilno prispeval prav omenjeni sloj mercenarijev, ki se je bolj kot družbeno odgovornim nalogam posvečal nezreli maksimizaciji lastnih koristi. Oxfamova študija je namreč pokazala, da je premoženje desetih najbogatejših milijarderjev v času od razglasitve pandemije v manj kot letu dni povečalo za pol trilijona ameriških dolarjev, kar je dovolj, da bi vsaki osebi na planetu plačali cepivo (Oxfam Report 2021). S prevlado odločanja tega tipa se izpolnjujejo napovedi še večje zaostritve družbenega konflikta v smeri tehno-fevdalizma (Varoufakis 2021). Vse to se odslkava v nadaljnji alienaciji, atomizaciji, naraščanju neenakosti, zlasti na področju starejših, otrok, mladine, priseljencev in prebivalstva perifernih območij Slovenije.

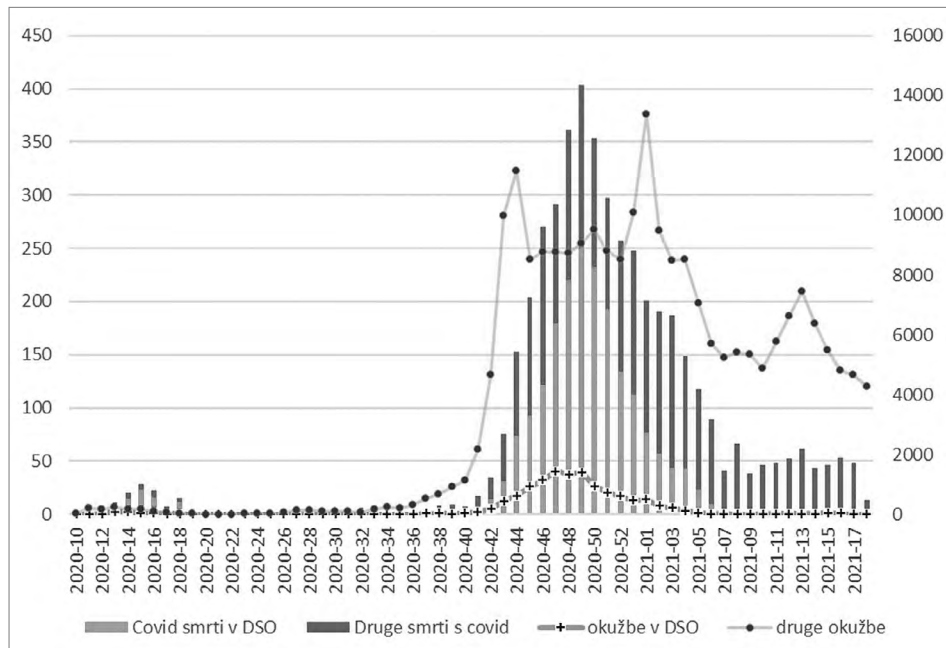
Problem zajemanja podatkov

V Sloveniji se je skozi celotno leto 2020 izvajalo PCR teste s 40 cikli amplifikacije (ULMF 2020), kar se je po poročilu ICSLS izkazalo kot pretirano z velikim deležem lažno pozitivnih testov (ICSLS 2021). Kot kažejo podatki za Slovenijo, je število okuženih kljub vse večjemu deležu cepljenih oseb ostalo visoko. Medtem ko je 30 do 70 % tistih v starostni skupini 50+ prejelo le prvi odmerek cepiva, je veliko višji odstotek tistih 70 in več prejelo drugi odmerek, ki je verjetno ščitil starejše pred okužbo in hujšimi oblikami poteka COVID-19 (graf 1).

Graf 1: Vakcinacija po starostnih skupinah na dan 13.5.2021 (NIJZ 2021).

Graf 2: SARS-CoV-2 okužbe in Covid-19 smrti glede na mesto okužbe oz. smrti, Slovenija (NIJZ 2021).

Cepljenje se je uradno začelo 27. decembra 2020, primerjava podatkov o okužbah in smrtnih primerih s podatki o cepljenju je pokazala hitro upadanje števila smrtnih žrtev od sedmega tedna 2021 naprej, pri tem pa se je zmanjšalo tudi število okužb. Tako je površna ugotovitev, da so cepljenja zelo prispevala k temu upadu, brez zadostne podlage. Delež cepljenih oseb v starostni skupini 80+ v 7. tednu 2021 je bil 28 % s prvim odmerkom, približno 15 % pa je prejelo tudi drugi odmerek (NIJZ 2021) (graf 2).

Problem interpretacije presežne smrtnosti v letu 2020 in vloga regionalne analize razlik

Geografsko specifičen pristop na nivo regije in občine ponuja drugačno sliko glede smrtnosti COVID-19. Medtem ko so nekatera območja bistveno bolj prizadeta, ogromni deli Slovenije novembra 2020 dejansko niso utrpeli smrtnih žrtev COVID-19 (Josipovič 2020). Med njimi se problematična situacija pojavlja le v obmejnih občinah z domovi za ostarele, zato tam tudi večje število okužb. Medtem ko je bilo v teh regijah še vedno zelo majhno skupno število smrtnih žrtev COVID-19, so šole in občine ostale zaprte. Tako so manjše občine, zlasti tiste ob slovenski državni meji, doživele višje stopnje lokalnih okužb prav zaradi visokih stopenj širjenja okužb v DSO, ne pa med ostalim prebivalstvom. S tem pa so bile prav male občine najbolj prikrajšane z omejitvami gibanja, kar je še poslabševalo splošno psiho-socialno stanje tamkajšnjega prebivalstva. Hkrati pa ostaja docela neraziskano tudi, v kolikšni meri se je potencialni povratni, sekundarni prenos okužb odvijal prav zaradi samega zaklepanja in omejitve gibanja na male občine (ibid.).

Presenetljive razlike med regijami in občinami glede razmerja med smrtnimi primeri COVID-19 in okužbami s SARS-CoV-2 so iniciirale nadaljnje raziskave teh razmerij ter starostne in spolne strukture pokojnikov. V starostni strukturi prebivalstva sta dve veliki skupini, ko govorimo o starejših. Prva je mednarodno priznana povprečna pričakovana starost prehoda na upokojitev (ali neaktivnost), ki je približno 65 let. Toda z naraščajočo starostjo najbolj relevantna starostna skupina postanejo stari 85 let ali več. V zadnjih petih letih se je število prebivalcev, starih 65 let in več, v Sloveniji zelo povečalo (Tabela 1). Tako velika skupina (424.000) pa je preveč robustna za podrobnejšo analizo, zato bomo v nadaljevanju pozornost posvetili podskupinam v okviru te.

Tabela 1: Rast števila starejših od 65 let po spolu, Slovenija, 2015–2020 (SURS 2021).

	Preb. 65+ na dan 1.1.2015	Preb. 65+ na dan 1.1.2020	RAZLIKA
SKUPAJ	369.386	424.004	+54.618
MOŠKI	151.416	181.767	+30.351
ŽENSKE	217.970	242.237	+24.267

Danes v Sloveniji povojne baby-boom generacije počasi odhajajo ali pa so že zapustile aktivno delovno prebivalstvo in prešle v upokojitev. To povečanje je pričakovano, zahvaljujoč večjemu deležu moških v nekdanjem kontingentu dela, ki so se pred letom 1991 priselili iz drugih jugoslovanskih republik, in s tem vplivajo na razliko med spoloma. Po drugi strani pa se je zlasti najstarejšim generacijam podaljšala pričakovana življenjska doba, zato se je verjetnost povečanja števila smrti vsako leto povečevala. Pandemija in ukrepi vezani nanjo (zaklepanje

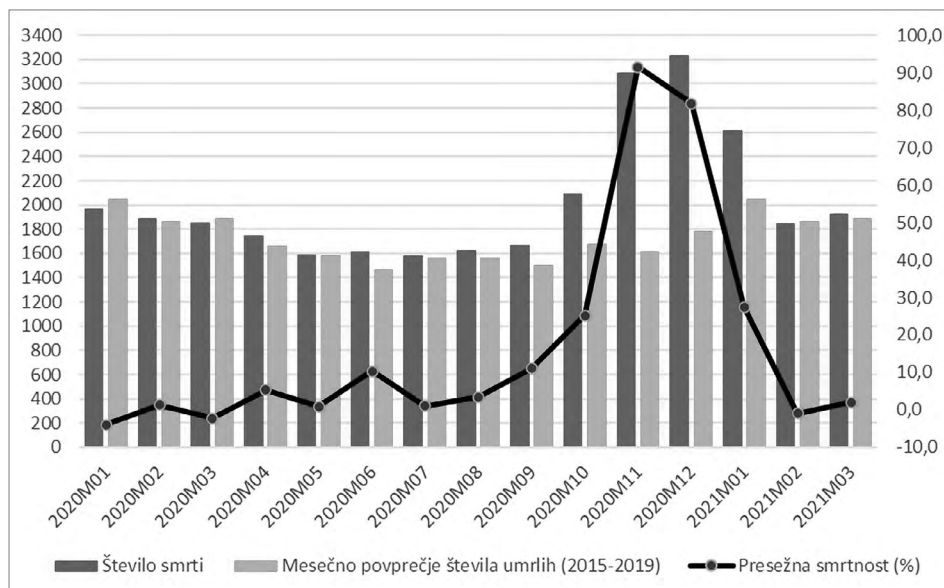
v občine, omejitve gibanja, slabša kondicija in upad imunske obrambne sposobnosti telesa je ob vseh ostalih tegobah, kot so izgube službe predstavljane bolj ali manj nujnih medicinskih posegov ipd.) so delovali kot sprožilec za to izjemno povečanje presežne smrtnosti, toda v kakšni meri? Da bi v celoti lahko ocenili naraščajoči delež starejših (65+), je treba pogledati še starostno skupino 85+, ki obsega petino (11.000 od 55.000) celotnega povečanja starostnega kontingenta (tabeli 1 in 2).

Tabela 2: Sprememba deleža starejših od 85 let po spolu, Slovenija, 2015–2020 (SURS 2021).

Leto	SKUPAJ	MOŠKI	ŽENSKE
2015	43.382	10.990	32.392
2016	46.171	12.076	34.095
2017	48.288	12.911	35.377
2018	50.395	13.635	36.760
2019	52.276	14.326	37.950
2020	54.136	15.236	38.900

V samo petletnem obdobju se je število 85+ moških povečalo za približno 50 % na 15.000, število 85+ žensk pa se je povečalo za približno 22 % na 39.000. Tako se razmik med spoloma oži, ne glede na to, da imamo opravka z zelo ranljivo in krhko populacijo, razmere pa se lahko vsak trenutek spremenijo, kot se je to zgodilo s presežnimi 3.300 smrtmi v 2020 (graf 3).

Graf 3: Presežna smrtnost, Slovenija, mesečno, januar 2020 – marec 2021 (SURS 2021).

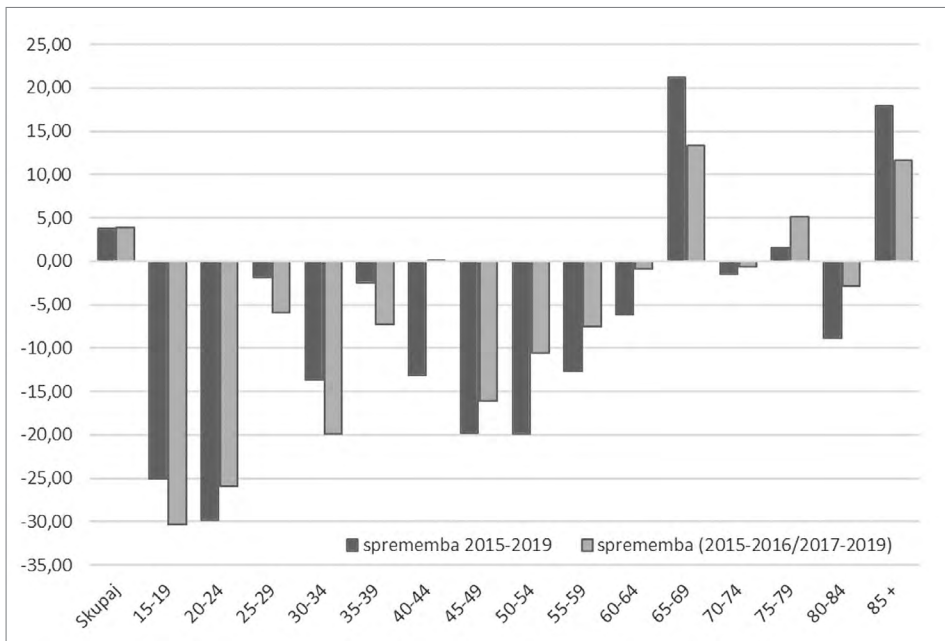

Vso neživiljenjskost in nepremišljenost protikoronskih ukrepov pa ne vidimo le skozi prizmo 16-odstotnega povečanja smrti, temveč tudi skozi velik padec števila živorojenih (–965 ali 5 % manj kot leta 2019). Vidimo torej, da so se ukrepi odrazili tudi v negotovosti, strahu

in socialnem distanciranju ljudi. Neposredne demografske posledice pa se kažejo v znižanju števila sklenjenih zakonskih ali partnerskih zvez in na motnje v procesu načrtovanja družine ter znižanju reprodukcijskih ciljev ljudi.

Presežne smrti v Sloveniji so v primerjavi z danim tri- do petletnim povprečjem opredeljene kot letna presežna vrednost. Pričakovano starostno strukturo umrlih je zato treba primerjati s povprečnim primanjkljajem ali presežkom v vsaki starostni skupini. Le tako se lahko nepričakovane smrti jasno pripišejo in razlagajo. Naslednji korak je primerjanje prekomerne umrljivosti z umrljivostjo pripisano COVID-19. Če so vhodni podatki zanesljivi, je treba večino variance pri porazdelitvi odvečne umrljivosti po starosti pojasniti kot smrt covid-19. Zato smo regrupirali starostno-specifične stopnje umrljivosti in primerjali dve povprečji (2017-2019 in 2015-2016) za oceno starostno specifičnih kratkoročnih sprememb. Graf 4 prikazuje presenetljive značilnosti z negativno spremembo (povečano umrljivost) posebej v 85+ in izjemno v starostni skupini 65-69. Večina drugih starostnih skupin izkazuje bolj ali manj pozitivne spremembe (zmanjšana umrljivost) vendar se tudi v njih kažejo trendi poslabševanja, zlasti med delovno-aktivnim kontingentom, ki po 45. letu starosti kaže slabšanje psiho-fizične kondicije skozi postopno povečane verjetnosti umiranja (graf 4).

Graf 4: Spremembe v porazdelitvi smrtnosti po starostnih skupinah, Slovenija, 2015-2019 (SURs, 2021).

Na podlagi podatkov, predstavljenih na grafu 4, smo za leto 2020 ugotovili 3,9-odstotno povečanje „naravne“ umrljivosti (neupoštevanje učinka COVID-19 smrtnosti), saj surovi podatki za določene starostne skupine niso bili na voljo. „Začasno“ število smrtnih žrtev (23.891) se je zato zmanjšalo za „pričakovano“ število (v skladu s trendi starostne umrljivosti v letih 2015–2019) na 21.391 „običajnih“ smrtnih žrtev v letu 2020. Razlika 2.500 smrtnih žrtev se lahko tako pripiše prezgodnjim smrtnim primerom, ki so neposredna posledica

bodisi bolezní COVID-19 bodisi drugih vzrokov smrti zaradi omejevalnih ukrepov, saj so vse druge smrti »pričakovane« že v okviru »naravno povečane« smrtnosti zaradi učinka starostne strukture. Razlika med smrtnimi primeri, ugotovljenimi v analizi presežne smrtnosti, in uradnim številom smrtnih žrtev COVID-19, ki jih je za leto 2020 objavil NIJZ (3.126), je precej visoka in presega napovedano vrednost za 626 ali skoraj natanko eno četrtno (25 %). Razlogov za takšno neskladje je veliko. Eden je lahko posledica razvpitega števila ciklov pri RT-PCR testih. Kot smo že omenili, nekateri raziskovalci trdijo, da postopek RT-PCR, ki presega 30 ciklov, vedno bolj ustvarja lažne pozitivne rezultate (ICSLS 2021), vendar je dejansko število ostalo pri 40 ponovitvah. Še več, številčna strokovna skupina, sestavljena iz strokovnjakov Klinike za infekcijske bolezni pri UKCL (6 avtorjev), Inštituta za mikrobiologijo in imunologijo pri MF UL (3 avtorji) in NIJZ (3 avtorji) v dokumentu objavljenem na spletu 15.6.2021 ni problematizirala previsokega števila ciklov, čeprav je v citatu kanadskih raziskovalcev, sicer v kontekstu primerjave potrditvenega testa na celični kulturi in uspešnosti PCR testa po 8 dneh od pojava simptomov in znakov bolezni, omenjala prav problem lažno pozitivnih rezultatov testiranja s PCR metodo že po 24 ciklih (Tomažič in dr. 2021). Zato bo pomembna naloga raziskovalcev tudi spremljati postopke odločanja in upoštevanja argumentacije iz svetovne strokovne literature, prav tako kot bo pomembna naloga analiza vzrokov smrtnosti po dokončnih podatkih za leto 2020, ki v trenutku nastanka te analize še niso na voljo.

Zaključek

Z analizo presežne smrtnosti v Sloveniji ugotavljamo, da je uradni podatek NIJZ o 3.126 covid smrtih v letu 2020 napačen oziroma pretiran. Doslej nepojasnenim, potencialno covid smrtim je mogoče na osnovi demografske analize pripisati »le« 2.500 smrtnih žrtev. Ne glede na starost umrlih gre za prezgodnje smrti, ki se v običajnih »predkovidnih« okoliščinah ne bi zgodile. Zato so lahko neposredna posledica bodisi bolezní COVID-19 bodisi drugih vzrokov smrti zaradi omejevalnih ukrepov, kot so zamujeni operativni posegi, preventiva, slabša psihofizična kondicija itd. NIJZ je torej glede na podatke, ki jih je prejemal, kar 626 oseb oziroma skoraj eno četrtno več pripisal covid smrtim. Tako visoka presežna smrtnost zato ni le posledica same nove bolezni, temveč splet mnogih dejavnikov. Med njimi velja opozoriti na odločilno vlogo zdravstvenih elit, ki so prevzele koordinirano polje strokovne argumentacije v javnem prostoru izhajajoč prav iz predstavljenih pretiranih podatkov. Naša analiza zato posredno kaže na komplicirana razmerja v okviru rivalskih skupin političnih in strokovnih elit, hkrati pa opozarjajo na verjetno odločilno vlogo prav mercenarijev, ki so zasenčili vpliv strokovno usposobljenih odločevalcev za ceno politične uvedbe evidentno škodljivih in nesorazmernih ukrepov omejevanja prebivalstva.

Literatura

- Christophers, Brett (2021): *Class, Assets and Work in Rentier Capitalism*. *Historical Materialism*: 1–26. Dostopno prek: <http://doi:10.1163/1569206X-29021234> (20.4.2021).
- Ellison, Marion (ur.) (2011). *Reinventing social solidarity across Europe*. Bristol: Policy Press.
- ICSLS (2021): *Addendum – Corman Drostén Review Report by an International Consortium of Scientists in Life Sciences*. Dostopno prek: <https://zenodo.org/record/4433503> (15.2.2021).
- Josipovič, Damir (2011): *Social solidarity in post-socialist countries*. V: Ellison, M. (ur.). *Reinventing social solidarity across Europe*. Bristol: Policy Press.

- Josipovič, D. (2020): Comparative Demo-Geographic Perspective of COVID-19 Spread and Measures in Slovenia with a Special emphasis on Regional Disparities and Border Areas. *Razprave in gradivo* (85): 33–56. <https://doi.org/10.36144/RiG85.dec20.33-56> (30.12.2020).
- NIJZ (2021): Dnevno spremljanje okužb s SARS-CoV-2 (COVID-19).. <https://www.nijz.si/> (13.5.2021).
- Oxfam Report (2021): The Inequality Virus. Dostopno prek: www.oxfam.org (14.1.2021).
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Standing, Guy (2011): *The Precariat – The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Standing, Guy (2016): *The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay?* London: Biteback Publishing.
- SURS (2021). Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno prek: <https://www.stat.si/>. (20.5.2021).
- Tomažič, Janez in dr. (2021): Epidemiološka priporočila glede oseb, ki so prebolele covid-19. Dostopno prek: https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/pcr_dokument_oblikovan_15.6.pdf. (25.7.2021).
- ULMF (2020): Odločba št. 074-4/2020-9 glede dostopa do podatkov javnega značaja z dne 30.11.2020. Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Varoufakis, Yanis (2021): Capitalism has become ‚techno-feudalism‘. UpFront special with Marc Lamont Hill on 19 February 2021. Dostopno prek: https://www.youtube.com/watch?v=_jW0xUmUaUc. (31.3.2021).

BLAŽ LENARČIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

MAJA ZADEL

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

KSENIJA PERKOVIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

INTEGRACIJA BEGUNCEV PREKO SOCIALNEGA PODJETNIŠTVA: PRIMERI DOBRIH PRAKS IZ SLOVENIJE

Povzetek: V prispevku predstavljamo stanje na področju ekonomske integracije beguncev v Sloveniji, pri čemer se osredotočamo na socialno podjetništvo. Prispevek nastal na osnovi raziskovalnih aktivnosti v okviru projekta REInSER, Refugees' Economic Integration through Social Entrepreneurship. Je pa na tem mestu potrebno izpostaviti, da je zaradi prostorske omejitve prispevka prikazan zgolj del širšega konteksta in stanja na področju integracije beguncev preko socialnega podjetništva. Pri tem izpostavljamo zakonodajo, ki ureja področje socialnega podjetništva in zaposlovanja beguncev. V drugem delu prispevka predstavljamo programe in projekte, ki so namenjeni spodbujanju zaposlovanja te družbene skupine.

Ključne besede: begunci, socialno podjetništvo, integracija beguncev, dobre prakse, zaposlovanje beguncev

Socialno podjetništvo v Sloveniji

Zgodovina socialnega podjetništva v Sloveniji ni prav dolga; kot navajata Tomažević in Aristovnik 2018 je bil ta koncept prvič uporabljen v okviru pilotnih projektov, ki jih financira ESS, uvedenih leta 2009 za podporo razvoju socialnega podjetništva. Od takrat je zanimanje za tovrstni model podjetništva v porastu, kar kažejo tudi dostopni podatki o številu socialnih podjetij v obdobju 2012–2019 (Tabela 1).

Tabela 1: Število socialnih podjetij v Sloveniji v obdobju 2012-2019

Leto	Število socialnih podjetij
2012	5
2013	17
2014	49
2015	95
2016	221
2017	221
2018	241
2019	253
2020	270

Vir: <https://podatki.gov.si/dataset/evidenca-socialnih-podjetij/resource/b765b861-1ade-4a81-b86d-7f96f669bcdf>

Vzroki porasta števila socialnih podjetij v Sloveniji so različni in medsebojno prepleteni. Glede na študijo Babič in Dabič Perica (2018) bi lahko opredelili kot pglavitne naslednje razloge: visoka stopnja brezposelnosti med ranljivimi skupinami, potrebe po socialnih storitvah, privatizacija podjetij, rast »zelenega gospodarstva«, razvoj podeželja, dostop do posojil in opolnomočenje poklicnih in samozaposlenih delavcev. Glede na temo, s katero se ukvarjamo v prispevku, nas zanimajo predvsem socialna podjetja, usmerjena v zaposlovanje beguncev. Zato je potrebno najprej pojasniti pravne okvire, ki v Sloveniji določajo socialno podjetništvo in zaposlovanje beguncev.

Pravni okvir za delovanje socialnih podjetij opredeljuje *Zakon o socialnem podjetništvu*, ki je v veljavi od leta 2011 in je bil leta 2018 dopolnjen z *Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o socialnem podjetništvu*. Slednji določa opredelitev, cilje in načela socialnega podjetništva, dejavnosti socialnega podjetništva in pogoje, pod katerimi socialna podjetja opravljajo dejavnosti. Omeniti je potrebno tudi *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podpornem okolju za podjetništvo*, ki je bil sprejet leta 2015 in določa ukrepe za ustvarjanje podpornega podjetniškega okolja. Zaposlovanje beguncev in prosilcev za mednarodno zaščito pa ureja *Zakon o mednarodni zaščiti*, ki v 90. členu pravi, da ima oseba, ki ji je priznana mednarodna zaščita pravico do zaposlitve in dela.

Vladni programi namenjeni spodbujanju vstopa beguncev na trg dela

Na področju spodbujanja vstopa beguncev na trg dela smo preko spleta našli dva vladna programa. Zavod RS za zaposlovanje že nekaj let izvaja program usposabljanja na delovnem mestu za brezposelne osebe z mednarodno zaščito. Kot navajata Vončina in Marin (2019) so se doslej begunci udeleževali takšnih delovnih usposabljanj na področju gradbeništva, trženja in metalurgije, pa tudi v nevladnih organizacijah, restavracijah in trgovinah. Drugi vladni program pa je *Spodbujanje zaposljivosti, izobraževanja in socialnega vključevanja delavcev migrantov in njihovih družin*, ki je bil izveden v obdobju 2009–2015. Cilj tega programa je bil povečati enakost zaposlitvenih možnosti za delavce migrante, med katere sodijo tudi begunci, izboljšati njihovo socialno vključenost in ekonomsko neodvisnost, zmanjšati socialni damping in kršitve pravic delavcev. V sklopu tega programa so bile izvedene aktivnosti, ki se nanašajo zgolj na informiranje (uvedba Info točk za tujce, zloženke, postavitev spletne strani za migrante ipd.).¹

Dobre prakse socialnega podjetništva, ki vključujejo begunce

V nadaljevanju prispevka predstavljamo primere dobrih praks, vendar je uvodoma potrebno izpostaviti, da se v Sloveniji ne zbira podatkov o etničnem poreklu ali državljanstvu zaposlenih v posameznih (socialnih) podjetjih,² zato smo dobre prakse iskali s pomočjo informacij, ki so dostopne na svetovnem spletu in s pomočjo različnih nacionalnih organizacij, ki se ukvarjajo z begunci in migranti.

1. Zavod RS za zaposlovanje: Projekt Spodbujanje zaposljivosti, izobraževanja in socialnega vključevanja delavcev migrantov in njihovih družin. Glej: https://www.ess.gov.si/o_zrsz/razvojni-projekti/zakljuceni-projekti/projekt/122.
2. *Zakon o varstvu osebnih podatkov* podatke o rasni, nacionalni ali etnični pripadnosti opredeljuje kot občutljive osebne podatke (6. člen), za katere zakon predvideva posebno strogo režim obdelave in pod posebnimi pogoji (13. člen).

Prvi primer je *Skuhna*, ki so jo razvili v nevladni organizaciji Zavod Global in Zavod Volontariat skupaj z migranti in migrantkami, živečimi v Sloveniji. Slednja je v socialno podjetniško dejavnost vključila migrante iz Afrike, Azije in Južne Amerike, cilj pa je bil prebivalcem Slovenije preko kulinarike predstaviti druge kulture. Na spletni strani³ je pojasnjeno, da se je ideja o Skuhni porodila iz razmišljanja, da imamo ljudje veliko moč na področju osebne kulture in kulinarike in da večna radovednost po spoznavanju in okušanju jedi drugih kultur nosi podjetniški potencial. Skuhna je leta 2012 pridobila subvencijo Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve z namenom spodbujanja razvoja socialnega podjetništva v Sloveniji. Pridobljena sredstva so omogočila zagon cateringov in nato še leta 2014 odprtje restavracije. Skuhna ni zgolj restavracija, ampak v okviru svojih storitev ponuja še kulturne programe, kot so na primer: pogovorni večeri skozi perspektivo migrantov (*Skuhna Talk!*), večerje na katerih predstavljajo kulturna ozadja jedi, filmske večere afriške, azijske, južno ameriške filmske produkcije (*SkuhnaWOOD*) in otroške ustvarjalne medkulturne delavnice.

Zavod Global je v obdobju 2018–2019 izvedel tudi projekt z naslovom *Kulturna dediščina - bogata pot za vstop na trg dela*.⁴ Projekt je bil sestavljen iz štirih sklopov izobraževanj, in sicer Kulturne zgodbe in kulinarika, Ročne spretnosti, Plesna in glasbena usposabljanja ter Trženje v kulturi. Namen tega projekta je bil okrepiti kulturne kompetence migrantov, beguncev in/ali prosilcev za azil na podlagi njihove kulturne dediščine ter posledično prispevati k njihovi večji zaposljivosti in zaposlovanju. Skozi projekt so bili ustvarjeni inovativni tržni kulturni programi, ki jih izvajajo migranti, medtem ko so udeleženci lokalni prebivalci ali splošna javnost. Kakor so zapisali na spletni strani, to po eni strani omogoča migrantom, beguncem in prosilcem za azil neposreden vstop na trg dela in jim preprečuje zdrs v revščino ali socialno izključenost, po drugi strani pa daje širši javnosti priložnost pozitivnega in neposrednega stika z ljudmi različnih kultur, s čimer se trudijo razbliniti stereotipe, predsodke in ustvariti »razgledane in strpne posameznike iz širše družbe, ki so bolj nagnjeni k vključevanju ljudi iz različnih kultur«.⁵

Poleg nevladnih organizacij je bilo v Sloveniji izvedenih tudi nekaj EU projektov, ki s svojimi aktivnostmi prispevajo k spodbujanju socialnega podjetništva med begunci. Fakulteta za uporabne družbene študije je bila partner v INTERREG projektu *SEE ME IN - Socialno podjetništvo kot spodbudno okolje za zaposlovanje in integracijo migrantov*⁶, ki je potekal v obdobju 2019–2021 in je imel za cilj okrepiti integracijo migrantov v Centralni Evropi, predvsem preko zagotavljanja finančno varnih in neodvisnih podjetij, ki jih vodijo migranti ter spodbuditi socialne inovacije v mestnih središčih. V sklopu projekta se je tudi prilagodilo ponudbo regionalnih storitev v drugih podpornih okoljih z namenom, da ustrezajo potrebam podjetij, ki jih ustanovijo podjetniki iz tretjih držav.

ZRC SAZU je bil v obdobju 2019–2021 partner v AMIF projektu *BEST - Boosting entrepreneurial skills as tool of integration of migrants to labour markets*⁷. Cilj tega projekta

---

3. Glej: zavodglobal.org/skuna-svetovna-kuhinja-po-slovensko/.

4. Glej: <https://zavodglobal.org/kulturna-dediscina-bogata-pot-za-vstop-na-trg-dela-1/>.

5. [Zavodglobal.org/kulturna-dediscina-bogata-pot-za-vstop-na-trg-dela-1/](http://zavodglobal.org/kulturna-dediscina-bogata-pot-za-vstop-na-trg-dela-1/).

6. <https://www.fuds.si/sl/see-me-in/>

7. <https://www.zrc-sazu.si/en/programi-in-projekti/best-boosting-entrepreneurial-skills-as-tool-of-integration-of-migrants-to>

je bil z interaktivnim in podpornim učnim okoljem migrantom, beguncem in prisilcem za azil omogočiti, da odkrijejo svoje potenciale in se soočijo z izzivi zaposlovanja v Sloveniji. Med projektom je bil izveden brezplačni 40-urni tečaj z namenom spodbuditi udeležence k aktivnemu pristopu na trga dela, jih seznaniti z različnimi oblikami zaposlitvene in davčne zakonodaje ter predstaviti prednosti in slabosti različnih oblik zaposlitve. Med drugim je bil rezultat projekta priročnik namenjen članom organizacij za podporo podjetjem, nevladnim organizacijam, ki delujejo na področju socialne in ekonomske integracije, da uporabnike postopno izobrazijo na področju razvoja socialnega podjetništva.

ZRC SAZU je bil v obdobju 2017–2020 vključen tudi v INTERREG projekt z naslovom *Urban Diversity*⁸, katerega cilj je bil z ustvarjalnostjo povezati podjetnike migrante in njihove družine iz Ljubljane in Gradca ter tako spodbujati raznolikost v obeh mestih. V ta namen so bile med projektom razvite nadnacionalne komunikacijske platforme in ustvarjalna okolja, ki spodbujajo sodelovanje med podjetniki migranti, kreativci, lokalnimi oblastmi in prebivalci obeh mest. Vse projektne aktivnosti so posebno pozornost namenjale spodbujanju politične, gospodarske in socialne enakosti podjetnikov migrantov in njihovemu aktivnemu vključevanju v vsa področja družbenega življenja in ustvarjalne produkcije, s posebnim poudarkom na izobraževanju in pridobivanju posebnih veščin, znanja, novih poslovnih vezi in priložnosti.

Sklep

Slovenija v prvi vrsti velja za tranzitno državo in ima razmeroma malo beguncev in prisilcev za azil, vendar se kljub temu (ali ravno zaradi tega) sooča z izzivom uvajanja novih ukrepov za spodbujanje vključevanja te populacije na trg dela in v družbo na splošno. Uspešno iskanje zaposlitve beguncev v Sloveniji ovirajo (npr. Solano 2020, Podobnik 2017) jezikovne in kulturne ovire, pa tudi sistemske ovire – kot so diskriminacija na delovnem mestu, pomanjkanje spretnosti upravljanja raznolikosti in pomanjkanje mehanizmov za priznavanje izobrazbe, kvalifikacij in spretnosti. Kot je razvidno iz prispevka v Sloveniji obstaja nekaj državnih programov, vendar so usmerjeni izključno v informiranje, NVO in raziskovalne institucije pa v sklopu različnih projektov izvajajo akcijske dejavnosti. Pri tem pa je opazna težava projektne dela in torej časovni omejenosti posameznih iniciativ: institucije in NVO niso dovolj finančno podprte pri svojih dejavnostih in njihovi posegi niso vzdržni, kar pomeni, da se ob koncu projekta tudi program konča.

Literatura in viri

- Babič Karolina in Dabič Perica Staša (2018): Aplikativna analiza stanja na področju socialne ekonomije v Republiki Sloveniji (s smernicami za pripravo dolgoročne Strategije razvoja socialne ekonomije v Sloveniji 2019-2029 ter Programom kratkoročnih ukrepov - Akcijski načrt 2019-2020). Dostopno na: http://socialnaekonomija.si/wp-content/uploads/Analiza_stanja_na_podroczju_socialne_ekonomije_v_Sloveniji.pdf. (15. 6. 2021).
- Gorski, Paul C. (2008): Good intentions are not enough: a decolonizing intercultural education. *Intercultural Education*, 19 (6): 515–525.
- Pajnik, Mojca, in Simona Zavrtnik Zimic (2003) »Foreword: Contemporary migration between the global and the local«. V R. Bešter, A. Drolc, B. Kovač, S. Mežnarič in S. Zavrtnik Zimic (ur.): *Migracije – Globalizacija – Evropska unija*: 171–180. Ljubljana: Mirovni inštitut.

8. <http://www.urbandiversity.eu/sl/>

- Podobnik, Blaž (2017): Zaposlovanje beguncev v Sloveniji. V: Ranljive skupine na trgu dela: psihološki pogled na izzive in priložnosti. Eva Boštjančič in Marjeta Žagar Rupar, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 333-345. Dostopno na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/65/154/1488-1?inline=1>. (28. 6. 2021)
- Solano, Giacomo in Huddleston, Thomas (2020): MIPEX 2020: Migrant integration policy index. Barcelona/ Brussels: CIDOB and MPG. Dostop tudi na MIPEX 2020: Migrant integration policy index. Key findings Slovenia 2019. Dostopno na: <https://www.mipex.eu/slovenia> (15. 5. 2021)
- Tomaževič, Nina in Aristovnik, Aleksander (2018): Social entrepreneurship: case of slovenia. Ljubljana: Zavod14. Dostopno na: https://zavod14.si/wp-content/uploads/2018/10/Social-Entrepreneurship_Case-of-Slovenia.pdf. (22. 5. 2021)
- Vončina, Brigita in Marin, Nina (2019): What issues do refugees face in integrating into labour markets? Evidence from Slovenia. Transfer: European Review of Labour and Research, 25(1):101-112.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podpornem okolju za podjetništvo (2017). Uradni list RS, št. 27/17. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7062>
- Zakon o socialnem podjetništvu
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o socialnem podjetništvu (2018). Uradni list RS, št. 13/18. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7175>
- Zakon o mednarodni zaščiti (2016). Uradni list RS, št. 16/17. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7103>
- Zakon o varstvu osebnih podatkov

MAJA ZADEL

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

KSENIJA PERKOVIĆ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

BLAŽ LENARČIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

INTEGRACIJA BEGUNCEV PREKO SOCIALNEGA PODJETNIŠTVA V SLOVENIJI: SOCIO-DEMOGRAFSKI IN ZAKONODAJNI PREGLED

Povzetek: Evropa se v zadnjih desetletjih srečuje z velikimi družbeno-ekonomskimi spremembami (staranje in depopulacija, urbanizacija, digitalizacija, naraščanje ekonomskih neenakosti ipd.) in za uspešno soočanje z njimi so potrebni inovativni ukrepi. Tem spremembam se v zadnjih letih pridružujejo tudi migracijski potiski iz vzhodnih in južnih kontinentov. V prispevku bomo omenjene procese medsebojno povezali in na takšni osnovi predstavili možnost (ekonomske) integracije beguncev preko socialnega podjetništva. Slednje je po našem mnenju pomemben instrument reševanja obstoječih izzivov s področja migracij, saj hkrati prispeva k integraciji beguncev in nacionalnemu gospodarstvu. S tem namenom bodo v prispevku, poleg statističnega pregleda, predstavljeni pogoji, ki beguncem v Sloveniji omogočajo vzpostaviti socialno podjetje (zakonodaja) in obstoječi podatki o njihovi zaposljivosti (izobrazba in poklicna kvalifikacija). Predstavljeni podatki bodo pridobljeni v sklopu mednarodnega projekta Interreg ADRION REInSER, *Refugees' Economic Integration through Social Entrepreneurship*.

Ključne besede: migracije, priseljevanje, integracija, begunci, prosilci za mednarodno zaščito

Uvod: Migracije – zgodovinska stalnica

Migracije, zgodovinsko vseprisoten proces, so v zadnjih nekaj letih obravnavane skozi novo perspektivo; v največji meri so naše »evropsko« videnje zaznamovale begunske migracije. Migracije so »uravnale« – tako kot to počno še danes – različne družbene in naravne pojave, procese in neravnovesja. Skozi zgodovino so bile različno razumljene, argumentirane, sprejete; in sicer glede na to, ali se (pri)selijo delavci, žrtve vojne ali naravnih katastrof, ali se seli visoko kvalificirana delovna sila ali nizko kvalificirana delovna sila. Družbe so pripravljene različne migracije različno sprejeti v različnih obdobjih. Na primer, prišleke, ki prihajajo zahodno ali severno od nas, jih skladno z gnezdenjem orientalizma (Bakič-Hayden in Hayden 2007), vidimo v bolj pozitivni luči, medtem ko so tisti, ki prihajajo z vzhoda ali juga, sprejeti z veliko mero predsodkov.

Z nestabilnimi političnimi razmerami (in ne zgolj temi), se migracije ne spreminjajo le kvalitativno, ampak tudi kvantitativno. Evropo so zaznamovale množične migracije

pribežnikov, prosilcev za mednarodno zaščito in nato beguncev iz Srednjega Vzhoda¹ (iz Afganistana in Sirije ter širše regije). Po letu 2010 je v Evropi začel prevladovati diskurz begunske krize, specifično uokvirjene in pozicionirane predvsem z vidika varnosti in spopada civilizacij.

Družbene spremembe in migracijska strategija v Sloveniji

V Strategiji ekonomskih migracij za obdobje 2010 do 2020 (2010) je že bilo poudarjeno, da naravni prirast v Sloveniji ne bo zadostoval za ekonomsko-zaposlitveni-pokojninski model, ki je v veljavi. Strategija Vlade RS na področju migracij (2019) se pridružuje oceni Strategije ekonomskih migracij, da se bo morala Slovenija zaradi staranja prebivalstva in vedno večjega obsega izseljevanja, predvsem aktivnega prebivalstva, odzvati premišljeno. Po podatkih Statističnega urada je namreč naravni prirast leta 2010 še znašal 3248, a padal vse do danes (z izjemo 2014); od leta 2017 je celo pridobil negativni predznak – umrlo je več ljudi kot se je rodilo. Po podatkih EUROSTAT-a je stopnja rodnosti med leti 2010 in 2020 nihala med 1,55 in 1,62. Povprečna starost je v zadnjem desetletju postopoma naraščala, od 41,4 do 44,1 let. S tem pa se povečuje tudi razmerje med starejšo (praviloma neaktivno) (65 let in starejši) in mlajšo (praviloma aktivno) (med 15 in 64 let) populacijo: to je leta 2010 še znašalo 23,8, do leta 2020 pa je naraslo na 31,3. Tako je naravni prirast na 1000 prebivalcev v Sloveniji leta 2019 znašal -0,6, vendarle je skupni prirast na 1000 prebivalcev vseeno znašal 7,2; 7,8 je bil namreč leta 2019 selitveni prirast na 1000 prebivalcev (Statistični urad Slovenije). Le v zadnjih letih pa se je v Slovenijo priselilo nekoliko večje število ljudi kot se jih je odselilo.

Tabela 1: Naravni prirast v Sloveniji med leti 2010 in 2019

Leto	Naravni prirast
2010	3734
2011	3248
2012	2681
2013	1777
2014	2279
2015	807
2016	656
2017	-268
2018	-900

Vir: *Si.stat*

1. Definicije Srednjega Vzhoda se zgodovinsko spreminjajo in je zdaj že zelo obsežna.

Tabela 2: Razmerje med populacijo staro 65 let ali več in populacijo, staro od 15 do 64 let

Leto	Vrednost
2010	23,8
2011	23,9
2012	24,4
2013	25,0
2014	25,7
2015	26,6
2016	27,6
2017	28,6
2018	29,6
2019	30,5
2020	31,3

Vir: Eurostat

Tabela 3: Selitveni prirast v Sloveniji med leti 2010 in 2019

Leto	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Priseljeni iz tujine	15416	14083	15022	13871	13846	15420	16623	18808	28455	31319
Odseljeni v tujino	15937	12024	14378	13384	14336	14913	15572	17555	13527	15106
Selitveni prirast s tujino	-521	2059	644	487	-490	507	1051	1253	14928	16213

Vir: Si.stat

Že sama Strategija Vlade RS na področju migracij (2019) predvideva nadaljevanje sistema »uvoza« tujih delavcev, predvsem iz držav nekdanje Jugoslavije. Če je to zaradi polpretekle skupne zgodovine in bližine kulturnega okolja smiselno,² pa po drugi strani ne smemo oziroma ne moremo zanemariti tako obveze kot potenciala oblikovanja integracijskih strategij za vse druge oblike migracij, za vse druge kategorije priseljenih, med katere uvrščamo tudi prosilce za azil in begunce ter osebe s subsidiarno zaščito. Napovedi namreč kažejo (UNHCR 2019), da bo teh v prihodnje več in ne manj, prihajali pa bodo iz bistveno bolj oddaljenih krajev in ne zgolj iz območja nekdanje Jugoslavije, kar posledično pomeni, da morajo biti integracijski ukrepi prilagojeni in to, kar je sedaj prevladujoča integracijska praksa za prišleke iz držav nekdanje Jugoslavije, ni dovolj.

V Sloveniji imajo osebe s priznano mednarodno zaščito (status begunca ali subsidiarne zaščite) pravico do prostega dostopa na trg dela, prosilci za mednarodno zaščito pa pridobijo pravico vstopa na trg dela po devetih mesecih od vložitve prošnje za mednarodno zaščito, če jim v tem času ni bila vročena odločitev pristojnega organa in te zamude ni mogoče pripisati

2. Smiselno, da se usmerja iskanje ob pomanjkanje delovne sile v »sorodna okolja«. Najbolj smiselno bi bilo urediti delovne razmere v Sloveniji.

tujcu (Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev 2015, 6. člen). Vendar pa praksa odstopa od zakonodajnih predpisov. Glede na poročila MIPEX Ključne ugotovitve 2019 za Slovenijo so bili v zadnjih petih letih delavci in družine, ki prihajajo iz držav nečlanic EU, dejansko deležni izboljšav integracijskih politik na več življenjskih področjih, vključno s trgom dela. Ko imajo prosilci za azil pravico do prostega dostopa do trga dela, lahko dostopajo do samozaposlitve, zaposlitve in dela, ne da bi izpolnjevali druge zahteve (npr. delovna dovoljenja). Ministrstvo za notranje zadeve jim izda le obvestilo, da izpolnjujejo pogoje. V praksi pa se prosilci za azil pri iskanju dela in zaposlitve soočajo s sistemskimi in praktičnimi ovirami, kot so jezikovne ovire, kulturne razlike, pomanjkanje potrdil o izobrazbi, pomanjkanje delovnih izkušenj, zdravstvene težave, diskriminacija, strukturna neravnovesja na trgu dela in pomanjkanje zaupanja delodajalcev. Ena večjih težav je tudi ta, da banke tujcem ne želijo odpreti osebnega bančnega računa, brez katerega se ne morejo zaposliti (kljub Direktivi EU, da ima vsakdo pravico do osnovnega osebnega računa) (Solano in Huddleston 2020) in zapisu na spletni strani Sektorja za integracijo (Urad vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov), da si »[o]seba z mednarodno zaščito sama izbere banko in vloži zahtevek za odprtje osebnega računa.«

Kaj pa druge, nenačrtovane migracije?

V zadnjih letih, s povečanjem prehoda in prihoda beguncev, prosilcev za azil³ oziroma »ilegalnih migrantov« kakor jih radi imenujejo tudi v političnih krogih, se je spremenilo razumevanje njihovih pravic – poskušalo se je omiliti oziroma preoblikovati razumevanje pri podeljevanju človekovih pravic. S spremembo 10.a in 10.b člena Zakona o tujcih (2011) se je uveljavilo posebne razmere, ko je mogoče pravico do mednarodne zaščite opustiti (Gornik 2018), a število prošelj za azil in podeljenih statusov begunca je od leta 2016 vseeno skokovito naraslo.⁴ Spremembe v smeri zaostrovanja pogojev se nadaljujejo. Decembra 2020 so bile oddane dopolnitve Zakon o mednarodni zaščiti (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o mednarodni zaščiti, ki je bil leta 2021 predložen v državnozbornsko proceduro s strani Vlade RS). Pri tem naj bi bile z namenom preprečevanja zlorab postopkov mednarodne zaščite dopolnitve relevantne določbe o možnostih zavrnitve prošnje kot očitno neutemeljene v pospešenem postopku, gibanje se lahko omeji v okviru postopka na meji, letališčih ali pristaniščih ter da se odloči o pravici do vstopa prosilca na ozemlje RS, v določenih pogojih se ukinja oziroma omejuje materialne pogoje za sprejem (žepnina). Poleg tega pa naj bi se določene pravice pogojevalo z integracijskimi aktivnostmi, predvideva pa tudi, da oseba s priznano mednarodno zaščito z zadostnimi lastnimi sredstvi krije sorazmeren del nastanitve v integracijski hiši in nekatere stroške, povezane z izobraževanjem (Direktorat za migracije 2021).

3. Tehnično gledano ne prvi ne drugi izraz nista pravilna, saj je begunec tisti, ki mu je bil podeljen status begunca, prosilec za mednarodno zaščito pa tisti, ki je vložil prošnjo za azil, a povečalo se je število »prečkanj«. Pri tem ne moremo pristati niti na dikcijo »ilegalni migranti«, saj tudi če so prečkali mejo brez ustreznih dokumentov, zagovarjamo tezo, da ima vsak možnost, da lahko v posamezni državi zaprosi za mednarodno zaščito.
4. Prelomno točko v Sloveniji v zadnjem desetletju predstavlja leto 2016, ko se je povečalo število prosilcev za azil iz nekaj sto na 1308 leta 2016, 1476 leta 2017, 2875 leta 2018 ter 3821 leta 2019 in 3548 leta 2020 (Direktorat za migracije 2021).

Zaposlovanje beguncev v Sloveniji med zakonodajo in prakso

Leta 2016 je bilo na podlagi podatkov Urada Vlade RS za oskrbo in integracijo migrantov zaposlenih 62 priznanih beguncev (10 žensk, 52 moških) in 13 upravičencev do subsidiarne zaščite (vsi moški). Po zadnjih podatkih Mirovnega inštituta pa Urad za oskrbo in integracijo migrantov ne hrani podatkov o zaposlenosti in samozaposlenosti beguncev. Pri tem pa vseeno domnevajo, da je bilo junija 2019 med temi zaposlenih 122. Zavod RS za zaposlovanje teh podatkov tudi ne more posredovati. V njihovem primeru gre za zaščito osebnih podatkov, saj ne smejo zbirati nobenih podatkov, razen o osebah, prijavljenih na Zavodu za zaposlovanje kot brezposelnih. Ko se oseba zaposli, ji zavod ne more več slediti (kar pomeni, da nima podatkov o vrsti zaposlitve, pogodbi itd.). Zavod za zaposlovanje ima stike samo s tistimi upravičenci do mednarodne zaščite, ki so prijavljeni kot brezposelni, ni pa splošnih podatkov o upravičencih. Prav tako nimajo podatkov o posebnih poklicnih usposabljanjih ali izobraževanju za boljše zaposlitvene možnosti, namenjenih posebej upravičencem do mednarodne zaščite.

A kaj to pomeni za možnost integracije še posebej ranljivih priseljenih skupin ljudi, kot so begunci in begunke? Bi možnost lahko iskali v socialnem podjetništvu? Čeprav je socialna ekonomija že dolgo prisotna v našem okolju, pa je socialno podjetništvo in socialne inovacije v njihovem okviru v začetni fazi ter ostajajo v glavnem nerazvite brez podpornega okolja za socialne inovatorje, kot lahko zasledimo v Poročilu iz študije primera (Tomažević in Aristovnik 2018). V zadnjem desetletju so v Sloveniji začeli izvajati številne projekte socialnih inovacij. Večina jih je nastala kot rezultat posameznih podjetniških pobud znotraj bolj inovativnih organizacij. Vprašanja, ki jih v Sloveniji naslavljajo socialne inovacije, vključujejo dolgotrajno brezposelnost in brezposelnost mladih, vključevanje marginaliziranih skupin, razvoj trajnostnega vplivnega turizma in tehnološke socialne inovacije (npr. aplikacije za invalide, kot je mobilna aplikacija za ljudi z okvarami vida), izobraževanje in socialne finance (npr. modeli zaokroževanja, mikrorediti z garancijami množice) (European Commission – Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs – Social Innovation).

Socialna podjetja v Sloveniji običajno zaposlujejo prikrajšane delavce, ki jim preko subvencij omogočajo lažje vključevanje na trg dela, vključno z invalidi, dolgotrajno brezposelnimi, mladimi brezposelnimi, brezdomci, odvisniki od drog, starejšimi in drugimi ranljivimi skupinami. Organizacije se še vedno močno zanašajo na prostovoljno delo, zlasti na upravljanje podjetij. Poleg programov delovne integracije registrirana socialna podjetja delujejo tudi na področju okoljevarstva, izobraževanja, kmetijstva, maloprodaje, gostinstva in zdravstva. Zelo aktivni so tudi na področju socialne zaščite (European Commission – Zaposlovanje, socialne zadeve in vključevanje).

Sklep

Možnost (upo)rabe kreativnega in/ali podjetniškega potenciala oseb z mednarodno zaščito je torej še daleč. Glede na globalne okoljske, politične in druge razmere, etično zavezanost in potrebo tako po delovni sili kot kreativnem podjetniškem potencialu, je iskanje sistematičnih in smiselnih rešitev nujno.

Ne glede na zapis v (še veljavni) Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije iz leta 1999 (!) o svetovni solidarnosti in dejavnem delovanju na področju preprečevanja

vzrokov množičnih migracij⁵ – ali ravno zaradi njega – ne moremo zavračati odgovornosti glede reševanja problematike integracije vseh skupin priseljenih v Slovenijo. Poleg tega se Slovenija – sicer deklarativno – opredeljuje kot država z integracijsko politiko. Izpostavlja jo tudi v uradnih dokumentih – in to eksplicitno kot dvosmeren proces (Strategija Vlade RS na področju migracij (2019)), kar bi moralo pomeniti, da predvideva tudi prilagajanje družbe gostiteljice (Bešter 2007; Bešter 2009; Zavrtnik Zimic 2004; Zavrtnik 2011). Če je pri priseljevanju tuje delovne sile prej viden model gostujočih delavcev, je pri osebah z mednarodno zaščito ali prisiljenih zanjo videti nezainteresiranost zaradi domnevne tranzitnosti Slovenije.

Literatura in viri

- Bakić-Hayden, Milica in Hayden, Robert M. (2007): Orientalistične razlike na temo 'Balkana': simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture. V N. Jeffs (ur.): Zbornik postkolonialnih študij: 441–459. Ljubljana: Krtina.
- Bešter, Romana (2007): Model integracijske politike v odnosu do drugih modelov imigrantskih politik. Razprave in gradivo, 53–54: 116–137.
- Bešter, Romana (2009): Pravni okvir, relevanten za integracijo migrantov v Sloveniji. Razprave in gradivo, 58: 160–195.
- Direktorat za migracije (2021): Poročilo o delu direktorata za migracije za leto 2020. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Dostopno na <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/Dokumenti/DM/Maj-2021/Porocilo-o-delu-Direktorata-za-migracije-za-leto-2020.pdf>.
- European Commission – Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs – Social Innovation. Dostopno na: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/social_en (1. 6. 2021).
- European Commission – Zaposlovanje, socialne zadeve in vključevanje. Dostopno na: <https://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=sl> (16. 6. 2021).
- Gornik, Barbara (2018): Refugees and the human right to seek asylum: to derogate or not to derogate, that is the question. V Škof, Lenart (ur.), Gornik, Barbara (ur.). Ontologies of asylum. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 23, (91-92):161–184. Dostopno na: http://www.zrs-kp.si/wp-content/uploads/2019/01/Poligrafi-91-92_ONTOLOGIES-OF-ASYLUM.pdf
- Solano, Giacomo in Huddleston, Thomas (2020): MIPEX 2020: Migrant integration policy index. Barcelona/ Brussels: CIDOB and MPG. Dostop tudi na MIPEX 2020: Migrant integration policy index. Key findings Slovenia 2019. Dostopno na: <https://www.mipex.eu/slovenia> (15. 5. 2021)

-
5. Pod to točko je namreč navedeno, da »bo [i]migracijska politika postala integralni del slovenske zunanje politike [...]. Slovenija si bo prizadevala, da bo glavni cilj svetovne migracijske politike mednarodno sodelovanje, ki bo dejavno težilo k ustvarjanju ustreznih življenjskih razmer vseh ljudi in dejavno preprečevalo vzroke različnih oblik množičnih migracij ob hkratnem zagotavljanju pribežališča in pomoči tistim, ki so prisiljeni k begu. Zato si bo Slovenija prizadevala, da bo politično dejavna pri razreševanju problematike mednarodnih migracij, da bo imela dejavno vlogo v Organizaciji združenih narodov v smislu graditve miru, varnosti, ekonomskega razvoja in spoštovanja človekovih pravic in si prizadevala za boljše sodelovanje med diplomatskimi, humanitarnimi in vojaškimi posegi v smislu preprečevanja sporov in ohranjanja miru, ekoloških in drugih t. i. kompleksnih katastrof. Na enak način si bo Slovenija prizadevala, da se migracijskopolična razsežnost jasneje izraža pri usklajevanju zunanjih, varnostno-obrambnih in ekonomskih politik različnih regionalnih združenj.«

- Tomažević, Nina in Aristovnik, Aleksander (2018): Social Entrepreneurship: Case of Slovenia: Case Study. Ljubljana: Zavod 14, Friedrich Naumann Foundation for Freedom. Dostopno na: https://zavod14.si/wp-content/uploads/2018/10/Social-Entrepreneurship_Case-of-Slovenia.pdf (14. 5. 2021).
- UNHCR (2019): Global trends: Forced displacement 2019. Dostopno na: <https://www.unhcr.org/be/wp-content/uploads/sites/46/2020/07/Global-Trends-Report-2019.pdf> (18. 6. 2021).
- Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije (1999). Uradni list RS, št. 40/99. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO4>. (16. 5. 2021).
- Strategija ekonomskih migracij za obdobje 2010 do 2020 (2010).
- Strategija Vlade RS na področju migracij (2019). Dostopno na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf> (5. 6. 2021).
- Zakon o tujcih (2018). Uradni list RS, št. 9/18 in Uradni list RS, št. 91/21 – uradno prečiščeno besedilo in 95/21 – popr. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5761>.
- Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2015). Uradni list RS, št. 47/15 in Uradni list RS, št. 91/21. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6655> (10. 6. 2021).
- Zavratnik Zimic, Simona (2004): More than foreigners, Less than Citizensk. Migrants and Their Membership in the Enlarged EU. *Etniškumo studijos / Ethnicity studies*, 114–123. Dostopno prek: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Zavratnik-Zimic_2004.pdf (11. 7. 2020).
- Zavratnik, Simona (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. Dve domovini: razprave o izseljenstvu, 33: 55–71.

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

TJAŠA UČAKAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

MARGINALIZACIJA INTERSEKCIJSKE PERSPEKTIVE: TUJCI NA SLOVENSКИH SPLETNIH PORTALIH

Povzetek: Področje interseksijske diskriminacije v Sloveniji ni neraziskana tema, vendar še nobena analiza ni v ospredje postavila medijskega diskurza. V prispevku se vprašava, kako medijski diskurz novinarskih spletnih portalov v Sloveniji obravnava vprašanje diskriminacije in družbenega izključevanja z vidika interseksijskega pristopa na primeru tujcev. Ugotavlja, da glavnino poročanja določajo diskriminatorne diskurzivne prakse, ki jih vzpostavljajo predstavniki parlamentarne politike, analizirani spletni portali pa jih običajno nekritično zrcalijo. Slednji normalizirajo in reproducirajo položaj tujcev kot »drugih« v slovenski družbi, posledično pa je onemogočena vzpostavitev pozicije, ki bi reflektirala diskriminatorni položaj tujcev kakor tudi njihovo interseksijsko družbeno izključenost.

Ključne besede: tujci, migracije, interseksijska diskriminacija, medijski diskurz, spletni portali

Področje interseksijske diskriminacije v Sloveniji ni neraziskana tema, toda še nobena analiza ni v ospredje postavila medijskega diskurza. V prispevku¹ se vprašava, kako diskurz medijskih besedil obravnava vprašanje diskriminacije in družbenega izključevanja na primeru tujcev. Izhaja iz teorije interseksionalnosti (Crenshaw 1989, 1991), ki se od enodimenzionalnega razumevanja diskriminacije razlikuje po tem, da diskriminacijo razume kot posledico součinkovanja več osebnih okoliščin in ne zgolj kot učinek posamezne osebne okoliščine ali njihovega seštevka (Kuhar 2009).

Sledijo interseksiji reprezentacij, ki je poleg politične interseksije in strukturne interseksije² eden od treh tipov interseksije (Crenshaw 1991). Po Verloo (2006) interseksija reprezentacij skozi vprašanje analize diskurza tematizira, kako neinterseksijski pristop v sicer protidiskriminatorjskem diskurzu pripomore k njegovi šibitvi. Avtorica poudari, da

-
1. Prispevek je del znanstvenega članka, ki je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Državljanstvo in diskriminacija: interseksijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti J6-9381* (vodja: prof. dr. Roman Kuhar, financer: ARRS) in bo v soavtorstvu z Romanom Kuharjem objavljen v slovenskem suplementu revije Javnost-The Public (let. 28).
  2. Strukturna interseksija označuje potrebo po obravnavi konteksta posamezne identitetne pozicije, da celostno razumemo način, prek katerega prihaja do diskriminacije. Pod politično interseksijo so opredeljene različne politike, ki se izvajajo v imenu posameznih skupin, ki jim posameznik hkrati pripada in kjer so si te politike lahko tudi v nasprotju, če ne reflektirajo pozicije tistih, ki so znotraj posamezne skupine v interseksiji z drugimi identitetami (več v: Crenshaw 1991).

intersekcija reprezentacij hkrati obravnava tudi vprašanje strukture in politike. Različne politike, povezane s posameznimi družbenimi skupinami, se namreč manifestirajo na ravni posameznih diskurzov, slednji pa odsevajo identitetne pozicije in razmerja moči v družbeni strukturi, torej strukturno intersekcijo. Prav zato je obravnava intersekcije reprezentacij neločljivo povezana tudi s političnimi in strukturnimi dimenzijami intersekcijskega pristopa.

Intersekcijo reprezentacij proučujeva na primeru tujcev, ki so bili v zadnjih letih deležni javne pozornosti zaradi pojava množičnih migracij v Evropo leta 2015, pa tudi zaradi sprejemanja zakonodaje, ki je urejala njihov položaj. Še posebej jih je zadeval *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih* (Zakon o tujcih), ki je bil v Državnem zboru RS obravnavan in potrjen v letu 2017. Ker izhajava iz Verloo (2006), po kateri je intersekcija reprezentacij tesno povezana s strukturnimi in političnimi dimenzijami predmeta reprezentacije, sva vzorec časovno zamejila na obdobje poročanja o procesu sprejemanja zakonodaje, ne pa na poročanje o drugih dogodkih, povezanih z migracijami. Vzorec analize zajema 96 medijskih besedil,³ objavljenih v letu 2017 na naslednjih portalih: RTVSLO.si (33), 24ur.com (23), SiOL.net (17) in Nova24TV.si (23).⁴

Analizo sva opravila s pomočjo kritičnih študijev diskurza (KŠD), ki so **široko uveljavljena** interdisciplinarna perspektiva raziskovanja zlasti javnih diskurzov (Krzyzanowski in Machin 2017; Vezovnik 2018). Čeprav diskurz množičnih medijev ni edini in neodvisen od drugih javnih diskurzov, ki ustvarjajo kontekst političnega konsenza, je glavni ustvarjalec splošnega okvira, ki določa odnos dominantne družbe do marginaliziranih družbenih skupin (Jalušič 2001). Raziskave na področju medijskih in migracijskih študijev (Consterdine 2018; Eberl in dr. 2018) ugotavljajo, da imajo množični mediji osrednjo vlogo pri določanju odnosa državljanov do begunske oziroma migrantske problematike. Poleg tega so raziskave na področju medijskega poročanja o migracijah (na primer Kralj 2008; Pajnik 2016; Luthar 2017; Jontes 2017) pokazale, da se v množičnih medijih uveljavlja predvsem pogled predstavnikov parlamentarne politike (predstavniki vlade in vladnih institucij, poslanci in poslanke itd.), ki se prek diskurza množičnih medijev uveljavi kot prevladujoč način razumevanja tematike.

Podlaga nekritičnega prenosa političnega in drugih diskurzov v diskurz množičnih medijev je v predpostavki profesionalne novinarske ideologije o objektivnem in nepristranskem poročanju, ki temelji na načelu zrcaljenja realnosti (ang. *mirroring reality*) (Ettema in Glasser 1998), po katerem naj bi množični mediji zgolj zrcalili »objektivno« dogajanje v realnosti. Medijska realnost se zato navidez zdi objektivna, toda dejansko je zelo pristranska oblika realnosti, ki je v primeru medijskega poročanja o depriviligiranih družbenih skupinah običajno vezana na glas predstavnikov parlamentarne politike (Petković in dr. 2006). Tudi Jontes (2017)

3. Medijska besedila sva zbrala prek iskalnikov portalov na osnovi ključnih besed »begunci«, »migranti«, »Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tujcih« in »Zakon o tujcih«. Obravnavava jih enako, ne glede na novinarsko zvrst, saj ta ni ključna za vključitev ali izključitev intersekcijskih dimenzij.
4. Zajeti so novičarski portali z različnimi lastniki in ideološko usmerjenostjo z namenom ugotavljanja podobnosti in razlik med njimi ter z namenom zagotovitve čim bolj raznolikega vzorca. RTVSLO.si je spletni portal javne radiotelevizije. Portali 24ur.com, SiOL.net in Nova24TV.si so zasebni komercialni portali. Sodeč po podatkih merjenja obiskanosti spletnih strani MOSS, se izbrani spletni portali, z izjemo Nova24TV.si, umeščajo med najbolj brane slovenske novičarske portale. Portale RTVSLO.si, 24ur.com, SiOL.net uvrščava med sredinske (ang. *mainstream*) medije, Nova24TV.si pa je izrazito desno usmerjen medij (glej Vehovar in dr. 2020: 629).

na primeru proučevanja »begunske krize« argumentira, da je predpostavka o objektivnosti kljub številnim kritikam še vedno osrednji element t. i. novičarske paradigme. Luthar (2017) pa pojasnjuje, da s tem, ko množični mediji sprejmejo domnevno nevtrarno poročanje kot normo, utrjujejo pogled, ki ga vzpostavljajo elitni viri, vezani na parlamentarno politiko.

Tudi v najini analizi sva ugotovila, da se v primeru poročanja o sprejemanju Zakona o tujcih oblikuje razmeroma homogen diskurz, ki ga določa diskurz predstavnikov parlamentarne politike, stališča in pogledi strokovnega glasu in glasu tujcev pa so prisotna v manjšem deležu.⁵ Analizirani spletni portali nekritično zrcalijo diskurz predstavnikov parlamentarne politike, ki vzpostavljajo, normalizirajo in reproducirajo položaj tujcev kot »drugih« v slovenski družbi, posledično pa je onemogočena vzpostavitev pozicije, ki bi reflektirala diskriminatorni položaj tujcev kakor tudi njihovo morebitno intersekcijsko družbeno izključenost.

Ena od posledic prevlade glasu parlamentarne politike je tudi vsesplošna odsotnost refleksije o intersekcijski diskriminaciji. Tujci niso prepoznani kot družbena skupina, ki je deležna diskriminacije, kaj šele, da bi bili v luči intersekcionalnosti reflektirani potencialni družbeni konteksti diskriminacije. Intersekcionalnost se pojavi zgolj posredno v dveh primerih.⁶ Najprej je prisotna prek oznak »mladoletni migranti« oziroma »mladoletni migranti brez spremstva« oziroma »otroci brez spremstva«. Dikcije se nanašajo na ukrep novele zakona, ki je bila sprejeta januarja 2017, po katerem so mladoletniki brez spremstva opredeljeni kot ena od izjem, ki ob izrednem zaprtju meje ne bi bili samodejno poslani nazaj v državo, od koder so migrirali. V nobenem analiziranem medijskem prispevku ta skupina ni posebej tematizirana, ampak zgolj omenjena pri opisu ukrepov novele zakona. V tem primeru je prisotna intersekcijska perspektiva razumevanja diskriminacije, ki temelji na součinkovanju osebne okoliščine (starost) in statusa (migrant).

Drug posredni pojav intersekcije sva identificirala na portalu Nova24TV.si, kjer je v kontekstu razlikovanja med »pristnimi« in »lažnimi« migranti poudarjena intersekcijska diskriminacija kot součinkovanje osebne okoliščine (tujost) z družbenim kontekstom (revščina), saj so poudarjeni premožni migranti proti tistim brez premoženja. Nova24TV.si v svojih prispevkih nasproti brezimni grozeči množici migrantov in beguncev postavlja posamične primere tujcev, ki so v Slovenijo prišli z namenom dela, tu bi želeli vložiti svoj denar in znanje ter prispevati k slovenskemu gospodarstvu, vendar se, po pričanju portala, borijo z birokratskim aparatom, ki naj bi bil neučinkovit zaradi neustrezne vlade. Begunci »brez premoženja« so torej diskriminirani na intersekciji družbenega konteksta (revščina)

---

5. Glas predstavnikov parlamentarne politike je bil slišan v več kot 85 % analiziranih prispevkov. V manj kot 15 % vseh besedil v zvezi s tujci se poleg političnega glasu pojavi še glas stroke (predvsem predstavniki nevladnih organizacij ali inštitutov, na primer Mirovni inštitut, Pravna fakulteta, Amnesty International ipd.), ki mu je največ prostora odmeril RTVSLO.si, sledi SiOL.net, 24ur.com in Nova24TV.si. Tujci so največkrat dobili glas na portalu SiOL.net, sledi RTVSLO.si, na portalu 24ur.com je bil njihov glas slišan samo v prispevku v oddaji Preverjeno, Nova24TV.si pa tujcem ni dala možnosti, da spregovorijo.

6. Intersekcionalnost sva zasledovala v treh pojavnih oblikah: 1. intersekcija kot hkratno upoštevanje součinkovanja več osebnih okoliščin; 2. intersekcija kot upoštevanje součinkovanja osebne okoliščine in posameznikovega družbenega statusa ter 3. intersekcija kot upoštevanje součinkovanja osebnih okoliščin v širšem družbenem kontekstu. Tega razumeva kot socialne, politične, kulture ali ekonomske vidike, ki součinkujejo z osebno okoliščino bodisi na individualni ali skupinski ravni.

in osebne okoliščine (tujost), kar ustvarja specifično realnost diskriminacije, po kateri so še dodatno nedobrodošli v Sloveniji.

Druge značilnosti medijskega diskurza, ki zgolj sledi političnemu diskurzu, predstavljajo že znane diskriminatorne prakse, med katerimi je treba najprej omeniti klasično razumevanje migracij kot grožnje (Učakar 2017). Tujci so predstavljeni kot neposredna nevarnost za javni red in mir in grožnja slovenski nacionalni identiteti. Represivni ukrepi strožjega nadzora in zanižanja človekovih pravic se vpeljujejo s humanitarnim diskurzom zagotavljanja pravičnejše in hitrejše zaščite tistim, ki naj bi jo resnično potrebovali. Čeprav v nobenem od prispevkov ni omenjena konkretna nevarnost, ki naj bi jo posamezni tujec predstavljal, so kot skupina označeni kot grožnja oziroma potencialna nevarnost.⁷

Druga pomembna diskriminatorna praksa, ki jo medijska besedila legitimirajo, je nekritično reproduciranje ločevanja na »nas« in »njih«, s čimer se legitimira zamišljena skupnost »nas« Slovencev in »njih« tujcev, migrantov, beguncev, prebežnikov in drugih. Na osnovi distinkcije »mi« vs. »oni« se vzpostavi hierarhija človekovih pravic, po kateri je država najprej odgovorna za zagotavljanje pravic lastnim državljanom, šele nato lahko poskrbi tudi za tujce.⁸ Tak diskurz je še posebej prisoten na portalu Nova24TV.si, ki poudarja trpljenje slovenskega prebivalstva, revščino slovenskih družin, izseljevanje slovenskih državljanov, nizke plače v Sloveniji, ob domnevno visokih socialnih prispevkih in stroških, ki naj bi jih država imela za zagotavljanje azilnega sistema in pravic tujcev.⁹ Čeprav Nova24TV.si pri tem diskurzu prednjači, pa predstavljene vsiljene izbire med pravicami »nas« in »njih« ne problematizira nobeno medijsko besedilo v analiziranem vzorcu.

Kot pomembno se je izkazalo tudi razlikovanje med »pristnimi« in »lažnimi« migranti, ki je stalnica medijskega poročanja o beguncih in migrantih v Sloveniji od leta 1991 dalje (Žagar 2018). Razlikovanje se pojavlja kot opozorilo pred potencialnimi zlorabami, saj naj bi tujci, ki jih država obravnava kot begunce in azilante, prihajali kot ekonomski migranti, to pa naj bi vodilo v izkoriščanje socialnih sistemov. S tem je povezan tudi diskurz vnaprejšnje vsiljene nezakonitosti, kjer so vsi, ki prihajajo, vnaprej določeni, da prihajajo nedovoljeno in ilegalno, tudi če so po mednarodnih konvencijah upravičeni do mednarodne zaščite in azila.¹⁰

7. Tudi če nevarnost še ni prisotna, je v zraku grožnja neke prihodnje nevarnosti, kot na primer v izjavi takratne ministrice za notranje zadeve Györkös Žnidar: »Čeprav so razmere v državi stabilne, pa je ob 500-odstotnem povečanju števila prošenj za azil težko napovedati prihodnost, sploh ker se lahko pri masovnih migracijah pojavijo tudi takšni, ki želijo zlorabiti azilni sistem« (24ur.com 2017a).
8. Na primer: »Med argumenti zagovornikov zakona je bilo slišati, da so človekove pravice tudi človekove pravice slovenskih državljanov, država pa ima ne samo pravico, temveč tudi dolžnost poskrbeti za lastno varnost.« (24ur.com 2017b).
9. Na primer: »Za ilustracijo, kakšno perverzno logiko uporablja naša vlada, ponazarja dejstvo, kakšna luksuzna stanovanja pripravlja vlada za azilante. Azilanti bodo dobili povsem novo opremo. [...] Več kot očitno gre za norčevanje iz lastnih državljanov, saj si mnogo državljanov in davkopllačevalcev niti približno ne more privoščiti takšnih stanovanj« (Nova24TV.si 2017).
10. Na primer: »migracije in mednarodna zaščita [sta] dva različna, a povezana, koncepta, vendar je, kot je dejala, »treba razmišljati, kako priti do mednarodnega pravnega reda, ki je bolj pravičen in ki nudi več zaščite tistim, ki dejansko potrebujejo mednarodno zaščito« (RTVSLO.si 2017).

Vsesplošna odsotnost interseksijske perspektive izpričuje prevlado enodimenzionalnega razumevanja diskriminacije, ki po Crenshaw (1991) pripomore k šibkejši protidiskriminacijski poziciji in krepitvi različnih artikulacij družbenega izključevanja. V analiziranih medijskih besedilih zaradi prevlade glasu predstavnikov parlamentarne politike do vzpostavitve protidiskriminacijske pozicije sploh ne pride, kaj šele, da bi bila reflektirana interseksijska izključenost tujcev.

Čeprav pridobljeni rezultati temeljijo na vzorcu, časovno zamejenem na poročanje o sprejemanju Zakona o tujcih, pa s časovno in tematsko specifičnim naborom medijskih besedil ne moremo pojasniti prevlade diskurza predstavnikov parlamentarne politike v medijski krajini. Enako jo ugotavljajo tudi druge raziskave (gl. na primer Kralj 2008; Pajnik 2016; Jontes 2017; Luthar 2017; Pajnik 2017), ki so medijsko poročanje o tujcih proučevale v obdobjih njihovega najbolj množičnega prihoda, ko je bilo poročanje najintenzivnejše. Toda kljub vzorcem, ki v nasprotju z našim niso bili neposredno vezani na čas sprejemanja zakonodaje, te raziskave enako ugotavljajo prevlado govora predstavnikov parlamentarne politike in odvisnost medijskega diskurza od uradnih, vladnih virov.

Razloge za prevlado govora predstavnikov parlamentarne politike je treba zato v prihodnje iskati širše, prek »rutinskih praks« množičnih medijev (Vogrinc 2019), na podlagi katerih bi bilo treba proučiti, zakaj na analiziranih spletnih novičarskih portalih prevladujejo uradni, vladni viri in zakaj novinarji na lastno pobudo ne iščejo virov, ki tematizirajo interseksijsko družbeno izključenost.

Literatura

- Consterdine, Erica (2018): State-of-the-art report on public attitudes, political discourses and media coverage on the arrival of refugees. Dostopno prek: http://ceaseval.eu/publications/02_Consterdine_State-of-the-art_report_on_public_attitudes.pdf (30. 7. 2020).
- Crenshaw, Kimberlé (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine. *Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum, 139: 139–142.
- Crenshaw, Kimberlé (1991): Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43 (6): 1241–1299.
- Eberl, Jakob-Moritz, in dr. (2018): The European media discourse on immigration and its effects: a literature review. *Annals of the International Communication Association*, 42 (3): 207–223.
- Ettema, S. James, in Glasser, L. Theodore (1998): *Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue*. New York: Columbia University Press.
- Jalušič, Vlasta (2001): Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljske identitete. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1 (1): 12–43.
- Jontes, Dejan (2017): Med distanciranostjo in angažiranostjo: protislovja poročanja o »begunski krizi« v dnevnem tisku. *Dve domovini*, (45): 185–200.
- Kralj, Ana (2008): Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini*, (27): 169–190.
- Krzyzanowski, Michal, in Machin, David (2017): Critical approaches: media analysis in/and critical discourse studies. V Colleen Colter in Daniel Perrin (ur.): *Routledge Handbook of Language and Media*: 62–76. New York: Routledge.
- Kuhar, Roman (2009): Na križiščih diskriminacije: večplastna in interseksijska diskriminacija. Ljubljana: Mirovni Inštitut.

- Luthar, Breda (2017): Begunci in »Odmevi«: epistemologija konvencij. Dve domovini, (45): 153–168.
- Pajnik, Mojca (2016): Migration in the Mirror of Mediatized Anti-Politics. V N. Kogovšek Šalomon in V. Bajt (ur.): *Razor-Wired: Reflections on Migration Movements Through Slovenia in 2015*: 62–70. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (30. 7. 2020).
- Pajnik, Mojca (2017): Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. Dve domovini, (45): 169–184.
- Petković, Brankica, in dr. (2006): Mediji za državljane: 119–167. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Učakar, Tjaša (2017): Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vehovar, Vasja, in dr. (2020): Družbeno nesprejemljivi diskurz na facebookovih straneh novičarskih portalov. Teorija in praksa, 57 (2): 622–645.
- Verloo, Mieke (2006): Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3): 211–228.
- Vezovnik, Andreja (2018): Metode analize diskurza. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.): *Zasebno je politično: kritične študije vsakdanjega življenja*: 147–161. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Vogrinc, Jože (2019): Spremembe interpretativnega okvira informacijskih medijev v Sloveniji od leta 1990 do danes in spremembe v njihovih reprezentacijah izbranih družbenih manjšin. V R. Kuhar (ur.): *Identitete na presečišču kriz*: 137–152. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žagar, Igor Ž. (2018): Devolution of language in post-democracy: decaying discourse on refugees from the Bosnian to the Syrian war. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalomon in M. Lukšič Hacin (ur.): *The Disaster of European Refugee Policy: Perspectives from the »Balkan Route«*: 103–132. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Viri

- MOSS (2021): Rezultati MOSS. Valutni podatki o obiskanosti spletnih mest. Dostopno prek: <https://www.moss-soz.si/rezultati/> (19. 5. 2021).
- Nova24TV.si (2017): Slovenska realnost, ki vodi k samomoru Evrope: Migrantom luksuzna stanovanja in oskrba za 1963 EUR na mesec, Slovenci naj se pa znajdejo sami. Dostopno prek: <https://nova24tv.si/slovenija/video-slovenska-realnost-ki-vodi-k-samomoru-evrope-migrantom-luksuzna-stanovanja-in-oskrba-za-1930-eur-na-mesec-slovinci-naj-se-pa-znajdejo-sami/> (19. 5. 2021).
- RTVSLO.si (2017): Györköös Žnidarjeva: Glasovanja dela koalicije proti ne razumem kot nezaupnico. Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/slovenija/gyorkoes-znidarjeva-glasovanja-dela-koalicijeproti-ne-razumem-kot-nezaupnico/413545> (19. 5. 2021).
- 24ur.com (2017a): Varuh človekovih pravic: Če bodo kršene pravice beguncev, bomo ukrepali. Dostopno prek: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/gyorkos-znidar-slovenija-mora-imetiustrezna-oro-dja-za-obvladovanje-masovnih-migracij.html> (19. 5. 2021).
- 24ur.com (2017b): Državni svet ni izglasoval veta na novelo zakona o tujcih. Dostopno prek: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/drzavni-svet-ni-izglasoval-veta-na-novelo-zakona-otujcih.html> (19. 5. 2021).

MARIJA JURIĆ PAHOR

Inštitut za narodnostna vprašanja

MEJA KOT KRAJ NADZOROVANJA IN SREČEVANJA Z DRUGIM: PRIMER MEJNEGA OBMOČJA MED ITALIJO IN SLOVENIJO V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19

Izvleček: V času pandemije covid-19 se je pokazalo, da se meja paradigmatično vzpostavlja in razrašča v obmejnih območjih nacionalnih držav. Prispevek na podlagi analize prevladujočega političnega, medijskega in javnega diskurza ter s pogledom na mejno območje med Italijo in Slovenijo ponazarja, da meje niso le črte, ki zarisujejo in utrjujejo nek državni (ali drug) teritorij, temveč tudi točke nadzorovanja in srečevanja z drugim/-i. Težnja po zaostritvi nadzora schengenske in italijansko-slovenske meje je dobila nov zagon prav v času pandemije. Meja se je izpričevala v grozi pred okužbo, ki implicira težnjo po izključitvi (»Mi nismo Italija!«), a tudi kot locus, ki je – zlasti med predstavniki manjšinskih skupnosti in ljudmi, ki živijo ob meji – v tek pognal ozaveščanje o nujnosti empatičnega, čezmejnega in evropskega povezovanja v smislu preseganja nacionalnih meja.

Ključne besede: covid-19, mejno območje, Italija, Slovenija, nezakonite migracije, slovenska narodna skupnost v Italiji.

Uvod¹

Začelo se je na drugem koncu sveta in bolj dramatično, kot je kazalo na prvi pogled. Svetovna zdravstvena organizacija (World Health Organization – WHO) je v prvi polovici januarja 2020 potrdila, da atipično pljučnico, ki se je dober mesec dni pred tem pojavila v mestu Vuhan na Kitajskem, povzroča nov koronavirus (Zhu in dr. 2020), za katerega se je uveljavila oznaka SARS-CoV-2, bolezen pa se imenuje covid-19 (WHO 2020). Kmalu se je pokazalo, da predstavlja bolezen globalno grožnjo. 11. marca 2020 je WHO razglasila pandemijo, dva dni kasneje je za središče pandemije razglasila Evropo (prav tam).

Prva država zunaj Azije s skokovitim širjenjem pandemije je bila Italija. Postala je žarišče covid-19 v Evropi. 8. marca so uvedli karanteno za celoten severni del italijanske države, dva dni kasneje za celotno Italijo. Svet so pretresali posnetki iz bolnišnic in z dolgimi vrstami krst, še zlasti iz najhujše prizadete pokrajine Bergamo;² mrtvih je bilo preveč, da bi jih lahko sproti pokopali. Skorajda istočasno so bili v sosedskih državah Italije, natančneje v

1. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja* (P5-0409), ki ga sofinancira Javna raziskovalna agencija RS Slovenije. Delno se opira na rezultate iz razprave, ki jo je avtorica predstavila v reviji *Razprave in gradivo* (Jurić Pahor 2020).
2. V Italiji so 18. marca 2021 obeležili prvi nacionalni dan spomina na žrtve pandemije covid-19. Osrednjo slovesnost so pripravili v Bergamu (Governo Italiano 2021).

Avstriji in Sloveniji, pogledi uprti v mejo (predvsem nacionalno, državno mejo [z Italijo]), ki je po Balibarju (2007: 47) kraj, kjer se razlike stopnjujejo in kjer se ločujejo, kjer jih skrbno »sortirajo«: »[...] kjer, denimo z migranti in s prestopniki [...] ravna *diferencirano* – razen ko te razlike zaradi nesrečnega »kratkega stika« začnejo delovati kot »oznake« enim o drugih.« To se je po Balibarju zgodilo najočitneje v nacizmu, precej očitno pa se dogaja tudi v obdobjih, ko se meje spreminjajo v ključna prizorišča »varnostnih« investicij, tako v politični retoriki kot v dejanski politiki nadzora. Sem gre prišteti tudi čas pandemije covid19, še zlasti v njenem prvem valu, ko so nosilci državne oblasti – v danem primeru: slovenskih državnih oblasti – globoko posegli v življenja ljudi ob meji, pospešeno pa so (so)oblikovali tudi evropske (schengenske) trende (i)migracijskih politik. Težnje po krepitvi mejnega nadzora so (zlasti med ljudmi, ki živijo ob meji) izzvale protestne reakcije, potrdile pa so tudi predpostavko Balibarja (2002: 79), da so meje vedno *naddoločene*, kar pomeni, da »nobena politična meja ni zgolj ločnica med dvema državama«, temveč jo vedno »sankcionirajo, podvojujejo in relativizirajo tudi ostale geopolitične razdelitve«. »Brez *svetovnokonfiguracijske* funkcije, ki jo opravljajo«, tako Balibar (2002: 79), »ne bi bilo mej – ali vsaj ne trajnih mej«.

Ustvarjanje imaginarija »splošne (ne)varnosti«

Koncept meje se je dolgo časa povezovalo z idejo vojaške obrambe nacionalnega ozemlja pred oboroženimi silami sosedov (Walters 2006: 188). Mezzarda in Neilson v predgovoru svoje knjige *Meja kot metoda* (2018) ugotavljata, da so mejne krajine tudi v sodobnem svetu »brez dvoma podvržene nasilju«, še zlasti vojaškemu.

Ni naključje, da so bili v trdem jedru vladne ekipe Republike Slovenije, ki se je soočala s pandemijo covid19, od sredine marca 2020 naprej trije nekdanji obrambni ministri³ in Matej Tonin, ki je posle obrambnega ministra prevzel 13. marca 2020 (Žerdin 2021: 125), na dan, ko je bil na ustanovni seji 14. slovenske vlade imenovan (začasni) Krizni štab za zajezitev in obvladovanje epidemije. Vodil ga je predsednik vlade, ki je krizo epidemije primerjal s stanjem »na fronti«, ki terja popolnjevanje vojaških enot tudi »s prostovoljno rezervo«, ki naj bi zagotavljala »splošno varnost« (D. L. 2020). Vojne retorike – zaznavne tudi v političnih elitah drugih držav, vendar ne v vseh⁴ – se je posluževal tudi vladni govorec Jelko Kacin. V prvi fazi epidemije mu je šlo zlasti za mobilizacijo podob, ki so predpostavljali sosednjo državo in njene pripadnike kot »nevarnost« ali »kužnost« (npr.: »Italija je Wuhan v Evropi, mi pa smo prvi sosedi«, ali pa: »Mi nismo Italija in nočemo biti Italija. Mi to zmoremo«, gl. B. P. 2020 in Regionalobala 2020), ki pretilo slovenskemu narodu. Iz raziskav nevroznanosti (Damasio 2008) je znano, da so tovrstne podobe zmožne vzbuditi čustva ogroženosti in tesnobno, v danem primeru pa lahko tudi sovražno nastrojenost do vsega, kar je bilo ali kar se je zdelo »italijansko«.

Slovenski časopisi so že v naslovih izražali bojzorni tipa: koronavirus je že »v bližini naše zahodne meje«, »nevarno blizu«, »pred vrati«, »Italijani vedno bolj nezaželeni« (gl. Jurić

3. Ti trije nekdanji obrambni ministri so bili: predsednik vlade Janez Janša, govorec vlade za covid-19 Jelko Kacin (14. januarja je postal državni sekretar v kabinetu predsednika vlade) in notranji minister Aleš Hojs.

4. Daniela Pietrini (2020), ki je analizirala nagovore predsednikov treh držav, je opazila, da je bila vojna retorika močno opazna le pri Emmanuelu Macronu (Francija), ne pa tudi pri Angeli Merkel (Nemčija) in Giuseppeu Conteju (Italija).

Pahor 2020: 62). Vladimir Milošević (2020: 4), ki kot psihiater deluje v bolnišnici v Idriji, je v pogovoru z Vesno Milek dejal: »Že to, da si na ulici slišal *buongiorno*, je bil znak za preplah.« Marta Verginella (2021: 118), ki jo je prvi val pandemije presenetil v Londonu, je ob vrnitvi v Slovenijo zapisala: »Razmišljam [...], kje bi lahko parkirala avto s tržaško registrsko tablico, da ga [...] ne bi poškodoval kak razjarjen mimoidoči.« Pomenljivo je tudi, da je Slovenija – za razliko od Italije – v času pandemije vzpostavila mejni režim, ki je v času med 11. marcem in 15. junijem 2020, med 26. oktobrom 2020 in 12. februarjem 2021 ter med 8. marcem in 28. aprilom 2021⁵ dovoljeval vstop v državo zgolj prek zelo majhnega števila (najdlje štirih, od marca 2021 več) nadzornih točk. Meje so bile na teh točkah v prvi fazi zaprte do te mere, da so povsem ohromile živahno čezmejno življenje – onemogočen je bil celo stik s svojci, ki so živeli ali živijo na slovenski strani meje (gl. Jurić Pahor 2020: 65–69).

Militarizacija meje

Od samega začetka je bila v Sloveniji prisotna namerno vsiljena bojazen, da so prenašalci virusa SARS-Cov-2 (nezakoniti) imigranti.⁶ Právšnji razlog za tovrstno ustvarjanje »nelagodja in fobij« (Vidmar Horvat 2009: 167) je treba iskati v težnji po pospešenem nadzoru (nezakonitih) migracij, ki je osrednjega pomena za schengen in mejno politiko Evropske unije (Broeders in Engbersen 2007; Evropski parlament 2020). Na to napeljuje tudi obisk dela slovenskega državnega vrha ter ključnih mož vojske in policije na južnem delu državne (schengenske) meje ob reki Kolpi 15. aprila 2020. Právšnji motiv za obisk ni bila skrb za zaježitev pandemije (nihče od politične elite ni upošteval vladnega odloka o prepovedi zbiranja ali obveznost nošenja mask), temveč težnja po aktivaciji 37.a člena Zakona o obrambi (1. aprila 2020 v slovenskem parlamentu ni prejel potrebne dvotretjinske večine), s katerim bi vojska v širšem mejnem pasu dobila policijska oblastila (Žerdin 2021: 61–65).

5. maja 2020 je senatorka in predstavnica slovenske manjšine v italijanskem parlamentu Tatjana Rojc naslovila na italijansko notranjo ministrico Luciano Lamorgese dopis, v katerem je izrazila potrebo po ponovni vzpostavitvi čezmejnega sodelovanja italijanskih in slovenskih varnostnih sil, tako imenovanih skupnih ali »mešanih patrolj« za nadzor italijansko-slovenske meje in nezakonitih migracij po (zahodno)balkanski poti; te patrolje so delovale od julija 2019 do začetka pandemije. Ministrica se je v ta namen kmalu povezala s svojim slovenskim kolegom, v »prijateljski stik« pa sta stopila tudi zunanja ministra obeh držav (gl. Jurić Pahor 2020: 59). 4. junija 2021 se je ministrica Lamorgese tudi osebno srečala s slovenskim notranjim ministrom Alešem Hojsom na Brdu pri Kranju, kjer sta sklenila dogovor, da bodo mešane italijansko-slovenske patrolje verjetno še junija 2021 znova vzpostavljene (Primorski dnevnik 2021). Že 10. maja 2021 je Slovenija sprejela 21 policistov iz Poljske, Litve in Estonije za okrepitev nadzora zunanje schengenske meje (GOV.SI 2021). Skupne ali »mešane« patrolje omogoča sklep Sveta EU o poglobitvi čezmejnega sodelovanja iz leta 2008 (GOV.SI 2021). Ob tem pa ne gre zmanjšati vloge sodobne nacionalne države, ki so jo globalni trendi preoblikovali.

-
5. Informacije o prehajanju državnih meja so zbrane na portalu državne uprave GOV.SI (2020, 2021).
  6. Poslanec Branko Grims je že 21. februarja 2020 na slovensko vlado naslovil poslansko vprašanje: »Kako bo Vlada RS nemudoma dodatno zaščitila slovenske meje in s tem končno poskrbela za varnost ljudi, vključno z bistveno bolj učinkovito preventivo pred nalezljivimi boleznimi?« Pri tem se je nanašal na nezakonite migracije (Grims 2020).

Po oceni Mezzarde in Neilsona (2018: 169) je ta »veliko bolj prilagodljiva, preračunljiva in razdrobljena« kot pa omejena in suverena entiteta, kakor jo identificirajo teoretiki, ki si jo zamišljajo v tej obliki.

Meja kot kraj povezljivosti: zaključek

Pandemija covid19, še zlasti njena prva faza, je dala jasno vedeti, da ostaja Evropska unija nedokončan projekt. V ospredje javne zavesti so stopile težnje po takšni Uniji, ki bi bila sposobna učinkovito in usklajeno odgovoriti na potrebe ljudi. Eden ključnih očitkov na račun Evropske unije je bil in je deloma še, da so države – tudi zaradi zapiranja državnih mej (vstopa zgoj še ob določenih nadzornih točkah in pod zaostrenimi pogoji) – med seboj ločene, kot že dolgo niso bile. Vsaka članica Evropske unije je na začetku spopadanja s pandemijo ukrepala na svojo lastno pest. Izključevalna narava nacionalne države, ki jo simbolizira in uresničuje meja, je bila v času pandemije še kako prisotna, prav tako nacionalizmi, vezani na »državnost« nacij. Ne glede na to ugotovitev, ali pa prav zaradi nje, je naraščalo prepričanje, da so evropske – in s tem transnacionalne – rešitve neobhodno potrebne za spopadanje z epidemiološko krizo in njenimi posledicami, s katerimi se nobena država ne more spoprijeti sama.

Na to, da (naj) kriza krepi zavedanje o pomenu skupnih institucij Evropske unije, je med drugimi opozoril odmevni poziv filozofov Castaldija in Innerarityja (2020),⁷ ki so ga podprle tudi krovni organizaciji slovenske narodne skupnosti v Italiji, in sicer Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ) in Svet slovenskih organizacij (SSO), ter italijanske narodne skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem (Italijanska unija). V tozadavnem dopisu z dne 26. marca 2020, ki je naslovljen tudi na predsednike vlad Italije, Slovenije in Hrvaške, izražajo zlasti zaskrbljenost nad neuskklajenostjo držav v zvezi z mejnim režimom, saj so se čutili vrnjene v čas intenzivnih geopolitičnih dogajanj, ko je bila meja med Italijo in Jugoslavijo zaznamovana z represijo in skorajda neprepustna (»takemu stanju nismo priča že sedemdeset let«) (gl. SSO 2020). Obmejni prostor so, kot poudarjajo, »vedno razumeli kot območje odprtosti«, Evropsko unijo pa kot instanco, ki je poklicana, da podpira »prizadevanja, ki smo jih v preteklih desetletjih vložili v rušenje fizičnih in miselnih mej« (SSO 2020). Leto dni kasneje, 31. marca 2021, so se predstavniki omenjenih krovnih organizacij, ki sta se jim pridružila parlamentarna predstavnica slovenske manjšine v Italiji in parlamentarni predstavnik italijanske manjšine v Sloveniji, s sorodnim pozivom v zvezi z zapiranjem mejnih prehodov ponovno obrnili na Vlado Republike Slovenije, opozarjajoč, da »zapiranje meja prinaša obmejnemu prebivalstvu veliko škodo« (SKGZ 2021).

Na odsotnost posluha državnih oblasti pa niso opozarjali le predstavniki manjšinskih skupnosti, temveč tudi nosilci javnih funkcij (npr. župana v Gorici in Novi Gorici) in številni posamezniki, ki so živeli ali živijo ob meji, med njimi zlasti »mejni prečevalci« (angl. *border crossers*; Anzaldúa 1987). Mogoče je reči, da so protikoronski ukrepi prav pri teh kategorijah prebivalstva v tek pognali ozaveščanje o nujnosti empatičnega, čezmejnega in evropskega povezovanja v smislu preseganja togih nacionalnih meja (Jurić Pahor 2020: 105–109). Ni

7. Baskovski filozof Innerarity (2020) je na to temo izdal tudi knjigo, v kateri poudarja, da je pandemija pokazala, da ima ta posledice za vse družbe, ne le za posamezne nacionalne države. Posebno pozornost posveča vrednotam, kot so človekovo dostojanstvo, solidarnost, medsebojni dialog, svoboda, enakost.

naključje, da bo leta 2025 naslov »evropske prestolnice kulture« podeljen ob Chemnitzu (Kamjenici) v Nemčiji Novi Gorici z Gorico. Obe Gorici bosta prva prestolnica neke regije, ki se razteza čez dve državi. Odločitev za to izbiro je padla proti koncu leta 2020.

Literatura

- Anzaldúa, Gloria (1987): *Borderlands/La Frontera: The new mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Balibar, Étienne (2002): What is a border? V: *Politics and the Other Scene*: 75–86. London, New York: Verso.
- Balibar, Étienne (2007): *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- Broeders, Dennis in Engbersen, Godfried (2007): The Fight Against Illegal Migration: Identification Policies and Immigrants' Counterstrategies. *American Behavioral Scientist* 50 (12): 1529–1609.
- Damasio, Antonio (2008): *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteči možgani*. Ljubljana: Krtina.
- Governo Italiano – Presidenza del Consiglio dei Ministri (2021): *Draghi a Bergamo per la Giornata nazionale in memoria delle vittime dell'epidemia da Coronavirus*, 18. 3. 2021. Dostopno prek: <https://www.governo.it/it/articolo/draghi-bergamo-la-giornata-nazionale-memoria-delle-vittime-dellepidemia-da-coronavirus> (24. 5. 2021).
- Innerarity, David (2020): *Pandemocracia: Una filosofía de la crisis del coronavirus*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- Jurić Pahor, Marija (2020): *Border as Method: Impact of the Covid-19 Pandemic of the Border Area between Italy and Slovenia and on the Slovene Miority in Italy*. *Razprave in gradivo*, 85, 57–81.
- Mezzarda, Sandro, in Neilson, Brett (2018): *Meja kot metoda ali pomnoževanje dela*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pietrini, Daniela (2020): *L'Europa e la pandemia: parole di presidenti a confronto*. Dostopno prek: https://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/articoli/parole/parole_nel_turbine_2.html (27. 5. 2021).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga dopolnjena in deloma prenovljena izdaja (2014). Spletna izdaja. Dostopno prek www.fran.si (26. 5. 2021).
- Walters, William (2006): *Border/Control*. *European Journal of Social Theory*, 9 (2): 187–203.
- Vidmar Horvat, Ksenija (2009): *Zemljevidi vmesnosti: Eseji o evropski kulturi in identiteti po koncu hladne vojne*. Ljubljana: Sophia.
- Zhu, Na, in drugi (2020): *A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019*. *New England Journal of Medicine*, 382 (8): 727–733. Dostopno prek: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmoa2001017> (23. 5. 2021).
- Žerđin, Ali (2021): *MMXX: Leto nevarne bližine: Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covid-19*. Ljubljana: UMco.

Viri

- B. P. (2020): *Kacin: »Italija je Wuhan v Evropi, mi pa smo prvi sosedi«*. *Žurnal24.si*, 19. 3. 2020. Dostopno prek: <https://www.zurnal24.si/slovenija/kacin-italija-je-wuhan-v-evropi-mi-pa-smo-prvi-sosedi-343750> (30. 5. 2021).
- Castaldi, Roberto in Innerarity, Daniel (2020): *A European Answer to the Coronavirus Threat to Prove that the EU is a True Community with a Shared Future*. Dostopno prek: <https://www.cesue.eu/en/appeal> (4. 6. 2020).
- D. L. (2020): *Nagovor predsednika vlade ob epidemiji koronavirusa*. Dostopno prek: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/nagovor-predsednika-vlade-ob-epidemiji-koronavirusa.html> (26. 5. 2021).

- Evropski parlament (2020): Schengen in mejna politika EU. Dostopno prek: <https://www.europarl.europa.eu/news/sl/headlines/priorities/schengen> (28. 5. 2021)
- GOV.SI (2020, 2021): Prehajanje meja. Dostopno prek <https://www.gov.si/teme/koronavirus-sars-cov-2/prehajanje-meja/> (27. 5. 2021).
- GOV.SI (2021): Slovenskim policistom bo pri varovanju meje odslej pomagalo 21 tujih kolegov. Republika Slovenija – GOV.SI, 10. 5. 2021. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2021-05-10-slovenskim-policistom-bo-pri-varovanju-meje-odslej-pomagalo-21-tujih-kolegov/> (29. 5. 2021).
- Grims, Branko (2020): Kako bo Vlada RS nemudoma dodatno zaščitila slovenske meje in s tem končno poskrbela za varnost ljudi, vključno z bistveno bolj učinkovito preventivo pred nalezljivimi boleznimi? Poslansko vprašanje, 21. 2. 2020. Dostopno prek: <https://www.sds.si/novica/mag-branko-grims-katere-ukrepe-bo-vlada-se-sprejela-za-preprecevanje-sirjenja-koronavirusa> (28. 5. 2021).
- Milošević, V., 2020. Dlje, ko smo bili izolirani, močnejša je želja po tem, da bomo spet skupaj. Intervju Vesne Milek s terapevtom psihodrame in psihiatrom Vladimирjem Miloševićem. Delo – Sobotna priloga, 61 (96), 25. 4. 2020, 4–7.
- Regionalobala (2020): Kacin pohvalil disciplino Slovencev, zlasti Primorcev: »Mi nismo Italija in nočemo biti Italija«, 26. 3. 2020. Dostopno prek: <https://www.regionalobala.si/novica/kacin-pohvalil-disciplino-slovencev-zlasti-primorcev-mi-nismo-italija-in-nocemo-biti-italija-video> (3. 6. 2020). — —
- Primorski dnevnik (2021): Vračajo se mešane patrulje: Slovenija, Italija – Dogovor notranjih ministrov Aleša Hojsa in Luciane Lamorgese. Primorski dnevnik, 77 (132), 5. 6. 2021, 1 in 3.
- SKGZ (2021): Zapiranje mejnih prehodov: poziv vladi Republike Slovenije, 31. 3. 2021. Podpisniki so: predsedniki krovnih organizacij Slovencev v Italiji, Tatjana Rojc, slovenska senatorka v italijanskem parlamentu, Felice Žiža, poslanec v Državnem zboru republike Slovenije, predsedniki italijanskih krovnih organizacij v Sloveniji. Dostopno prek: <http://www.skgz.org/sl/novice/zapiranje-mejnih-prehodov-poziv-vladi-rs> (5. 6. 2021).
- SSO – Svet slovenskih organizacij, 2020. Dopis SSO, SKGZ in Unije Italijanov, s katerim se pridružijo pozivu filozofov Roberta Castaldija in Daniela Innerarityja, <http://www.ssorg.eu/evropski-odgovor-na-nevarnost-koronavirusa/> (6. 6. 2020).
- WHO – World Health Organization (2020): Timeline: WHO's COVID-19 Response. Dostopno prek: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline> (23. 5. 2021).
- Verginella, Marta (2021): Donne e confini: #passato#confini#europa#pandemia#lavoro. Castel San Pietro Romano: manifestolibri.

MATEJA SEDMAK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

ZORANA MEDARIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper,

Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije

LUCIJA DEŽAN

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

PROCESI 'SIDRANJA' IN 'SIDRIŠČA' PRISELJENIH MLADOSTNIKOV V SLOVENIJI

Povzetek: V prispevku preučujemo procese vključevanja priseljenih mladostnikov v slovensko družbo ter njihovo občo blaginjo z uporabo koncepta 'sidranja' Aleksandre Grzymała-Kazłowska (2015, 2017, 2018). Koncept se nanaša na procese vzpostavljanja oporišč, ki omogočajo vzpostavljanje socialne in psihološke stabilnosti in delovanje v novem družbenem kontekstu. Sidra, ki priseljenim mladostnikom omogočajo občutek varnosti, so raznolika. Nekatera so povezana z državo prihoda, druga z matično državo, nekatera prispevajo k lažjemu vključevanju v slovensko družbo, druga k ohranjanju lastne kulture, vsa pa prispevajo k občutku varnosti in obči blaginji priseljenih mladostnikov. Predstavljeni bodo rezultati raziskave, izvedene v okviru Horizont 2020 MiCREATE projekta - Priseljeni otroci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi. V raziskavi smo uporabili kombiniran kvalitativni metodološki pristop, ki je vključeval opazovanje z udeležbo, zbiranje življenjskih zgodb in izvedbo fokusnih skupin na izbranih srednjih šolah v Sloveniji.

Ključne besede: mladi, priseljenci, integracija, teorija sidranja.

Uvod¹

V članku bomo obravnavali poseben vidik priseljske izkušnje mladostnikov; proces sidranja (Grzymała-Kazłowska 2015, 2017, 2018) kot načina iskanja in vzpostavljanja oporišč, ki priseljenim mladostnikom omogočajo vzpostavljanje relativne socialne in psihološke stabilnosti in delovanje v novem kulturnem in družbenem kontekstu. Avtorica teorije sidranja Aleksandra Grzymała-Kazłowska izpostavlja, da koncept socialnega sidranja presega tradicionalni pogled na dejavnike in proces integracije in presega koncept identitete ter pripadnosti. Poleg tega bistveno bolje kot slednji naslavlja fleksibilnost, fluidnost in kompleksnost družbenega življenja priseljencev. Naslavlja namreč dinamike vzpostavljanja, ohranjanja ter opuščanja sidrišč tako v državi izvora kot v državi prihoda.

Predstavitev sidrišč in procesov sidranja temelji na analizi avtobiografskih življenjskih zgodb (Bertaux 1981, Skinner 2012) mladih z neposredno priseljsko izkušnjo (1. generacija

---

1. Članek je objavljen s finančno podporo Evropske Unije, Horizont 2020 'Research and Innovation' programa v okviru sporazuma št. 822664 in podporo Javne Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru programske skupine 'Mejna območja: območja kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti' (No P6-0279).

priseljencev) in tistih s priseljskim ozadjem (2. in 3. generacija mladostnikov²). Izkušnje najstnikov, vključenih v našo študijo, so specifične in različne od izkušenj odraslih. Poleg fizičnega in geografskega prehoda vključujejo tudi prehod v odraslost, pri čemer so mladi soočeni s številnimi izzivi, vezanimi na njihovo bodočnost (npr. izobraževanje, zaposlitev, stanovanjska osamosvojitvev ipd.). Iskanje sidrišč je tako del širših procesov, s katerimi se soočajo mladi na prehodu v odraslost.

Metodologija

Razprava o procesu sidranja temelji na podatkih, zbranih v okviru projekta MiCREATE – *Migrant Children and Communities in a Transforming Europe/Priseljeni otroci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi* (HORIZONT 2020). Raziskavo med mladimi priseljenci smo izvedli na srednjih šolah v obdobju od januarja do oktobra 2020. V raziskavo so bile vključene 4 srednje šole iz zahodnega, vzhodnega in osrednjega dela Slovenije. S ciljem zajeti raznolikost izkušenj mladih s priseljevanjem smo v raziskavo vključili gimnazijske, poklicne in strokovne srednje šole iz urbanih okolij, kjer je prisotna velika kulturna in etnična raznolikost. Zajeti smo želeli subjektivne percepcije mladih glede lastnih življenj in njihove izkušnje s priseljevanjem, prilagajanjem in integracijo v novo okolje ter splošno blaginjo (Mayeza 2017). Raziskava je temeljila na otrokosrediščnem pristopu. Poudarek je bil na izkušnjah mladih, ki so videni kot ‚strokovnjaki in poznavalci lastnih življenj, spretni komunikatorji in ustvarjalci smislov‘ (Clark in Moss 2005; Fattore, Mason in Watson 2007; Gornik 2020) in kot najpomembnejši vir informacij (Mayeza 2017).

Ob vstopu na teren smo najprej uporabili metodo opazovanja z udeležbo (Fine in Sandstrom 1999) in kasneje zbrali avtobiografske življenjske zgodbe (Bertaux 1981; Skinner 2012). V prvi fazi smo na vsaki srednji šoli izvedli vsaj 15 dni opazovanja, kjer smo uporabili kombinacijo pasivnega in zmerne pristopa (Fine in Sandstrom 1999). Sprva smo pasivno opazoval vsakdanje šolsko življenje in razredne aktivnosti ter zbirali informacije o splošnem vzdušju v razredu, interakcijah med dijaki ter med profesorji in dijaki. Sledila je faza postopnega vključevanja, v kateri smo z dijaki vzpostavljali odnos zaupanja, potreben za izvedbo zbiranja avtobiografskih življenjskih zgodb. Zbrali smo 60 avtobiografij lokalnih in priseljenih mladih, za namen tega prispevka pa smo jih analizirali 30, ki se nanašajo na priseljene mlade.

Intervjuji so bili posneti, dobesedno prepisani in analizirani v skladu s pravili za analizo kvalitativnih podatkov (Mesec 1998; Denzin & Lincoln 2011). Intervjuvanci so bili stari med 15 in 19 let, obeh spolov, različnih socialno-ekonomskih statusov, kulturnih in etničnih porekel, z različnim šolskim uspehom in osebnimi interesi.

-
2. Četudi sta termina ‘2. in 3. generacija priseljencev’ široko uporabljena, menimo, da sta netočna in zavajajoča, saj zakrivata dejstvo, da priseljenci 2. in 3. generacije dejansko niso priseljenci, saj so rojeni v državi, v kateri živijo. Omenjena terminologija, četudi splošno sprejeta, dejansko stigmatizira priseljski status, zato jo bomo uporabljali v narekovajih. Ta termin je bil prvič uporabljen v 70. letih prejšnjega stoletja in nakazuje kolonialni in asimilacijski model pristopa k migrantom (Chimienti in dr. 2019).

Sidrišča priseljenih otrok in mladostnikov

Zbrane pripovedi izpostavljajo raznolika sidrišča mladih. Nekatera so povezana s procesom lažjega vključevanja v slovensko družbo, druga prispevajo k ohranjanju matične kulture, vsa sidra pa omogočajo vzpostavljanje občutka ukoreninjenosti, varnosti in zaščite.

Zbrani podatki kažejo, da ima šola osrednjo vlogo v procesu sidranja v slovensko družbo. Šola predstavlja pomemben del življenja mladih, zato ni presenetljivo, da intervjuvanci v pripovedih najpogosteje omenjajo prav sošolce, učitelje, šolske in obšolske dejavnosti. Prav učitelji so, še posebej ob prihodu in fazi prehoda v novo okolje, ključno sidro. To obdobje večina najstnikov opredeljuje kot naporno in težko: *“Ja jaz sem imela tko svojo učiteljico, svojo profesorico, ki mi je pomagala za vse. Pa tudi učasih je prišla v razred z mano pa kaj je tista učiteljica razložila, mi je ona prevajala vse.”* (dekle, 16 let, iz Kosova, 4 leta v Sloveniji)

Kot drugo najpomembnejše sidro so izpostavljeni novi prijatelji. Priseljeni mladostniki z njimi preživijo veliko časa in jim lahko zaupajo. Prijatelji nudijo čustveno oporo ter praktično podporo pri učenju jezikov in prilagajanju novemu okolju ter premagovanju začetnih težav. *“Spoznal sem enega prijatelja, ki mi je zelo pomagal v zvezi z jezikom, ker nisem še poznal slovenščine. In on, ker je bil tako, malo bolj povezan z vsemi, me je povezal v družbo in se mi je bilo veliko lažje prilagoditi družbi in načinu življenja tukaj.”* (fant, 18 let, iz Srbije, 10 let v Sloveniji).

Jezik je pomembno sidro z različnih vidikov. Znanje slovenskega jezika ima pomembno sidrno vlogo, saj omogoča izražanje, sledenje pouku, navezovanje stikov in interakcijo z drugimi učenci, daje pa tudi možnost postaviti se zase. *“Na začetku je bilo malo težje, ker nisem znala jezika in nisem imela prijateljic, s katerimi govorim, da se lahko navadim na jezik. In zdaj je drugače, ker lahko razumem in se pogovarjam z vsemi./.../ Zdaj se lahko pogovorim s sošolci, lahko jim vrnem nazaj, ko se smeji nekemu ali ko ne vejo – mislim, mi, ko ne vemo jezika, se smeji, na primer pri predstavitvi in tisto ...”* (dekle, 17 let, iz Makedonije, 1,5 let v Sloveniji).

Kot izjemno pomemben dejavnik je bil izpostavljen dodaten pouk slovenskega jezika, ne zgolj v procesu osvajanja jezika, temveč kot prostor, ki je priseljencem omogočil, da so se srečevali z drugimi mladimi priseljenci s podobno izkušnjo. Najstniki so kot pomembne izpostavili tudi dejavnosti, organizirane posebej za priseljence: *“V šoli so bili razni krožki, ki so nam pomagali – večinoma tujcem, bili so otroci iz vseh držav. To je zelo lepo od njih, ker nam omogoča, da se več naučimo in da nas ... ne kar namečejo na mesto in potem se ti znajdi. So nam pomagali in meni je to pomembno, zdaj ne vem za druge”* (dekle, 16 let, iz BiH, 4 leta v Sloveniji).

Tudi možnost govoriti lasten materni jezik omogoča sidranje, vzpostavljanje stikov z drugimi v šoli in občutek sprejetosti ter pripadnosti. Pripoved najstnika iz Bosne kaže, da pogosto prav materni jezik omogoča prve stike v novem okolju. *“Ja, mogoče, ne vem koliko nas je, mogoče da sedem, osem nas je mogoče. In večina mislim, da večina jih je rojena v Sloveniji, ampak pač niso priseljenci, ampak vseeno pač govorijo moj jezik./.../ Ja, itak pač z njimi se še najhitreje vklopim prvo, in potem komaj z ostalimi.”* (fant, 16 let, iz BiH, 11 let v Sloveniji).

Za eno ključnih sidrišč, ki je v občini integracijski literaturi pogosto prezrto, se je v naši raziskavi izkazal prosti čas (Grzymła-Kazłowska 2018). Prav za najstnike so se izvenšolske dejavnosti izkazale kot ključne, saj ponujajo priložnosti za spoznavanje in povezovanje z novimi prijatelji ter učenje jezika. *“Ja, jaz ko sem prišla v Slovenijo, sem šla na P. in sem se vpisala na aerobiko. Tako da jaz sem trenirala aerobiko dokler nisem šla, se mi zdi, iz šole. In sem bila pač*

tam – itak smo samo punce in spoznaš tudi iz drugih razredov, višjih in sem bila pač z njimi in res so me zelo dobro sprejeli in profesorice so bile res v redu. Tako da to je bila v bistvu tudi neka podlaga, da se boljše vklopim.” (dekle, 18 let, iz BiH, 10 let v Sloveniji).

Pomembno sidro predstavlja tudi religija, saj prispeva k občutku varnosti, stabilnosti in pripadnosti: *“Varnost, ja. Se počutim bolj varnega, bolj sigurnega vase. Sreča.”* (fant, 16 let, mati iz Bosne in oče iz Albanije, rojen v Sloveniji).

Družina predstavlja eno najpomembnejših sidrišč povezanih z lažjim vključevanja v slovensko družbo, saj ponuja čustveno podporo v obdobju po selitvi. Pomen družine najstniki opisujejo z besedami kot so: ‚družina mi pomeni vse‘, ‚družina je najpomembnejša‘, ‚družina mi pomeni življenje‘. *“Tudi moja družina, starši so se vedno z mano pogovarjali in vse. / ... Meni je to pomenilo, da so se vsak dan pogovarjali z mano, da bo vse v redu, da se bom počasi navadila, da sta ona tu zame in take stvari.”* (dekle, 16 let, iz BiH, 4 leta v Sloveniji). Mnogi mladi so izpostavili, da so starši edini, ki jim lahko resnično zaupajo: *“Danes so redki ljudje, ki jim vse zaupam. Nikomur ne moreš več zaupat, razen staršem ...”* (dekle, 16 let, iz BiH, 7 let v Sloveniji)

Družina pri priseljenih najstnikih pogosto ni omejena le na nuklearno družino. Ključna v procesu integracije je tudi razširjena družina. Kot izpostavljeno s strani najstnice iz BiH: *“Mi imamo tu dosti družine, na Obali, tako da nam je bilo malo lažje. Sem je prišel mamin brat in še ena sestrična od mame in tudi z očetove strani je dosti in potem mi je bilo lažje, nisem se počutila sama tu.”* (dekle, 15 let, iz BiH, 2 leti v Sloveniji).

Pomembna sidra mnogim so tudi člani razširjene družine in prijatelji, ki živijo v matični državi. Mladi so poročali o rednih stikih z njimi. Tako na primer 18-letni fant iz Srbije, ki že 10 let živi v Sloveniji, preko družabnih omrežij redno komunicira s prijatelji in družino v Srbiji: *“Se slišimo tako, dvakrat tedensko z bratrance pa s prijatelji tam. Imamo eno skupino, vsi skupaj.”*

Nekateri poročajo, da stiki s prijatelji iz domačih krajev sčasoma postanejo vse manj pogosti. Stik s prijatelji iz izvorne domovine je za tiste, ki so se nedavno preselili v Slovenijo ključno sidro varnosti. Kot pojasnjuje eno izmed deklet: *“Ja, tam imam prijatelje, ki jih poznam že, ko sem imela šest let, tu pa imam prijateljice, ki jih poznam samo dve, tri leta.”* (dekle, 16 let, iz Makedonije, tri leta v Sloveniji)

Naša raziskava izpostavlja, da je za priseljene najstnike pomembno sidro tudi orientiranost v bodočnost, ideja o boljši prihodnosti. Ta cilj, skupaj z občutkom odgovornosti do staršev (pogosto je namreč izpostavljeno, da so starši v Slovenijo prišli, ker želijo otrokom omogočiti boljšo prihodnost), mladim pomaga, da se lažje spopadajo s težavami: *“Ne, sem si dala cilj: »Okej, tvoja starša sta prišla sem, veš, kako je bilo dol, da ni bilo zdaj tako lahko,« in sem si dala cilj: »boš končala šolo, in če lahko, tudi fakulteto, nekaj več ...”* (dekle, 15 let, iz BiH, 2 leti v Sloveniji)

Zaključek

Pripovedi mladih migrantov 1., 2. in 3. generacije so izpostavile naslednja sidra, ki prispevajo k občutku varnosti in pripadnosti in so pomembna v procesu vključevanja v novo družbeno okolje: šola, učitelji, sošolci, (ob)šolske dejavnosti, prostočasne aktivnosti, religija, družina in prijatelji. Omenjena sidra ključno prispevajo k lažjemu vključevanju v novo okolje, obenem pa omogočajo ohranjanje matične kulture. Sidrišča se skozi čas tudi spreminjajo; ob prihodu so močnejša tista, ki se navezujejo na matično domovino in (razširjeno) družino, sčasoma pa njihova moč oslabi, pri čemer se okrepijo sidrišča vzpostavljena v Sloveniji.

Reference

- Bertaux, Daniel (ur.) (1981): *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Science*. Beverly Hills, London: Sage.
- Chimienti, Milena, in dr. (2019): Second generation from refugee backgrounds in Europe. *Comparative Migration Studies*, 7 (40): 2–15.
- Clark, Alison, in Moss, Peter. (2005): *Spaces to Play: More Listening to Young Children using the Mosaic Approach*. London: National Children's Bureau.
- Denzin, Norman, K., in Lincoln, Yvonna S. (2011): *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publication.
- Fattore, Toby, idr. (2009): When children are asked about their well-being: Towards a framework for guiding policy. *Child Indicators Research* XX (1): 57–77.
- Fine, Gary Alan, in Sandstrom, Kent L. (1999): *Knowing Children: Participant Observation with Minors*. Newbury Park, California: SAGE.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra (2015): Social Anchoring: Immigrant Identity, Adaptation and Integration Reconnected?. *Sociology* L (6), 1123–1139.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra (2017): From Connecting to Social Anchoring: Adaptation and "Settlement" of Polish Migrants in the UK'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* XXXIV(2): 252–269.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra (2018): Capturing the flexibility of adaptation and settlement: anchoring in a mobile society. *Mobilities* XIII (5): 632–646.
- Gornik, Barbara (2020): 'The principles of child-centred migrant integration policy: conclusions from the literature'. *Annales:Series historia et sociologia*, XXX (4): 531–542.
- Mayeza, Emmanuel (2017): Doing child-centered ethnography: Unravelling the complexities of reducing the perceptions of adult male power during fieldwork. *International Journal of Qualitative Methods*, XVI: 1–10.
- Mesec, Blaž (1998): *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Skinner, Jonathan (ur.). (2012): *The Interview. An Ethnographic Approach*. London: Bloomsbury Academic.

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO

TINCA LUKAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

»PO TEJ IZKUŠNJI SEM PRIPRAVLJEN NA VSE KROGE DANTEJEVEGA PEKLA« – KARIERNE POTI PREKARNIH NOVINARJEV MILENIJSKE GENERACIJE

Povzetek: *Sociolog Zygmunt Bauman je dejal, da so novinarji seizmična točka za dogajanje v družbi; kar se zgodi novinarjem, se bo pozneje zgodilo tudi ostalim. Novinarji javnost informirajo, interpretirajo politične ukrepe in razkrivajo dejanja ljudi z močjo. Kot »watchdogi« in v vlogi četrte veje oblasti opravljajo pomembno vlogo pri ohranjanju demokratične družbe. Da lahko opravljajo to vlogo, je ključnega pomena, da imajo zagotovljene dobre delovne in karierne pogoje. Prispevek z longitudinalno študijo (izvedeni poglobljeni intervjuji v letih 2017 in 2021) proučuje karierne poti novinarjev milenijske generacije, ki so v času prvega intervjuja opravljali delo v prekarni obliki. Ugotavljava, da poklicna ideologija psov čuvajev mlade privlači v ta poklic, zato so na začetku karierne poti pripravljene delati v negotovih delovnih pogojih (pojav »hope labor«). Pričakujejo, da se jim bo »pridnost« obrestovala v boljših delovnih pogojih, a se mnogim standardno delovno razmerje tudi po desetletju ne realizira.*

Ključne besede: *novinarji, prekarnost, karierne poti, hope labor, milenijci*

Uvod

Novinarstvo velja za četrto vejo oblasti, ki zagotavlja delovanje in obstoj demokracije. Mediji namreč javnost informirajo in s tem omogočajo ljudem, da delujejo kot državljani. V tem kontekstu novinarji opravljajo vlogo psov čuvajev (ang. *watchdogs*), ki nadzirajo izvoljene predstavnike ljudstva in dajejo glas tistim izven struktur moči (Deuze in Witschge 2018; Voltmer in Schmitt-Beck 2006). Iz opisanega novinarskega kreda se je že v devetnajstem stoletju razvila romantična podoba »potujočega profesionalnega novinarja« (Siegelbaum in Thomas 2015), povezana z idealizirano podobo svobodnjakov, ki v zameno za plačilo delajo, kar jih veseli (Aldridge 1998). Sociolog Zygmunt Bauman je dejal, da so mediji posebna panoga, ker karkoli mediji naredijo, vedno ustreza svetu, v katerem živimo: »Če mediji vodijo svet, je to zato, ker mu mediji sledijo, če mediji širijo nove vzorce delovanja, je to zato, ker mediji ponavljajo takšne vzorce skozi svoj lasten način delovanja« (Deuze 2007). Zato velja,

da so novinarji seizmična točka za dogajanje v družbi; kar se zgodi novinarjem, se bo pozneje zgodilo tudi ostalim v družbi in na trgu dela.

Da so novinarji prvi, ki izkusijo družbene spremembe, potrjuje dejstvo, da je imelo novinarstvo mnogo pred triumfom diskurza o delu iz veselja iz Silicijeve doline močno razvito profesionalno kulturo, osredinjeno okrog dela iz ljubezni, veselja in strasti (Pickard 2019; Tokumitsu 2015). Novinarstvo je bilo tudi eden izmed prvih poklicev, ki so občutili prekarizacijo delovnih pogojev, preden je ta postala normalnost na trgu delovne sile (Deuze 2007a; Siegelbaum in Thomas 2015). Glavne značilnosti prekariata so negotovost dela (odsotnost dolgoročnih pogodb in zaščite pred izgubo zaposlitve), nizek zaslužek in odsotnost na delu osnovane identitete (Standing 2016).

V prispevku nas zanima, kaj se s prekarnostjo dogaja skozi čas oziroma natančneje kakšne so karierne poti prekarnih novinarjev milenijske generacije, ki so delali v slovenskih novičarskih tiskanih medijih. Davidson in Meyers (2016) sta osnovala tipologijo novinarskih karier. *Profesionalna* kariera v novinarstvu se tiče poklicne identifikacije, kako novinarji razumejo sami sebe, in je sinonim za opravljanje cenjenega dela – zasledimo jo v stabilnih medijskih birokratskih organizacijah. *Birokratska* kariera vključuje formalizirane delovne postopke, stabilno plačilo in delovno okolje – značilna je za javne in državno financirane medije. *Podjetniška* kariera vključuje ustvarjanje poslovnih naložb in delo na več kreativnih projektih hkrati – osebno tveganje je individualna izbira in želeni način dela. *Nezaposlena* kariera vključuje odsotnost plačila za opravljeno novinarsko delo – npr. v digitalnih medijih. *Nehotena podjetniška*¹ kariera vključuje pomanjkanje zaposlitvene varnosti in ugodnosti, nizko avtonomijo in asimetrične odnose – novinar si osebnega tveganja ne želi.

Metoda

Da bi raziskali karierne poti prekarnih novinarjev milenijske generacije, smo po ekspertnem vzorčenju (posvetovanja z akademiki na področju novinarskih študij in z novinarji) leta 2017 izbrali devet novinarjev, katerih delovni pogoji so bili skladni z definicijo prekarnega dela, prepoznano v znanstveni literaturi (Standing 2016; Kalleberg 2013). Novinarji so prekarno opravljali delo v nacionalnih množičnih medijih sedem let ali več. Opravili smo poglobljene intervjuje leta 2017² in 2021. Zaradi zagotavljanja anonimnosti rezultate opisujemo v moški spolni slovnični obliki.

Rezultati

V času drugega intervjuja so bili intervjuvanci stari med 33 in 38 let, v novinarskem poklicu pa so delovali med 8 in 19 let, večinoma 15 let. Le trije so vmes izkusili krajšo (do tri leta) redno zaposlitev v novinarstvu, do drugega intervjuja pa jo je ohranil le eden.

-
1. Pri podjetniški karieri velja opozoriti, da je poimenovanje v slovenščini nekoliko neposrečeno, saj izraz »podjetništvo« vzbuja konotacije prosperitete na trgu in ustvarjanja poslovnih naložb. Davidson in Meyers (2016) pa v klasifikaciji novinarskih karier kot podjetniško novinarsko kariero razumeta tudi prekarne zaposlitvene aranžmaje, torej pomanjkanje zaposlitvene varnosti, nizko avtonomijo, le da sta ji dodala pridevnik »nehotena«. Tako podjetniška kariera po tej klasifikaciji ne pomeni nujno zgolj prosperitete na trgu, ampak tudi pasti (prekarnosti), ki jih podjetništvo prinaša.
  2. V sodelovanju z red. prof. dr. Melito Poler Kovačič

Karijerne poti se zaradi individualiziranosti poklica med posamezniki razlikujejo, vendar je kljub majhnemu vzorcu mogoče najti nekatere skupne značilnosti. Vsi intervjuvanci so novinarsko karierno pot začeli kot študenti. Nato so več let (celo do 19 let) opravljali novinarsko delo v nestandardnih oblikah; zlasti prek avtorskih pogodb ali kot samozaposleni (samostojni novinar, samozaposleni v kulturi, s. p.). Na začetku kariernih poti jih je vodila želja po pridobivanju izkušenj in dokazovanju, zato so bili pripravljene sprejeti prekarlost: *»Tokrat ni bil (problem) z vidika denarja, takrat se moraš itak še prilagajati, dokazovati«* (Intervju 2, 2017). Bili so visoko motivirani in se zavedali pomembne vloge svojega poklica v družbi: *»Še vedno vidimo smisel v obveščanju javnosti. V ščitenju tistih, ki se ne morejo drugače zaščititi kot prek medijev, ne pa služenje denarja na klike, na objave«* (Intervju 7, 2017).

Vsem intervjuvancem je skupna tudi močna ljubezen do poklica: *»Jaz imam res neizmerno rad novinarstvo. To je neka življenjska funkcija, poslanstvo. To je strast in uživam«* (Intervju 1, 2017). Zato so bili pripravljene sprejemati slabše delovne pogoje in delo v prostem času: *»Tudi sem na nekem rojstnem dnevu kaj pisal«* (Intervju 1, 2017). Njihove delovne razmere se z leti večinoma ne spremenijo na boljše, osebne potrebe pa sčasoma niso več skladne s tistimi, ki so jih imeli ob bonitetah v času študentskega statusa: *»Svoje potrebe zmanjšaš na minimum l...l. Se pa približujem nekemu obdobju, ko vidim, da si nekaterih stvari ne morem kar tako privoščiti«* (Intervju 2, 2017). Dejavniki, ki so jih sprva motivirali, so sčasoma postali moteči: *»Ko smo se na faksu pogovarjali, zakaj smo se odločili za ta študij, je večina rekla, da zaradi dinamičnosti tega poklica. Ironično tekom življenja ta dinamičnost postane moteča«* (Intervju 2, 2021). Z leti je nekaterim prosti čas postal pomembnejši od ljubezni do poklica: *»Da imaš po končanem delovniku dva prosta dneva, jaz tega ne menjam več za nič«* (Intervju 1, 2021).

V karierni poti so intervjuvani novinarji večinoma po več letih pričakovali zaposlitev: *»So mi pa obljubili, da bom jaz naslednji zaposlen. To obljubo o zaposlitvi sem poslušal že nekaj let«* (Intervju 3, 2017). Pet intervjuvancev, ki so dokazljivo opravljali prekarno delo z elementi rednega delovnega razmerja (delo pri enem delodajalcu s polnim delovnim časom), je po uvodnih zavrnitvah zahteve po ureditvi delovnega razmerja urejalo po pravni poti. Prav vse tožbe so se zaključile v prid novinarjem – zgodnejše s pravnomočno dobljeno sodbo, kasnejše s sodno poravnavo, zadnji se je pogodil brez vlozene tožbe.

Danes so vsi novinarji zelo razočarani nad razmerami v novinarstvu. Ena skupina intervjuvancev še vedno opravlja novinarsko delo, vendar so odšli ali pa se spogledujejo s svobodnim novinarstvom, v katerem niso vezani na uredniške in lastniške strukture medijskih hiš, ki v veliki meri onemogočajo zasledovanje novinarskega kreda in opravljanje vloge psa čuvaja: *»Prekarno delo se kaže kot novinarski potencial l...l. Na nek način, če bi bli vsi lahko neodvisni na način, kot sem jaz, bi imeli precej boljše novinarje«* (Intervju 10, 2021).

Način dela in zahteve nadrejenih ter neprijetne izkušnje s tožbami so drugo skupino intervjuvancev spodbudile, da so zamenjali poklic. Redna zaposlitev, ki so jo v odnosih z javnostmi izkusili trije intervjuvanci, jim omogoča urejene delovne razmere: *»Meni je blo po vseh slabih izkušnjah, ki sem jih doživel, to tak balzam na mojo ranjeno delovno dušo, ker po tej izkušnji sem pripravljen na vse kroge Dantejevega pekla«* (Intervju 6, 2021). Zanje so bili hvaležni, saj jim v novinarstvu v preteklosti niso bile samoumevne, npr. plačan dopust in nadomestilo za bolniško odsotnost. *»Prav spomnem se svoje prve uradne bolniške l...l. Jst sm bil tok hvaležen, da imam možnost bit brezskrbno na bolniški, brez obveznosti«* (Intervju 2, 2021). Četudi so zamenjali poklic, ljubezni do novinarstva niso izgubili, njihova identiteta je še naprej ostala primarno novinarska: *»Novinarstvo je ena taka zelo velika moja ljubezen in*

še vedno je, čeprav že dolgo nisem več del tega, se mi zdi, da enkrat ko si v novinarstvu, to nikoli več ne gre iz tebe» (Intervju 6, 2021).

Diskusija

Med prekarnimi novinarji milenijske generacije smo v našem vzorcu zasledili tri tipe (od petih) novinarskih karier po tipologiji Davidsona in Meyersa (2016). *Profesionalno kariero* z redno zaposlitvijo so izkusili trije, a obdržal jo je le eden. Med ostalimi sta bili dve prevladujoči nadaljevanji kariernih poti. Prva skupina ostaja v novinarstvu in se po omenjeni tipologiji nadalje deli na *nehoteno* ali *hoteno podjetniško kariero*. Prvim pomanjkanje zaposlitvene varnosti ne ustreza, imajo nizko avtonomijo in asimetrične odnose z naročniki ter si želijo boljše delovne pogoje. Drugim osebno tveganje, ki ga prinaša podjetniška kariera, ustreza oziroma ga sprejmejo v paketu z ljubeznijo do poklica in kot digitalni nomadi zasledujejo ideal »potujočega profesionalnega novinarja« (Siegelbaum in Thomas, 2015). Podjetniška novinarska kariera jim namreč omogoča, da niso vezani na medijske uredniške in lastniške strukture medijskih hiš, ki zaradi profitne naravnosti onemogočajo opravljanje vloge psa čuvaja. Birokratske in nezaposlene kariere v našem vzorcu prekarnih novinarjev nismo zasledili.

Drugo skupino predstavljajo trije intervjuvanci, ki so zaradi negotovih kariernih poti zapustili novinarstvo in redno zaposlitev našli v odnosih z javnostmi z višjo stopnjo zaposlitvene varnosti, višjim plačilom in ravnovesjem med delom in prostim časom. Kljub zamenjavi poklica se identificirajo z novinarstvom in ohranjajo idealističen pogled na novinarstvo.

Močna novinarska poklicna kultura in vloga psov čuvajev mlade privlačita v ta poklic. Zato so na začetku karierne poti pripravljene sprejeti prekarne delovne pogoje, ki ne zagotavljajo možnosti za svobodo izražanja (Čehovin Zajc in Poler Kovačič 2021). Novinarji opravljajo t. i. delo iz upanja (ang. *hope labor*): »*Delo brez nadomestila ali podplačano delo, pogosto opravljeno v zameno za izkušnje in izpostavljenost v upanju, da bo v prihodnosti sledilo plačano delo s koristmi in bonusi*« (Kuehn in Corrigan 2013: 293). Delo iz upanja ne traja večno. Novinarji so na neki točki postali zelo razočarani nad dejanskim stanjem v medijskih hišah in posledično spremenili svojo karierno pot. Danes so vse glasnejši (akademski) glasovi, ki opozarjajo, da imamo mi lahko radi delo, vendar delo nima rado nas (Jaffe 2021). Slednje se je milenijska generacija naučila preko prekarnih zaposlitev in pomanjkanja možnosti za napredovanje. Delo iz upanja in obljuba delavcem, da je »služba tik za vogalom«, spodbujata predanost in zavezanost k delu z mislijo na prihodnost. Visoka motivacija in upanje na zaposlitev v prihodnosti sta novinarje dolgoročno onespobila tako pri zasledovanju novinarskega kreda kot pri pogajanjih za boljše delovne pogoje. »*Prekarno zaposlovanje mladih novinarjev lahko razumemo, kot da privežemo psa na zelo kratko vrstico*« (Philips in dr. 2010: 56).

Zaključek

V prispevku ugotavljamo, da začetek kariernih poti novinarjev milenijske generacije zaznamuje delo iz upanja. Po več letih neuslišane upanja novinarji izgubijo motivacijo. Takrat gredo karierne poti v dve prevladujoči smeri. Nekateri odhajajo v odnose z javnostmi in v podobne poklice zaradi boljših delovnih pogojev. Drugi pa so hote ali nehote v podjetniški novinarski karieri, kjer se maksimalno prilagodijo negotovim razmeram. Prav vse novinarje v raziskavi družita idealističen pogled na novinarstvo in ljubezen do poklica, ki ne izgine niti po zamenjavi poklica.

Viri in literatura

- Aldridge, Meryl (1998): *The Tentative Hell-Raisers: Identity and Mythology in Contemporary UK Press Journalism*. *Media, Culture and Society*, 20(1): 109–27.
- Bauman, Zygmunt (2012): *Youth Unemployment: The Precariat is Welcoming Generation Y*. *Social Europe Journal* 22(12). Dostopno prek: <http://www.social-europe.eu/2012/05/youth-unemployment-the-precariat-is-welcoming-generation-y/> (4. 6. 2021).
- Čehovin Zajc, Jožica in Poler Kovačič, Melita (2021): *Problems of precarious journalists in Slovenian national news media*. *Annales* (v tisku).
- Deuze, Mark (2007): *Journalism in liquid modern times: An interview with Zygmunt Bauman*. *Journalism studies*, 8(4): 671–679.
- Deuze, Mark (2007a): *Convergence culture in the creative industries*. *International journal of cultural studies*, 10(2): 243–263.
- Deuze, Mark in Witschge, Tamara (2018): *Beyond journalism: Theorizing the transformation of journalism*. *Journalism*, 19(2): 165–181.
- Jaffe, Sarah (2021): *Work Won't Love You Back: How Devotion to Our Jobs Keeps Us Exploited, Exhausted, and Alone*. United Kingdom: PublicAffairs.
- Kalleberg, Arne (2013): *Globalization and Precarious Work*. *Contemporary Sociology: Journal of Reviews*, 42(5): 700–706.
- Kuehn, Kathleen in Corrigan, Thomas (2013): *Hope labor: The role of employment prospects in online social production*. *The Political Economy of Communication*, 1(1).
- Meyers, Oren in Davidson, Roei (2016): *Conceptualizing journalistic careers: Between interpretive community and tribes of professionalism*. *Sociology Compass*, 10(6): 419–431.
- Phillips, Angela in dr. (2010): *An Ethical Deficit? Accountability, Norms, and the Material Conditions of Contemporary Journalism*. V N. Fenton (ur.) *New Media, Old News: Journalism and Democracy in the Digital Age*: 51–69. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pickard, Victor (2019): *Democracy Without Journalism?: Confronting the Misinformation Society*. New York: Oxford University Press.
- Siegelbaum, Sasu in Thomas, Ryan (2015): *Putting the Work (back) into Newswork: Searching for the sources of normative failure*. *Journalism Practice*, 10(3): 387–404.
- Standing, Guy (2016): *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Tokumitsu, Miya (2015): *Do what you love: and other lies about success & happiness*. New York: Simon and Schuster.
- Ule, Mirjana (2016): *Downward mobility is now a reality for a new generation of young people: Comparative Analysis 1985–2015*. *Teorija in praksa*: 53(6): 1295–1308.
- Voltmer, Katrin in Schmitt-Beck, Rudiger (2006): *New democracies without citizens? V K. Voltmer (ur.): Mass media and political communication in new democracies*: 199–214. London: Routledge.

TIBOR RUTAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

KRŠČANSTVO NI GLAVNI VZROK KAPITALIZMA IN MODERNEGA EKONOMSKEGA RAZVOJA: KRITIKA HENRICHOVE TEZE O DRUŽBAH WEIRD

Povzetek: *Zakaj se je zahodna Evropa v 18. stoletju ekonomsko modernizirala, medtem ko so bili ostali deli sveta takrat še vedno ujeti v predmoderno malthusovsko past? Ena klasična hipoteza, ki jo je med drugim predstavil Max Weber, ključno vzročno vlogo pripisuje religiji nasploh in krščanstvu posebej. Nedavno jo je Joseph Henrich, opremljen s sodobnimi orodji kulturne evolucije, v svoji svetovni uspešnici *The WEIRDest People in the World* zagovarjal na empirično najbolj rigorozen in sistematičen način do sedaj. V tem prispevku predstavim vrsto preprostih, a sugestivnih empiričnih podatkov iz ekonomske zgodovine, ki jih Henrich prezre in ki mečejo dvom na njegovo tezo. Osredotočim se predvsem na razne ekonomske indikatorje, ki sporočajo, da je do leta 1800 iz malthusovske pasti uspelo pobegniti zgolj Angliji, ne pa tudi ostalim krščanskim državam v Evropi. Pri tem orišem alternativno teoretsko razlago za moderni ekonomski vzpon zahodne Evrope (natančneje, Anglije), ki je s predstavljenimi podatki bolj skladna kot Henrichova razlaga.*

Ključne besede: kapitalizem, krščanstvo, ekonomski razvoj, Anglija, Joseph Henrich

Henrichova prenova Webrovega »priljubljenega mita«

V nedavno izdani uspešnici Joseph Henrich (2020) na nov način obuja klasično sociološko idejo, da je za ekonomsko in širšo modernizacijo Evrope v prvi vrsti odgovoren normativni (ne materialni) dejavnik. Ta dejavnik je religija, natančneje (po Henrichu) rimokatoliška cerkev. Henrichova osnovna trditev je, da je dolgotrajna in počasna sprememba družbenih norm v Evropi, ki jo je (nenačrtno) sprožila Cerkev že leta 500, eden glavnih dejavnikov, da je Evropa (ne Afrika ali Azija) rojstni kraj kapitalizma in demokracije. Njegova hipoteza je sestavljena iz petih členov v vzročni verigi.

(1) Od leta 500 naprej je Cerkev v Evropi (nenačrtovano) začela spreminjati norme glede družinskega življenja in sorodstvenih vezi. Natančneje, zapovedala je monogamijo in prepovedala poligamijo. Prepovedala je poročanje z bratranci in sestričnimi in kasneje celo poročanje z oddaljenimi sorodniki. Spodbujala je nastanek t. i. neolokalnih gospodinjstev, kar pomeni, da se novi pari odselijo od staršev in si ustvarijo svojo družino v dislociranem gospodinjstvu.

(2) Ko je Cerkev skozi stoletja spodbujala takšne za Evropejce precej nove, drugačne norme, je čez čas večji del prebivalstva te norme sprejel. Henrich predlaga, da se je to zgodilo prek nezavedne psihološke imitacije. Kulturni evolucionisti v splošnem hipotezirajo, da imajo ljudje vrsto psihološki mehanizmov, katerih ultimativni izvor lahko izsledimo h genetski selekciji, a katerih proksimalno delovanje je močno občutljivo na vsakokratne kulturne

kontekste. Ti mehanizmi ljudi nagibajo, da se tendenčno obnašanja na določen način in ne drugače. Eden takšnih mehanizmov je »pristranost prestiža«, ki ljudi nagiba k posnemanju idej in obnašanja prestižnih družbenih akterjev. Henrich predlaga, da je bila natanko pristranost prestiža eden od psiholoških mehanizmov, zaradi katerih so skozi stoletja Evropejci vse bolj sprejemali zapovedi prestižne institucije, Cerkve.

(3) Zaradi vseh teh normativnih in posledično vedenjskih sprememb se je čez čas močno spremenilo tudi širše družbeno okolje, v katerem so Evropejci živeli. Zaradi neporočanja s sorodniki in zaradi neolokalnosti so se vedno bolj v svojem življenju srečevali s tujci, ne sorodniki. Ko so potrebovali pomoč, so se lahko vse bolj obrnili zgolj na pomoč tujcev, ne sorodnikov. Če so hoteli uspeti, so se morali zanašati na nove vezi, ki so jih v novem okolju morali stkati predvsem s tujci. Vse manj je bilo pomoči družine in opiranja na sorodstvene vezi, vsaj v primerjavi z večino neevropskih družb, kjer so celo leta 1000 ali 1500 norme še vedno ostajale podobne kot v Evropi pred letom 500.

(4) Novo okolje in vse več stikov s tujci je čez čas vodilo k ogromnim novim spremembam v normah in načinu obnašanja. Ljudje so denimo, prvič, začeli postajati vse bolj neosebni in univerzalistični v svojem naziranju na svet in obnašanju. Vse manj so zagovarjali partikularistične norme, ki ščitijo sorodnike in ozko skupnost. Namesto tega so zaradi novega okolja, v katerem partikularizem ni bil več tako ekološko smiseln, začeli zagovarjati nepristranskost, za vse enako. Drugič, občutki zaupanja v družbi niso bili več omejeni samo na ožjo družino in sorodnike, marveč so postajali bolj univerzalistični. Zaradi novega okolja se je počasi začelo dvigati posplošeno družbeno zaupanje.

(5) Končno je zaradi teh normativnih sprememb okoli leta 1500 v Evropi (ne v Afriki ali Aziji) stekel pospešeni proces urbanizacije. Nastala je moderna kapitalistična ekonomija in komercializacija življenja, za katero so značilni stalni vsakdanji stiki s tujci in nepristranskost do kupcev pri prodaji dobrin. Oblikovala se je moderna politika, kjer se korupcijo in nepotizem obsoja, namesto da bi se ju spodbujalo ali toleriralo. Vzpenja se demokracija, kjer glas vsakogar šteje enako in ni pomemben samo glas lokalnih veljakov ali posameznikove družine.

Empirični razlogi za skepso

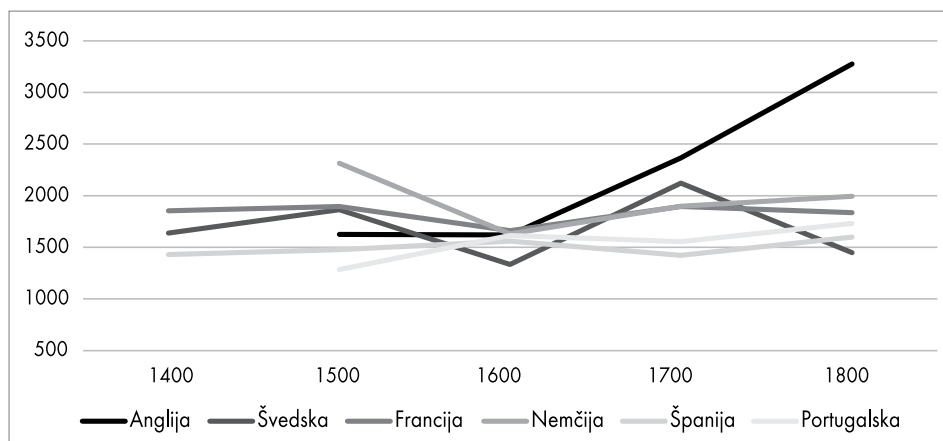
Ko ocenjujemo Henrichovo tezo, lahko načeloma podvomimo v dvoje: (a) ali se je srednjeveška Evropa res tako močno vedenjsko, normativno in idejno spreminjala pod vplivom Cerkve; (b) ter ali so te spremembe v človeški psihologiji in normah res ključno prispevale k ekonomskemu vzponu (in širši modernizaciji) Evrope. V prispevku zaradi prostorskih omejitev vzamemo točko (a) kot dano, kot predpostavko, saj brez tega (b) nujno pade. Podvomim pa v ekonomski del točke (b).

Kako bi lahko empirično ocenili veljavo (b)? Glede na to, da je bila skoraj vsa zahodna in severna Evropa bolj ali manj enako izpostavljena vplivu Cerkve med leti 500 in 1500 (tako kažejo Henrichovi podatki), in glede na to, da Henrich trdi, da so na tem območju psihološki učinki cerkvenih politik vplivali bolj ali manj enako intenzivno, imamo na dlani preverljivo implikacijo njegove teorije. Implikacija je, da bi se moralo to območje Evrope bolj ali manj enako ekonomsko razvijati (modernizirati) po koncu srednjega veka. To pa lahko preverimo s celo vrsto dostopnih empiričnih podatkov, denimo s stopnjami BDP na prebivalca in rastjo produktivnosti dela v različnih evropskih državah od srednjega veka dalje. Če ugotovimo, da sta se le ena ali dve evropski državi razvijali na pričakovan način, ostale pa ne, to vrže resno senco dvoma na Henrichovo tezo. Poleg empirične poizvedbe se moramo obrniti tudi

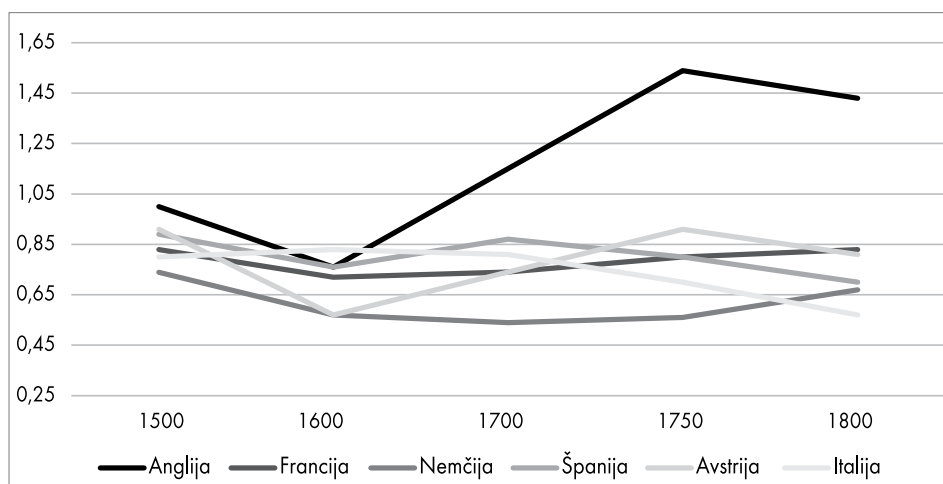
k morebitnim alternativnim teoretskim razlagam istega pojava, ki ga raziskuje Henrich. Ugotoviti moramo, ali alternativne razlage obstajajo in ali so nemara bolj skladne z empirijo kot Henrichova hipoteza. Če je tako, je to čvrst razlog, da smo skeptični glede Henrichove hipoteze.

Graf 1 prikazuje gibanje BDP na prebivalca v izbranih (Cerkvenemu vplivu v srednjem veku in pred njim najbolj izpostavljenih) evropskih državah med letoma 1400 in 1800 (podatki iz Roser 2013). Med izbranimi državami se je le Anglija (ne Nemčija, ne Francija, ne Italija itd.) po letu 1600 izklopala izpod predmodernega malthusovskega stropa in se podala na pot moderne, kapitalistične, samoobnavljajoče gospodarske rasti. Ostale države še v začetku 19. stoletja izkazujejo tipične predmoderne ekonomske značilnosti stagnirajočega gospodarstva.

Graf 1: BDP na prebivalca v izbranih evropskih državah, 1400-1800
(izražen v mednarodnih dolarjih, popravljenih za inflacijo)

Graf 2: produktivnost dela v izbranih evropskih državah, 1500-1800
(1 je indeks, ki predstavlja Anglijo v letu 1500)

Graf 2 prikazuje spremembe v drugem ključnem kazalcu gospodarskega razvoja, produktivnost dela (podatki iz Allen 2000). Tako kot prej tudi tu vidimo, da je le Angliji po letu 1600 uspelo močno zvišati produktivnost dela (in s tem zanetiti moderno gospodarsko rast), medtem ko je produktivnost dela v ostalih državah skozi stoletja bodisi stagnirala ali celo nekoliko padla, tako da je bila po treh stoletjih, leta 1800, ne le mnogo nižja v primerjavi s produktivnostjo Združenega kraljestva, marveč celo nižja po lastni meri, tj. v istih državah na začetku prikazanega obdobja, leta 1500.

Enako primerjalno podobo slikajo drugi dostopni kazalci ekonomskega (kapitalističnega) razvoja. Eden takšnih je razmerje med dohodkom delavcev in osnovno košarico dobrin: v Londonu po letu 1600 vztrajno narašča, na Dunaju in Firencah v istem obdobju pada in je primerljivo s stanjem v predkapitalističnem Delhiju in Pekingu (Allen 2015). Celo v Amsterdamu, kjer je razmerje pred letom 1800 podobno kot v Londonu, je trend padajoč. Angleško posebnost lahko razberemo tudi v nenavadni stopnji urbanizacije. Če se je med letoma 1500 in 1800 v Angliji odstotek agrarnega, kmečkega prebivalstva *več kot prepolovil* iz 74 % na 35 %, se podobno dramatično gibanje ni zgodilo nikjer drugod (Allen 2009: 17). V Nemčiji, Franciji, Avstriji in na Poljskem je bilo leta 1500 približno 75 % prebivalstva kmetovalcev (tako kot v Angliji), toda 300 let kasneje je delež še vedno znašal okoli 60 % v vseh teh deželah (za razliko od Anglije). Podobno agrarno podobo vidimo v Italiji in Španiji, kjer je bil sicer začetni delež leta 1500 nižji (62 in 65 %), toda 300 let kasneje se ni premaknil za več kot par odstotnih točk navzdol (prav tam).

Alternativna materialistična razlaga za ekonomski vzpon Anglije

Teh primerjalnih razlik ne moremo razložiti v Henrichovem kulturalističnem okviru, lahko pa jih v alternativnem, materialističnem. Vélíke ekonomske in politične spremembe niso prvenstveno rezultat nezavedne imitacije prestižnih akterjev, marveč so bolj posledica bojev in strateških kriznih odzivov družbenih skupin, ki so na različnem družbenem položaju in imajo zato tako različne interese kot različno stopnjo moči, da uveljavljajo svoje interese. Konkretna dinamika teh bojev je pogojena z začetnimi endogenimi značilnostmi v posameznih družbah in z nenadnimi, nenapovedljivimi eksogenimi šoki (North in drugi 2009; Acemoglu in Robinson 2012; 2018). V srednjem veku so Anglija, Francija, Nemčija in Italija izkušale podobni eksogeni šok, kugo v sredini 14. stoletja, toda zaradi različnih začetnih endogenih lastnosti je imel ta šok zelo drugačen vpliv na položaj, strateške odzive ter potek in rezultate bojev med aristokracijo in kmetstvom v različnih družbah.

V Angliji je zaradi relativno večje moči aristokracije (kar je bila zapuščina normanske osvojitve leta 1066) tlačanstvo obstalo precej dlje kot v Franciji (kjer je bil vladajoči razred močno fragmentiran po razkroju karolinškega imperija v 9. in 10. stoletju). Ko je bila angleška aristokracija zaradi resnejših kmečkih uporov po udarcu črne smrti (ki je nevarno prevesila razmerje med kmeti in zemljo v prid kmetov, s čimer je izboljšala njihov pogajalski položaj in povečala njihovo mobilnost) končno prisiljena odpraviti to institucijo, se je začela soočati z dohodkovno krizo (Brenner 2007; Dimmock 2014). Poleg tega je imela angleška aristokracija v primerjavi s francosko v svojih rokah veliko več pridvorne zemlje (30 % najboljše zemlje v državi v primerjavi z zgolj 8 % v Franciji), na kateri zdaj po razpadu tlačanstva ni nihče prisilno delal (Dimmock 2014). Kot izhodišče v sili je angleška aristokracija v 15. in 16. stoletju začela oddajati desetine in celo stotine hektarov svoje zemlje v najem bogatemu kmetstvu (Dyer 2005; Dimmock 2014). Aristokrati so tako nenačrtno začeli tekmovati drug z drugim

na trgu zemlje, bogati kmetje pa so zaradi nestalnih pogodb, po katerih so prejeli zemljo, tekmovali en z drugim na trgu kmečkih produktov, da bi čez par let uspešno obnovili pogodbo.

Del te tekme sta čez čas vse bolj začela postajati sistematična specializacija ter vztrajno dviganje produktivnosti dela, dva tipična kapitalistična ekonomska vzorca. V sodelovanju s krono je aristokracija kasneje nasilno razlastila še majhno kmetstvo, ki se je zdaj moralo za preživetje zatekati k plačanemu delu na kmetijah bogatih kmetov (Žmolek 2013; Dimmock 2014). Tako je v 16. stoletju v Angliji začel nastajati agrarni kapitalizem, ki se je čez čas (v 18. stoletju) razrastle v industrijski kapitalizem, medtem ko so v teh stoletjih vse do let 1800–1850 Francija, Nemčija in druge evropske družbe ostale predkapitalistične, absolutistične tvorbe, kjer je bilo večinsko kmečko prebivalstvo izkoriščano s tradicionalnimi institucijami tlačanstva (Nemčija) ali državnega obdavčenja (Francija). Njihov »pozni« prehod v ekonomsko modernost šele tekom 19. stoletja je bil nato rezultat geopolitičnega tekmovanja, v katerem je njihovemu preživetju grozila moderna Anglija (Britanija po letu 1707) in zaradi katerega so predkapitalistične državne elite (v boju z deli aristokracije in kmetstvom) izvedle prehod v industrijski kapitalizem »od zgoraj navzdol«, tako da so v malo časa uknili tlačanstvo, razlastili malo kmetstvo, ogradili skupno zemljo, konsolidirali kmetije v večje enote, spodbujali tržno konkurenco z razkrajanjem monopolov itd. (Byres 1996; Rutar 2017; Post in LaFrance 2019).

Anglija, ne vsa Evropa, je rojstni kraj kapitalizma. Družbeni boji, majhne izhodiščne razlike in krize, ne cerkvene norme glede družinskega življenja, so prvenstveni razlogi za ekonomsko modernizacijo sprva le enega odročnega delčka, šele nato pa – zaradi vojaškega pritiska novonastale dinamične kapitalistične sile – večjega dela celinske Evrope.

Literatura

- Acemoglu, Daron, in Robinson, James (2012): *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Random.
- Acemoglu, Daron, in Robinson, James (2018): *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. New York: Penguin.
- Allen, Robert C. (2000): *Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300–1800*. *European Review of Economic History*, 4 (1): 1–25.
- Allen, Robert C. (2009): *The British Industrial Revolution in Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, Robert C. (2015): *The High Wage Economy and the Industrial Revolution: A Restatement*. *The Economic History Review*, 68 (1): 1–22.
- Rutar (2017): *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji: izvori in narava modernosti*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Brenner, Robert (2007): *Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong*. V C Wickham (ur.): *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*: 49–11. Oxford: Oxford University Press.
- Byres, Terence J. (1996): *Capitalism from Above and Capitalism from Below. An Essay in Comparative Political Economy*. Basingstoke: Palgrave.
- Dimmock, Spencer (2014): *The Origin of Capitalism in England, 1400–1600*. Leiden: Brill.
- Dyer, Christopher (2005): *An Age of Transition?* Oxford: Oxford University Press.
- Henrich, Joseph (2020): *The WEIRD People in the World: How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

- North, Douglas, Wallis, John Joseph, in Weingast, Barry R. (2009): *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Post, Charles, in Lafrance, Xavier (ur.) (2019): *Case Studies in the Origins of Capitalism*. Basingstoke: Palgrave.
- Roser, Max (2013): *Economic Growth*. Our World in Data. Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/economic-growth> (27. 5. 2021).
- Žmolek, Michael (2013): *Rethinking the Industrial Revolution. Five Centuries of Transition from Agrarian to Industrial Capitalism in England*. Leiden: Brill.

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

MOČ PLATFORMNEGA KAPITALIZMA PRED PANDEMIJO COVID-19 IN PO NJEJ

Povzetek: *Analize platformnega kapitalizma so pred pandemijo covid-19 opozarjale na radikalno novo delitev moči v ekonomski sferi (Kenney and Zysman, 2016; Srnicek, 2017; Langley and Leyshon, 2017; Murillo et al., 2017; Wark, 2019). Ekonomske in politične spremembe med pandemijo postavljajo globalno gospodarstvo v nov okvir, v katerem se odnosi moči redefiniirajo. V prispevku bomo poskušali kritično ovrednotiti silnice teh sprememb. Po eni strani se med pandemijo nadaljuje in pospešuje koncentracija ekonomske moči zaradi privatizacije in nadzora nad informacijami, kar je osnova agresivne racionalizacije in komodifikacije dela, po drugi strani pa se nadaljuje razprava o politikah, ki to moč omejujejo, kot tudi o novih oblikah solidarnosti in upora proti omenjenim trendom oz. o alternativnih scenarijih ekonomskega razvoja (Scholz 2016; Butler 2021).*

Ključne besede: *platformna ekonomija, platformni kapitalizem, pandemija, koncentracija moči, ekonomske alternative*

Rast platformne ekonomija in na novih tehnologijah utemljenega dela med pandemijo covid-19

V zadnjem letu in pol smo priča zdravstvenemu, ekonomskemu in družbenemu pretresu globalnih razmer, ki je že deležen obsežne družboslovne analize. V prispevku bomo prispevali k razpravi o obeh (preraz)delitvi ekonomske moči po pandemiji na osnovi analize izbranih empiričnih podatkov in kritične analize novejših ekonomskih smernic.

Platformni kapitalizem razumemo kot obliko ekonomskega sistema, ki temelji na nastanku in širitvi platform ter dela na platformah. Nastanek platformne ekonomije je povezan predvsem z razvojem informacijske in telekomunikacijske tehnologije, ki postaja vse bolj nepogrešljiva tako pri poslovanju podjetij kot tudi v vsakodnevnem življenju ljudi. Platforme imajo vlogo posrednikov med potrošniki, oglaševalci, ponudniki storitev, proizvajalci. S svojim delovanjem ustvarjajo dodano vrednost za vse udeležene, zaradi načina upravljanja in zbiranja ter uporabe informacij pa same platforme imajo velike koristi. Rast platformne ekonomije je povezan z odločitvami posameznikov in drugih gospodarskih akterjev, da svoje aktivnosti preselijo na splet.

Najnovejše raziskave na evropski ravni kažejo, da je pandemija covid-19 privedla do velikega povečanja uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnologij pri delu (od doma/delu na daljavo), in napoveduje se, da bo (vsaj) hibridna organizacija dela v prihodnosti bolj verjetna kot popolno vračanje na način dela, ki smo ga poznali pred pandemijo. Eurofound (2020) poroča, da je pred pandemijo delo od doma predstavljalo razmeroma majhen delež plačanega dela v EU (leta 2018 je na tak način redno delala manj kot ena dvajsetina zaposlenih, manj kot desetina pa občasno), kriza covid-19 pa je v zelo kratkem času povzročila velike spremembe. Ukrepi javnega zdravja, namenjeni zaježitvi širjenja covid-19, so močno

spodbudili delo od doma/na daljavo. Spomladi 2020 je delo na daljavo postalo običajni način dela za veliko zaposlenih, ki so pred pandemijo imeli omejene ali sploh niso imeli izkušenj z delom na daljavo. Julija 2020 je že skoraj polovica anketiranih v EU (48 %) delalo od doma vsaj nekaj časa med pandemijo, več kot tretjina (34 %) pa je delala izključno od doma. Med pandemijo je delo na domu postalo nova realnost za delavce v veliko več sektorjih in poklicih kot pred pandemijo. Po zaključku pandemije pa se pričakuje nadaljevanje obsežne uporabe dela na daljavo, čeprav mogoče ne za polni delovni čas. Analitiki pričakujejo, da bodo po pandemiji prevladale hibridne oblike dela, ki združujejo delo na daljavo z delom v prostorih delodajalca (Eurofound 2020; Samek Lodovici et al 2021).

Med pandemijo se je povečalo tudi potrošništvo (naročanje ali nakup blaga in storitev) po spletu. Delež posameznikov, starih od 16 do 74 let, v EU-27, ki so po internetu naročali ali kupili blago ali storitve za zasebno uporabo, je leta 2019 je znašal 60 %, kar je 14 odstotnih točk več kot v letu 2014. Delež uporabnikov interneta, ki so leta 2020 v 12 mesecih pred raziskavo nakupovali prek spleta, se je v celotni EU precej razlikoval, in sicer od 42 % uporabnikov interneta v Bolgariji do 91 % na Nizozemskem. Če upoštevamo vse posameznike v EU, stare 16–74 let, je delež spletnih kupcev v tej skupini znašal 64 %; največji delež ima Danska (89 %), Bolgarija pa najnižji (31 %).

Omenjene podatke je treba razumeti v luči analiz, ki so pokazale, da so se že pred epidemijo covid-19, delavke in delavci soočali s precejšnjimi težavami na delovnih mestih, epidemija pa jih je še povečala. Mnoga »klasična« in (kljub obstoju znanih načinov njihovega preprečevanja in spopadanja) še nepresežena tveganja so se prepletala z vse več tveganji, povezanimi z novimi tehnologijami, novimi načini dela in življenja, za mnogo katerih še nimamo jasne strategije ukrepanja ter se ne zavedamo vseh njihovih razsežnosti in morebitnih posledic. Empirične raziskave o delu na daljavo kažejo na potencial, ampak tudi na to, da ima nenadzorovana rast novih načinov takega dela neugodne posledice za delavce. Delo in dostopnost delavcev povsod in nenehno ("24-urna ekonomija") je bila že pred pandemijo utemeljena na zahtevah po vse večji storilnosti, učinkovitosti in hitrosti. Že pred pandemijo smo omenjali »epidemijo nadurnega dela, utemljenega na elektronskih komunikacijah«, močni »kulturi povezljivosti«; o »spletnem suženjstvu«; o tem, kako postajamo »hibridna, tehnološko-biološka bitja«, ki nimajo »pravice do odklopa«. Tovrstni način dela, ki je prinašal koristi za delodajalce, ter vse bolj prekarno delo in življenje delavcev, je bil značilen za naraščajoči del, vendarle še vedno manjšino delovne populacije. V času pandemije je velika večina delodajalcev v večini sektorjev globalno uvedla na IKT organizirano delo, kar je prej bilo značilno za platformna podjetja. Večina delavcev je zaenkrat ohranila status in večino pravic, ki iz tega statusa izhajajo, težave, s katerimi so se srečevali, pa so bile podobne tistim, o katerih poročajo delavci v platformnih podjetjih (kot so nejasne meje med zasebnim in službenim časom, socialna izolacija, pomanjkanje ustreznih delovnih razmer itn.).

Trendi koncentracije ekonomske moči

Več dela in poslovanja po internetu kot kadar koli prej je prispevalo k izjemnim poslovnim uspehom nekaterih podjetij v obdobju, ki je bilo drugače označeno s človeško in gospodarsko katastrofo. Med podjetji, ki so najbolj pridobila (ki se jim je neto kapitalska tržna vrednost povečala za več kot milijardo USD leta 2020), so bila Microsoft, Amazon, Apple, Facebook, Alphabet, Netflix in druga, ki rastejo na osnovi poslovnega modela platformne

ekonomije in so povečala dobičke zaradi povpraševanja, povzročena s pandemijo covid-19 (Financial Times 2020).

Tako so se v krizi, povzročeni s pandemijo, nadaljevali že prej obstoječi trendi rasti platformne ekonomije. Ta je bila pospešena v zadnjem desetletju. Med prvimi osmimi javnimi delniškimi družbami z največjo tržno kapitalizacijo na svetu je bila v letu 2009 samo ena spletna platforma (Microsoft), v prvem četrletju 2019 pa kar šest (Microsoft, Apple, Amazon, Alphabet – Google, Facebook, Alibaba Group). Pri tem je treba poudariti, da novi poslovni model uporabljajo tudi podjetja, ki niso tehnološka (npr. največji zasebni delodajalec v ZDA Walmart (trgovina na drobno) veliko vlaga v pridobivanje informacij od kupcev in ima že skoraj toliko podatkovnih kot fizičnih distribucijskih centrov (Wark 2019)). Zahteve po delu in življenju »na daljavo« in digitalizaciji med pandemijo so pospešile potrošniško in poslovno vedenje, ki se bo, kot vse kaže, nadaljevalo tudi po pandemiji (Mattioli 2020).

Analize doslej razvitega platformnega kapitalizma in razmerij moči med delom in kapitalom so opozorile na radikalizacijo neenakosti v razmerah, ko je moč utemeljena na privatizaciji, koncentraciji in nadzoru nad informacijami ter racionalizaciji in zniževanju stroškov dela (Burnett et al. 2008; Kenney in Zysman 2016; Srnicek 2017; Langley in Leyshon 2017; Murillo et al. 2017). Nekateri kritiki kapitalizma danes ugotavljajo, da neoliberalni fazi kapitalizma sledi še hujša – faza »gospodarskih razbitin«, za katero je značilen razpad javnega prostora, osiromašenje socialnih storitev, izolacija starejših, prekarnost mladih ter normalizacija krize (Fleming 2017), oziroma menijo, da sistem, ki ga živimo, niti ni več kapitalizem, ampak nekaj hujšega, radikalnejše problematičnega – gospodarski sistem, ki povzroča sistematično ekološko opustošenje, kopičenje elektronskih odpadkov, neplačano reproduktivno dela in množico nominalno „nematerialnih“ delovnih praks po vsem svetu (Wark 2019).

Osnove upora koncentraciji ekonomske moči

Odgovor na vprašanje Naomi Klein (2020), ali bo pandemija trajno spremenila naše življenje tako, da ukrepi, uvedeni v času karantene, postanejo trajni in koristni milijarderjem v IT-industriji, lahko oblikujemo na osnovi prej omenjenih podatkov o trendih sprememb dela in porabe med pandemijo. Vendarle pa del družboslovne misli in družbenega aktivizma oblikuje odgovore in rešitve, ki se upirajo nenadzorovani koncentraciji ekonomske moči. Butler (2021) argumentacijo utemeljuje na trditvi, da današnji čas zahteva, da si zamislimo povsem nov način, kako bi ljudje živeli skupaj v svetu »radikalne enakosti« (družbene in politične), utemeljene na spoznanju o medsebojni soodvisnosti. Scholz (2016, 2020) meni, da je radikalnemu izkoriščanju in prekarizaciji treba izoblikovati pozitivno alternativo, utemeljeno na združevanju tehnološkega napredka ter demokratičnih in solidarnostnih načel v »platformnem združništvu«. Teoretiziranje pozitivnih družbenih sprememb vpliva in je pod vplivom progresivnih družbenih praks (kot so iniciative za postavljanje zakonodajnih okvirov platformnim podjetjem in delu na daljavo (Evropski parlament 2020; Lane 2020; Freshfields 2021)), novo organiziranega delovanja delavcev ter ustanavljanja novih demokratičnih podjetij (ILO 2019; <https://platform.coop/>).

Sklep

Izjemno hitre spremembe organizacije dela in življenja na globalni ravni, ki smo jih doživeli v zadnjem letu, ne bi bile mogoče brez desetletij tehnoloških in tudi diskurzivnih sprememb v smeri prekarizacija dela in koncentracije ekonomske moči. Radikaliziranje neenakih razmerij moči med delom in kapitalom se je izkazalo kot težnja, h kateri je kriza, povzročena s pandemijo, prispevala z normalizacijo delovnih razmer in potrošniških navad na globalni ravni, pred pandemijo pa so bile izjema in omejene na dele gospodarstva.

Del analitikov in družbenega aktivizma ponuja argumente in načine preseganja sedanjih trendov. Nadaljnja analiza bo pokazala, na kakšen način bo naslednja faza gospodarskega spreminjanja lovila »ravnovesje med dinamizmom in humanizmom« (Reich 2001).

Literatura

Butler, Judit (2021): *The Force of Nonviolence*. New York: Verso.

Burnett Judith et al. (2008): *The Myths of Technology: Innovation and Inequality*. New York: Peter Lang Inc.

Eurofound (2020): *Living, working and COVID-19*, COVID-19 series. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurostat (2020): *Digital economy and society statistics - households and individuals*. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals (14. 03. 2021)

Eurostat (2021): *Commerce Statistic for individuals*. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-commerce_statistics_for_individuals (15.6.2021)

Evropski parlament (2020): *Why does the EU want to regulate the platform economy?* Dostopno prek: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/20201008STO88810/why-does-the-eu-want-to-regulate-the-platform-economy> (10.6.2021)

Financial Times (2020) : *Prospering in the Pandemic: the top 100 Companies*: Dostopno prek: <https://www.ft.com/content/844ed28c-8074-4856-bde0-20f3bf4cd8f0> (19. 6. 2020)

Fleming, Peter (2017): *The Death of Homo Economicus*. New York: Pluto

Freshfields (2021): *Where do Platform Workers Stand: Status and protection in Europe and the US*. Dostopno prek: <https://www.freshfields.com/49956a/globalassets/our-thinking/campaigns/beyond-the-pandemic/wl-2.0/where-do-platform-workers-stand---status-and-protection-in-europe-and-the-us.pdf> (10.5.2021)

ILO (2019): *Organizing On-Demand: Representation, Voice, and*

Collective Bargaining in the Gig Economy (Avtorja Hannah Johnston in Chris Land-Kazlauskas). Dostopno prek: <https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/994981993502676.html> (10.5.2021)

Kenney Martin in Zysman John (2016): *The rise of the platform economy*. *Issues Sci. Technol.* XXXII (3). Dostopno prek: <http://issues.org/32-3/the-rise-of-the-platform-economy/> (20. 03. 2021)

Klein Naomi (2020): *Screen New Deal*. *The Intercept*, May 8 2020. Dostopno prek: <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-eric-schmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/> (20.03.2021)

Langley Paul in Leyshon Andrew (2017): *Platform capitalism: the intermediation and capitalisation of digital economic circulation*. *Finance and Society*, Dostopno prek: http://financeandsociety.ed.ac.uk/ojs-images/financeandsociety/FS_EarlyView_LangleyLeyshon.pdf (20. 03. 2021)

- Mattioli, D. Big Tech Companies Reap Gains as Covid-19 Fuels Shift in Demand. Washington Post, 29. 10. 2020. Dostopno prek: <https://www.wsj.com/articles/amazon-sales-surge-amid-pandemic-driven-online-shopping-11604003107> (20.3.2021)
- Murillo David, Buckland Heloise in Val Esther (2017): When the sharing economy becomes neoliberalism on steroids: Unraveling the controversies. *Technological Forecasting & Social Change*, 125, 66–76. Dostopno na: <https://ideas.repec.org/a/eee/tefoso/v125y2017icp66-76.html> (10.5.2021)
- Lane, M. (2020): “Regulating platform work in the digital age”, *Going Digital Toolkit Policy Note*, No. 1. Dostopno prek: <https://goingdigital.oecd.org/toolkitnotes/regulating-platform-work-in-the-digital-age.pdf> (10.05.2021)
- Reich, Robert (2001): *The future of success*. New York: Random House
- Samek Lodovici, Manuela et al. (2021): *The impact of teleworking and digital work on workers and society*, Publication for the Committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg.
- Scholz, Trebor (2016): *Platform cooperativism*. Dostopno na (20. 03. 2021): [https://rosalux.nyc/author/treborscholz/Scholz Trebor \(2020\): Platform cooperativism consortium](https://rosalux.nyc/author/treborscholz/Scholz Trebor (2020): Platform cooperativism consortium). Dostopno (prek: <https://www.youtube.com/watch?v=2se3c3YHsTc>) (5.6.2021)
- Srnicek Nick (2016): *Platform Capitalism*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press.
- Wark McKenzie (2019): *The Capital is dead*. New York: Apple Books.

MARKO HOČEVAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ODRAST - ALTERNATIVA KAPITALIZMU?

Povzetek: *Neskončna rast na omejenem planetu je nemogoča, hkrati pa je tudi škodljiva za družbo in okolje. Zato se v družboslovju vse bolj uveljavlja koncept odrasti, ki poskuša na radikalen način premisliti pasti in protislovja rasti in kapitalizma ter ponuditi alternativo. Izhajajoč iz marksistične politične teorije in kritike politične ekonomije v prispevku ugotavljamo, da v kolikor želi odrast postati kredibilna alternativa kapitalizmu mora najprej in predvsem nasloviti problem neenakosti v lastnini in proces razlaščenja in redistribucije lastnine.*

Ključne besede: *rast, odrast, kapitalizem, država, lastnina.*

Uvod

COVID-19 kriza je rezultirala v globoki globalni recesiji. Na globalni ravni prevladujejo projekti ponovnega zagona rasti, ki naj bi bila tokrat zelena in ki naj bi rešila planet pred bližajočo se ekološko katastrofo. Po drugi strani pa je ravno v času koronakrize v ospredje prišel koncept odrasti (*degrowth*), ki je v zadnjem času začel pridobivati na legitimnosti v razpravah o tem, kako regulirati in spremeniti gospodarstvo in družbo v luči bližajoče se ekološke katastrofe. Gre za radikalno drugačen koncept od koncepta rasti in tudi za drugačen koncept od zelene rasti.

V tem okvirju je cilj prispevka kritična teoretska refleksija teorije odrasti kot nasprotja kapitalizmu in poskus identifikacije določenih slepih peg v tej normativni teoriji. Po uvodu bo sledila razlaga ključnih poudarkov in premis teorije odrasti. V tretjem delu bomo razložili konceptualizacijo prehoda v odrast in tudi subjekte, ki naj bi izpeljali spremembo v odrast. Sklepni del bo namenjen kritični refleksiji koncepta odrasti in identifikaciji določenih protislovij.

Odrast – projekt demokratizacije in skupnjenja

Rast je temelj sodobnega družbenega in ekonomskega sistema. Rast v obliki materialne rasti in gospodarske rasti, ki sta seveda prepleteni, kajti za doseganje gospodarske rasti je potrebna tudi materialna rast (rast porabe materialov za različne namene), je temelj obstoječe gospodarske ureditve (Kallis, Paulson, D'Alisa in Demaria 2020: 8). Ob tem se velikokrat napačno predpostavlja, da je rast BDP temelj blaginje, čeprav BDP nikakor ne meri blaginjo. Ta rast materialne produkcije in potrošnje, ki je temelj gospodarske rasti, proizvaja in temelji na protislovjih, kajti rast je glavni vzrok za bližajočo se okoljsko in ekološko katastrofo. Ideja o možnosti neskončne rasti na omejenem planetu proizvaja veliko škodo okolju in tudi družbi sami. Konec koncev je rast tudi temelj kapitalističnega produkcijskega sistema (Kallis, Demaria in D'Alisa 2019; Hočevar in Vodovnik 2018).

Projekt odrasti temelji predvsem na kritiki štirih temeljev današnjega političnega, ekonomskega in družbenega sistema: kritiki rasti, kapitalizma, BDP-ja in komodifikacije (Kallis, Demaria in D'Alisa 2019). Odrast je v tem okvirju odgovor na probleme in protislovja

rasti, je projekt, ki zavrača rast kot temelj blaginje ljudi in kot temelj družbenega, ekonomskega in političnega sistema. Projekt odrasti je usmerjen v nižanje porabe in odpravo obsedenosti s povečevanjem obsega produkcije, ki je škodljiva za naravo in okolje. Odrast izhaja iz tega, da je »rast neekonomična in nepravilna, da je ekološko nevzdržna in da je ne bo nikoli dovolj. Še več, rast se bo verjetno kmalu ustavila, saj bo naletela na zunanje in notranje meje« (Kallis, Demaria in D'Alisa 2019: 36).

Kallis definira odrast kot zniževanje in zmanjševanje »produkcije in potrošnje, ki povečuje človeško blagostanje in izboljšuje okoljske pogoje« (Kallis 2017: 10). Odrast »poziva k dekolonizaciji javne razprave od idioma ekonomizma ter k odpravi ekonomske rasti kot družbenega cilja. Poleg tega odrast označuje tudi zeleno smer – takšno, kjer bodo družbe porabljale manj naravnih virov in se bodo organizirale in živele drugače kot danes« (Kallis, Demaria in D'Alisa, 2019: 34).

V družbi, ki temelji na izkoriščanju, produktivizmu ter ideji o neskončni rasti, je ključno »ponovno ovrednotenje naše moderne vizije udobja. Odrast je res obrat, odcep, ki nam je na voljo, da izstopimo iz uničevalnega kolesja družbe Rasti« (Liegey in drugi 2015: 28). Poleg tega pa je potrebno razumevanje, da je odrast v bistvu možna šele v okviru radikalne politične reimaginacije. Namreč odrast v kapitalistični družbi rasti ni možna, saj »ni nič hujšega od družbe rasti brez rasti« (Latouche 2012: 76). Odprava produkcije blaga za trg, to je odprava kapitalističnih odnosov v sferi produkcije, ki poganjajo to sistemsko potrebo rasti, je temelj za repolitizacijo in demokratizacijo vseh sfer življenja. Odrast temelji na širitvi ekonomske demokracije, ekološke in okoljske pravičnosti ter spodbujanja komunalnih ekonomskih projektov. Tako je jasno, da odrast stremi k odpravljanju »vseprisotnosti tržnih odnosov v družbi« (Kothari, Demaria in Acosta 2014: 369).

Gre za koncept in projekt, ki je antikapitalističen, in ki vključuje drugačno gradnjo odnosov prek skrbstva, skupnega (*commons*) in mikro gospodarstev, ki bodo usmerjena v zadovoljevanje potreb ljudi na podlagi enakosti, sožitja in soudeležbe. Odrast naj bi temeljila na ekoloških skupnostih, zadrugah, urbanih vrtovih, časovnih bankah, skupnostnih valutah, blagovni izmenjavi ipd. V tem okvirju bi odrast, ki bi temeljila na zeleni in skupnostni ekonomiji, »ljudem zelo verjetno omogočila kakovostno življenje, malo verjetno pa je, da bo spodbudila rast bruto domačega proizvoda za dva ali tri odstotke letno« (Kallis, Demaria in D'Alisa 2019: 34). Kot odgovor na brezposelnost naj bi uvedli »shemo zajamčene službe, po kateri bi v skrajnem primeru delodajalec postala država, s čimer bi se dejansko odpravila brezposelnost« (Kallis, Demaria in D'Alisa 2019: 44). Druga možnost pa je uvedba UTD-ja, ki bi se financiral iz progresivne obdavčitve plač in dobičkov¹.

Prehod v odrast

Teorija odrasti ponuja tudi okvir za naslavljanje prehoda v odrast, pri čemer imamo opraviti z zelo pluralno konceptualizacijo. Konceptualizacija prehoda v odrast temelji na dveh ravneh delovanja: 1) prva raven je vezana na državo in spreminjanje zadev od zgoraj navzdol prek javnih politik in spreminjanja političnega, ekonomskega in družbenega sistema, ki temelji na rasti; 2) druga raven je mikro raven avtonomnih, komunalnih in skupnostnih

---

1. Kar je nelogično, če naj bi nova ekonomija temeljila na potrebah in ne na dobičkih. Dobički nastajajo predvsem zaradi produkcije za trg in komodifikacije.

praks različnih skupin in gibanj, ki gradijo gospodarske sistem od spodaj navzgor² (Liegey in Nelson, 2020: 152). Odrast naj bi implementirale države, po drugi strani pa naj bi za dosego takšnega cilja bilo potrebno široko zaveznitvo različnih družbenih skupin in njihov pritisk na državo: »Milijone potencialnih zaveznikov lahko najdemo med ljubitelji narave, oskrbovalci, družinami z otroki, kolesarskimi fanatiki, vegani, prezaposlenimi strokovnjaki, hipiji, brezposelnimi, zadolženimi družinami, podnebnimi begunci /.../ delavci, feministkami, protirasisti in pripadniki skupnosti z nizkimi dohodki« (Kallis, Paulson, D'Alisa in Demaria 2020: 97–98).

Ne obstaja en kolektivni subjekt spremembe, temveč se lahko vsakdo vključi v ta heterogeni projekt na osnovi zavesti ali volje, da se reši planet pred uničenjem in da se zgradi bolj pravičen in trajnosten ekonomski in družbeni sistem. Odrast pa mora prej ali slej postati tudi krovna vladna racionalnost, v katero se lahko različni projekti vpišejo. Gre za prepletanje in artikulacijo »potekajoče izgradnje skupnosti s spremembami v državnih institucijah« (Kallis, Paulson, D'Alisa in Demaria 2020: 61).

Sklep: odrast kot alternativa kapitalizmu?

Zgornja argumentacija je privlačna, toda v njej obstajajo tudi določena protislovja in nedorečenosti. Potrebno se je vprašati, kaj je vzrok za nenehno gonjo po rasti? Ali sta to produktivizem in potrošništvo? Marx na začetku *Kapitala* zapiše, da se bogastvo družb, v katerih prevladuje kapitalistični produkcijski način, kaže v obliki ogromne zbirke blaga, posamezno blago pa se kaže kot osnova kapitalizma. Ob koncu prve knjige *Kapitala* Marx analizira prvotno akumulacijo kapitala, kjer zelo jasno predstavi vzrok za blagovno produkcijo – to je projekt nasilnega in krvavega razlaščenja kmetov in skupne lastnine v pogojih krize fevdalizma in posledična akumulacija in koncentracija lastnine v rokah peščice (Marx 2012). Torej, če je v kapitalizmu rast nujna za blažitev razrednega protislovja (glej: Blauwhof 2012; Kallis, Demaria in D'Alisa 2019; Hočevar in Vodovnik 2018), je vzrok za rast, za blagovno produkcijo in za produktivizem kapitalistična zasebna lastnina produkcijskih sredstev. Rast je mehanizem, ki stabilizira kapitalizem in omogoča ohranjanje razrednih razmerij moči.

Velikokrat se tudi zdi, da v teoriji odrasti lahko soobstaja ogromna razlika v lastnini, saj je fokus na izgradnji skupnostnih in demokratičnih družbenih praks – gre za idejo izgradnje paralelnih institucij v kapitalističnem svetu (D'Alisa, Demaria in Kallis 2019). Toda ideja o odrasti v nekih mikro-skupnostih brez globalnega projekta spremembe lastninskih odnosov ni mogoča in tudi ne more imeti zelenega učinka. Zgolj izgradnja skupnostne mreže in paralelnega skupnostnega, trajnostnega gospodarskega sistema lahko predstavlja strategijo bega za nekatere ljudi in skupine. Če bi le na lokalni ravni prakticirali skupnostne lastninske odnose, medtem ko bi kapitalistična zasebna lastnina nad produkcijskimi sredstvi ostala koncentrirana v rokah 1 %, globalne produkcijske verige pa bi še vedno temeljile na zasledovanju rasti, se uničevanje narave ne bi ustavilo. Vzrok neenakosti in tudi bližajočega se okoljskega zloma je koncentracija lastnine produkcijskih sredstev, produkcija za trg in potrošnja, od katere smo vsi odvisni. V tem okvirju je potrebno nasloviti, da je tisto kar umanjka projektu odrasti, če želi le-ta biti kredibilna alternativa kapitalizmu, konceptualizacija procesa razlašanja.

2. Latouche (2009) verjame, da naj bi do prehoda v odrast prišlo prek parlamentarnega delovanja levih strank.

Ob tem je treba tudi nasloviti, da politična oblast v pogojih kapitalističnega produkcijskega načina in kapitalistične zasebne lastnine ne more implementirati projekta odrasti, ker bi s tem ustvarila ogromno nestabilnost in tudi ogrozila obstoj lastnih institucij in pozicij. Takšna država in tudi vsaka javna oblast v kapitalizmu, ki bi implementirala odrast, deluje proti sami sebi – ob predpostavki ohranitve obstoječih lastninskih odnosov – saj je strukturno odvisna od obsega kapitalistične akumulacije in rasti. Država v kapitalizmu je preživetveno odvisna od rasti in od reprodukcije cikla kapitalistične akumulacije prek davkov. Ob tem pa tudi vsaka javna oblast tvega politično nestabilnost zaradi potencialnega zaostrovanja razrednega konflikta. Zaradi tega je iluzorno pričakovati, da lahko država v kapitalizmu implementira politike (*policy*), ki temeljijo na konceptu in strategiji odrasti, ne da bi prišlo tudi do procesa spremembe razrednih odnosov in procesa razlaščenja, saj je naloga države in tudi vsakokratne javne oblasti v kapitalizmu ustvarjanje in ohranjanje pogojev za reprodukcijo celotne kapitalistične družbe. V kolikor bi posamezna država začela zasledovati projekt odrasti brez spremembe lastninskih odnosov, bi tudi to pomenilo beg in selitev kapitala v druge države in neinvesticije, kar bi še dodatno zaostriilo razredni konflikt ob nespremenjenih lastninskih odnosih. Zaradi tega je iluzorno pričakovati, da bodo »razsvetljeni« politiki sami od sebe začeli z implementacijo odrasti, ne da bi prišlo do spremembe razrednih in lastninskih odnosov.

Za uspešnost projekta odrasti je torej potrebno postaviti na prvo mesto spremembo lastninskih odnosov, ne pa produktivizem ali potrošništvo, ki sta predvsem posledica logike akumulacije kapitala in sredstvo za stabilnost kapitalistične družbe. Različni alternativni koncepti lastnine znotraj projekta odrasti se zdijo kot koncepti, ki naj sobivajo s kapitalistično zasebno lastnino. To je za uspeh projekta odrasti premalo. V okvirju globalnega kapitalizma (Milanović 2019) je projekt odrasti možen le kot globalni projekt razlaščenja kapitala in transformacije lastninskih odnosov.

Literatura

- Blauwhof, Frederik Berend (2012): Overcoming accumulation: Is a capitalist steady-state economy possible? *Ecological Economics* 84: 254–261.
- Giacomo D'Alisa, Federico Demaria in Giorgos Kallis, (ur.) (2019): Odrast: besednjak za novo dobo. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Hočevar, Marko in Žiga Vodovnik (2018): Žiga. Političnost odrasti: buen vivir in politična rekonpozicija. Časopis za kritiko znanosti, 46 (273): 47–64.
- Kallis, Giorgos, Demaria, Federico in Giacomo D'Alisa (2019): Uvod: Odrast V Odrast: besednjak za novo dobo, Giacomo D'Alisa, Federico Demaria in Giorgos Kallis, (ur.), 31–49. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Kallis, Giorgos, Susan Polson, D'alisa, Giacomo in Demaria, Federico (2020): The Case for Degrowth. Cambridge: Polity.
- Kothari, Ashish, Demaria, Federico in Alberto Acosta (2014): Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj: Alternatives to sustainable development and the Green Economy. *Development* (3–4): 362–375.
- Latouche, Serge (2009): *Farewell to Growth*, Cambridge: Polity Press.
- Latouche, Serge (2012): 'Can the Left Escape Economism?' *Capitalism, Nature, Socialism* 23(1): 74–8.
- Liegey, Vincent, Madelaine, Stéphane, Ondet Christophe in Anne-Isabelle Veillot (2015): Projekt Od-rasti. Manifest za brezpogojno podporo za neodvisnost. Ljubljana: Sanje.

- Liegey, Vincent in Anitra Nelson (2020): *Exploring Degrowth. A Critical Guide*. London: Pluto Press.
- Marx, Karl (2012). *Kapital I. Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia.
- Milanović, Branko (2019): *Capitalism, alone*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Stuart, Diana, Gunderson, Ryan in Brian Petersen (2021): *The Degrowth Alternative. A Path to Address our Environmental Crisis?* London, New York: Routledge.

MINEA RUTAR

Utrecht University, Faculty of Social and Behavioural Science in School of Economics

ONKRAJ »HOMO ECONOMICUSA«: VEDENJSKA EKONOMIJA IN POMEN NUDGINGA PRI IZBOLJŠEVANJU JAVNEGA ZDRAVJA

Povzetek: *Od 1970ih dalje obstaja vse več dokazov, da je klasična ekonomska teorija človeškega delovanja (teorija racionalne izbire) precej pomanjkljiva in pogosto preprosto napačna. Zato se je razvila nova poddisciplina, vedenjska ekonomija, ki teorijo racionalne izbire nadgrajuje z uvidi iz psihologije, nevroznanosti in ostalih kognitivnih znanosti. Spoznanja teh disciplin uporablja za identificiranje okoliščin, v katerih se človeško vedenje razlikuje od tradicionalnih ekonomskih modelov, ki predpostavljajo strogo racionalnost. Namen članka je predstaviti argumente v prid in proti nudgingu, primeru uporabe dognanj vedenjske ekonomije v vsakdanjem življenju z namenom izboljšanja posameznikovega in posledično javnega zdravja.*

Ključne besede: *vedenjska ekonomija, nudging, javno zdravje, osebna avtonomija, odločanje.*

Skrb za zdravje, vedenjska ekonomija in teorija racionalne izbire

Vedenjska ekonomija kot odziv na klasično teorijo racionalne izbire

Že v 1970ih, ko je neoklasični ekonomist Becker razvijal standardno teorijo racionalne izbire v svojem znanem delu *The Economic Approach to Human Behavior* (Becker 1976), je začel razvijati odločen odgovor nanjo v obliki nove vede, vedenjske ekonomije, ki se je uveljavila predvsem z deli Kahnemana in Tverskega (1974), Simona (1972; 1997), Gigerenzerja (2011) in drugih. Kopičilo se je namreč vse več dokazov, da je klasična ekonomska teorija človeškega delovanja (teorija racionalne izbire) precej pomanjkljiva in pogosto preprosto napačna. Vedenjska ekonomija tako teorijo racionalne izbire nadgrajuje z uvidi iz psihologije, nevroznanosti in ostalih kognitivnih znanosti (McDonald 2008). Spoznanja teh disciplin uporablja za identificiranje okoliščin, v katerih se človeško vedenje razlikuje od tradicionalnih ekonomskih modelov, ki predpostavljajo strogo racionalnost. Natančneje, vedenjska ekonomija izhaja iz teorije omejene racionalnosti (ang. bounded rationality) in teorije omejenega lastnega interesa (angl. self-interest) (Mullainathan in Thaler, 2000). To pomeni, da postavlja pod vprašaj temeljno izhodišče klasične ekonomske teorije vedenja, da ljudje bolj cenijo svoje materialne kot psihološke interese, lastne interese kot interese drugih, da imajo stabilne in konsistentne preference ter da se odločajo tako, da maksimirajo te svoje interese oz. preference (so instrumentalno racionalni). Vedenjska ekonomija je modificirala praktično vse vidike predhodne teorije racionalne izbire. Izhodišče te teorije je, da so ekonomski akterji le pod določenimi pogoji racionalni, pogosto pa so njihove preference nestabilne oz. nekonsistentne, zasledujejo tudi psihološke in ne le materialnih interesov, imajo nepopolne informacije pri sprejemanju odločitev, se odločajo pristransko in na podlagi heuristik namesto reflektiranega, racionalnega tehtanja stroškov in koristi itd. Vedenjska ekonomija je torej izzvala teorijo

racionalne izbire tako v vrsti ciljev, ki jih ljudje zasledujemo (materialni proti psihološkim, samozainteresirani proti altruističnim) kot načinu zasledovanja teh ciljev (maksimiranje proti zadovoljevanju ciljev). V naslednjih desetletjih so postajali ti uvidi vse bolj konsenzualno sprejeti tako med kognitivnimi znanstveniki kot ekonomisti.

Neracionalnost vedenj, povezanim s skrbjo za zdravje

Vse več dokazov obstaja, da se človeške namere le deloma prevedejo v dejanja, sploh če cilj, ki ga posameznik zasleduje, prinaša korist šele dolgoročno, kot običajno velja na področju vedenj, povezanih s skrbjo za zdravje (ang. health behaviors) (Hall in Fong 2007). Kljub močno razširjenemu znanju o zdravstvenih tveganjih kajenja, debelosti, in, v zadnjem letu in pol, virusnim okužbam, je upoštevanje vladnih priporočil glede obnašanja zelo nizko (World Health Organization 2021). Istočasno ljudje poročajo, da je zdravje ena njihovih najpomembnejših življenjskih vrednot (prav tam). Takšne nekonsistentnosti med nameni in dejanji v zvezi z zdravjem so eden opaznejših družbenih problemov, ki jih teorija racionalne izbire ne more pojasniti. Zakaj je njena razlagalna moč tako šibka prav na področju skrbi za zdravje? Zato, ker je vedenja, s katerimi ljudje skrbijo za svoje zdravje (ang. health promoting behaviors), potrebno izvajati dolgo in pogosto preden ljudje zaradi njih občutijo kakršne koli pozitivne posledice, kot je izboljšano zdravstveno stanje in počutje (Fong in Hall 2003). Celo ogibanje situacijam, kjer posameznik tvega virusno okužbo, ne prinese takojšnje koristi, saj posameznik nikoli ne ve, ali se mu je splačalo ogniti določeni situaciji ali ne, saj tudi če se ji ne bi, obstaja precejšnja verjetnost, da ne bi zbolel. Vedenja, s katerimi ljudje skrbijo za zdravje (fizična aktivnost, prenehanje kajenja, odvajanje od prepovedanih substanc, nošenje obrazne maske, ogibanje družbenim situacijam v času epidemije) torej zahtevajo veliko mero napora, nevšečnosti ali celo nelagodja in zadrege. Ko so kratkoročni in dolgoročni cilji posameznika v neposrednem nasprotju, teorija racionalne izbire torej ni zelo uporabno razlagalno orodje za pojasnjevanje človeškega vedenja.

Spodbujanje ljudi k vedenjem, ki izboljšujejo zdravje

Ena od sodobnejših in bolj vplivnih aplikacij spoznanj vedenjske ekonomije v vsakdanje življenje in skrb za zdravje je *nudging*. *Nudging* je pojem, ki se nanaša na enostavne spremembe v predstavitvi alternativ, ki naredijo željeno izbiro (želeno s strani snovalcev nudga) enostavnejšo oz. avtomatično. *Nudging* se tako lahko uporablja kot sredstvo, s katerim lahko politiki vplivajo na odločitve posameznikov glede zdravja tako, da stremijo v dolgoročnemu izboljšanju zdravja posameznikov in s tem javnega zdravja. (Thaler in Sunstein 2014). Avtorja tega pojma v svojem delu zagovarjata *nudging* v imenu libertarnega (oz. šibkega) paternalizma. To je oblika vplivanja na odločanju ljudi tako, da je spoštovana posameznikovo pravico do svobodnega izbiranja, hkrati pa se ljudi nekoliko usmerja v sprejemanje odločitev, ki so čim bolj smiselne oz. koristne (za posameznika in/ali družbo) (de Ridder 2014). *Nudging* omogoča snovalcem, da usmerjajo vedenje ljudi v željeno smer, ki pa naj bi koristila ljudem samim. Kot piše de Ridder (2014: 3): »Po tem, ko smo bili desetletja priče neuspehom komuniciranja raznih zdravstvenih tveganj [kot sta kajenje in prekomerne telesna teža] javnosti, je potrebno uporabiti nov pristop – morda je *nudging* del novega načina spodbujanja ljudi, da vzpostavijo bolj zdrave navade.«

Nudging torej zagovorniki podpirajo v imenu dobrobiti posameznika, ki mu pomagajo doseči dolgoročne cilje (kot je zdravje), ki jih je sicer težko doseči, in pa družbe kot celote,

saj imajo potencial pomembno prispevati k zmanjšanju stroškov za obravnavo nepotrebnih zdravstvenih težav (de Ridder 2014). Ta strategija se je izkazala za uspešno zato, ker so nezdrave navade najpogosteje avtomatične in refleksne, tj. ljudje jih izvajajo brez zavestnih namer, preprosto zato, ker so se nanje navadili ali predstavljajo standardno (ang. default) izbiro. Nudging je učinkovit način implicitnega usmerjanja ljudi v zeleno smer, predvsem ljudi z nizko stopnjo samonadzora, ki je posebno pomemben dejavnik nezdravih življenjskih navad. Nudging se zdi bistveno boljši od obstoječih alternativ, ker je bistveno cenejši, učinkovitejši, enostavno izvedljiv in širše dostopen.

Koristi nudginga za posameznika in družbo

Pogosta kritika nasprotnikov nudginga izhaja iz predpostavke, da se morajo ljudje odločati brez vsakršnega vmešavanja, ker so najboljši sodniki tega, kaj potrebujejo in kako želijo živeti. Ljudje, ki se odločijo nezdravo jesti, kaditi itd., imajo pravico do takšnega življenjskega sloga, saj se gotovo odločajo bolje kot kdorkoli drug (Thaler in Sunstein 2003). Glavni argument zagovornikov nudginga pa je, po drugi strani, da lahko nudging pomaga ljudem doseči *njihove lastne cilje*, ki jih sami ne bi uspeli. Mnogi ljudje namreč sicer visoko vrednotijo svoje zdravje, a se ne zmorejo dolgoročno obnašati skladno s to vrednoto. V psihologiji se je za ta pojav uveljavil prav izraz *prepad med namerami in dejanji* (ang. intention – behavior gap) (Sheeran in Webb 2016). Gre za to, da običajno ljudje bolj cenimo svoje kratkoročne cilje (udobje) in zmanjšujemo pomen dolgoročnih (zdravje). Drugače rečeno, ljudje smo nagnjeni k pomanjkanju samonadzora, sploh v situacijah, kjer je trenutna nagrada zelo velika. Če je cilj nudginga pomagati ljudem zasledovati svoje dolgoročne cilje, potem je etično, a le v situacijah, ko gre za zasledovanje posameznikovega lastnega cilja. Bistvena razlika je med tem, da se ljudi usmerja v opuščanje kajenja s slikami bolnih ljudi na škatlicah zato, ker vlada meni, da ljudje ne bi smeli kaditi, ali pa se jih usmerja zato, ker so ti posamezniki sami izrazili željo po prenehanju kajenja, pa jim to ni uspelo (zaradi prepada med namerami in dejanji). Težava je, da imajo ljudje zelo heterogene jedrne vrednote. Nekateri zdravega življenjskega sloga ne živijo zato, ker so se tako zavestno odločili v imenu neke druge vrednote, drugi ga ne živijo, ker se ne zmorejo držati dejavnosti, ki jih zahteva tak življenjski slog. Med temi ljudmi je ključna razlika v tem, zato pa je nudging primeren le za slednje in ne tudi za prve, ki te vrednote sploh ne delijo. Medtem ko bi z nudgingom drugim pomagali doseči lastne cilje, bi prve usmerili v spreminjanje lastnih vrednot.

Najprepričljivejši argument za nudging pa je argument družbene koristi, saj bi lahko bistveno pripomogel k zmanjšanju kriminala, prekomerne telesne teže, kajenja in prenizke telesne aktivnosti, to pa posledično k manjšim stroškom za zdravljenje bolezni, ki se jih da zlahka preprečiti (de Ridder 2014). Nudging je uporaben (nekateri menijo, da celo neogiben oz. nujen) sploh v trenutnem kontekstu pandemije novega koronavirusa pri oblikovanju preprostih sporočil, ki motivirajo ljudi k določenim spremembam, ki jih sicer ne bi uvedli sami od sebe. (Cifuentes-Faura 2020).

Nudging ne posega v osebno avtonomijo

Ena glavnih kritik proti nudgingu pa je, da nudging da posega v osebno avtonomijo in da je osebna avtonomija najpomembnejši kriterij družbene pravičnosti, celo bolj od posledic dejanj za dejansko družbeno in posameznikovo dobrobit. Težava s tem argumentom je vsaj dvojna. Prvič, nudging ne posega v osebno avtonomijo ljudi, ker se tudi v odsotnosti nudginga

odločamo v določenem okolju, v katerem so za nas že bile narejene odločitve (Thaler in Sunstein 2014). Npr. tudi v odsotnosti nudginga so v trgovinah izdelki postavljeni na določen način, zaradi katerega nekatere izdelke izberemo pred drugimi. Naša avtonomija je torej vedno že nekoliko okrnjena, zato je argument o kršenju avtonomije neustrezen. Gre namreč za to, da nudging zgolj usmerja ljudi v določenim odločitvam, jih pa ne onemogoča. Prepoved določenega izdelka tako ne bi več kvalificirala kot nudging, ker povsem onemogoči izbiro in tako drastično posega v posameznikovo avtonomijo. Če pa politiki ali aktivisti dosežejo, da se v trgovinah razpostavi izdelke tako, da bodo ljudje bolj nagnjeni k izbiranju npr. bolj zdravih ali veganskih živil, to nič bolj ne posega v njihovo avtonomijo, kot če te preureditve ne bi opravili (določena ureditev bi namreč v vsakem primeru obstajala). Ta pristop zato Thaler in Sunstein imenujeta libertarni oz. šibki paternalizem: pristop, ki rahlo usmerja posameznikova dejanja, a ne posega v posameznikovo avtonomijo in dopušča svobodno odločanje. In drugič, tudi če nudging *bi* posegal v avtonomijo ljudi, je izbira za avtonomijo kot edini objektivno pravilen in sprejemljiv moralni kriterij, arbitrarna. Ni razloga, da bi avtonomijo vrednotili višje od npr. zdravja ljudi ali enostavnejšega funkcioniranja družbe (Kymlicka 2002).

Zaključek

Nudging se zdi kljub nekaterim svojim omejitvam daleč najboljša in najenostavnejša izbira za izboljševanje stanja javnega zdravja, ugotovitev, ki je primerna sploh v času pandemije novega koronavirusa. Očitno napačna se zdi predpostavka kritikov nudginga, da se ljudje sami najboljše odločajo, gotovo boljše kot se lahko v njihovem imenu odloča vlada. To ni res niti v primeru posameznikove dobrobiti, saj v mnogo primerih ne delujemo skladno s svojo dolgoročno dobrobitjo, niti v primeru družbene dobrobiti, ki običajno ni dovoljšen motivacijski dejavnik pri odločanju ljudi (redkokdo bi nosil zaščitno masko, če odsotnost maske ne bi bila močno sankcionirana). Ker so običajni načini nadzоровanja zelo stroškovni in pogosto neučinkoviti, (nemogoče je učinkovito nadzorovati nošenje mask milijonov ljudi hkrati), se zdi nudging izjemno obetaven alternativen način izboljševanja dobrobiti posameznika in družbe, kljub svojim potencialnim pastem.

Reference

- Cifuentes-Faura, Javier. (2020): The importance of behavioral economics during COVID-19. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 12(3): 70–74.
- de Ridder, Denise. (2014): Nudging for beginners. *The European Health Psychologist*, 16(1): 1–6.
- Gigerenzer, Gerd, in Gaissmaier, Wolfgang (2011): Heuristic decision making. *Annual review of psychology*, 62, 451–482.
- Junghans, Astrid, Cheung, Tracy, De Ridder, Denise (2015). Under consumers' scrutiny—an investigation into consumers' attitudes and concerns about nudging in the realm of health behavior. *BMC public health*, 15(1): 1-13.
- Kroese, Floor., Marchiori, David, de Ridder, Denise (2016): Nudging healthy food choices: a field experiment at the train station. *Journal of Public Health*, 38(2): 133–137.
- Kymlicka, Will. (2002). *Contemporary political philosophy: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Marchiori, David, Adriaanse, Marieke., De Ridder, Denise (2017): Unresolved questions in nudging research: Putting the psychology back in nudging. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(1).

- McDonald, Ian (2008): Behavioural economics. *Australian Economic Review*, 41(2), 22–28.
- Mullainathan, Sendhil., in Thaler, Richard. (2000). Behavioral economics.. National Bureau of Economic Research.
- Sheeran, Paschal., in Webb, Thomas (2016): The intention–behavior gap. *Social and personality psychology compass*, 10(9): 503–518.
- Simon, Herbert (1972): Theories of bounded rationality. *Decision and organization*, 1(1): 161–176.
- Simon, Herbert. (1997): Models of bounded rationality: Empirically grounded economic reason (Vol. 3). MIT press.
- Sunstein, Cass., in Thaler, Richard. (2014): *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin Books.
- Thaler, Richard, in Sunstein, Cass (2003): Libertarian paternalism. *American economic review*, 93(2): 175-179.
- Tversky, Amos., in Kahneman, Daniel (1974): Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157): 1124-1131.

MARIKE GRUBAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

POLITIČNO NASILJE IN POLITIČNI KONFLIKTI: PODOBNOSTI IN RAZLIKE MED DEMOKRATIČNIMI IN AVTOKRATSKIMI DRŽAVAMI

Povzetek: *V prispevku se ukvarjam s pojavoma političnega nasilja in političnih konfliktov. Za namen prispevka sem izbrala primerjavo med obema pojavoma v demokratičnih in v avtokratskih državah. Svoje razmišljanje predstavim tako, da s pomočjo že obstoječih empiričnih podatkov in teoretskih poant odgovorim na tri ključna vprašanja. Prvič, razpravljam ali obstaja povezava med demokracijo in nižjo stopnjo političnega nasilja oziroma političnih konfliktov. Drugič, zanima me, če je ta povezava prisotna v vseh demokratičnih državah ali le v tistih, ki so hkrati ekonomsko bolj razvite. Tretjič, odpiram razpravo, kaj se običajno zgodi v demokracijah in v avtokracijah, ko družba postane bolj razvita, denimo v primerih, ko postaja bogatejša in bolj izobražena.*

Ključne besede: *demokracija, avtokracija, politični konflikti, politično nasilje, ekonomska razvitost*

Uvod

Razširjeno in uveljavljeno prepričanje preteklih desetletij je bilo, da lahko državam, ki jih prevevajo konflikti, ki preprečujejo njihov nadaljnji razvoj, ponudimo možnost rešilne bilke. Njihovo brezizhodno situacijo naj bi popravila vpeljava demokratičnih volitev. Dodatni optimizem je vel iz primerov, kot so Afganistan, Irak in Demokratična republika Kongo, kjer so izvedli volitve s tekmovalnim značajem, čeprav so te države prevevali nasilni konflikti in so bile dolgoletne ujetnice diktatorskih režimov. A že ti primeri niso dovolj trden dokaz za delovanje instant rešitve, kot je vpeljava elektoralnega sistema. Zdi se, da je takšno dejanje običajno le obliž na neoskrbovano rano. Če vpeljemo zgolj to spremembo, vse ostalo pa ohranimo konstantno, kvečjemu ohranjamo obstoječe razmere, v katerih običajno bolje uspevajo tisti akterji, ki posegajo po nedemokratičnih orodjih in se z njihovo pomočjo obdržijo na oblasti (Schwarzmantel 2010).

Toda, tudi, če imamo v mislih vse, kar je bilo opisano, ali je vseeno smiselno pozivati k takšnim spremembam, v upanju, da bodo države s tem vendarle stopile na pot demokratizacije? Je življenje v demokracijah res tako zaželeno, kakšni so demokratični konflikti ter ali tudi v teh ureditvah prihaja do političnega nasilja in v kakšni meri?

V nadaljevanju bom predstavila podobnosti in razlike med demokratičnimi in avtokratskimi državami. Osredotočila se bom na politično nasilje in konflikte, ki se odvijajo znotraj države, ne na konflikte, ki potekajo med državami.¹

1. S pojmom političnega nasilja označujem vsa nasilna dejanja, ki so izvršena za doseganje političnih ciljev. Politično nasilje lahko izvaja država oziroma vladajoči, lahko pa ga izvajajo tudi nedržavni

Povezava med demokracijo in nižjo stopnjo političnega nasilja oziroma političnih konfliktov

Trenutna aktualna razprava se dotika vprašanja do kakšne mere je mogoče znotraj demokratičnih držav doseči stanje »demokratičnega miru«. Največje nestrinjanje je med tistimi, ki na osnovi empiričnih dokazov zagovarjajo, da odnos med stopnjo demokracije in verjetnostjo začetka oboroženega notranjega konflikta predstavlja »obrnjeni u« (Boswell in Dixon 1990; Fearon in Laitin 2003; Hegre in drugi 2001; Muller in Weede 1990) in tistimi, ki zagovarjajo, da obstoječi empirični podatki tega ne potrjujejo (Collier in Hoeffler 2004; Elbadawi in Sambanis 2002; Vreeland 2008).

Prvi zagovarjajo tudi, da imajo delno demokratične ureditve večje tveganje za nastanek takšnega konflikta kot pa konsistentne/utrjene avtokracije ali demokracije. Obstaja večinsko strinjanje, da, v kolikor kontroliramo BDP na prebivalca in druge indikatorje družbeno-ekonomskega razvoja, med demokracijami in avtokracijami ni razlik v obstoju tveganja za razvoj notranjega oboroženega konflikta (Hegre 2014). Kljub temu pa obstajajo razlike v interpretacijah tega, kakšno tveganje je bolj značilno za demokracije, delne demokracije in avtokracije. Do sedaj pridobljeni empirični podatki prinašajo medsebojno izključujoče ugotovitve. Recimo, Buhaug (2006) ugotavlja, da so delne demokracije bolj dovzetne za spopad za prevzem oblasti, v demokracijah se konflikti odvijajo predvsem za ozemlje. Po drugi strani Cederman, Hug in Krebs (Cederman in dr. 2010) izpostavljajo, da ima demokratizacija vpliv na nestrinjanja glede vladanja in ne tudi na spore glede ozemlja.

Če povzamem, med strokovnjaki obstaja vsaj eno precej razširjeno strinjanje. Gre za idejo, da demokracije oziroma njihove institucije ne znižujejo verjetnosti začetka notranjih konfliktov. Kljub temu pa naj bi imele večinoma bolj pozitiven vpliv na razvoj in razrešitev teh konfliktov. Čeprav demokratični in nedemokratični voditelji po potrebi uporabljajo represijo, denimo v obliki policijskega ali vojaškega posredovanja, obstajajo ključne razlike v tem, kako pogosto jo uporabljajo in do kakšne mere. Demokratični voditelji uporabljajo manj represije, civilisti so deležni manjše količine nasilja (Colaresi in Carey, 2008; Davenport 2007; Eck in Hultman 2007). Če pride do notranjih vojn, te niso tako smrtonosne. A te iste demokratične značilnosti lahko tudi podaljšajo nekatere procese, denimo notranje vojne. Zdi se, da do tega prihaja ravno zaradi močnih demokratičnih omejitev rabe nasilja nad uporniki in posledično manjše moči za zatiranje upornikov oziroma nasprotnikov vladajočega režima (Gleditsch in dr. 2009).

Avtokratski voditelji lahko vršijo represivne ukrepe precej dlje in v veliko bolj obsežni obliki in s tem ne tvegajo toliko, kot njihovi demokratični sodobniki. Če zadnji uporabljajo nasilje, da bi utišali svoje nasprotnike, če se poslužujejo cenzure ali če vršijo samovoljne sodne procese, brez da bi omogočili pravično sojenje, ne tvegajo zgolj, da bodo izgubili svojo legitimnost, temveč tvegajo tudi, da bodo zelo verjetno izgubili tudi oblast. Če to počnejo prvi, jih ne skrbi, kaj se dogaja z njihovo legitimnostjo. To počnejo, da lahko čim bolj učinkovito onemogočijo svoje politične nasprotnike, tako posameznike kot celotne populacijske skupine (Davenport in Armstrong 2004; Carey 2010; Hegre 2014).

---

akterji proti drugim nedržavnim akterjem ali proti državi. V prispevku se osredotočam predvsem na nasilje, ki ga izvajajo vladajoči nad vladanimi, in nasilje, ki ga nedržavni akterji vršijo z namenom prevzema oblasti ali celo spremembe politične ureditve.

Političnega nasilja in političnih konfliktov je manj v ekonomsko bolj razvitih državah

Spremembe v državnih političnih institucijah, kot je denimo proces demokratizacije, običajno spremlja kratkotrajna povišana verjetnost za razvoj državljanske vojne (Cederman in dr. 2010; Fearon in Laitin 2003; Hegre in drugi 2001; Mansfield in Snyder, 1995). Uvajanje demokratičnih sprememb običajno pospremi zmanjšanje represije. Začetnim korakom sledi daljše obdobje grajenja institucij, ki bodo zadovoljile potrebe in različne družbene skupine odrešile njihovih tegob ter s tem uspešno naslovile ključne družbene konflikte. A ti procesi niso vedno uspešni. Na koncu vse, tudi zelo vključujoče institucionalne spremembe za sabo puščajo »zmagovalce« in »porazence«. Kakšna družbena skupina se lahko počuti preveč zapostavljeno ali pa je tudi dejansko ostala pozabljena. Ta dejavnik lahko zanje deluje kot dovolj močna spodbuda za organiziran upor. V nekaterih primerih to preraste v oborožene spopade s končnim ciljem obnove prejšnjega stanja oziroma institucionalne ureditve (Hegre 2014).

Družbene ureditve, ki združujejo demokratične in avtokratske značilnosti, poudarjajo in izvajajo odprtost. Po eni strani se želijo oddaljiti od represije in dovoljujejo vsaj minimalno mero svobodnega izražanja ter združevanja, tudi za svoje politične nasprotnike, po drugi strani nimajo razvitih institucij in mehanizmov, ki bi lahko učinkovito naslavljali izražena nestrinjanja in potencialne družbene konflikte (Boswell & Dixon 1990; Hegre 2001; Hegre 2014; Muller in Weede 1990).

Vztrajna raba političnega nasilja je za vladajoče v družbah, kjer je premoženje izredno premično oziroma je težje zasegljivo in težje obdavčljivo, precej neuporabna strategija. Kadar to redno počnejo, tvegajo, da bodo delavci pričeli organizirati proteste in stavke. Če to poteka pogosto ali pa v takšni meri, da pomembno vpliva na lastnike premoženja, denimo, da izbruhne državljanska vojna, se slednji lahko odločijo in premaknejo svoj kapital v razmere, ki so zanje bolj optimalne. Nekaj podobnega storijo tudi delavci, ki se ravno tako lahko odselijo nekam, kjer je življenjski standard bolj ustrezen (Boix 2008; Dahl v Hegre 2014). Še več, v primerih, ko je družba med ekonomsko bolj razvitimi in neenakosti med prebivalci niso visoke, je za elite manj tvegano, če ne vztrajajo pri rabi političnega nasilja in raje dopustijo, da se družba demokratizira. S tem izgubijo manj, kot če bi ohranjali stare vzorce in tvegali, da pride do revolucije, v kateri lahko izgubijo vse. Čeprav se s takšno odločitvijo odrečejo delu politične moči, se mu ne odrečejo v celoti, hkrati pa ohranijo vse ekonomske ugodnosti (Acemoglu in Robinson 2006).

Demokratizacija je manj verjetna v pogojih, ko so države kapitalsko manj intenzivne in kjer je neenakost zelo obsežna. V teh državah bo povprečni državljan veliko bolj naklonjen ideji o prerazporeditvi davkov, zaradi katere bo tudi sam prejel ugodnosti, in s tem dodatno motiviran za upiranje (prav tam; Gartzke in dr. 2001). V teh razmerah elite vložijo veliko energije in resursov v zatiranje procesov demokratizacije in s tem v ohranjanje svojega privilegiranege političnega in s tem tudi ekonomskega položaja. Zaradi te dinamike je v omenjenih državah verjetnost, da se bo zgodila revolucija, večja, kot v državah, kjer je neenakost manjša in se elite lahko odrečejo delu svoje politične moči. To je tudi razlog, zakaj je v prvih državah raba političnega nasilja pogostejša in obsežnejša kot v drugih državah.

V luči zgornje razprave je pomembno, da imamo v mislih tudi razlikovanje med premičnimi in nepremičnimi sredstvi ter med sredstvi, ki si jih lahko prilastimo, in tistimi,

ki si jih ne moremo prilastiti. V zadnjih stoletjih privajanje izgublja svojo premoč, nadomešča ga trgovanje. Ta sprememba je posledica predvsem vse večje premičnosti oziroma mobilnosti delavcev, kapitala in informacij. Vladajoči, ki so si še nedavno lahko vse to dokončno prilastili, zdaj izgubljajo svojo moč, če vztrajajo pri ohranjanju svojega premoženja v zemlji in resursih, ki jih ne morejo premakniti iz države. V teh primerih lahko revni prebivalci dosežejo, da se uvajajo bolj radikalne obdavčitve, kot pa v primerih, ko vladajoči premaknejo svoj finančni kapital v države, kjer je obdavčitev nižja in kjer je njihovi državljeni ne morejo nadzirati. Ravno zato je v prvih primerih demokratizacija veliko bolj ogrožajoča kot v drugih. V prvih državljeni z njo dobijo veliko večji nadzor nad premoženjem elit kot v drugih (Hegre 2014; Boix 2003).

Vpliv ekonomskega razvoja in razmah izobraževanja

Družbeni razvoj, v mislih imam predvsem širjenje pravic in naraščanje stopnje izobraženosti, nima enakega učinka v demokratičnih in nedemokratičnih državah. Hegre (2003) denimo nakaže, da so nasilni konflikti veliko bolj pogosti v modernizirajoči avtoritarnih državah. Hegre ugotavlja tudi, da je ekonomski razvoj nujen, ne pa tudi zadostni pogoj za razvoj demokratičnega miru. V ekonomsko razvitih državah so zahteve po demokratizaciji bolj intenzivne. Toda te zahteve so bistveno bolj razširjene v tistih ekonomsko razvitih državah, kjer je prisotna tudi visoka stopnja urbanizacije in kjer je državljanom omogočeno udeleževanje v aktivnostih izobraževalnega sistema in s tem lažje reševanje težav kolektivnega delovanja (Hegre 2014).

Avtokratski načini vzdrževanja družbenega miru postajajo v okoliščinah, kjer se povečujeta izobraženost populacije in socialni kapital, neustrezni. V takšnih razmerah državljeni bolje razumejo dogajanje in lažje najdejo načine, s katerimi prisilijo vladajoče, da ti pričnejo opuščati represivne ukrepe. Bolj kot so državljeni uspešni in večje pritiske vršijo, večja je verjetnost, da bodo elite primorane dopustiti vsaj delno politično odprtje in s tem bodo ustvarjeni pogoji za začetek oblikovanja demokratičnega političnega sistema. A ti isti pogoji ne zagotavljajo, da bo tranzicija enostavna in hitra. Pogosto jo bodo spremljali dodatni zapleti in novi državljanski konflikti (prav tam).

Zaključek

Ključne ugotovitve mojega prispevka so, prvič, da obstaja precej razširjeno strinjanje, da demokratične institucije ne znižujejo verjetnosti začetka notranjih konfliktov. Toda, drugič, med njimi in avtokratskimi institucijami obstaja ključna razlika. Demokratične naj bi imele večinoma bolj pozitiven vpliv na razvoj in razrešitev političnih konfliktov. Tretjič, v družbah, kjer je premoženje izredno premično oziroma je težje zasegljivo in težje obdavčljivo, vladajoče elite redkeje uporabljajo politično nasilje in raje uporabijo druge, manj represivne strategije, za ohranjanje svojega položaja in premoženja. Četrto, v ekonomsko bolj razvitih družbah in kjer so neenakosti med prebivalci nizke demokratizacija za vladajoče predstavlja manjše tveganje kot ohranjanje represivnih razmer. Če se odločijo za zadnje, se s tem izpostavijo velikemu tveganju, da se bodo državljeni tako močno uprli, da bodo sami dosegli spremembo sistema in razlastninjenje elit.

Literatura

- Schwarzmantel, John (2010). Democracy and violence: a theoretical overview. *Democratization*, 17(2): 217–234.
- Gleditsch in dr. (2009). Democracy and civil war. V M. Midlarsky (ur.) *Handbook of War Studies III*: 155–192. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Boswell, Terry, in Dixon, William J. (1990). Dependency and rebellion. *American Sociological Review*, 55(4): 540–559.
- Buhaug, Halvard (2006). Relative capability and rebel objective in civil war. *Journal of Peace Research*, 43(6): 691–708.
- Carey, Sabine C. (2010). The use of repression as a response to domestic dissent. *Political Studies*, 58(1): 167–186.
- Cederman, Lars-Erik in dr. (2010). Democratization and civil war. *Journal of Peace Research*, 47(4): 377–394.
- Colaresi, Michael in Carey, Sabine (2008). To kill or to protect. *Journal of Conflict Resolution* 52(1): 39–67.
- Collier, Paul, in Hoeffler, Anke (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56(4): 563–595.
- Davenport, Christian, in Armstrong, David A. (2004). Democracy and the violation of human rights. *American Journal of Political Science*, 48(3): 538–554.
- Davenport, Christian (2007). *State Repression and the Domestic Democratic Peace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eck, Kristine, in Hultman, Lisa (2007). One-sided violence against civilians in war. *Journal of Peace Research*, 44(2): 233–246.
- Elbadawi, Ibrahim A., in Sambanis, Nicholas (2002). How much war will we see? *Journal of Conflict Resolution*, 46(3): 307–334.
- Fearon, James D., in Laitin, David D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97(1): 75–90.
- Hegre, Håvard, in dr. (2001). Toward a democratic civil peace? Democracy, political change, and civil war, 1816–1992. *American Political Science Review*, 95(1): 33–48.
- Hegre, Håvard (2014). Democracy and armed conflict. *Journal of Peace Research*, 51(2): 159–172.
- Muller, Edward N., in Weede, Erich (1990). Cross-national variations in political violence. *Journal of Conflict Resolution*, 34(4): 624–651.
- Vreeland, James Raymond (2008). The effect of political regime on civil war. *Journal of Conflict Resolution*, 52(3): 401–425.

MIROLJUB IGNJATOVIĆ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JASNA MIKIĆ LJUBI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

POLOŽAJ MLADIH NA TRGU DELOVNE SILE V ČASU PRED IN MED EPIDEMIJO COVID-19

Povzetek: *Mladi na trgu delovne sile so pod velikim vplivom ekonomskih in socialnih dogajanj v družbi. Redkeje so standardno zaposleni; v Sloveniji opravljajo zlasti študentsko delo, ali druge oblike nestandardnega dela (določen čas, krajši delovni čas, ipd.), kar pomembno vpliva na možnost njihove polne ekonomske in socialne osamosvojitve. V prispevku bomo proučevali prožnost zaposlovanja mladih v Sloveniji na primeru epidemije COVID-19. Primerjali bomo gibanje dela mladih v različnih oblikah standardnega in nestandardnega dela pred in med epidemijo, v kontekstu državnih ukrepov za zajezitev širjenja epidemije. Analizirali bomo mikropodatke ankete Aktivno in neaktivno prebivalstvo za leti 2019 in 2020 ter podatke mednarodne raziskave Evrostudent.*

Ključne besede: *mladi, trg delovne sile, epidemija, COVID-19, študentsko delo.*

Uvod

V sodobnih družbah prihaja do številnih sprememb, ki vplivajo na izkušnje mladih in njihov položaj tako v družbi kot na trgu delovne sile. Mnoge spremembe so neposredna posledica delovanja družbenih trendov in procesov, npr. globalizacija in avtomatizacija (Klanjšek in dr. 2021: 117), ter povečane uporabe fleksibilnih praks zaposlovanja in dela na trgu delovne sile. Tradicionalne oblike zaposlenosti so po večini zamenjale manj gotove in fleksibilne oblike dela (Kalleberg 2011; Standing 2014; Grimshaw in dr. 2016), zaradi tehnološkega napredka pa se ukinjajo, spreminjajo (Ford 2016; Brynjolfsson in McAfee 2016) pa tudi nastajajo nova delovna mesta. Ena od posledic teh procesov je širitev družbe tveganja (Beck 1992), v kateri so se državljanke in državljani prisiljeni spopadati s številnimi novimi vrstami tveganj v vsakdanjem življenju. Povečana negotovost v družbi je lahko tudi nov vir stresa in ranljivosti.

V zadnjem letu je pomemben del negotovosti v slovenski družbi in na trgu delovne sile prispevala epidemija COVID-19, ki je močno prizadela mlajši del populacije. Mladi so družbena skupina¹, katerih položaj je bil vedno pod močnim vplivom družbenih trendov (Klanjšek in Kobše 2019), na njihov položaj pa vplivajo tudi druga ekonomska (gospodarska gibanja, ki se odražajo v trendih zaposlovanja in brezposelnosti) in socialna dogajanja v državi. Namen tega prispevka je proučiti vpliv epidemije COVID-19 na že prej nadpovprečno vpetost mladih v fleksibilne oblike zaposlovanja. Pogledali si bomo ključne značilnosti mladih v standardnih in nestandardnih oblikah dela pred in med epidemijo COVID-19.

---

1. Večinoma opredeljena in omejena s starostjo (15–24; 15–29; 15–34 let).

Značilnosti položaja mladih na trgu delovne sile v Sloveniji pred in med epidemijo COVID-19

Mladi na trgu delovne sile zavzemajo poseben položaj, saj so digitalno/informacijsko spretni in imajo sveža znanja (prenos skoraj neposredno iz izobraževalnega procesa), a jim ob vstopu na trg delovne sile pogosto primanjkuje osnovnih delovnih izkušenj (Ignjatović in Trbanc 2009: 40), socialnega kapitala pri iskanju zaposlitve in finančnih sredstev za uresničitev lastnih idej v obliki samozaposlitve. Medtem ko imajo nizko kvalificirani mladi vedno manj možnosti za izboljšanje svojega družbenega položaja (in se tako reprodukcija neenakosti še krepí), tudi univerzitetna izobrazba vedno manj zagotavlja stabilno in varno kariero (Furlong in Cartmel 2007). Mladi se soočajo z novimi delovnimi in poklicnimi izzivi, ki zahtevajo nenehno izobraževanje, kar ustvarja nova tveganja pomanjkanja in omejuje življenjske možnosti. Karijerne poti postanejo veliko manj predvidljive in mladi se soočajo s potrebo po aktivnem upravljanju lastne kariere brez jasnih ciljev (Mortimer v Furlong 2009).

Vse zgoraj navedeno, posebej pa tvegana ekonomska in socialna osamosvojitev zaradi oteženega prehoda mladih iz izobraževalnega sistema v sfero dela, kaže na povečano ranljivost² te družbene skupine.

Prožnost zaposlovanja predstavlja enega največjih izzivov za mlade na slovenskem trgu delovne sile, kjer so nadpovprečno zastopani v nestandardnih oblikah zaposlitev, npr. v študentskem delu; delu za določen in krajši delovni čas, v honorarnih in občasnih delih, agencijskih delih, idr. (Ignjatović in Trbanc 2009; Klanjšek in dr. 2021). Govorimo lahko o izraziti starostni segmentaciji/segregaciji zaposlovanja (Ignjatović in Trbanc 2009) na slovenskem trgu delovne sile, kjer mladi prevzemajo več tveganja povezanega z nestandardnimi zaposlitvami. Mladi tudi pogosteje delajo v atipičnem času, tj. ponoči, ob vikendih, izven delovnega časa (okoli 60 % vseh mladih v Sloveniji, kar je več kot EU povprečje) (Klanjšek in dr. 2021: 121).

Analiza zaposlovanja v Sloveniji pred in med epidemijo COVID-19 na podlagi podatkov ankete Aktivno in neaktivno prebivalstvo (2019, 2020) pokaže padec števila delovno aktivnih za 0,4 % v letu 2020 v primerjavi z letom 2019, pri čemer pa obstajajo večje razlike med standardnimi in nestandardnimi oblikami dela (glej Tabelo 1). Podatki kažejo, da se je standardno zaposlovanje (za nedoločen čas s polnim delovnim časom, brez agencijskega posredovanja) v obdobju med leti 2019 in 2020 povečalo za 3,5 %, nestandardno zaposlovanje pa upadlo (z izjemo zaposlovanja s krajšim delovnim časom od polnega, ki se je - na račun prekarizacije zaposlenih s polnim delovnim časom in interventnih ukrepov - povečalo za 6,3 %).

---

2. »Težaven vstop v svet dela ima resne posledice za blaginjo mladih, vključno z večjim tveganjem dohodkovne revščine in poslabšanjem njihovega človeškega in socialnega kapitala.« (Kolev in Saget 2005: 161).

Tabela 1: Število zaposlenih v standardnih in nestandardnih oblikah zaposlitve po starosti pred in med epidemijo Covid-19 v Sloveniji

		Skupaj	Mladi 15-24 let	Mladi 25-29 let	Mladi 15-29 let	Ostali, 30 let in več
Standardno zaposleni	2019	688.329	21.780	60.247	82.027	606.302
	2020	712.408	20.856	62.663	83.519	628.889
	% spremembe	3,50%	-4,24%	4,01%	1,82%	3,73%
Določen čas - brez agencijskih	2019	74.975	12.753	16.042	28.795	46.180
	2020	64.340	10.162	14.823	24.985	39.355
	% spremembe	-14,18%	-20,32%	-7,60%	-13,23%	-14,78%
Krajši delovni čas - brez agencijskih	2019	46.240	2.218	3.237	5.455	40.785
	2020	49.159	1.737	3.937	5.674	43.485
	% spremembe	6,31%	-21,69%	21,62%	4,01%	6,62%
Agencijsko delo	2019	12.628	1.599	2.239	3.838	8.790
	2020	9.864	987	1.345	2.332	7.532
	% spremembe	-21,89%	-38,27%	-39,93%	-39,24%	-14,31%
Samozaposleni - vsi, tudi zaposlovalci	2019	100.231	1.840	7.104	8.944	91.287
	2020	89.724	1.206	4.749	5.955	83.769
	% spremembe	-10,48%	-34,46%	-33,15%	-33,42%	-8,24%
Samozaposleni - brez delavcev	2019	65.686	1.520	6.444	7.964	57.722
	2020	60.688	1.003	4.388	5.391	55.297
	% spremembe	-7,61%	-34,01%	-31,91%	-32,31%	-4,20%
Študentsko delo	2019	27.315	22.359	4.518	26.877	
	2020	19.649	16.424	3.099	19.523	
	% spremembe	-28,07%	-26,54%	-31,41%	-27,36%	
Študentsko delo nad 36 ur/teden	2019	7.952	6.626	1.130	7.756	
	2020	5.453	4.450	957	5.407	
	% spremembe	-31,43%	-32,84%	-15,31%	-30,29%	

Vir: SURS 2019, 2020 (Aktivno in neaktivno prebivalstvo)

Eurostatovi podatki kažejo, da je slovenska mladina po deležu zaposlenih za določen čas in s krajšim delovnim časom med delovno aktivnimi mladimi, že dolgo časa v vrhu med državami EU. Leta 2019 (2. četrtoletje) je bilo v Sloveniji med vsemi delovno aktivnimi mladimi za določen čas zaposlenih 62 %, za krajši delovni čas pa 34 % mladih. Še zlasti so pogoste te zaposlitve med mladimi ženskami (77,5 % za določen čas, 50,4 % s krajšim delovnim časom). Epidemija COVID-19 je znižala deleža zaposlenih mladih v obeh nestandardnih oblikah zaposlovanja za skoraj 10 odsotnih točk (glej Tabelo 2).

Tabela 2: Delež mladih (starih 15-24 let) v zaposlitvah za določen čas in s krajšim delovnim časom, med vsemi delovno aktivnimi mladimi v Sloveniji, %.

	Zap. za določen čas			Zap. s skrajšanim del. časom		
	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske
2019/2	61,8	50,0	77,5	34,1	22,6	50,4
2020/2	51,9	40,7	66,3	25,6	18,4	35,3

Vir: Eurostat 2021

Podatki ankete ANP kažejo, da je zaposlovanje v letu 2020 upadlo tudi v ostalih nestandardnih oblikah dela. Samozaposlovanje, ki so ga interventno reševali s temeljnim mesečnim dohodkom, je v letu 2020 upadlo za 10,5 %; zaposlovanje za določen čas za 14,2 %; agencijsko delo za 21,9 %, največji upad med vsemi pa je zabeležen pri študentskem delu, ki se je v letu 2020 zmanjšalo za kar 28,1 % glede na predhodno leto. Pri tem so bili mladi najbolj prizadeti ne le pri študentskem delu, ki ga opravlja le ta starostna skupina, temveč tudi pri ostalih oblikah dela (glej Tabela 1).

Pomemben kazalec ranljivosti slovenske mladine je tudi pogostost prehodov med zaposlitvami in pogostost prehajanja med zaposlitvijo in brezposelnostjo, ki pomembno vplivajo na možnost polne ekonomske in socialne osamosvojitve mladih (Ignjatović in Trbanc 2009: 40). Podatki za obdobje 2018–2020 kažejo, da je bila v Sloveniji anketna brezposelnost mladih (15–24 let) pred epidemijo najnižja v zadnjih 25 letih, kljub temu pa še vedno presega splošno raven brezposelnosti (v letu 2019: 8,1 % mladi; 4,2 % splošna populacija) (Klanjšek in dr. 2021: 119).

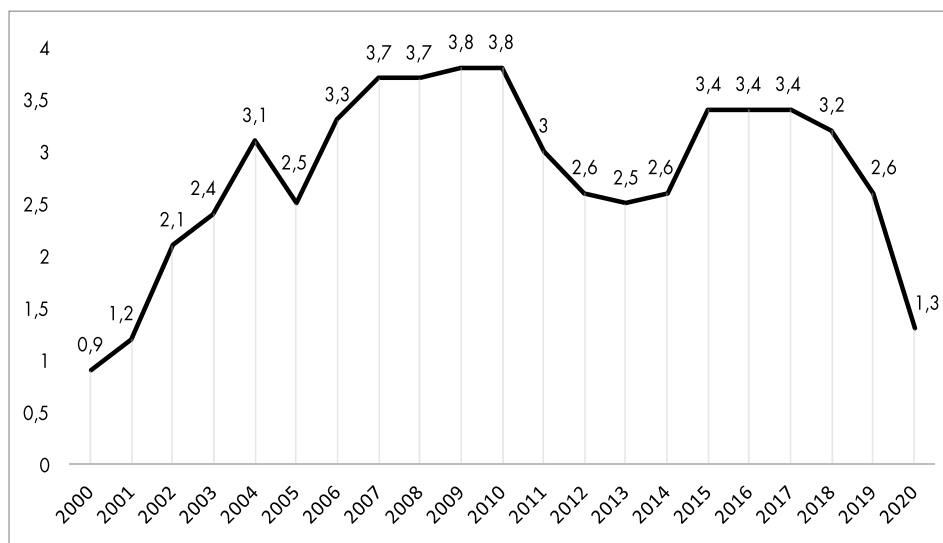
Študentsko delo

Veliko študentk in študentov je eksistenčno odvisnih od prodaje delovne sile (glej Bembič in Čehovin Zajc 2020; Breznik in Čehovin Zajc 2020; Čehovin Zajc in Bembič 2021). Študentsko delo je bilo po podatkih mednarodne raziskave Eurostudent VI (izvedena 2016) primarni vir dohodkov za 44 % študentk in študentov – na drugem mestu je bila družina (42 %), nato štipendije (9 %), za 5 % študentk in študentov pa drugi viri (Gril in dr. 2018: 15). Hkrati je študentsko delo, kot del ugodnosti pridobljenih z vključenostjo v terciarno formalno izobraževanje, tudi pomemben socialni korektiv, ki tistim s študentskim statusom omogoča prednosti in ugodnosti na trgu delovne sile (Gril in dr. 2018: 15), saj lahko lažje krijejo različne življenjske stroške – od študija, nastanitve, prehrane, do prostočasnih aktivnosti. S tem se zmanjšujejo socialne razlike, ki izhajajo iz izobrazbenega statusa staršev študentov (Gril in dr. 2018: 44). Po drugi pa ne smemo spregledati tudi negativne plati tega dela, saj mlade postavlja v vlogo poceni delovne sile, ki je pogosto brez pravic in zato podvržena izkoriščanjem.

Delež študentk in študentov, ki so opravljali študentsko delo, se je v obdobju od leta 2000 do 2010 občutno povečal, kasneje pa je zaradi kriznih situacij začel upadati. Po anketnih podatkih ANP je študentsko delo v letih pred epidemijo opravljal približno 30.000 mladih; kar dve tretjini z nadpolovičnim delovnim časom. Pri tem je kar 90 % vseh študentk in študentov za svoje delo prejelo dohodek nižji od praga revščine. Približno ena tretjina je opravljala študentsko delo s polnim delovnim časom, a so tudi ti v kar 80 % prejeli dohodek nižji od minimalne plače (glej Bembič in Čehovin Zajc 2020; Čehovin Zajc in Bembič 2021).

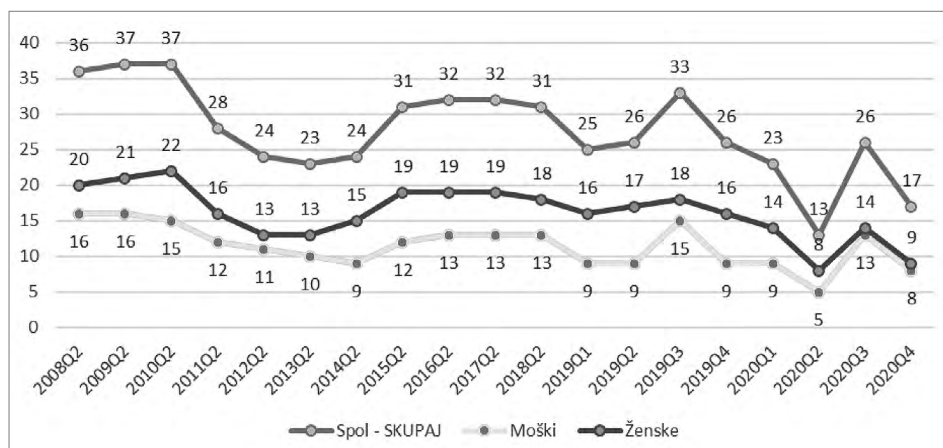
Graf 1 kaže, da je na padec deleža študentk in študentov, ki so delali med vsemi delovno aktivnimi posebej močno vplivala ravno epidemija COVID-19, saj se je v letu 2020 ta prepolovil (in tako znižal celo bolj, kot v času gospodarske recesije). kaže, da je na padec deleža študentk in študentov, ki so delali med vsemi delovno aktivnimi posebej močno vplivala ravno epidemija COVID-19, saj se je v letu 2020 ta prepolovil (in tako znižal celo bolj, kot v času gospodarske recesije). kaže, da je na padec deleža študentk in študentov, ki so delali med vsemi delovno aktivnimi posebej močno vplivala ravno epidemija COVID-19, saj se je v letu 2020 ta prepolovil (in tako znižal celo bolj, kot v času gospodarske recesije).

Graf 1: Študentsko delo – delež zaposlenih prek študentskega servisa med vsemi delovno aktivnimi.

Vir: SURS 2021 (Anketa o delovni sili (2000–2008) in Aktivno in neaktivno prebivalstvo (2009–2020))

Graf 2: Študentsko delo – število oseb, ki so delale prek študenta, po spolu (v tisoč).

Vir: SURS 2021 (Aktivno in neaktivno prebivalstvo)

Epidemija je posebej prizadela žensko študentsko populacijo, ki je bila v preteklih letih tudi bolj aktivna prek študentskega dela. Graf 2: Študentsko delo – število oseb, ki so delale prek študenta, po spolu (v tisoč). kaže, da je v letu 2020 *študentsko delo izgubilo* več študentk kot študentov.

Interventni ukrepi iz protikoronskih paketov so pripomogli, da prehod iz nestandardnega zaposlovanja v brezposelnost v času epidemije COVID-19 ni bil še močnejši in zavarovali nekatere skupine zaposlenih pred odpuščanjem (npr. delno povračilo nadomestil plače za zaposlene na čakanju, subvencioniranje skrajšanja polnega delovnega časa) in samozaposlene pred zapiranjem dejavnosti z zagotavljanjem mesečnega temeljnega dohodka. Brez ukrepov bi beležili še večjo stopnjo brezposelnosti. Za blažitev posledic epidemije je študentska populacija ob nesorazmerno najmočnejšemu upadu dela v obeh valovih epidemije v vladnih ukrepih ostala spregledana – prejeli so le dvakrat po enkratni solidarnostni dodatek v višini 150 eur. Zato v tudi v luči analize interventnih ukrepov (glej Čehovin Zajc in Bembič 2021) ne gre zanemariti dejstva, da so bili mladi najbolj prekarizirana in izključena skupina, ki jo je epidemija COVID-19 močno prizadela.

Sklep

Epidemija COVID-19 je, kot pokažemo s statističnimi podatki in kazalci ranljivosti, mlade v vseh oblikah dela, še zlasti pa študentsko delovno populacijo, močno prizadela. Najbolj očitno se učinki kažejo v (drastičnem) upadu študentskega dela v obdobju med leti 2019 in 2020, kar pomeni, da je veliko študentk in študentov v tem času ostalo brez osnovnega prihodka (ter posledično možnosti za prebivanje v kraju šolanja). Študentska populacija se uvršča tudi v skupine, ki so bile v času epidemije v Sloveniji najbolj prezrte s strani države, s prejetjem le 'simbolične' finančne pomoči, ki ni zadostila ublažitvi posledic izgube prihodka študentov in študentk, še manj pa prispevala k izboljšanju njihovega stanja na trgu delovne sile. Hkrati je epidemija ponovno poglobila socialne in ekonomske razlike med samo mlado in posebej študentsko populacijo, saj se je zmanjšal vpliv omenjenega socialnega korektiva.

Avtorici in avtor prispevka priporočamo, da odločevalci politik pri snovanju nadaljnjih protikoronskih in postkoronskih ukrepov za okrevanje, mladih (ne le študentov) ne spregledajo in jim omogočijo spodbude za aktivnejše in bolj stabilno vključevanje na trg delovne sile. Ta prispevek je statistični oris nestabilnega položaja mladih na trgu delovne sile v času epidemije COVID-19, ki prikaže njihovo ranljivost v kontekstu vseh delovno aktivnih. V nadaljevanju bi bilo dobro proučiti položaj mladih tudi z bolj ciljno usmerjenim poglobljenim kvalitativnim in kvantitativnim raziskovanjem.

Viri in literatura

- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bembič, Branko in Čehovin Zajc, Jožica (2020): Standardizacija prekarnega dela? Zaposlovanje v Sloveniji v obdobju 2005–2019. V: M. Ignjatović, A. Kanjuo Mrčela in R. Kuhar (ur.): *Družbene neenakosti in politika: Slovensko sociološko srečanje*, Ljubljana, 6.–7. november 2020: 147–154. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Breznik, Maja in Čehovin Zajc, Jožica (2020): Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji (2005–2019). *Teorija in praksa*, 58 (1): 28–48.
- Brynjolfsson, Erik in McAfee, Andrew (2016): *The Second Machine Age: Work, Progress and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton.

- Čehovin Zajc, Jožica in Bembič, Branko (2021): Pogled na epidemijo Covid-19 z vidika medpanožnih razlik v destandardizaciji in nestabilnosti zaposlovanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave/Social Science Forum*, 37 (96-97): 21–50.
- Eurostat (2021): Database. Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (25. 5. 2021).
- Ford, Martin (2016): *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. New York: Basic Books.
- Furlong, Andy in Cartmel, Fred (2009): Mass higher education. V A. Furlong (ur.): *Handbook of Youth and Young Adulthood: New perspectives and agendas*: 121–126. London: Routledge.
- Furlong, Andy in Cartmel, Fred (2007): *Young People and Social Change: Individualisation and Risk in Late Modernity*. Buckingham: Open University Press.
- Gril, Alenka, Bijuklič, Igor in Autor, Sabina (2018): EVROŠTUDENT VI 2016–2018: Socialni in ekonomski pogoji življenja študentov v Evropi. Nacionalno poročilo – Slovenija. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Grimshaw, Damian, Johnson, Mat, Keizer, Arjan in Rubery, Jill (2016): Reducing precarious work in Europe through social dialogue. Produces for the EC project 'Reducing precarious work in Europe through social dialogue' DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Project VP/2014/004 (Industrial Relations & Social Dialogue). Dostopno prek: <http://research.mbs.ac.uk/ewerc/Portals/0/Documents/UK-final-report.pdf> (20. 5. 2021).
- Ignjatović, Miroljub in Trbanc, Martina (2009): Zaposlovanje in brezposelnost mladih: aktivni, fleksibilni in prilagodljivi. V T. Rakar in U. Boljka (ur.): *Med otroštvom in odraslostjo: Analiza položaja mladih v Sloveniji 2009*: 39–57. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport - Urad za mladino in Inštitut RS za socialno varstvo.
- Kalleberg, Arne L. (2011): *Good Jobs, Bad Jobs: The Rise of Polarized and Precarious Employment Systems in the United States, 1970s to 2000s*. New York: Russel Sage Foundation.
- Klanjšek, Rudi, Deželan, Tomaž in Vombergar, Nina (2021): Zaposlovanje in podjetništvo. V M. Lavrič in T. Deželan (ur.): *Mladina 2020: Položaj mladih v Sloveniji*: str. 117–165. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Kolev, Alexandre in Saget, Catherine (2005): Understanding youth labour market disadvantage: Evidence from south-east Europe. *International Labour Review* 144 (2): 161–187.
- Standing, Guy (2014): *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*. London: Bloomsbury.
- SURS (2019, 2020): ANP - Aktivno in neaktivno prebivalstvo (mikropodatki). Ljubljana: SURS.

KLEMEN PLOŠTAJNER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

VAREN KOT HIŠA: SO STANOVANJA PROSTORI (ZA)VAROVANJA ŽIVLJENJ ALI DENARJA?

Povzetek: Stanovanjska kriza se je v času pandemije COVID-19 močno poglobila in povečala vidnost glavnega konflikta stanovanjske preskrbe v kapitalizmu: napetost med menjalno in uporabno vrednostjo stanovanja. Na eni strani so primerna stanovanja kot prostori varne samoizolacije dobila dodatno vlogo obrambe pred okužbo. Po drugi strani pa sta močna rast cen in nizke obrestne mere še okrepili vlogo stanovanj kot enega pomembnejših naložbenih razredov za investicijske vlagatelje in bogatejše sloje. Tako je postala vidnejša vloga uporabna vrednost stanovanj kot pogaja zdravega in kakovostnega življenja, hkrati pa se je okrepila njihova menjalna vrednost kot špekulativne naložbe. Zato se postavlja vprašanje, koga naj bi stanovanja varovala? Ljudi ali denar? V prispevku bom pandemične napetosti izpeljali iz analize stanovanjske preskrbe, ki je predhodila pandemiji in tudi zaznamovala njeno dinamiko.

Ključne besede: stanovanjska preskrba, poblagovljanje, družbena dezintegracija, neenakost, pandemija

Varen kot hiša je izraz, ki se najpogosteje uporablja kot plastična metafora za nizko tveganost vlaganj v nepremičnine. Za razliko od drugih bolj nestanovitnih in negotovih naložb, stanovanjske nepremičnine naj ne bi izgubljale vrednosti, v pogojih pandemične gospodarske negotovosti, padca rasti produktivnosti in nizkih obrestnih mer, pa so se ti pogledi še okrepili. Nenehna rast cen stanovanj v zadnjih letih se je v času pandemije še povečala – v EU so med 2019 in 2020 v povprečju zrasle za 5,4% (Eurostat 2021) – in k ideji stanovanj kot hranilca vrednosti dodala še komponento špekulativnega investiranja. Če so se v času pandemije za investitorje stanovanjski trgi izkazali kot stabilni, predvidljivi in donosni, se pravi varni, pa je za mnoge trenutni ustroj stanovanjske preskrbe razkril izrazito nevarnost bivanja v kapitalizmu. Zaradi dviga brezposelnosti in upada dohodkov se je povečalo število gospodinjstev, ki niso zmogla pokrivati stanovanjskih stroškov in bi jim brez državnih prepovedi deložacij pretela izguba doma. Samo v ZDA se je konec leta 2020 število teh povečalo na 2 milijona med lastniki in 8 milijonov med najemniki (CFPB 2021). Stanovanjska tveganja se niso povečala le zaradi upada prihodkov, ampak tudi zaradi novih javnozdravstvenih funkcij, ki so jih pridobila stanovanja. Zmožnost umika v primerno, prostorno in varno stanovanje je postalo eden izmed pogojev tako dejanskega kot psihičnega preživetja. Ti pogoji pa so izjemno neenakomerno porazdeljeni. Tako raziskave pokažejo, da je delež obolelih in smrtnost covidne bolezni višja med najemniki in se gosti v predelih z večjim številom gospodinjstev v negotovih ali nekakovostnih stanovanjskih situacijah (Ahmad in dr. 2020). Hkrati so pokazale močno povezanost med deložacijo, tveganjem okužb in smrtnostjo Covid-19 (Benfer in dr. 2021). V razmerah pandemije je izraz varen kot hiša tako dobil nove konotacije.

Kako razumeti to dvojnost? Na eni strani napihovanje cen in govor o donosnosti investicij, na drugi pa neprimerna stanovanja, negotovost in strah pred izgubo doma. Pandemija je na področje stanovanjske preskrbe zagotovo vnesla nove dinamike – npr. prevrednotenje razmerja med mestom in podeželjem, delo od doma, okrepljena individualizacija – in hkrati je tudi struktura stanovanjskih razmerij vplivala na dinamiko pandemije. V pogojih popolnega lastništva brez hipotek ali varnega najema v javni lasti izguba dohodka ne bi vodila v deložacije in povečanje širjenja okužb (Democracy now 2020). Enako velja za kakovost in prostornost stanovanj, katerih splošna dostopnost bi pomembno prispevala k počasnejšemu širjenju virusa in nižji stopnji smrtnosti. A glavna teza prispevka je, da stanje ni neposredni proizvod pandemija, ampak je ta le zaostрила in naredila vidna predhodna družbena razmerja in napetosti.

Primerna med njimi je univerzalna napetost med uporabno in menjalno vrednostjo stanovanj v kapitalizmu, ki je povezana z njihovim poblagovljanjem. Ta napetost se običajno opisuje kot konflikt med splošno priznano pravico do stanovanja in stanovanjem kot obliko premoženja (Pattillo 2013) ter se kaže v vse bolj pogostem stanju stanovanj brez ljudi in ljudi brez stanovanj. Ta razkorak je izraz blagovne produkcije stanovanj v kapitalizmu, ki pa jo moramo razumeti kot proces in ne kot golo prisotnost ali odsotnost poblagovljanja. To je prisotno v vseh kapitalističnih družbah, a je njegova intenzivnost odvisna od mnogih faktorjev: od državnih politik in moči neprofitnega stanovanjskega sektorja (Kemeny 1992), družbene senzibilnosti in s tem zoperstavljanja poblagovljanju (Gay 2018), lokalne kulture (Massey 1980) in organizacije ekonomije, predvsem finančnih trgov (Schwartz in Seabrooke 2008). Višja stopnja poblagovljanja se kaže v močnejši spetosti finančnih in stanovanjskih trgov, kar strokovna in aktivistična literatura imenuje financilizacija stanovanjske preskrbe, v okrepljenem in splošno razširjenem dojetanju stanovanj ko premoženja ali investicije ter v stopnji likvidnosti stanovanjskih nepremičnin, ki je vezana na hitrost in razširjenost pretakanja njihove vrednosti v denarno formo (Gotham Fox 2009). Družbe se zato močno razlikujejo glede stopnje in načina poblagovljanja stanovanj, vseeno pa lahko v Evropi in ZDA prepoznamo določene skupne trende. Kljub velikim nacionalnim in lokalnim razlikam, vse več avtorjev opaža globalno sinhronizacijo stanovanjskih trgov (Hoesli 2020), kot posledico povezanosti finančnih trgov. A sinhronizacijo spodbuja tudi vse večja usklajenost državnih politik pri krepitvi poblagovljanja stanovanj.

V grobem so se premiki na stanovanjskem področju začeli odvijati v 80ih, ko se je v družbah z močno javno stanovanjsko preskrbo okreпил trend privatizacije in spodbujanja lastništva. Trend v začetku seveda ni bil univerzalen – močno je zaznamoval Anglijo in ni bil prisoten v Avstriji – a se je v naslednjih desetletjih razširil in postal bolj splošen. Naslednji pomemben trend, ki smo ga lahko spremljali do globalne finančne krize 2008, je bila visoka rast cen, ki se je prepletala s povečano likvidnostjo stanovanjskega premoženja in politikami na premoženju utemeljene blaginje (Aalbers 2012). Tako so stanovanjski trgi postali na eni strani močno povezani s finančni trgi, kar je postalo vidno s krizo hipotekarnih posojil v ZDA, Španiji in na Irskem, po drugi pa tudi s splošno družbeno blaginjo, saj je rast cen stanovanj začela vse bolj nadomeščati izpade dohodkov zaradi stagnacije plač in drugih socialnih prihodkov (Brenner 2006). Če je bila v zlatih letih povojnega kapitalizma družbena integracija izvajana prek stabilnih delovnih mest in rasti plač, pa je pred finančno krizo to funkcijo začelo vse pogosteje opravljati stanovanjsko premoženje. Rast cen in lastništva je bilo tako na ravni gospodinjstev dojeteto kot oblika gradnje družinske blaginje, na ravni družbe pa kot integracija širokega kroga prebivalstva v gospodarsko rast.

Pomembne spremembe na stanovanjskem področju je prinesla finančna kriza, ki jo lahko na stanovanjskem področju razumemo kot pričetek procesov razlašanja in družbene dezintegracije¹. Najprej je kriza razkrila izjemno neenako in nestabilno integracijo gospodinjstev v času rasti, saj je val deložacij udaril predvsem revne, v ZDA pa se je prepletal tudi z dolgo zgodovino rasizma (Rothstein 2017). Hkrati z deložacijami in padcem cen nepremičnin so na stanovanjske trge začeli bolj agresivno vstopati institucionalni investitorji, ki so pred tem prevladovali na trgu komercialnih in poslovni nepremičnin. Postkrizno obdobje lahko tako opišemo kot »akumulacija z razlašanjem« (Harvey 2004), saj so se institucionalni investitorji okoristili s stanovanjsko krizo revnejšega prebivalstva in fiskalno krizo javnih ali neprofitnih organizacij, hkrati pa so iz stanovanjskih trgov izrinili običajna gospodinjstva. Leta 2020 naj bi tako nakupi institucionalnih investitorjev predstavljali kar 30% vseh stanovanjskih transakcij v Evropi (Sullivan 2021).

Hkrati s povečanim vstopom institucionalnih investitorjev, ki je povezan z olajšanim in bolj koncentriranim dostopom do kapitala, pa se je kot posledica rasti cen in oteženega zadolževanja okrepila nedostopnost lastništva. Ta razmerja so še okrepila neenakost na stanovanjskem področju, saj se je dostop, ki je bil pred krizo razumljen kot splošen, močno omejil na tiste z višjimi, bolj stabilnimi dohodki ali že predhodnim posedovanjem premoženja. Od leta 2015 tako spremljamo nov fenomen rasti cen stanovanj ob hkratni stagnaciji ali celo upadanju deleža lastnikov. Dostop do lastništva tako ni več splošen in varen, niti ni več sila družbene integracije in izenačevanja (Arundel in Ronald 2020), temveč je postal ena izmed osrednjih dinamik dezintegracije in krepitve neenakosti (MacLennan in Miao 2017). Ta neenakost pa se ne izraža le v neenakem dostopu do lastništva, ampak tudi v izjemno neenaki rasti cen stanovanj med različnimi lokacijami in segmenti stanovanjskega trga, kot tudi v razraščanju zasebnega najemnega trga ter turističnega oddajanja. Če za mnoge stanovanjski trgi postajajo vse bolj tvegani in vir izgube dohodka, pa so za druge vir investicijskih priložnosti (Minton 2017). Zadnjih nekaj desetletji tako spremljamo globalni trend poglobljenega poglobljanja stanovanjske preskrbe, ki se danes izraža v rasti cen ob hkratnem odrivanju vse večjega števila gospodinjstev od dostopa do primerne doma².

Pandemija je opisane dinamike zaostrila in jim dodala nove usmeritve. Tako je še povečal razkorak med najemniki in lastniki, pri čemer je za prve zaostrila podobo stanovanj kot prostorov izkoriščanja in negotovosti, za druge pa okrepila njihov značaj varnega zavetja in vira premoženja. V pandemiji je postal še bolj izrazit razkorak v prostornosti in kakovosti domov, saj je delo od doma in samoizolacija izpostavila neprimernost mnogih domovanj. Tako

-
1. Ideja dezintegracije je izpeljana iz pomembne analize nemškega ekonomskega razvoja od 90ih dalje, ki ga Nachtwey (2018) opiše kot regresivna modernizacija v pogojih sekularne stagnacije. Avtor opisuje, kako so tradicionalni moderni mehanizmi integracije in gradnje družbene kohezije (trg dela in socialne država) postali elementi dezintegracije in krepitve neenakosti. Reorganizacija teh mehanizmov vodi v razgradnjo odnosa med gospodarsko rastjo in splošno družbeno blaginjo.
  2. Ravno zaradi osrednjega pomena stanovanj pri krepitvi družbene neenakosti in s tem pri dezintegraciji družbe bi morala spodbuditi sociologijo, kot vedo, ki je utemeljena v vprašanju družbene kohezije in integracije, spodbudi k bolj poglobljenim analizam vpliva stanovanjske preskrbe na druge družbene dinamike, kot so politični konflikti, družbene vrednote in razredna razmerja. Naloga sociologije mora tako poleg poglobljenega zbiranja kvantitativnih in kvalitativnih empiričnih podatkov o stanovanjskem področju postati pomembna naloga tudi prepletanje teh podatkov z analizo drugih družbenih trendov.

je Dorling (2016) pokazal, da Anglija poseduje največ spalnic v svoji zgodovini, a da so te izjemno neenako razporejene. Dinamika neenake možnosti nakupa v pogojih izjemno nizkih obrestnih mer, visoke stopnje varčevanja in presežkov kapitala se je v pandemiji še okrepila, saj je ta zelo raznoliko prizadela gospodinjstva (Democracy now 2021). Če je pandemično zapiranje družbe pri nižjih razredih pomenilo izpad dohodka in okrepitev stanovanjske negotovosti ter je srednjemu razredu prinesla stresno delo od doma v majhnih stanovanjih, pa je vrhnjim slojem omogočila rast premoženja, povečanje varčevanja in pretakanje presežkov v nakupe bolj prostornih nepremičnin zase ali v premik zaradi inflacije ogroženega denarja v stanovanjske naložbe. Pandemija v pogojih okrepljenega pobilagovljanja stanovanjskih trgov je tako zaostрила predhodne neenakosti, jih dvignila na novo raven in še okrepila procese družbene dezintegracije. A hkrati je tudi okrepila zavedanje o nevdržnosti in nevarnosti sedanjega sistema stanovanjske preskrbe ter pokazala, kaj bi moral biti njen osnovni namen: zagotavljanje varnih, dostopnih in kakovostnih domov ne glede na zmožnost plačila.

Literatura

- Aalbers, Manuel B. (ur.) (2012): *Subprime Cities: The Political Economy of Mortgage Markets*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Ahmed, Khansa, in dr. (2020): Association of poor housing conditions with COVID-19 incidence and mortality across US counties. *PLoS ONE* 15(11). Dostopno prek: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0241327> (4. 6. 2021).
- Arundel, Rowan, in Ronald, Richard (2020): The false promise of homeownership: Homeowner societies in an era of declining access and rising inequality. *Urban Studies* 58(6): 1120–1140.
- Benfer, Emily A., in dr. (2021): Eviction, Health Inequity, and the Spread of COVID-19: Housing Policy as a Primary Pandemic Mitigation Strategy. *Journal of Urban Health* 98: 1–12.
- Brenner, Robert (2006): *The Economics of Global Turbulence*. London: Verso.
- CFPB (2021): Housing insecurity and the COVID-19 pandemic. Dostopno prek: https://files.consumerfinance.gov/f/documents/cfpb_Housing_insecurity_and_the_COVID-19_pandemic.pdf (5. 6. 2021).
- Democracy now (2020): Evictions Are Violence: Millions Could Lose Homes Amid COVID Pandemic If Federal Moratorium Expires. Dostopno prek: https://www.democracynow.org/2020/12/18/pandemic_housing_evictions_moratorium (12. 6. 2021).
- Democracy now (2021): Pandemic Profiteers: How U.S. Billionaires Like Amazon's Jeff Bezos Saw Wealth Grow by \$1.3 Trillion. Dostopno prek: https://www.democracynow.org/2021/3/25/pandemic_profiteers_billionaires_economic_inequality (11. 6. 2021).
- Dorling, Danny (2016): *All that is Solid: The Great Housing Disaster*. Milton Keynes: Penguin.
- Eurostat (2021). Housing prices statistics - house price index. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Housing_price_statistics_-_house_price_index (10. 6. 2021).
- Gay, Neil (ur.) (2018): *Rent and its Discontents: A Century of Housing Struggle*. London: Rowman&Kettlefield.
- Gotham Fox, Kevin (2009): Creating Liquidity out of Spatial Fixity: The Secondary Circuit of Capital and the Subprime Mortgage Crisis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(2): 355–371.
- Harvey, David (2004): The ‚new‘ imperialism: accumulation by dispossession. *Socialist Register* 40: 63–87.

- Hoesli, Martin (2020): An investigation of the synchronization in global house prices. *Journal of European Real Estate Research* 13(1): 17–27.
- Kemeny, Jim (1992): *Housing and Social Theory*. London: Routledge.
- MacLennan, Duncan in Miao, Julie (2017): Housing and Capital in the 21st Century. *Housing, Theory and Society* 34(2): 127–145.
- Massey, Doreen (1980): The Pattern of Landownership and Its Implications for Policy. *Built Environment* 6(4): 264–271.
- Minton, Anna (2017): *Big Capital: Who is London For?* Milton Keynes: Penguin Books.
- Nachtwey, Oliver (2018): *Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*. London: Verso.
- Pattillo, Mary (2013): Housing: Commodity versus Right. *Annual Review in Sociology* 39: 509–531.
- Rothstein, Richard (2017): *The Color of Law: A Forgotten History of How our Government Segregated America*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Schwartz, Herman, in Seabrooke, Leonard (2008): Varieties of Residential Capitalism in the International Political Economy: Old Welfare states and the New Politics of Housing. *Comparative European Politics* 6 (3): 237–261.
- Sullivan, Arthur (2021). House prices: ‚Wall of money‘ hits European real estate. Dostopno prek: <https://www.dw.com/en/house-prices-wall-of-money-hits-european-real-estate/a-57765308> (13. 6. 2021).

OKROGLA MIZA: SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO POLITIKE IN DRUŽBE

V letošnjem letu je bila ustanovljena nova sekcija Slovenskega sociološkega društva, že štirinajsta po vrsti, ki je namenjena povezovanju, sodelovanju in skupnemu nastopanju sociologov in sociologinj, ki se znotraj sociološkega polja raziskovalno in strokovno ukvajajo z vprašanji politike in družbe. Nova sekcija predstavlja forum za vse, ki analizirajo in razlagajo politične procese in pojave skozi prizmo interakcije med družbenim in političnim. To vključuje vprašanja, ki se nanašajo na učinkovanje družbenih struktur in sprememb na politični red, izvajanje oblasti in delovanje političnih institucij, in na povratno vplivanje političnih institucij in procesov na strukturiranje družbenega prostora, družbenih praks in mišljenjskih vzorcev. Sekcija bo povezala sociologe in sociologinje, ki proučujejo ali se pri svojem strokovnem delu srečujejo s specifičnimi tematikami kot so nacionalizem in populizem, etnične identitete in migracije, politična participacija družbenih skupin, politična stališča in vrednote, družbena gibanja in civilna družba, sodobna država in elite, evropske integracije in globalizacijski procesi, idr.

Na prvem sekijskem dogodku v okviru letnega srečanja bomo predstavili ustanovne člane in članice sekcije, njihove raziskovalne interese in dosedanje dosežke.

Moderatorica: **HAJDEJA IGLIČ**

Sodelujejo: MITJA HAFNER FINK,
ANDREJ KIRBIŠ,
GORAZD KOVAČIČ,
JANA JAVORNIK,
DAMJAN MANDELIC,
TIBOR RUTAR,
TAMARA PAVASOVIĆ TROŠT,
SIMONA ZAVRATNIK

GORAZD KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

ZAKAJ JE UPRAVLJANJE EPIDEMIJE V SLOVENIJI SPODLETELO?

Povzetek: Prispevek analizira politične vzroke, zaradi katerih je upravljanje epidemije covid-19 v Sloveniji spodletelo. V prvem delu se opira na ugotovitve Alija Žerdina v knjigi *MMXX: leto nevarne bližine: Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covid-19*. Temeljna težava je nekompatibilnost med avtoritarnim pristopom vlade in med pretežno liberalnostjo slovenske družbe. Avtoritarni in represivni pristop je omajal zaupanje prebivalcev v ukrepe. Ti so bili večkrat tudi nekonsistentni in nesmiselni. Delitev javnega prizorišča na lojalne simpatizerje in nasprotnike je vladi otežila dialog z deležniki, v katerem bi lahko reflektirala potek prvega vala epidemije in okrepila podporne sisteme za naslednje valove. V drugem delu prispevek analizira vladno koncentracijo oblasti in spodkopavanje ravnotežja med tremi vejami oblasti, s čimer je njena avtoritarnost izkazana tudi na ravni ustavnega sistema. V sklepnem delu ugotavlja, da se je nelegitimnost vlade prenesla v široko zavračanje zaščitnih ukrepov in cepljenja. Zato je prebivalstvo izpostavljeno tveganju novih valov epidemije do prekuženosti, novih zaprtij javnega življenja in relativno visoke družbene cene spodletelega upravljanja epidemije.

Ključne besede: Epidemija covid-19, omejitve javnega življenja, avtoritarizem, zaupanje v institucije

Uvod: raziskovalno vprašanje in predstavitev raziskave

Epidemija je zdravstveni in družbeni pojav. Značilne krivulje epidemičnih valov, ki se v fazi nevednosti o prisotnosti bolezni ali lahkomiselnosti začnejo z eksponentno rastjo gostote okužb, nato pa se po normativnem in subjektivnem sprejetju ukrepov obrnejo v upadanje, je mogoče razložiti z družbeno dinamiko strahu in kolektivnega ukrepanja.

Slovenija je od marca 2020 do konca junija 2021 doživela dva valova epidemije, prvi je bil nizek in je imel tipično krivuljo, drugi pa je bil zelo visok in je imel netipično razpotegnjen vrh, v katerem je bila 14-dnevna povprečna incidenca kar 3,5 mesecev 1000 ali več na 100.000 prebivalcev. Nekaj časa je bila v svetovnem vrhu po incidenci smrti zaradi covid-19 in v letu 2020 je bila za Rusijo v evropskem vrhu po obsegu presežne smrtnosti. (Žerdin 2021: 280) Upravljanje epidemije covid-19 je bilo v Sloveniji primerjalno neuspešno. Slovenska vlada je uvedla podobne ukrepe kot druge razvite države (omejitve javnega življenja in pomoči prizadetim skupinam in gospodarskim dejavnostim), vendar so ti v Sloveniji učinkovali precej slabše kot drugod. Vzroki za to so lahko le v posebnih družbenih, zlasti političnih razmerah. V tem prispevku bomo analizirali glavne napake v upravljanju epidemije v Sloveniji in njihov vpliv na sprejemanje ukrepov pri prebivalcih. Analizo bomo delno povzeli po literaturi, delno jo bomo razvili na podlagi javno dostopnih informacij in terenskih opažanj. Ker so naši glavni viri medijski in publicistični¹ in ker sprotne sociološke ali antropološke raziskave

1. Stranski viri so bili objavljeni v znanstveni periodiki, a se posvečajo učinkom epidemije na

percepcije in zaupanja v ukrepe niso bile opravljene, bo rezultat tega prispevka predvsem artikulacija hipotez.

Zaradi obsežnega medijskega gradiva in pomanjkanja prostora od podatkov o medijskih in spletnih strokovnih virih navajamo v opombah pod črto le spletne povezave. Datum dostopa do vseh spletnih virov in literature je 30. 6. 2021, do mlajših pa 5. 8. 2021. Takrat je bil članek zaključen.

Žerdin: Komandni pristop vlade je omajal zaupanje v ukrepe

Knjiga Alija Žerdina *MMXX: leto nevarne bližine: Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covid-19* (Žerdin 2021), ki je po avtorjevi opredelitvi »novinarsko besedilo z elementi sociološke analize«, (ibid.: 303) vsebuje doslej najbolj izčrpen prikaz in analizo političnih napak pri upravljanju epidemije v Sloveniji in njihovega vpliva na odzive prebivalstva. Glavne so bile naslednje.

1.) Vlada je ukrepe uveljavljala s komandiranjem, represijo in moraliziranjem namesto z izgradnjo zaupanja in sodelovanja prebivalcev.

Marginalizirala je epidemiološko stroko, ki se ukvarja z razširjenostjo bolezni v populaciji in z njeno družbeno razsežnostjo. Za svetovalce iz vrst zdravnikov je imenovala večinoma infektologe in pripadnike drugih vej kurativne medicine, ki so ji bili lojalnosti in so z interpretacijami za nazaj legitimirali njene odločitve, tudi kapriciozne.² Med funkcionarji vlade je v ospredje boja z epidemijo postavila osebe z obramboslovnim pedigrejem. Medtem ko terensko delo epidemiologov temelji na zaupanju, je vladni pristop temeljil na obtoževanju in ukazovanju. (ibid.: 135–136, 254) Vladni predstavniki so kombinirali strašenje in ponavljanje zgrešenih obljub o skorajšnjem koncu epidemije.³ Namesto priznavanja potrebe po premisleku posameznih kritiziranih ukrepov so raznim skupinam pokroviteljsko očitali nediscipliniranost. »Represija lahko epidemijo ustavi v avtoritarnih državah. V demokraciji lahko epidemijo zameji le visoka stopnja zaupanja.« (ibid.: 122) V liberalnih družbah, kot je to v pretežnem delu tudi slovenska, »komandna komunikacija ne deluje. Vojaška logika pri zdravih ljudeh ne učinkuje. Represija sproža odpor tudi do tistih ukrepov, ki so utemeljeni.« (ibid.: 254)

2.) Vlada med epidemičnim predahom poleti 2020 ni reflektirala poteka prvega vala epidemije in organizacijskih, infrastrukturnih, kadrovskih in psiholoških pomanjkljivosti v različnih institucionalnih sistemih, zaradi katerih so bili ti ranljivi v naslednjih valovih.

Na področju DSO bi morala pripraviti kadrovske okrepitve, scenarije selitve okuženih na nove lokacije in izboljšanje prezračevalnih sistemov.⁴ Enako tudi v zdravstvenih in izobraževalnih ustanovah. Na podlagi teorije o aerosolnem prenosu bi bilo treba ljudi spodbujati in jim

---

razna družbena polja, ne pa temi tega prispevka. Glej *Sodobna pedagogika*, 71 (137), 4/2020, in *Družboslovne razprave*, XXXVI, 94-95, avgust-december 2020.

2. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/ne-le-virus-problem-je-da-vsi-kimajo-jansi-grafika-820980>, <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/bojana-beovic-vedno-govori-to-kar-zelislisati-jansa-834147>, <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/zakaj-mora-milan-krek-oditi-783290>
3. Vladni govornik Jelko Kacin je ničkolikokrat ponovil, da »bo naslednjih 14 dni odločilnih«. Ker preobrata v poteku epidemije ni in ni bilo, je ta fraza demotivirala ljudi.
4. Od junija 2020 je vse več znanstvenih objav dokazovalo, da se novi koronavirus prenaša tudi aerosolno, (ibid.: 211, 284) zato v zaprtih prostorih ne zadoščajo le razdalja in maske, temveč je pomembno tudi prezračevanje.

omogočati, da se rekreirajo in družijo na prostem namesto v zaprtih prostorih. Vlada bi morala preveriti in kadrovsko okrepiti epidemiološko službo za sledenje okužbam⁵. Pripraviti bi morala alternativna sistema naročanja na testiranje in izdajanja odločb o karanteni za primer množičnih okužb in preobremenjenosti osebnih zdravnikov in NIJZ. (ibid.: 228) Morala bi prisluhniti opozorilom pedagoške stroke, da je poučevanje na daljavo neučinkovito in da se povečuje učni zaostanek pri učencih s predhodnimi učnimi primanjkljaji (priseljencih, učencih z odločbami ali iz slabih socialnih razmer).⁶ Lahko bi pretehtala uvedbo hitrih testov za zaposlene v DSO, kar je koncesionar DEOS uspešno počel že poleti. (ibid.: 219) Morala bi prisluhniti zgodnjemu opozorilu (8. 9. 2020) izvajalcev longitudinalne raziskave protiteles v krvi na reprezentativnem vzorcu, da se je že začel nov val epidemije z eksponentno rastjo. (ibid.: 220–224) Koristna bi bila refleksija učinkov komandnega komuniciranja ukrepov.

Podporne ukrepe bi vlada lahko domislila prek dialoga z deležniki, a temeljni problem je v vladni organizaciji političnega okolja: od svetovalcev pričakuje lojalnost, medtem ko njeni člani in simpatizerji sistematično javno napadajo kritike in predlagatelje drugačnih ukrepov. (ibid.: 199–204)

3.) Nekonsistentnost vladnih ukrepov in dinamike njihove veljavnosti, očitna nesmiselnost nekaterih ukrepov, kot je npr. nošenje obvezno maske med samotnim sprehodom v naravi, njihova represivna naravnost, aroganca v komuniciranju z javnostjo, primeri, ko so vladni predstavniki nesankcionirano kršili ukrepe, in pretiravanje policije v sankcioniranju protestnikov⁷ – vse to je pred drugim valom epidemije delegitimiralo ukrepe.

Žerdin opaža, da so se ljudje med prvim valom epidemije držali ukrepov, ker so se bali bolezni, v času drugega vala pa jih zaradi navedenih vladnih napak »ni bilo več strah virusa, pač pa kazni. [...] Ob vsakodnevnih grožnjah, da bodo kaznovani, če se bodo zbirali na prostem, so se ljudje odločili za zbiranje [...] po domovih.« (ibid.: 213) »Ker je prišlo do premestitve strahu [...], so ljudje poskrbeli za videz, da spoštujejo črko zakona. Pozabili pa so na duh zakona.« (ibid.: 240) Če k temu dodamo še racionalizacijo stiske zaradi omejitev svoboščin z zanikanjem realnosti (Salecl 2020b: 197) in prepričanje marsikoga, da od članov mi-skupine ne more prejeti ničesar slabega, dobimo razlago, zakaj so med drugim valom številni v zasebnih prostorih ignorirali osnovne zaščitne ukrepe in je val vztrajal tako dolgo. Nezaupanje v vlado in institucije nasploh pojasnjuje tudi primerjalno visoko zavračanje cepljenja v Sloveniji.⁸

Če strnemo, Žerdin ugotavlja, da je vzrok za spodletelo upravljanje epidemije v Sloveniji političen. Gre za nekompatibilnost med vladnim komandno-represivnim pristopom in med

5. Rajko Muršič je že 22. 8. 2020 opozoril na tveganje, da v drugem valu odpove epidemiološka služba in preneha slediti stikom preštevilnih okuženih: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/med-eliminacijo-virusa-in-preoblikovanjem-druzbe-v-infekcijsko-kliniko/> To se je 17. 10. 2020 tudi zgodilo. Začasno je prenehalo tudi izdajanje odločb o karanteni, zaradi česar so zaposleni kljub rizičnemu stiku še naprej hodili v službo, saj niso imeli pravne podlage, da bi ostali doma. Oboje je dalo epidemiji dodatni pospešek.
6. Kodelja idr. 2020; Žmavc idr. 2020; Rožman Krivec 2021; <https://www.pei.si/odziv-pi-na-predstavitev-raziskave-zrss-o-izobrazevanju-na-daljavo/>
7. https://www.dnevnik.si/1042952788?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=jutro20210408
8. Že v drugi polovici marca so se začeli kazati znaki, da poleti ne bo dosežena zadostna precepljenost prebivalstva.

pretežno liberalnostjo slovenske družbe. V liberalni družbi je ljudi mogoče uspešno nagovoriti s prepričevanjem, dajanjem zgleda in kompetentnostjo, ne pa ukazovanjem in kaznovanjem.⁹ Avtoritarna komunikacija je sprožila zavračanje ukrepov. Otežila je dialog vlade s stroko in deležniki o učinkinih omejitvenih in kompenzacijskih ukrepov ter o kadrovskih, prostorskih, organizacijskih idr. potrebah v primeru večjega epidemičnega vala. Vlada je zavračala kritične glasove z javnimi protinapadi in razrešitvami in je v uradno svetovalno skupino imenovala politično lojalne strokovnjake. Delitev javnega prizorišča na simpatizerje in nasprotnike ter politična epidemija servilnosti sta bila predpogoja za zgrešeno upravljanje epidemije in za njene tragične rezultate.

Avtoritarno spodkopavanje ravnotežja med tremi vejami oblasti

Vladna avtoritarnost se ne kaže le v komuniciranju, temveč tudi v koncentriranju oblasti in spodkopavanju ustavnega ravnotežja med pristojnostmi treh vej oblasti.

1.) Vlada si prisvaja pristojnosti zakonodajne veje oblasti s sprejemanjem odlokov o omejitvah in obveznostih prebivalcev, ki bi jih lahko predpisal samo zakon (ZNB, ZVOP), z zavestnim kršenjem zakonov (STA), in s postopkovnimi potezami, ki so poniževalne do parlamenta ali ki onemogočajo njegovo izvajanje nadzora nad vlado.

Vlada upravlja z epidemijo s tedenskimi odloki. Podlaga je Zakon o nalezljivih boleznih (ZNB), ki ga je DZ od začetka epidemije trikrat noveliral. Prvi dve novelaciji 29. 9. 2020 in 14. 5. 2021 nista dajali pravne podlage za zapoved nošenja mask in za omejitve ponujanja tržnih storitev, ki sta med ključnimi ukrepi. To podlago bi dala še novela ZNB-D iz 7. 7. 2021, ki pa jo je koalicija umaknila po vetu DS in porazu na referendumu o Zakonu o vodah. Novela ZNB-D je padla zato, ker bi vladi dajala proste roke za uvajanje vseh dotlej uporabljenih ukrepov brez natančnih zakonskih kriterijev in pogojev, kar je sicer zahtevala sodba US 2. 6. 2021.

Vlada je z odlokoma 22. in 26. 7. 2021 predpisala, da morajo organizatorji prireditve in natakariji preverjati, ali gostje izpolnjujejo pogoje PCT,¹⁰ toda takšno pooblastilo bi jim lahko dal le zakon. Ker je bil vladni odlok v nasprotju z ZVOP, je zavezance postavil v položaj, da so vedno v prekršku.¹¹ 4. 8. 2021 je vlada sprejela odlok o aplikaciji za preverjanje statusa PCT,¹² a ker lahko obdelavo osebnih podatkov določa le zakon, je informacijska pooblaščenka sprožila ustavno presojo.¹³

---

9. Na to sem opozoril že v izjavi za Dnevnik 7. 9. 2020 in ocenil, da bo avtoritarni vladi spodletelo obvladovanje epidemije: https://www.dnevnik.si/1042938167?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=jutro20200907 Podobno je Frane Adam 30. 1. 2021 opazil, da je državam s težavami pri upravljanju epidemije skupna politična nestabilnost: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/upravljanje-epidemioloske-krize-med-politiko-in-stroko/>

10. <https://www.rtv slo.si/zdravje/novi-koronavirus/za-udelezbo-na-shodih-in-javnih-prireditvah-bo-potreben-pogoj-pct/588405>

11. <https://www.rtv slo.si/gospodarstvo/informacijska-pooblasčenka-nijz-ju-rok-za-odgovor-glede-aplikacije-podaljsala-do-petka/589559>

12. <https://www.rtv slo.si/zdravje/novi-koronavirus/vlada-je-dolocila-kako-se-bo-preverjalo-izpolnjevanje-pogoja-pct/589815>

13. <https://www.rtv slo.si/slovenija/mojca-prelesnik-obdelava-osebni-podatkov-le-na-podlagi-zakona-odlok-na-ustavno-sodisce/589901>

Vlada je med pritiski na STA privoščila dvakratno kršenje svoje zakonske obveznosti za plačevanje opravljene javne službe. Ko je novembra 2020 začela kršiti Zakon o STA, je DZ 29. 12. 2020 podvojil vladno obveznost, a je vlada odtlej kršila tudi interventni zakon PKP7.¹⁴ Junija 2021 je sprejela uredbo o opravljanju javne službe STA, ki je določila obveznosti agencije in pogoje za plačevanje za njeno javno službo v nasprotju z določbami Zakona o STA. S tem je ponovno prekršila zakon in si uzurpirala pristojnosti zakonodajalca.¹⁵

Med postopkovnimi incidenti zoper parlament lahko izpostavimo naslednje. Ko je minister Hojs 30. 6. 2020 protestno odstopil, ker je NPU izvedel hišno preiskavo pri ministru Počivalšku zaradi suma korupcije pri nabavi ventilatorjev in zaščitne opreme,¹⁶ je predsednik vlade, namesto da bi o dejstvu odstopa obvestil DZ, kmalu zatem izjavil, da kuverte z odstopno izjavo ni odprl, zato odstop ni veljaven, Hojs pa je ostal minister. Deležniki in javnost niso bili vključeni v oblikovanje Načrta za okrevanje in odpornost¹⁷ in dolgo niso vedeli, katero različico je vlada predložila v pregled Evropski komisiji; konec aprila 2021, nekaj dni pred rokom za predložitev, sta ga obravnavala DS in ESS, vendar jima je vlada poslala različni verziji. Med obravnavo zahteve za ustavno obtožbo predsednika vlade je bil ta navzoč v DZ le krajši čas.¹⁸ Tudi kandidat za ministra za pravosodje je bil 15. 6. 2021 odsoten med razpravo na plenarni seji DZ, pred zaprisego ga je nagovoril z le nekaj stavki.¹⁹ Julija 2021 predsednik vlade ni prevzel vabila na zaslišanje parlamentarne preiskovalne komisije o napakah vlade pri upravljanju epidemije. DZ opozicija je bila v prvi polovici leta 2021 dlje časa brez poslovniško zagotovljene večine v komisijah za nadzor varnostnih in obveščevalnih služb in za nadzor javnih financ, zato DZ ni mogel nadzorovati vlade. Predsednik vlade je dal ministrom navodilo, naj na poslanska vprašanja odgovarjajo minimalistično.²⁰

2.) Vlada spodkopava razmejitve med izvršno in sodno vejo oblasti s političnimi kritikami sodb sodišč, s sprejemanjem pravnih aktov z določbami, ki jih je US že spoznalo za neustavne, z nezakonito blokado imenovanja politično nezaželenih tožilcev in s predlogom, da bi DZ večina odločala o neustavnosti programa stranke Levica.

Vlada je pol leta zavračala potrditev dveh delegiranih evropskih tožilcev, ki ju je SDS opredelila kot politična nasprotnika in 27. 5. 2021 ustavila postopek. Tudi desno usmerjeni

14. <https://zaobstanek.si/#faq>

15. <https://www.rtvsllo.si/slovenija/vlada-pripravila-osnutek-uredbe-o-opravljanju-javne-sluzbe-sta-ja-vodstvo-opozarja-na-neustavnost/583387>

16. V odstopni izjavi, ki jo je objavil na Twitterju, je pojasnil, da odstopa zaradi lastnega neuspeha pri politični podreditvi Policije. <https://twitter.com/aleshojs/status/1277907513015521282>

17. Prvo javno znano verzijo je 10. 2. 2021 objavila Mladina (<https://www.mladina.si/205023/objavljamo-interne-vladne-dokumente/>), zato jo je policija kasneje preiskovala zaradi izdaje zaupnega dokumenta (<https://www.mladina.si/207232/policija-bi-preiskovala-mladino/>).

18. <https://www.dnevnik.si/1042955885/slovenija/predlog-za-opredelitev-pahorja-do-ustavne-obtozbe-janse-brez-potrebne-vecine-v-dz>

19. <https://www.dnevnik.si/1042957179/slovenija/jansa-v-dz-ni-predstavil-kandidata-za-pravosodnega-ministra>

20. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/jansev-kabinet-odredil-ministrom-kako-naj-odgovarjajo-opoziciji-866739>, <https://www.dnevnik.si/1042958459>

pravni strokovnjaki so ob tem izjavili, da je to nezakonito dejanje, ki ruši ločenost med vejami oblasti in krši mednarodno pogodbo.²¹ MP je nato julija objavilo nov razpis.

Od aprila 2020 v Ljubljani vsak petek potekajo protivladni protesti. Med drugim valom epidemije so posebej stroge restrikcije veljale za javna zbiranja in policijska represija je bila izstopajoče usmerjena v globljenje protestnikov.²² Ko je vlada februarja 2021 dovolila zbiranje do 10 oseb, je predstavnik Policije pojasnil, da to velja za zbiranje iz kateregakoli razloga razen iz razloga izražanja političnih stališč.²³ Nato je US 15. 4. 2021 začasno zadržalo izvajanje enega od vladnih tedenskih odlokov s pojasnilom, da je svoboda govora ustavna kategorija in da morajo za politične shode veljati blažji pogoji od ostalih zbiranj.²⁴ Vlada je na to odgovorila tako, da je za vsa zbiranja določila maksimum 100 oseb,²⁵ teden dni kasneje pa je to številko spet znižala na 10. US je 19. 7. 2021 razsodilo, da so bili vladni odloki, ki so prepovedovali ali omejevali število udeležencev shodov neustavni, ker niso temeljili na izkazu, da so tako drastične omejitve pravice do izražanja stališč nujne. Minister Hojs se je na to odzval s cinizmom in oceno, da je US spolitizirano.²⁶

Desničarski spletni portal je 17. 4. 2021 lansiral ponarejeni manifest stranke Levica, v katerem naj bi se ta zavzemala za komunistično revolucijo.²⁷ Da gre za falsifikat, je jasno že iz besedila, ki pripoveduje o načrtovanju zarote proti »beli Evropi« in tako izraža desničarsko percepcijo Levice. Junija 2021 je to ugotovila tudi policijska preiskava.²⁸ Kljub temu jo je SDS v resoluciji na kongresu 19. 6. 2021 razglasila za protiustavno stranko in posvarila pred oz. napovedala državljansko vojno.²⁹ SDS in NSi sta 4. 6. 2021 zahtevali sklic izredne seje DZ o neustavnosti programa Levice, čeprav lahko o neustavnosti programa neke stranke odloča samo US.³⁰

3.) Vlada ogroža načelo vladavine prava tudi z napačnim objavljanjem odlokov in z zavračanjem povračil glob, izdanih na podlagi nezakonitih odlokov. US je 3. 12. 2020 razsodilo, da je vrsta vladnih odlokov o podaljševanju omejitvenih ukrepov neveljavnih, ker vlada ni strokovno utemeljila njihovih tedenskih podaljšanj, kar je US zahtevalo že 16. 4. 2020,

---

21. <https://www.finance.si/8975673/EPPO-in-krsitev-vladavine-prava>

22. https://www.dnevnik.si/1042952788?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=jutro20210408

23. <https://www.youtube.com/watch?v=BJNdAUkZkaY>

24. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/ustavno-sodisce-zadrzalo-prepoved-javnih-shodov.html>

25. <https://www.rtv slo.si/slovenija/hojs-s-ponedeljkom-ob-upostevanju-epidemioloskih-ukrepov-dovoljeno-zbiranje-do-100-ljudi-na-shodih/576959>

26. <https://www.rtv slo.si/slovenija/ustavno-sodisce-odloki-o-prepovedi-in-omejevanju-stevila-udelezencev-shodov-neustavni/588111>, https://www.24ur.com/novice/slovenija/hojs_4.html

27. <https://vfokus.si/post/588953/v-programsko-politcnem-mein-kampf-pamfletu-slovenska-levica-naclrtuje-udarne-trojke-in-mnozicno-ulicno-nasilje%22>.

28. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/tozilstvo-nakazalo-kdo-stoji-za-pogromom-nad-levico-882229>

29. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/sds-obnovitev-drzavljske-vojne.html>

30. <https://www.rtv slo.si/slovenija/sds-in-nsi-za-izredno-sejo-o-levici-vatovec-zoper-lazi-bomo-uporabili-vsa-pravna-sredstva/582989>; <https://www.rtv slo.si/slovenija/v-levici-taksno-odlocitev-pricakovali-sds-obcutek-imamo-da-nas-zelijo-utisati/583395>

in ker jih ni objavila v Uradnem listu.³¹ Mediji so 8. 4. 2021 objavili interni dokument MNZ, ki priznava, da je bilo tisoče glob nezakonitih.³² Vrhovno državno tožilstvo, več pravnih strokovnih združenj in pravnih strokovnjakov se je zatem zavzelo za sprejem zakona, ki bi ljudem vrnil plačane globe, naložene na podlagi nezakonitih odlokov. Vlada je ignorirala te predloge, njeni predstavniki so javno obtoževali sodišča, da bodo kriva za množico mrtvih.³³ US je nato 2. 6. 2021 določilo, da se odloki, sprejeti na podlagi določb ZNB, uporabljajo naprej in da že plačanih glob, na katere ni bilo individualnih pritožb, ni treba vračati.

Serijski vladni incidenti zoper ravnovesje do ostalih dveh vej oblasti, prizadevanja za podreditev strokovno avtonomnih javnih institucij, izkrivljanje vladavine prava prek vladanja z nenehno spreminjajočimi se odloki, zatiranje državljanske opozicije prek politične instrumentalizacije represivnih aparatov ter sistematična verbalna agresivnost, vse to omogoča naslednji sklep. V Sloveniji poteka poskus preureditve oblike vladavine iz liberalno demokratične s sistemom institucionalnih zavor in ravnotežij v avtoritarno vladavino ali v iliberalno demokracijo.

Sklepne teze in napovedi

Večinsko liberalno usmerjeno prebivalstvo ima tehtne razloge, da dojema aktualno vlado kot avtoritarno in nelegitimno. Nezaupanje vanjo se je razširilo v zavračanje protiepidemijskih ukrepov, ne glede na njihovo strokovno upravičenost. To je povzročilo dolg drugi val epidemije covid-19. Njegov silovit začetek je prisilil vlado v zaprtje javnega življenja, čeprav samo delno zaradi varovanja interesov velikega industrijskega in aprila 2021 tudi trgovskega kapitala. Ker zaprtje ni dalo močnih in hitrih učinkov, ga je vlada podaljševala več kot pol leta. Psihološke, gospodarske in socialne posledice zaprtja so še dodatno okrepile zavračanje ukrepov in tudi cepljenja. Dinamika cepljenja se je začela ustavljati že spomladi 2021 in se ni okrepila kljub začetku novega vala z močno nalezljivo različico delta. Kaže, da bo val trajal, dokler se necepljeni del prebivalstva ne bo prekužil. Ker vlada ni spremenila avtoritarnega pristopa in ker tudi poletja 2021 ni izkoristila za okrepitev podpornih sistemov, lahko tudi v naslednjem valu pričakujemo zapiranje javnega življenja, na koncu epidemije pa primerjalno visoko zdravstvo, psihološko, pedagoško, gospodarsko, socialno in javnofinančno ceno v Sloveniji.

Literatura

Fraenkel, Ernst (2019): Dvojna država. Ljubljana: Založba /*cf.

Grignolio, Andrea (2018): Kdo se boji cepiv?. Ljubljana: Založba /*cf.

Kodelja, Zdenko, idr. (2020): Nekaj misli o izzivih in predlogih izvajanja kurikula v pogojih epidemije. Dostopno na: <https://www.pei.si/izvajanje-kurikula-v-pogojih-epidemije/>

Kovačič, Gorazd (2019): Interesi individualizem srednjega razreda in nasprotovanje cepljenju. V M. Ignjatović idr. (ur.): Znanost in družbe prihodnosti: Slovensko sociološko srečanje, Bled, 18.-19. oktober 2019. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo, 2019: 54–59.

Kraigher, Alenka, ur. (2018): Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji.

31. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/ustavno-sodisce-meni-da-prepoved-zbiranja-v-solah-nima-ustrezne-pravne-podlage.html>

32. https://www.dnevnik.si/1042952774?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=jutro20210408

33. <https://sodnisko-drustvo.si/odziv-na-izjavo-ministra-hojisa-z-dne-4-5-2021/>

- Ljubljana: NIJZ in FDV. Dostopno na: <http://www.nijz.si/sl/publikacije/cepljenje-staliska-in-odnos-kljucnih-javnosti-do-cepljenja-v-sloveniji>
- Lamot, Monika, idr. (2020): Demographic and socioeconomic characteristics, health status and political orientation as predictors of covid-19 vaccine hesitancy among the Slovenian public. V *Družboslovne razprave*, 94–95(XXXVI): 55–73. Dostopno na: <https://www.druzboslovne-razprave.org/pdf/stevilke/DR94-95-WEB.pdf>
- Oblak Črnič, Tanja, in Švab, Alenka (2020): Ko politične uredbe trčijo v zasebnost: prisilna nuklearizacija vsakdanjega življenja v kontekstu epidemične izolacije. V *Družboslovne razprave*, 94–95(XXXVI): 29–54. Dostopno na: <https://www.druzboslovne-razprave.org/pdf/stevilke/DR94-95-WEB.pdf>
- Rožman Krivec, Laura (2021): Delo z učenci z učnimi težavami v času učenja na daljavo. *Sodobna Pedagogika. posebna izdaja* (72(138)): 204–216. Dostopno na: https://www.sodobna-pedagogika.net/clanki/01-2021_delo-z-ucenci-z-ucnimi-tezavami-v-casu-ucenja-na-daljavo/
- Salecl, Renata (2020a): *Človek človeku virus*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Salecl, Renata (2020b): *Strast do nevednosti: Kdaj in zakaj ne želimo vedeti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Žerdin, Ali (2021): *MMXX: leto nevarne bližine: Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covid-19*. Ljubljana: UMco.
- Žmavc, Janja, idr. (2020): „Tudi mama se vam zahvaljuje in vas pozdravlja“ – Pedagoški proces z otroki priseljencev med epidemijo covid-19. *Sodobna pedagogika*, 4(71(137)): 58–74. Dostopno na: https://www.sodobna-pedagogika.net/clanki/04-2020_tudi-mama-se-vam-zahvaljuje-in-vas-pozdravlja-pedagoski-proces-z-otroki-priseljencev-med-epidemijo-covida-19/

SEKCIJA ZA PROSTORSKO IN OKOLJSKO SOCIOLOGIJO

BLAŽ LENARČIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

DRUŽABNOST IN INFORMACIJSKO- KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE V OBDOBJU DRUGEGA VALA EPIDEMIJE SARS-COV-2

Povzetek: V prispevku obravnavava razumevanje družabnosti z vidika IKT na primeru epidemije SARS-CoV-2 v Sloveniji. Na podlagi spletne anketne raziskave ($n = 454$), ki je potekala v obdobju drugega vala, ugotavljava, da so bile družabne dinamike kljub ukrepom, ki so omejevali neposredne fizične interakcije posameznikov, še vedno prisotne. Potekale so na daljavo prek IKT. Poleg tega večina oseb v obdobju epidemije ni imela večjega občutka osamljenosti, saj so družabne interakcije vzdrževali prek IKT. Argumentirava, da fizična bližina ni več pogoj za vzpostavitev in vzdrževanje družabnih dinamik. Hkrati meniva, da je obdobje epidemije SARS-CoV-2 tudi priložnost za premislek (in morebitno reinterpretacijo) družabnosti v sodobnem družbenem kontekstu, v katerem se odnosi in procesi kombinirajo v fizičnem in kibernetnem prostoru.

Ključne besede: epidemija SARS-CoV-2, IKT, družabnost, kibernetni prostor, osamljenost

Uvod

Zelo nalezljiva koronavirusna bolezen 2019¹ je občutno zamajala celotno družbo na globalni ravni. Zaradi visokega deleža okuženih je bilo v Sloveniji stanje epidemije razglašeno dvakrat, najprej med 12. marcem in 14. majem 2020 (prvi val), nato pa še 18. oktobra 2020 (drugi val).

V prispevku obravnavava razumevanje družabnosti z vidika informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) na primeru drugega vala epidemije SARS-CoV-2 v Sloveniji. Obravnavava glavne rezultate spletne anketne raziskave, ki je potekala med 16. novembrom in 2. decembrom 2020. Povezava do anketnega vprašalnika je bila razširjena prek spletnih omrežij in elektronske pošte s prošnjo, da se jo posreduje naprej. Na anketo je odgovorilo 454 oseb, starih med 18 in 84 let, pri čemer je bil največji delež (34 %) v starostnem razredu 35

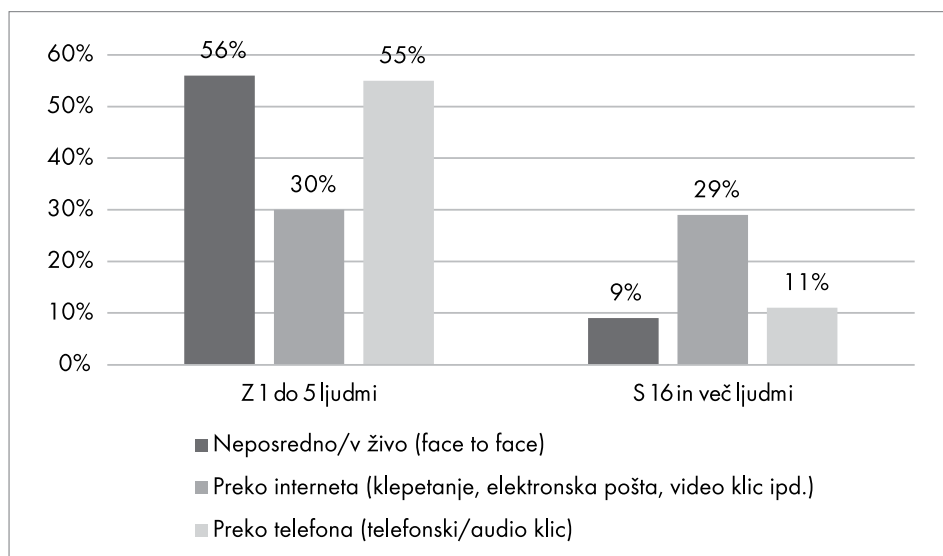
1. V splošnem znana kot koronavirusna bolezen.

do 44 let. Največ respondentov je univerzitetno izobraženih (38 %), velika večina (68 %) je zaposlena in poročena oziroma živi v zunajzakonski skupnosti (72 %). Med respondenti je bil občutno večji delež (62 %) žensk. Čeprav vzorec anketirancev ni reprezentativen, pridobljeni rezultati omogočajo vpogled v družabno življenje v obdobju epidemije in deloma pripomorejo k razumevanju odnosov in procesov tega obdobja.

Informacijsko-komunikacijske tehnologije in družabnost

Velika večina vprašanih (82 %) je upoštevala vladne ukrepe in priporočila, ki so bila namenjena zavezitvi epidemije, hkrati pa je za več kot dve tretjini anketirancev (66 %) družabno življenje pomembno. Zato ne preseneča, da so posamezniki v obdobju omejevanja stikov v fizičnem prostoru uporabljali alternativne načine ohranjanja stikov s člani lastnih družabnih omrežij. Kot je razvidno iz Grafa 1, pri tem izstopa uporaba IKT.

Graf 1: S koliko ljudmi in na kakšen način ste bili v zadnjem tednu v stiku?

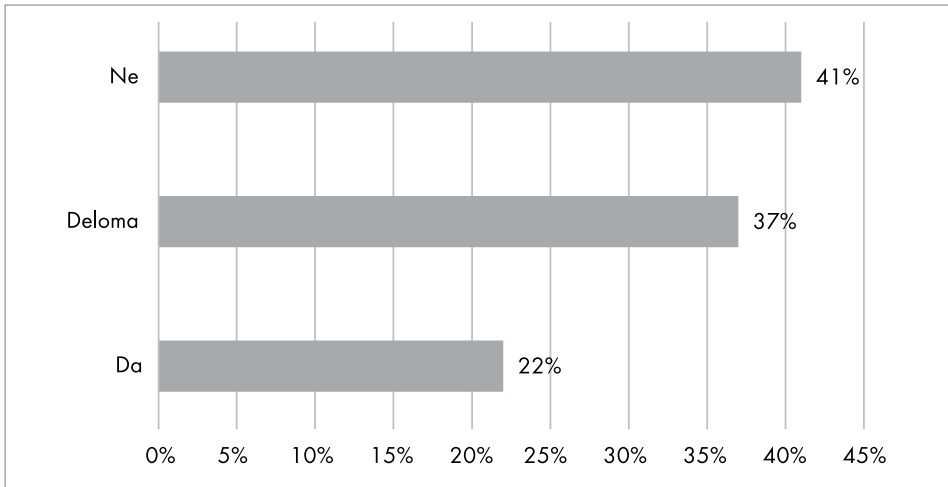
Podatki v Grafu 1 kažejo, da je velik del medosebne komunikacije potekal v kibernetnem prostoru, posledično pa je prevladovala uporaba aplikacij, namenjena medosebnemu spletnemu komuniciranju. Največ anketirancev za spletno komunikacijo uporablja Messenger (74 %), sledijo Viber (59 %), ZOOM (58 %), WhatsApp (42 %) in Skype (35 %). Zanimiv je tudi podatek, da je 38 % anketirancev aplikacijo za komuniciranje na svojo napravo namestilo prav v času epidemije.

Informacijsko-komunikacijske tehnologije in osamljenost

V znanstveni literaturi je že zelo dobro argumentirano, da ohranjanje stikov prek IKT v času epidemije pripomore k zmanjševanju občutka osamljenosti (na primer Nie, Hillygus in Erbring 2002; Boase in Wellman 2006; Mizuko in dr. 2010; Rainie in Wellman 2012; Ellison in boyd 2013; boyd 2014). Slednje so potrdili tudi rezultati najine spletne ankete.

Graf 2: Bi zase rekli, da se v času epidemije počutite bolj osamljeno kot pred njo?

Iz Grafa 2 je razvidno, da je zgolj dobra petina vprašanih (22 %) zase rekla, da se počuti bolj osamljeno kot pred epidemijo. Tudi pri vprašanju, v katerem so anketiranci ocenili svoje prevladujoče razpoloženje v zadnjem tednu, jih je zgolj 3 % izrazilo osamljenost. Poleg tega številne aktivnosti, ki so povezane z vzdrževanjem družabne interakcije v kibernetskem prostoru, vplivajo na to, da se anketiranci počutijo manj osamljeno. Za večino je najpomembnejše pogovarjanje po telefonu (59 %), sledi vzdrževanje stika prek socialnih omrežij (44 %) in pogovarjanje prek videoklica (36 %). Vse tri navedene dejavnosti vplivajo na to, da se anketiranci počutijo manj osamljeno.

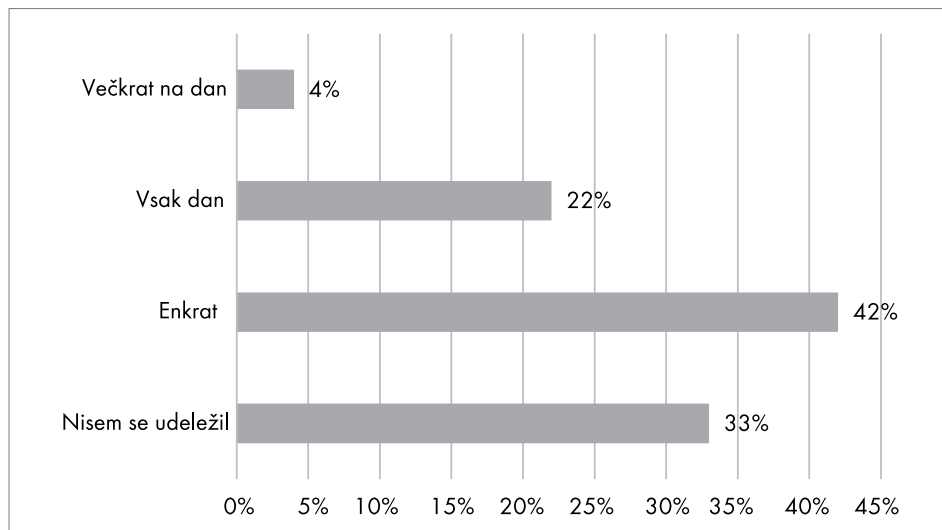
Prisotnost družabnih dinamik v kibernetskem prostoru

Eden glavnih ukrepov, namenjen preprečevanju širjenja virusa SARS-CoV-2, je vzdrževanje fizične distance,² ki pomeni omejevanje družabnih stikov v fizičnem prostoru. Zato se je večina aktivnosti vsakdanjega življenja preselila v kibernetski prostor, kar velja tudi za družabne dinamike. Zato sva v anketi posameznike spraševala, koliko se udeležujejo družabnih dogodkov, ki potekajo v kibernetskem prostoru.

Kot je razvidno iz podatkov, prikazanih v Grafu 3, sta se dve tretjini anketirancev najmanj enkrat v zadnjem tednu udeležili družabnih aktivnosti na spletu. Nasprotno pa velika večina vprašanih (95 %) ni pripadala nobeni spletni skupini, namenjeni druženju v času epidemije (na primer Antikorona šnopc cepljenje, Živa glasba s fotelja ipd.).³ Domnevava, da so bile navedene skupine aktualnejše v obdobju prvega vala, ko so bile nekaj novega in ko je bila negotovost glede poteka epidemije večja in zato so imela taka spletna druženja verjetno večjo vlogo kot v obdobju drugega vala.

2. Zavzemava stališče, da je uporaba besedne zveze »socialna distanca« v kontekstu epidemije neustrezna, zato namenoma uporabljava sintagmo »fizična distanca«, ki izrecno označuje fizično razdaljo med osebami, ne pa tudi družbene oziroma družabne razdalje, kar je podmena poimenovanja »socialna distanca« (Lenarčič in Smrdelj 2021: 130–134).
3. Za več o družabnih dinamikah v obdobju prvega vala epidemije na Facebooku gl. Lenarčič in Smrdelj 2021.

Graf 3: Kako pogosto ste se v zadnjem tednu na spletu udeležili aktivnosti, kot so na primer: glasbeni koncerti, predavanja, skupinska video srečanja in pogovori s prijatelji ipd.?

Predstavljeni rezultati v splošnem potrjujejo tezo, da so se družabne dinamike v obdobju drugega vala preselile v kibernetški prostor, kjer ni potekala samo medosebna komunikacija, ampak tudi družabni dogodki, ki so se jih vprašani večinoma udeleževali.

Diskusija in zaključek

Čprav vzorec anketirancev ni reprezentativen, lahko na podlagi pridobljenih podatkov vendarle skleneva, da so bile družabne dinamike kljub ukrepom, ki so omejevali fizično bližino posameznikov, še vedno prisotne. Potekale so prek IKT, v čemur je verjetno tudi vzrok, da se anketiranci med epidemijo niso počutili bolj osamljeno. Morebitna odsotnost IKT bi v sodobnih družbenih okoliščinah verjetno vodila k večji stopnji osamljenosti, saj bi bilo onemogočeno medosebno komuniciranje ter ohranjanje stika z zunanjim svetom.

Podobno kot pri proučevanju prvega vala epidemije (Lenarčič in Smrdelj 2021) tudi tukaj podobno meniva, da je obdobje epidemije SARS-CoV-2 priložnost za premislek o razumevanju fizične bližine kot pogoja za vzpostavitev in vzdrževanje družabnih dinamik in vprašanje o smiselnost razumevanja komunikacije v fizičnem prostoru kot najbolj pristne in edine resnične oblike komunikacije. Meniva, da je takšno razmišljanje neproduktivno, saj ne upošteva vloge širšega družbenega konteksta, ki narekuje okvire vsakdanjega življenja v sodobni družbi. V obdobju epidemije SARS-CoV-2 se je dodatno pokazalo, da družabne dinamike potekajo na prepletu fizičnega in kibernetškega prostora, zaradi česar meniva, da ju velja v prihodnje proučevati kot dve soodvisni sferi, ki učinkujeta druga na drugo.

Literatura

- Boase, Jeffrey, in Wellman, Barry (2006): Personal Relationships: On and Off the Internet. V M. Consalvo in C. Ess (ur.): *The Handbook of Internet Studies*: 709–723. West Sussex: Blackwell Publishing.
- boyd, dannah (2008): *Taken Out of Context. American Teen Sociality in Networked Publics*. Doctoral dissertation. Berkeley: University of California.
- boyd, dannah (2014): *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven: Yale University Press.
- Ellison, Nicole, in boyd, dannah (2013): *Sociality Through Social Network Sites*. V H. Dutton (ur.): *The Oxford Handbook of Internet Studies*: 151–172. Oxford: Oxford University Press.
- Furedi, Frank (2017): *Moč branja. Od Sokrata do Twitterja*. Ljubljana: UMco.
- Glassner, Barry (1999): *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- Jones, Steven (1998): *The Internet and Its Social Landscape*. V S. Jones (ur.): *Virtual Culture. Identity & Communication in Cybersociety*: 7–35. London: SAGE Publications.
- Lenarčič, Blaž (2010): *Socialni kapital v virtualnih skupnostih*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Lenarčič, Blaž, in Smrdelj, Rok (2021): Družabnost, fizična distanca in informacijsko-komunikacijske tehnologije v obdobju epidemije SARS-CoV-2. *Družboslovne razprave*, 36 (94/95): 125–148.
- Licoppe, Christian, in Zbigniew, Smoreda (2006): Rhythms and Ties: Towards a Pragmatics of Technologically Mediated Sociability. V R. Kraut, M. Brynin in S. Kiesler (ur.): *Domesticating Information Technologies*: 296–314. Oxford: Oxford University Press.
- Mizuko, Ito, in drugi (2009): *Hanging Out, Messing Around and Geeking Out. Kids Living and Learning with New Media*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Nie, Norman, Hillygus, Sunshine, in Erbring, Lutz (2002): Internet Use, Interpersonal Relations and Sociability: Findings from a Detailed Time Diary Study. V B. Wellman in C. Haythornthwaite (ur.): *The Internet in Everyday Life*: 215–244. Malden: Blackwell.
- Rainie, Lee, in Wellman, Barry (2012): *Networked: The New Social Operating System*. Cambridge (Massachusetts), London: MIT Press.
- Stone, Allucquere (1994): Split Subjects, Not Atoms; Or How I Fell in Love with my Prosthesis. *Configurations* 2, (1): 173–190. Dostopno prek: <http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/configurations/v002/2.1stone.html> (23. 10. 2020).
- Thompson, Lee, in Cupples, Julie (2008): Seen and Not Heard? Text Messaging and Digital Sociality. *Social and Cultural Geography*, 9 (1): 95–108.
- Wittel, Andreas (2001): Toward a Network Sociality. *Theory, Culture, and Society*: 18 (6): 51–76. Dostopno prek: <http://tcs.sagepub.com/content/18/6/51> (23. 10. 2020).

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

JENNIE OLOFSSON

Mid Sweden University

SITUATED KNOWLEDGES, SITUATED INCONVENIENCES

Expanding the concept of situatedness,
using the notion of temporalities.

***Summary:** This paper investigates the concept of situated knowledges. As a methodological tool, the concept challenges objectivity and universalist understandings of knowledge in that it aims to demonstrate the subjective character of objectivity, and more specifically, the situatedness of scientific knowledge production. Saying this, while the concept of situated knowledges takes into account the location and embodiment of the researcher subject, less is said about the researcher's constraint to particular temporal frameworks. As such, Haraway's concept seems temporarily oriented towards the researcher's present, at the same time as the positioning of the researcher subject cannot be seen as temporarily indifferent.*

Introduction and aim

This paper is an attempt to enlarge on Donna Haraway's (1988) *situated knowledges*, a feminist concept that is employed in, for example science studies to demonstrate the situatedness and embodiment of scientific knowledge production. The aim is to pursue a reading of Haraway's concept through the notion of *temporalities*, hence arguing that in order for the former to realize some of its hitherto unexplored potentials, it also needs to reach beyond its current presentism. While the concept of situated knowledges takes into account the *location* and *embodiment* of the (researcher) subject, the suggestion is that it does not properly address temporality.

(Scientific) knowledge production and the concept of situatedness

The social structures of science in general, and scientific knowledge production in particular, have been keen topics of interest from feminist scholars such as Sandra Harding (1986), Haraway (1988), Marcel Stoetzler and Nira Yuval-Davis (2002) as well as Ericka Engelstad and Siri Gerrard ([eds.] 2005). Focus here is to challenge traditional (read hegemonic, masculinist) notions of objectivity and truth. Harding's work, which in many regards comprises the point of departure for more recent accounts, discusses the androcentric foundations on which scientific knowledge production rests. Coupled with a "faith in the

progressiveness of scientific rationality” (Harding 1986: 10) alternative understandings of what might comprise objectivity have systematically been occluded.

Haraway’s concept of situated knowledge can be read as a response to, and expansion of Hardings’s outline. As such, it comprises a critique of scientific knowledge claims, which are often manifested as “a conquering gaze from nowhere” (Haraway, 1998: 581). This gaze, Haraway stresses, “claim[s] the power to see and not be seen, to represent while escaping representation”. As an alternative, Haraway (1998: 584) argues for “situated and embodied knowledges [...]” where the position of the researcher takes center stage. Put differently, “producing knowledges is part of, and is not separate from, the prevailing social relations and ideologies in research communities and society in general” (Engelstad and Gerrard 2005: 25). The concept of situated knowledges convincingly shows that scientific knowledge production is far from disembodied and free from cultural values. This assumption, Haraway notes, is part of God’s eye trick. Haraway’s now classical article is an attempt to walk the fine line between relativism and what is commonly referred to as objectivity and truth, or rather, to choose neither. To deconstruct knowledge and knowledge claims does not equate to “any partial perspective will do” (Haraway 1988, 585). There are no innocent positions, just partial perspectives, and here, Haraway (1988: 590) searches especially for views and voices from the margins, concluding that “[t]he only way to find a larger vision is to be somewhere in particular”.

A situated ethnography of waste and waste management

Haraway’s above annotation is relevant to the purposes of this paper as it resonates with previous ethnographic research (see for comparison van Loon 2001; Venkatesh 2013; Kaur 2019). Here, the concept of situatedness is part of the reflexive turn where the researcher continuously seeks to reflect back on the his/her position and situatedness. This allows the ethnographer to demonstrate the own relationship with the field, and the particular position from which knowledge is attained. “Through a constant mirroring of the self, one eventually becomes reflexive about the situated, socially constructed nature of the self, and by extension, the other” (Foley 2002: 473).

Working as an ethnographer for more than fifteen years, I find the concepts of situatedness and situated knowledge most useful, both to make explicit my own positioning and to situate my convictions. During one of the more recent fieldworks, however, I began to think more seriously about these concepts as I engaged in daily practices of waste management at a waste facility site in the north of Sweden, and did interviews with people living close to this site. Focus for this fieldwork was to investigate the perceived risks with contemporary waste management practices. Today’s waste management practices occur in a globalized world, and while some of the environmental effects of waste are immediately visible, others remain invisible and latent for many years (Nixon 2011). This makes it difficult to identify, both the source pollutant and potential responsible actors. It was my informants’ thoughts about these more latent effects that spurred my interest, and here, I was helped by previous studies on time and temporality (for comparison, see Adam 1998; Fortun 2014; Fitz-Henry 2017), as well as recent accounts on waste and waste management (for comparison, see Hawkins 2006; Hird 2012, 2013; Gregson, Cragg, Fuller and Holmes 2015). The work of Hird is of particular interest for the purposes of this paper as she investigates practices of landfilling and the subsequent attempts to prevent unwanted leakages and spills. Waste, Hird (2013: 114) concludes, “never leaves; it is never fully contained or controlled”.

Hird's annotation shows that waste is an inevitable part of contemporary life, and that its (environmental) effects remain open-ended (in time as well as space) rather than controlled and pre-defined. Investigating the more latent effects of contemporary waste management practices, however, turned out more difficult than I anticipated. While I learned about potential risks of elevated levels of certain substances, air pollution or contamination of ground, and surface water and increasing flows of water, or asked questions regarding the long-term effects of discharge of leachate and regulatory measurements to prevent this, it was (I realized only later) as if my informants and I kept talking past each other. Especially during the latter part of my fieldwork, it became clear that the risks and consequences that were mentioned and/or perceived were most often seen in terms of *situated inconveniences* and hazards that required technical, and logistic solutions (Olofsson 2020, forthcoming). The term *situated inconveniences* implies factors that are perceivable in that they can be smelled, heard, and/or seen here and now, and in relation to the forthcoming article, I use this term to show that potential open-ended effects and unresolved consequences sometimes seem to succumb to more tangible and perceivable risks. Recalling Haraway's concept of situated knowledges, as well as my own, enthusiastic usage of it, I found this discovery somewhat confusing. It appeared to me as if the very idea of situatedness (and then particularly in relation to time and temporality) came with some blank spots that I had not considered before, which is why I started to think about potential limits as well as potentialities with the concept as such.

Translating Haraway's notion of situated knowledges to concern more than production of scientific knowledge (for comparison, see Nygren 1999), it is noteworthy that the knowledge production that my informants and I engaged in, while (or just because) largely situated and embodied, emerged in a way that seemed to overlook any long-term consequences. Being situated served to firmly root us in the here and now, and while it did allow those living close to the waste facility site to adopt different strategies to manage their relationship to the same, in that they were able to act upon perceived dilemmas and consequences, it also distanced us from what potentially might be (Olofsson, forthcoming). The rootedness in the here and now is far from a simple act of positioning, especially in relation to environmental occurrences. It is, as Tim Morton (2013: 5) has it, a very uncanny place to be. Hence, for the concept of situated knowledges to reach its full potential, it also needs to acknowledge the consequences of its short-time temporality. This paper ends with a brief outline of previous studies that engage in the long-term effects of different environmental occurrences and/or disasters, and their potential contribution to Haraway's concept of situated knowledges. By this, this paper ultimately seeks to spur questions regarding our possibilities to transcend "specific spatial and temporal locations" (Stoetzler and Yuval-Davis 2002: 317).

On the incompatibleness between temporality and situatedness.

I mentioned above previous studies that engage in the long-term effects of different environmental occurrences and/or disasters (see for example Adam 1998; van Wyck 2005; Nixon 2011; Fortun, 2014; Fitz-Henry 2017). These studies point toward a *presentism* that tends to dominate current understandings of these phenomena where environmental occurrences and/or disasters are part of 'the temporal rhythms of late capitalism [...] that characterizes much of contemporary global economy' (Fitz-Henry 2017: 1). As mentioned above, it was in relation to my ethnographic fieldwork, as well as the topic being discussed, that I started to think about the situated knowledge claims that my informants and I engaged

in, and whether they perhaps contributed to sustaining this presentism. Drawing on the work of Erin Fitz-Henry (2017: 3):

“[T]he language of ever-emergent ‘assemblages’ and perpetually transgressive, transversal ‘becomings’ so widely embraced by theorists of the ontological turn may ultimately represent a rather serious impediment to the kind of *longue duree* thinking that is essential to combating the short-termism of the contemporary economy.”

Fitz-Henry points towards the failures of recent works within posthumanism and neomaterialism to acknowledge alternative temporal registers. I detect a comparable short-termism in Haraway’s concept of situated knowledges. While highly useful to understand knowledge production as situated, hence part and parcel of social relations, the concept of situated knowledges is perhaps in need of augmentation to also include temporality. Indeed, the concept of situatedness includes spatiality – Haraway employs spatial metaphors, in particular *anywhere*, *nowhere* and *somewhere* to illustrate the idea of situatedness – however, less is said about temporality. To be situated then, tends to imply a reflection regarding the own geographical, situatedness whereas the temporal situatedness is not explicitly acknowledged. Hence, inasmuch as situated refers to “a sense of rootedness and/or time-space particularity” (Kaur 2019: 302), this paper has suggested that it might equally contribute to constraining our understanding of “the *longue durée* in which environmental problems become manifest” (Fortun 2014: 311). Again, the rootedness in the here and now is far from a simple act of positioning; rather, it requires some contemplation regarding the assumed presentism that appears to follow in its wake.

Literature

- Adam, Barbara. 1998. *Timescapes of modernity: The environment and invisible hazards*. Routledge.
- Engelstad, Ericka and Gerrard, Siri (Eds.) 2005. *Challenging situatedness: Gender, culture and the production of knowledge*. Eburon Academic Publishers.
- Foley, Douglas. E. 2002. Critical ethnography: The reflexive turn. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Vol. 15(4): 469-490.
- Fitz-Henry, Erin. 2017. Multiple Temporalities and the Nonhuman Other. *Environmental Humanities*, Vol. 9(1): 1–17.
- Fortun, Kim. 2014. From Latour to Late Industrialism. *Journal of Ethnographic Theory*, Vol. 4(1): 309–329.
- Gregson, Nicky, Crang, Mike, Fuller, Sara, and Holmes, Helen. 2015. Interrogating the Circular Economy: The Moral Economy of Resource Recovery in the EU. *Economy and Society*, Vol. 44(2): 218–243.
- Haraway, Donna. 1988. Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist studies*, Vol. 14(3): 575-599.
- Harding, Sandra. 1986. *The science question in feminism*. Cornell University Press.
- Hawkins, Gay. 2006. *The Ethics of Waste. How We Relate to Rubbish*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Hird, Myra. 2012. Knowing waste: Towards an inhuman epistemology. *Social Epistemology. A journal of Knowledge, Culture and Policy*, Vol. 26 (3-4): 453-469.
- Hird, Myra. 2013. Waste, landfills, and an environmental ethic of vulnerability. *Ethics & The Environment*, Vol. 18(1): 105-124.

- Kaur, Raminder. 2019. The digitalia of everyday life: Multisituated anthropology of a virtual letter by a 'foreign hand.' *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, Vol. 9(2): 299–319.
- Morton, Tim. 2013. *Hyperobjects: Philosophy and ecology after the end of the world*. University of Minnesota Press.
- Nixon, Rob. 2011. *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Harvard University Press.
- Nygren, Anja. 1999. Local knowledge in the environment-development discourse. From dichotomies to situated knowledges. *Critique of Anthropology*, Vol. 19(3): 267-288.
- Olofsson, Jennie. 2020. 'It is all about getting the volumes down'. Organizational framings of risk in relation to waste, waste management and temporality. *Journal of Risk Research*, Vol. 23(2): 181-193.
- Olofsson, Jennie. Forthcoming. Situated inconveniences and short-term temporalities. Experiences of living close to a waste facility site, *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, Vol. 11(2): XXX-XXX.
- Stoetzler, Marcel & Yuval-Davis, Nira. 2002. Standpoint theory, situated knowledge and the situated imagination. *Feminist theory*, Vol. 3(3): 315-333.
- van Loon, Joost. 2001. Ethnography: A critical turn in cultural studies. In: Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland and Lynn Lofland (Eds.) *Handbook of ethnography*. Sage, 273-284.
- van Wyck, Peter, C. 2005. *Signs of danger. Waste, trauma and nuclear threat*. University of Minnesota Press.
- Venkatesh, Sudhr Alladi. 2013. The reflexive turn: The rise of first-person ethnography. *The Sociological Quarterly*, Vol. 54(1): 3-8.

FRANC MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

SOCIOLOŠKI VIDIKI RAZVOJA NOVIH (BIO) TEHNOLOGIJ IN VPRAŠANJE DOLGOŽIVOSTI

Povzetek: *Vloga novih naprednih (bio)tehnologij se je izkazala kot ključna v borbi s pandemijo Covida, s katero se danes sooča naš planet. In to kljub vsem dvomom in pomislekom, ki spremljajo razvoj teh novih naprednih tehnologij. V okviru razvoja novih konvergentnih tehnologij se odpirajo tudi nekatere možnosti drugačne obravnave bioloških procesov staranja. Problem dolgoživosti se zaradi potencialov, ki jih nosi v sebi najnovejši tehnološki razvoj, obravnava na drugačen način kot se je to dogajalo samo nekaj desetletij nazaj. Hkrati odpira številna bioetična, filozofska in sociološka vprašanja. Prispevek se ukvarja z nekaterimi vidiki razvoja novih biotehnologij in vprašanjem dolgoživosti.*

Ključne besede: *razvoj novih konvergentnih tehnologij, dolgoživost, CRISPR-Cas 9, teorija biološkega evolucionizma, bioetika znanosti*

Uvod

V razvitih družbah je pričakovana življenska doba ljudi vedno daljša. V Evropi se je delež starejših ljudi v zadnjih nekaj desetletjih močno povečal. V Sloveniji, ki je ena najhitrejših starajočih se družb v Evropi, je trenutno že več kot petina prebivalstva starejša od 65 let. Obstajajo različne ocene o tem, kakšne so posledice hitro se starajočih družb. V okviru teh kontroverznih razprav se zdi, da je en vidik tega problema potisnjen na rob, in sicer tisti, ki zadeva vprašanje dolgoživosti. Namreč dolgoživosti v smislu podaljševanja življenja starih ljudi. Tisti, ki v hitro se starajočih družbah vidijo zgolj probleme in nevarnosti domnevno »gerontoniziranih« novodobnih družb, niso naklonjeni obravnavi teh vprašanj. Razlog za odsotnost pozornosti tem vprašanjem je tudi dvom strokovnjakov v to, da je mogoče tu, kljub izrednemu napredku biomedicine, storiti kakšen korak naprej, saj pričakovana življenska doba ne more nikoli preseči bioloških omejitev, katrim je podvržen homo sapiens. Seveda se z vsemi temi in podobnimi pomisleki o smiselnosti razprav in prizadevanj, ki naj bi imela morda težo nekje v oddaljeni prihodnosti, lahko v marsičem strinjamo. Vendar je treba po drugi strani problem dolgoživosti obravnavati celostno, kot del povezovanja družbenih in bioloških dejavnikov, ki bi lahko omogočili razvoj v smeri družb blagostanja za vse generacije ljudi. Pri vprašanju dolgoživosti namreč ne gre za podaljševanje življenja zaradi življenja, temveč za to, da se starostnikom čim dlje omogoča kvalitetno in zdravo življenje, v okviru katerega bodo aktivno prispevali k družbenemu napredku, ne pa da se jih bo potisnilo v območje paliativne oskrbe, kjer zgolj nemočno čakajo na svoj konec. Tu se je vredno ponovno priklicati misel Dostojevskega iz njegovih Bratov Karamazov, ki pravi: misterij človeškega življenja ni v tem, da zgolj živimo, temveč v iskanju nečesa, za kar živimo.

Kaj lahko na tem področju prispeva razvoj novih naprednih znanosti in tehnologij? Prvič v zgodovini človeštva je namreč dana možnost ciljno usmerjenih znanstvenih in medicinskih intervencij, ki pomembno vplivajo na celoten proces staranja. Vprašanje starostnih meja postaja na ta način veliko bolj relativno kot je bilo kadarkoli prej. V svojem prispevku se

bom na kratko in tudi bolj na splošno, saj omejitev prostora ne omogoča bolj poglobljenega prikaza, dotaknil nekaterih vprašanj, ki zadevajo najnovejši napredek biotehnologije in podaljševanje kvalitetenega življenja starostnikov.

Razvoj konvergetnih tehnologij in problem dolgoživosti

Uvodoma smo že dejali, da je razvoj novih naprednih tehnologij eden ključnih dejavnikov, ki omogoča nov pristop k vprašanju dolgoživosti. Pri tem ne gre toliko za razvoj zgolj ene, temveč vseh novih naprednih tehnologij. Spoj genskega inženiringa, nanotehnologije, naprednega računalništva in drugih novih tehnologij šele omogoča napredek geriatricne medicine, ki se med drugim ukvarja tudi z vprašanjem dolgoživosti (Roco et al. 2013). Spoj oziroma konvergenca tehnologij je pomembna že samo zato, ker opora zgolj na eno tehnologije vodi h krepitvam človekovih telesnih in umskih zmožnosti posameznikov, konvergenca pa h krepitvi celotne človeške vrste. Sodobna biokibernetika predstavlja ilustrativen primer. Avtorji Sienna študije ugotavljajo, da uporaba umetne inteligence na področju genomike, transkriptomike in metabolomike predstavlja osnovo za vse prihodnje posege v multipolarne in kompleksne procese fiziološkega staranja ljudi (Howard et al. 2019). Gre za tehnologije, ki nam bodo vedno bolj omogočale vpogled v naš genetski ustroj, v pretekli in celo potencialno prihodnji genetski zapis. S pomočjo teh tehnologij ne samo da bomo lahko prišli do informacij, kakšna je bila biološka zgodovina naših staršev in starih staršev, temveč bomo z njihovo pomočjo lahko razkrili povezave do najbolj oddaljenih prednikov v več sto milijonov let dolgi evolucijski verigi. V luči razvoja teh tehnologij trdite, da »ni več daleč dan, ko si bomo lahko kopijo našega celotnega genoma, proteoma, epigenoma in mikrobioma namestili na USB-ključ.« (Parrish 2019: 424), ne zveni več kot neka oddaljena znanstveno fantastična utopija.

Daleč največja pričakovanja se danes polaga v razvoj tehnologij preoblikovanja človeškega genoma (Martin et al. 2020). V okviru teh tehnologij se namesto usmerjanja nemutiranih genov v človeški organizem uporablja neposredne tehnike preoblikovanja DNK-ja človeka, ki naj bi omogočale čim bolj nadzorovane in čim manj naključne korekcije genov. Vodilno vlogo igra CRISPR-Cas 9 tehnologija. CRISPR-Cas 9 ni edina tehnologija preoblikovanja človeškega genoma, je pa daleč najbolj učinkovita, zato jo tako razširjena po vsem svetu (glej več: Samy 2018; Mali 2020).

Aubrey de Grey s sodelavci je vodilni biogerontolog, ki veliko stavi na uporabo nove CRISPR-Cas 9 tehnologije na področju dolgoživosti, saj trdi, da je z omenjeno tehnologijo mogoče upočasniti fiziološke procese staranja (de Grey in Lain 2016). Tudi drugi vodilni znanstveniki na področju genskega inženiringa predlagajo dokaj izvirne pristope, do uresničitve katerih bo morda kmalu prišlo. Georg Church, eden vodilnih ameriških sinteznih biologov, zagovarja idejo o ustvarjanju sintetičnih kromosomov, ki bi vsebovali koristne genske zapise v celicah, med drugim tudi genski zapis dolgoživosti (Church in Regis 2014). Ustvarjali bi jih ex-vivo, nato pa vstavljali na točno določena mesta v telesu. Na ta način bi dosegli čim večjo skladnost med fiziološkimi lastnostmi človeka in dejavniki v okolju.

Vpliv teorije biološkega evolucionizma na praktična eksperimentiranja

Ko govorimo o uporabi tehnologij preoblikovanja človeškega genoma na področju biomedicine, tudi kar zadeva vprašanje dolgoživosti, se je še vedno redko kje prestopilo prag pred-kliničnih raziskav. To ne pomeni, da vsaj v nekaterih primerih novi pristopi niso bili

že uspešno izvedeni. Največ zaslug za izvajanje eksperimentalnih raziskovanj, ki zadevajo dolgoživost, gre dejstvu, da se na tem področju vedno bolj upošteva teorijo biološkega evolucionizma. Tu ni prostora, da bi bolj natančno predstavili vse temeljne značilnosti teorije biološkega evolucionizma, ki ima izvore že pri Darwinovem sodobniku Augustu Weismanu.¹

Zato naj zgolj izpostavimo, da v okviru teorije biološkega evolucionizma (genetski) mehanizmi staranja niso immanentno vgrajeni v dinamiko naravne evolucije, kar pomeni, da specifični geni, ki naj bi bili izbrani za to, da spodbujajo staranje, ne obstajajo. V okviru takšne interpretacije se staranje ne obravnava kot intrinzični, temveč naključni oziroma stranski produkt naravne evolucije. S sprejetjem takšne teoretske razlage je bila dana spodbuda, da se tudi iz biomedicinskega vidika in po poti eksperimentalnih raziskovanj išče odgovore na kompleksna vprašanja dolgoživosti prirodnih organizmov. Skupine eksperimentalno usmerjenih bioznanstvenikov, ki sledijo idejam evolucionizma, so že razvile postopke, ki podaljšujejo življensko dobo posameznim organizmom, npr. deževnikom enajstkrat nad normalo, vinskim mušicam šestkrat nad normalo in posameznim vrstam miši petkrat nad normalo. Te živalske vrste, ki so bile podvržene eksperimentu, ne samo da so živele bistveno dlje, temveč so to nekajkrat podaljšano življensko dobo prešle brez negativnih posledic (glej več: Pastor 2019; Rana in Samples 2019). Četudi smo še daleč od tega, da bi se rezultati teh laboratorijskih eksperimentiranj lahko zelo hitro prenesli na poskuse z višjimi primati ali ljudmi, nedvomno utirajo pot nadaljnim in bolj zahtevnim eksperimentalnim raziskavam, ki bodo vključevala tudi višje prirodne vrste.

Dejavniki, ki bodo vplivali na prihodnja raziskovanja na področju dolgoživosti

Prizadevanja po uporabi novih naprednih tehnologij in biomedicine pri podaljševanju življenja ljudi bodo še naprej odvisni od številnih dejavnikov. Naj se v tem kratkem prispevku omejim zgolj na tri zelo pomembne dejavnike, ki bodo bodisi zavirali bodisi spodbujali nadaljna raziskovanja na področju dolgoživosti.

Prvi dejavnik se nanaša na problem personalizirane medicinske terapije, ki bo pri vprašanju dolgoživosti igrala pomembno vlogo. In sicer personalizirane medicine v smislu zadovoljevanja zelo specifičnih potreb individualnih pacientov. Tudi potem, ko je bil leta 2001 odkrit človeški genom, se je izkazalo, da razvoj na tem področju ne ponuja nobene čarobne palice. Četudi se problem personalizirane medicine vedno bolj razume kot problem »precizne medicine« (Praisack 2018: 685), ker vse temelji na velikih zbirkah podatkov, ki dobivajo

1. August Weisman je trdil je, da staranje ni univerzalni biološki pojav, saj naj bi naravna selekcija v okviru evolucije ustvarila pogoje za različne vzorce staranja. V okviru naravne evolucije so se pojavljali tudi takšni biološki mehanizmi, ki niso vodil v proces staranja in posledično v odmiranje. Po Weismanu je šele delitev na spolne celice in somatske celice, ki se pojavi šele pri večceličnih organizmih, uvede v proces prirodne evolucije pojav umrljivosti. V zgodnejših razvojnih fazah prirodnega življenja na našem planetu ni obstajala delitev na somatske in spolne celice. Razmnoževanje je potekalo po poti simetrične delitve celic. Več sto milijonov let biološka umrljivost, takšno kot jo poznamo danes, ni obstajala na našem planetu. V nasprotju z nekoliko posplošenim prepričanjem, da je vsakemu živemu organizmu, ki se rodi, usojeno, da tudi umre, je bilo življenje v njegovih najzgodnejših prirodnih formah ustvarjeno za to, da je neumrljivo (glej več: Rose in Rutledge 2019).

posebno mesto pri prognoziranju bolezenskih stanj, smo še daleč od tega, da bi medicinska terapija storili korak naprej od tradicionalnih obravnav pacinetov.

Drugi dejavnik se nanaša na prihodnji razvoj farmacevtske industrije. Številni eksperti (morda z nekoliko preveč pesimizma) ugotavljajo, da obstaja nevarnost, da se bodo inovacije v okviru farmaceutike utopile v množici tradicionalnih zdravil (Pastor 2019). K temu bi sicer lahko prispevali zelo konzervativni pristop k zaščiti intelektualne lastnine, o čemer več razpravljam na drugih mestih (glej več: Mali 2020; Mali 2021). Ta problem je treba povezati tudi s slabostmi preveč birokratiziranega delovanja različnih nadzornih in regulatornih institucij (FDA, EMA itd.). Neredko delujejo kot toge birokratske ustanove, ki ne sledijo hitremu tehnološkemu razvoju.

Tretji in najpomembnejši dejavnik se nanaša na odnos najširše javnosti do napredka tehnologij, ki vodijo v spremembe na področju dolgoživosti. Družbena skepsa do teh tehnologij lahko hitro zaustavi njihov razvoj. Zato je zelo pomembno, kako se bo reševalo vprašanje dovoljenega soglasja uporabnikov teh tehnologij, možnih terapevtskih zmot, itd. Nenazadnje bo tu pomembno vlogo igralo sprejetje meja med posegi, ki se nahajajo v domeni medicinske terapije in posegi, ki predstavljajo krepitev človekovih zmožnosti (zunaj potreb medicinske terapije). Tukaj so še vedno odprte vse možnosti prihodnjega razvoja.

Sklepna misel

V prispevku sem se dotaknil nekaterih vprašanj dolgoživosti, ki so povezana z razvojem novih naprednih tehnologij. Ta razvoj mora iti v smeri konvergiranja večjega števila tehnologij, saj si le tako lahko obetamo revolucionarne preskoke na tem področju. Tu si lahko veliko obetamo od razvoja najnovejših CRISPR-Cas 9 tehnologij, ki se ukvarjajo s preoblikovanjem človeškega genoma. V prispevku sem še na kratko predstavil teoretske temelje povečanim bioznanstvenim eskeperimentiranjem, ki so že pripeljala do podaljševanja življenja (nižjih) bioloških organizmov. Na ta način se utira pot bolj kompleksnim eksperimentalnim postopkom. Seveda bo ta razvoj od številnih dejavnikov. Nekatere od njih sem predstavil v zadnjem delu svoje razprave.

Viri

- Arking Robert (1998): *Biology of Aging. Observations and Principles*. Sunderland, MA: Sinauer Associates.
- Church George in Regis Ed (2014): *Regenesis. How Synthetic Biology Will Reinvent Nature and Ourselves*. New York: Basic Books.
- De Grey Aubrey in Douglas Lain (2016): *Advancing Conversations*. Aubrey De Grey - Advocate For An Indefinite Human Lifespan. Hampshire: John Hunt Publishing.
- Heidi Howard, Emilia Niemiec, Alexandra Soulier (2019): *Sienna Report. State of the art review of human genomic technologies*. Dostopno preko: <https://zenodo.org/record/4067912#.YNgecXB7k2> (17.6.2021).
- Mali Franc (2020): *Is the patent system the way forward with the CRISPR-Cas 9 technology?*. *Science & Technology Studies*, 33 (4): 2-23.
- Mali, Franc (2021): *Key socio-economic and (bio)ethical challenges in the CRISPR-Cas 9 patent landscape*. V Deswal S. in Maresca M. (ur.) *Genome Editing in Drug Discovery* New Jersey: John Wiley Sons (v tisku).

- Martin Paul, Michael Morrison, Ilke Turkmendag, Brigitte Nerlich, Aisling McMahon, Stevienna de Saille, Andrew Bartlett (2020): Genome editing: the dynamics of continuity, convergence, and change in the engineering of life. *New Genetics and Society*, 39 (2): 219-242.
- Parrish Elizabeth (2019): Extending Healthy Human Lifespan Using Gene Therapy. V Newton L. (ur.): *The Transhumanism Handbook*, 423 – 433. Springer Nature Switzerland AG.
- Pastor Ira (2019): Harnessing Nature’s Clues for Regeneration, Disease Reversion, and Rejuvenation. V Newton L. (ur.): *The Transhumanism Handbook*, 397-413. Springer Nature Switzerland AG.
- Prainsack Barbara (2018): Personalised and Precision Medicine. V Maurizio, M., Cromby Des Fitzgerald J., Lloyd S. (ur.): *The Palgrave Handbook of Biology and Society*, 683 -703. London: Macmillian Publishers.
- Rana Fazale in Samples Kenneth (2019): *Humans 2.0. Scientific, Philosophical and Theological Perspectives on Transhumanism*. Covina, Ca.
- Roco Mihail, Bainbridge Wiliam, Tonn Bruce, Whitesides Georg (2013): *Convergence of Knowledge, Technology and Society*. Science Policy Reports. Springer Cham: Springer International Publishing.
- Rose Michael and Rutledge Grant (2019): Are You Willing to Die for Reductionism? V Newton L. (ur.): *The Transhumanism Handbook*, 373-381. Springer Nature Switzerland AG.
- Samy Michael (2018) CRISPR genome-editing market opportunity and key players. Research White Paper. New York: ARK Invest.

MARJAN CUGMAS

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ALEŠ ŽIBERNA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

FRANC MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

VZORCI ZNANSTVENEGA SODELOVANJA V DRUŽBOSLOVJU: DVO-NIVOJSKA BIBLIOMETRIČNA ANALIZA

Povzetek: Znanstveno sodelovanje je pomemben del znanstvenega delovanja, saj omogoča razvoj in izmenjavo idej ter deljenje sredstev za delo, pomembno vlogo pa ima tudi pri diseminaciji znanstvenih spoznanj. Zato je mnogo znanstvenih politik usmerjenih v spodbujanje znanstvenih sodelovanj na različnih ravneh: osebni, institucionalni, nacionalni in mednarodni. Za razvoj in evalvacijo znanstvenih politik pa je potrebno razumeti vzorce in mehanizme znanstvenih sodelovanj. Predhodne raziskave s področja znanstvenih sodelovanj so se pretežno osredotočale na individualno raven, pričujoč prispevek pa prinaša rezultate raziskave, ki hkrati analizira znanstvena sodelovanja na individualni ravni (soavtorstva) in na ravni organizacij (skupni raziskovalni projekti). Analiza naslavlja družboslovje v obdobju med leti 2005 in 2015. Za hkratno preučevanje vzorcev znanstvenih sodelovanj na obeh ravneh je bilo uporabljeno k-means bločno modeliranje več-nivojskih omrežij.

Ključne besede: znanstveno sodelovanje, bibliometrična analiza, družboslovje, soavtorstva, bločno modeliranje

Uvod

Uspešnost načrtovanja in izvajanja raziskovalnih politik temelji na razumevanju vzorcev in mehanizmov znanstvenega sodelovanja. Obstoječe študije, ki naslavlajo znanstveno sodelovanja se običajno osredotočajo na individualno raven (Cugmas in dr. 2016; Karlovčec in Mladenec 2015; Kronegger in dr. 2011; Mali in dr. 2010), kljub temu da se znanstveno sodelovanje odvija na številnih soodvisnih družbenih ravneh (Barbillon idr. 2016; Lazega idr. 2008). Zato je namen pričujoče raziskave pridobiti sočasen vpogled v vzorce znanstvenih sodelovanj med raziskovalci (individualna raven) in organizacijami (organizacijska raven) s področja družboslovja v Sloveniji.

Podatki in metodologija

Preučevanje znanstvenega sodelovanja na več družbenih ravneh temelji na metodologiji socialnih omrežij. Natančneje, analizirano je dvovrstno omrežje znanstvenih sodelovanj, v katerem vozlišča na eni ravni predstavljajo raziskovalce, vozlišča na drugi ravni pa organizacije. Raziskovalci so povezani, če so v soavtorstvu objavili znanstven članek, organizacije pa, če so sodelovale pri raziskovalnem projektu. Povezava med danim raziskovalcem in dano organizacijo obstaja, če je raziskovalec zaposlen v dani organizaciji.

Raziskava se osredotoča na znanstveno sodelovanje na področju družboslovja v Sloveniji med leti 2006 in 2015. Podatki o 788 raziskovalcih, 11.719 objavljenih znanstvenih člankih (upoštevani so izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek ter kratek znanstveni prispevek) ter 64 različnih organizacij, so bili pridobljeni iz nacionalnih informacijskih sistemov SICRISS in COBISS. Prav tako podatki o 3.367 nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih.

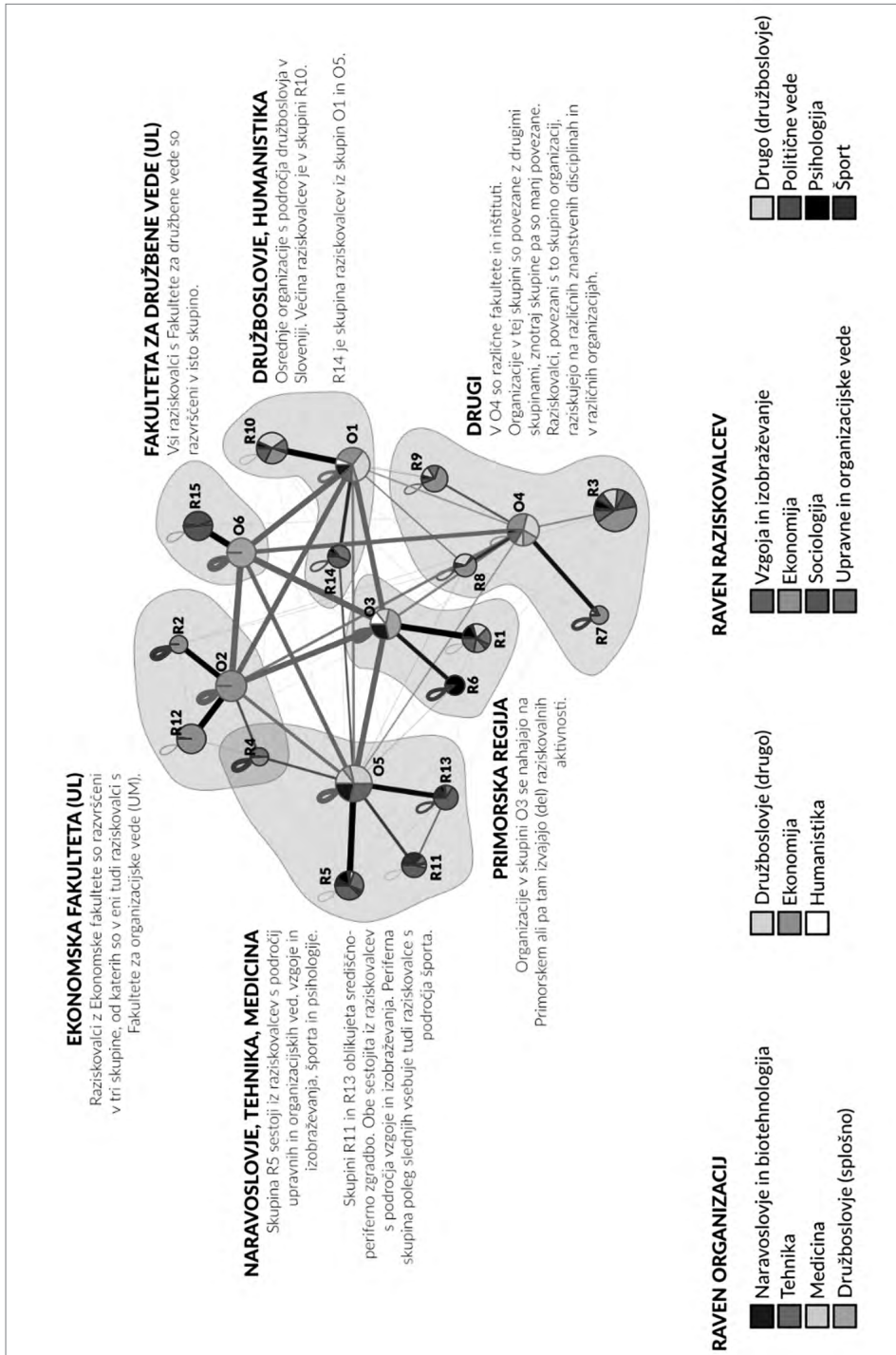
Na podlagi opisanih podatkov je bilo oblikovano dvonivojsko omrežje znanstvenih sodelovanj, ki je bilo analizirano z metodo bločnega modeliranja. Slednja se uporablja za skrčitev velikih in kompleksnih omrežij v manjše in razumljivejše omrežje (bločni model). Vozlišča v bločnem modelu so skupine enakovrednih (glede na vzorec povezav) vozlišč iz preučene omrežja (Doreian in dr. 2005). Z bločnim modeliranjem dvo-nivojskih omrežjih znanstvenih sodelovanj je tako mogoče identificirati skupine raziskovalcev in organizacij s podobnimi vzorci znanstvenega sodelovanja. Namesto običajnega ločenega bločnega modeliranja posameznih družbenih ravni je bilo uporabljeno k-means bločno modeliranje (Žiberna 2014, 2020), ki omogoča hkratno analizo obeh družbenih ravni in upošteva odvisnosti med njima. Bločno modeliranje je bilo izvedeno na empiričnih omrežjih z različnimi predpvljenimi števili skupin, kot najprimernejša pa se je izkazala rešitev s 15-imi skupinami na ravni raziskovalcev in 6-imi skupinami na ravni organizacij.

Rezultati

Dobljen bločni model je prikazan na Sliki 1. Velikosti vozlišč, ki predstavljajo skupine raziskovalcev (modro obrobljene in označene s črko R) so sorazmerne številu raziskovalcev v skupini, velikosti vozlišč, ki predstavljajo skupine organizacij (obrobljene rdeče in označene s črko O) pa so sorazmerne s številom raziskovalcev, zaposlenih v teh organizacijah. Širine in barvne intenzivnosti povezav med skupinami raziskovalcev in med skupinami organizacij so sorazmerne deležu vseh možnih povezav med skupina. Širine in barvne intenzivnosti povezav, ki povezujejo skupine raziskovalcev s skupinami organizacij pa so sorazmerne deležu raziskovalcev iz dane skupine raziskovalcev, ki so zaposleni v organizacijah iz skupine organizacij.

Na dobljenem bločnem modelu je mogoče prepoznati, da globalno zgradbo omrežja znanstvenega sodelovanja na ravni raziskovalcev predstavljajo številne notranje dobro povezane skupine raziskovalcev (sodelovanje znotraj skupin raziskovalcev je na slikah prikazano z zankami), med tem ko organizacije sodelujejo tako znotraj skupin organizacij, kakor tudi z drugimi skupinami organizacij. Med različnimi skupinami raziskovalcev je le malo povezav, četudi le-ti pripadajo skupinam organizacij, ki so med sabo močno povezane. Odsotnost tovrstnih povezav nakazuje, da se znanstveno sodelovanje med organizacijami ne odraža v veliki meri v so-objavah znanstvenih člankov med raziskovalci iz različnih skupin organizacij. Formalne spodbude znanstvenega sodelovanja med raziskovalci z različnih organizacij se tako bistveno ne odražajo na individualni ravni, nasprotno pa ima zaposlitvena pripadnost organizaciji zelo močan vpliv na znanstveno sodelovanje (raziskovalci iz iste organizacije pogosteje so-objavljajo). Različne barve vozlišč na Sliki 1 predstavljajo discipline. Skupine na individualni, kakor tudi na raziskovalni ravni so z vidika disciplinarne pripadnosti zelo raznolike, kar kaže na visoko stopnjo med-disciplinarnega znanstvenega sodelovanja.

Slika 1: Dobljen empirični bločni model z označenimi nekaterimi pomembni deli

Natančnejši pregled rezultatov razkriva dve skupini (skupina O2 in O6) organizacij, ki vsaka vsebujeta zgolj dve organizaciji (Ekonomsko fakulteto, UL in Fakulteto za družbene vede, UL). Vsi raziskovalci, zaposleni na Fakulteti za družbene vede so bili razvrščeni v eno skupino, raziskovalci Ekonomske fakultete pa so bili razvrščeni v tri ločene skupine z nizko stopnjo znanstvenega sodelovanja med skupinami. Druge osrednje organizacije s področja družboslovja v Sloveniji so razvrščene v skupino O1. Nekateri raziskovalci, ki so povezani s to skupino drugih osrednjih organizacij, so povezani še s skupino organizacij O5, ki delujejo na področjih administrativnih in organizacijskih ved, vzgoje in izobraževanja, športa in psihologije. Naslednja skupina organizacij (O3) sestoji iz organizacij, ki se nahajajo na Primorskem ali pa tam izvajajo raziskovalne aktivnosti. Organizacije v skupini O4 so različne fakultete in inštituti. Organizacije v tej skupini so manj povezane med sabo, pripadajoči raziskovalci pa delujejo v različnih znanstvenih disciplinah.

Zaključek

Na podlagi analize večnivojskih omrežjih znanstvenih sodelovanj je mogoče zaključiti, da se znanstveno sodelovanje na področju družboslovja odvija v skupinah raziskovalcev, znotraj katerih je zaznati visoko stopnjo znanstvenega sodelovanja, med raziskovalci iz različnih skupin pa nižjo stopnjo znanstvenega sodelovanja. Raven znanstvenega sodelovanja na ravni organizacij je višja. Na podlagi rezultatov je mogoče identificirati dejavnike, ki vplivajo na znanstveno sodelovanje med organizacijami: velikost organizacije (organizacije z velikim številom raziskovalcev v svojih skupinah), geografski položaj organizacije (skupina organizacij, ki se v celoti ali delno nahajajo na primorskem) in vrsta organizacije (skupine organizacij, katerih raziskave niso primarna aktivnost).

Osrednji rezultat analize torej kaže na visoko stopnjo sodelovanja organizacij pri participacijah na projektih, a se slednje (torej visoka stopnja sodelovanja na ravni organizacij) ne odraža v so-avtorstvih znanstvenih člankov na ravni raziskovalcev iz različnih organizacij.

Rezultati analize so relevantni z dveh vidikov: po eni strani predstavljajo pomemben korak k analizi kompleksnih socialnih omrežij, ki nastajajo tekom znanstvenih sodelovanj in se odražajo v različnih oblikah. Slednje je še posebej relevantno, saj živimo v dobi hitre rasti različnih oblik znanstvenih sodelovanj, ki spreminjajo podobo moderne znanosti. Po drugi strani pa so rezultati pričujoče analize pomembni za načrtovalce znanstvenih politik, saj morajo biti slednje načrtovane na podlagi objektivnih kazalnikov, del katerih lahko predstavljajo rezultati pričujoče študije.

Literatura

- Barbillon, Pierre, Sophie Donnet, Emmanuel Lazega, in Avner Bar-Hen (2016): Stochastic Block Models for Multiplex Networks: An Application to a Multilevel Network of Researchers. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 180(1):295–314.
- Cugmas, Marjan, Anuška Ferligoj, in Luka Kronegger (2016): The stability of co-authorship structures. *Scientometrics*, 106(1):163–86.
- Doreian, Patrick, Vladimir Batagelj, in Anuska Ferligoj (2005): *Generalized blockmodeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karlovčec, Mario, in Dunja Mladenčić (2015): Interdisciplinarity of scientific fields and its evolution based on graph of project collaboration and co-authoring. *Scientometrics*, 102(1):433–54.

- Kronegger, Luka, Anuška Ferligoj, in Patrick Doreian (2011): On the dynamics of national scientific systems. *Quality & Quantity*, 45(5):989–1015.
- Lazega, Emmanuel, Marie-Thérèse Jourda, Lise Mounier, in Rafaël Stofer (2008): Catching up with Big Fish in the Big Pond? Multi-Level Network Analysis through Linked Design. *Social Networks*, 30(2):159–76.
- Mali, Franc, Luka Kronegger, in Anuška Ferligoj (2010): Co-authorship trends and collaboration patterns in the Slovenian sociological community. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 1(2): 29–50.
- Žiberna, Aleš (2014): Blockmodeling of multilevel networks. *Social Networks*, 39(1):46–61.
- Žiberna, Aleš (2020): K-Means-Based Algorithm for Blockmodeling Linked Networks. *Social Networks*, 61(1):153–69.

OKROGLA MIZA: DAVID GRAEBER (1961-2020): PANDEMIJA IN (ZA)VRAČANJE NORMALNOSTI

»Na določeni točki, čez nekaj mesecev [čez ključnih 14 dni?], bo kriza razglašena za zaključeni, mi pa se bomo lahko vrnili k našim »nebitvenim« služba. Za mnoge bo to kot prebujanje iz spanja. Nazadnje [v času po finančnem zlomu 2008] nas je večina temu nasledla. Tokrat je ključno, da tega ne dopustimo«. Te misli je David Graeber zapisal v enem svojih zadnjih besedil pred nepričakovano smrtjo septembra 2020. V kratkem spisu opozori, da pandemija ni začasna zaustavitev normalnosti, v katero se bomo vrnili po nekajmesečnem »izrednem stanju«, ampak je okno, ki ponuja nov pogled na normalnost. Za Graeberja to prebujenje ne sme ostati začasno, ampak moramo okno pandemičnega premisleka družbe ohranjati odprto. Tako se tudi njegova dela, ki v veliki meri temeljijo na sprevračanju normalnosti – najsi bo to analiza dolga, ekonomskih konvencij, birokracije ali služb – kažejo kot pomembno orodje soočanja s poskusi normalizacije. Zato bomo na pogovoru ohranjali živ spomin na njegovo misel s preišljanjem pandemične družbe s pomočjo njegovih treh, v slovenščino prevedenih del: Fragmenti anarhistične antropologije (2013), Dolg: prvih 5000 let dolžništva (2014) in Utopije pravil: o tehnologiji, neumnosti in skrivnih radostih birokracije (2017).

Moderator: **KLEMEN PLOŠTAJNER**

Sodelujejo: AJDA PISTOTNIK

TJAŠA PUREBER

JERNEJ TREBEŽNIK

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

ANA HAFNER

Fakulteta za informacije študije v Novem mestu

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede UL

MARIJA MILAVEC KAPUN

Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta

ANALIZA ARGUMENTOV SLOVENSКИH NASPROTNIKOV CEPIV PROTI COVIDU-19 V DRUŽBENIH OMREŽJIH

Povzetek: Epidemija covid-19 in spremljajoči ukrepi so spodbudili hiter razvoj cepiv in intenziviralo se je pozicioniranje stališč o cepljenju. Čeprav so informacije nasprotnikov cepljenja, kot trdijo sami, v času epidemije odrinjene od množičnih medijev, se te še vedno širijo prek družbenih medijev in osebnih prijateljskih zvez. S kvazi-etnografskim pristopom, torej sledenjem vodilnim slovenskim nasprotnikom cepiv na družbenih omrežjih, smo zbirali posnetke in besedila, ki jih ti razširjajo. V prispevku analiziramo makropropozicije, največkrat ponavljajoče se argumente nasprotnikov cepiv, s katerimi podpirajo stališča podobno mislečih in privabljajo nove dvomljivce. V spopadu z epidemijo covid-19 ali morebitnimi pandemijami v prihodnosti, je ključno, da poleg širše dostopnih informacij čim bolje poznamo tudi tiste, ki se razširjajo po alternativnih poteh.

Ključne besede: novi koronavirus, epidemija, nasprotniki cepljenja, družbena omrežja, oblikovanje stališč

Uvod

Nezaupanje do cepiv ni pojav sodobnega časa. Staro je že toliko kot cepiva in kot ugotavlja Larsson (2020), so nasprotniki cepiv že pred 135 leti uporabljali podobne argumente kot danes: minimiziranje grožnje bolezni; zatrjevanje, da so cepiva bolj nevarna od bolezni; poudarjanje, da so cepiva škodljiva in/ali neučinkovita; razširjanje prepričanja, da so cepiva del večje zarote proti človeštvu; da so poseg v človeško svobodo in sklicevanje na »alternativne avtoritete«, npr. konkretne zdravnike, ki ne zaupajo v cepiva. Oblikovala so se gibanja proti cepljenju, ki so razširjala svoja prepričanja prek letakov in časopisov. Šele v prvih desetletjih 20. stoletja so gibanja počasi upadala, petdeseta in šestdeseta leta pa bi lahko imenovali celo »zlata doba sprejetja cepljenja« z uvedbo novih univerzalnih programov cepljenja proti otroški paralizi, ošpicam, mumpsu in rdečkam, kar je vplivalo na zmanjšanje primerov teh bolezni in

smrti¹. Toda, kot ugotavljajo Dubé in dr. (2015), to obdobje razmeroma širokega sprejemanja cepiv za otroke ni trajalo prav dolgo: gibanje proti cepivom je ponovno zraslo sredi 70-tih let po objavi študije o 36 primerih hudih nevroloških posledic pri otrocih, ki so prejeli kombinirano cepivo proti davici, oslovskemu kašlju in tetanusu. Po 25 letih (1998) je gibanjem ponovno dala zalet sporna Wakefieldova študija o povezavi med avtizmom in kombiniranim cepivom proti ošpicam, mumpsu in rdečkam. Čeprav sta bili obe študiji zavrjeni in številne raziskave niso našle nobene povezave med otroškim cepivom in avtizmom, so starši začeli nasprotovati cepljenju otrok, kar je povzročilo ponovne izbruhe ošpic (DeStefano in Shimabukuro 2019).

Ne samo omenjeni študiji, tudi sama učinkovitost cepiv (odsotnost bolezni) je – paradoksalno – znižala njihovo vrednost (Pullan in Dey 2021). V tem načetem zaupanju v cepiva so se konec leta 2020 pojavila prva cepiva proti covidu-19 in zdi se, da so gibanja nasprotnikov cepljenja postala močnejša kot kadarkoli prej v zgodovini. Bistvena razlika pa so kanali, prek katerih lahko razširjajo svoje informacije. Če se se prej še mogli pojavljati v splošnih množičnih medijih, so zdaj iz njih, kot trdijo, izrinjeni. Nanje so postali pozorni tudi upravljavci družbenih omrežij kot so YouTube, Facebook in Twitter, vendar so ukrepali z zamikom: recimo, Facebook in YouTube sta umaknila sporni film ‚Plandemic‘ šele po tem, ko so si ga milijoni že ogledali (Jennings in dr. 2021). To pomeni, da nasprotniki cepiv informacije še vedno lahko učinkovito razširjajo, le nekoliko iznajdljivi morajo biti: s takšnim označevanjem posnetkov, da umetna inteligenca ne zazna vsebin kot »spornih«, z odpiranjem novih računov na družbenih omrežjih, predvsem pa prek lastnih spletnih strani.

Namen naše raziskave je ugotavljanje stališč in načinov argumentacije nasprotnikov cepiv v slovenskem prostoru. Ključno raziskovalno vprašanje je, katere so najpogostejše makropropozicije proti cepljenju, ki se pojavljajo v družbenih omrežjih.

Metoda

Od februarja do maja 2021 smo s kvazi-etnografskim pristopom, sledenjem vodilnim nasprotnikom cepiv na družbenih omrežjih, zbrali prek 50 (zelo všečkanih in deljenih) gradiv, ki so krožila po slovenskih družbenih omrežjih in izražajo nezaupanje v cepiva prot covidu-19. Ta gradiva vključujejo video posnetke in tekstovne zapise na spletnih mestih, ki smo jih shranili na nosilce podatkov. Številne tuje posnetke so interesne skupine podnaslovile s slovenskimi podnapisi.

V tem prispevku zaradi prostorske omejitve analiziramo le objave izključno slovenskih protagonistov, torej vsebine v slovenščini. Takšnih gradiv je 16, med njimi 11 video posnetkov, štiri spletne strani in ena FB stran. Analiziramo makropropozicije, ki v družbenih omrežjih argumentirajo stališča nasprotnikov cepiv proti covidu-19. Za primerjavo dodajamo proti-argumente zagovornikov cepiv proti covidu-19, ki so bili objavljeni v množičnih medijih.

---

1. Podatki za Slovenijo so dostopni na povezavi: <https://www.cepljenje.info/splo%C5%A1ne-informacije/delovanje-in-ucinkovitost-cepiv>
Za svet pa na povezavi: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/immunization/strategy/ia2030/ia2030-draft-4-wha_b8850379-1fce-4847-bfd1-5d2c9d9e32f8.pdf?sfvrsn=5389656e_66&download=true

Rezultati

Na podlagi zbranih gradiv (G1 do G16) predstavljamo argumente nasprotnikov cepiv proti covid-19. Med manj pogostimi smo zasledili trditev, ki se je začela pojavljati maja 2021, in navaja, da je lahko druženje s tistimi, ki so bili že cepljeni, nevarno, saj naj bi oddajali škodljive proteine. V proučevanem naboru objav iz obdobja, ki smo ga zajeli v analizo, to trdi le G6. Prav tako se je le enkrat pojavila trditev, da cepljenje ni potrebno, ker bo bog obvaroval pred boleznijo. Pri dveh prispevkih smo zasledili nasprotovanje cepivu, ker naj bi bila to narejeno iz celic splavljenih zarodkov. Slovenski nasprotniki cepiv (z izjemo G1 in G6) prav tako ne pripisujejo večjega pomena problemu morebitne motene reprodukcije po cepljenju. Tudi prepričanje, da je v cepivo vstavljen mikročip ali zlonamerna programska koda, obravnavata le dve gradivi.

Tabela 1 v prvem stolpcu prikazuje ključne argumente, ki se v slovenskih prispevkih nasprotnikov cepljenja proti covidu-19 na družbenih omrežjih pojavljajo najbolj pogosto. V drugem stolpcu tabele za primerjavo argumentov dodajamo značilne odgovore zagovornikov cepiv iz slovenskih množičnih medijev.

Tabela 1: Makropropozicije in argumenti slovenskih nasprotnikov cepiv iz alternativnih, družbenih medijev in protargumenti zagovornikov v množičnih medijih

Argumenti nasprotnikov cepiv v družbenih omrežjih	Proti-argumenti (zagovornikov) cepiv v množičnih medijih
Cepiva so nevarna, ker so premalo testirana. Cepiva niso bila testirana na živalih oz. ljudeh/ živali so umrle po prejemu cepiva.	Vsa cepiva, ki jih je odobrila EMA, so prestala vse potrebne faze kliničnega testiranja ² .
Cepivo bo spremenilo DNK cepljenega (postali bodo gensko spremenjeni organizmi), celice bodo mutirale. Cepiva niso cepiva, temveč genska terapija.	Cepivo nikakor ne more spremeniti naše dedne zasnove ³ .
Po vsem svetu poročajo o veliki množici smrti in težkih primerov po prejemu cepiva.	Po vsem svetu poročajo o množici smrti zaradi covid-19.
Dolgoročni učinki cepiva niso znani.	Dolgoročne škodljive posledice po prejemu cepiva so malo verjetne ⁴ , dolgoročne posledice po prebolelosti covid-19 pa se že kažejo.
Cepiva bodo povzročila vrsto avtoimunih bolezni ali raka, invalidnost in množično zmanjšanje populacije.	Številne (prezgodnje) smrti je povzročil covid-19.
Ni dokazano, da bi cepivo preprečilo, da bi zbolel za covidom-19 ali ga ne prenašal na druge.	Obstajajo zadostni dokazi, da cepivo učinkovito preprečuje težji potek bolezni, ni pa še zadostnih dokazov, da cepljeni posamezniki ne morejo prenašati virusa ⁵ .

2. RTV SLO (<https://www.rtv slo.si/zdravje/novi-koronavirus/strokovnjaki-odgovarjajo-na-pomisleke-gledalcev-glede-varnosti-cepiv/573742>).

3. Isto.

4. Isto.

5. NIJZ (<https://www.nijz.si/sl/najpogostejsa-vprasanja-in-odgovori-glede-cepljenja-proti-covid-19>).

Cepiva so še vedno v eksperimentalni fazi/ klinični fazi preizkušanja na ljudeh/ mi pa smo poskusni zajci. Vsa cepiva proti covidu-19 bodo v tej fazi še do leta 2023.	Cepiva niso v eksperimentalni fazi. Običajno je, da po uvedbi cepiva doba opazovanja traja dve leti, vendar so tokrat organi presodili, da bi bila cena čakanja predolga, zato imajo cepiva status pogojnega dovoljenja ⁶ .
Cepiva predstavljajo manipulacijo s populacijo, kontrolo nad gibanjem prebivalstva (s cepilnimi potnimi listi). Vsi bomo postali sužnji.	Tudi pred pojavom covid-19 se v nekatere države ni moglo potovati brez potrdil o prejemu določenih cepiv.
Podjetja, ki izdelujejo cepiva, so oproščena vsake odgovornosti – nihče ne nosi odgovornosti za posledice po cepljenju.	To ne drži, to je prepisovanje mnenj iz ameriškega okolja, v Evropi so družbe odgovorne, da naredijo korekten proizvod ⁷ . Farmaceutvska podjetja so odgovorna za stranske učinke cepiv, kupljenih v okviru strategije EU za cepiva ⁸ .
»Uradna« znanost je v službi korporacij (ki proizvajajo cepiva), postala je religija/ ideologija.	Znanost nima nič skupnega z religijo, znanstveni članki so preverjeni s strani neodvisnih strokovnjakov.

Prva izrazita makropropozicija je, da covid-19 sploh ne obstaja, da je testiranje boleznih »prirejeno«, da so smrti zaradi covid-19 »potvorjene«, saj naj bi ljudje umrli predvsem zaradi poslabšanja kroničnih boleznih, ki so jih imeli že prej in da je epidemija povsem primerljiva z navadno epidemijo gripe. Skupina, ki ne verjame v obstoj boleznih, zato cepivo povezuje z globalno zaroto: zakaj bi se cepili proti nečemu, česar sploh ni? Meni, da nas s cepivom želijo »spremeniti«: »Če se boš cepil, to ne boš več ti. Mogoče boš preživel, ampak boš popolnoma spremenjen« (G2). Konkretno, postal bi gensko spremenjen organizem: »Vsi moji profesorji so kupljeni, ni da ni. /.../ Kako je mogoče, da imajo zdaj cepivo v roku pet mesecev in ga testirajo na ljudeh? Veliko ljudi govori o tem, da bodo testirali CRISPR-Cas9, kar te v bistvu spremeni v *gensko modificiran organizem*« (G5). Pogosto argumenti izpostavljajo tudi zaroto, da cepiva proti covidu-19 predstavljajo načrtovan genocid: »Ljudje po prejemu «cepiva» umirajo kot muhe. /.../ Koliko ljudi mora umreti, preden se mediji prebudijo? /.../ V Gibanju /.../ smo vedeli za načrtovan genocid globalistov z lažnimi cepivi od samega začetka njihove planirane lažne epidemije« (G6). Čeprav raziskave kažejo, da so cepljenju proti covidu-19 bolj naklonjeni višje izobraženi (Lazarus in dr. 2020, Shekhar in dr. 2021, Khubchandani in dr. 2021, Jennings in dr. 2021), se v analiziranih objavah pojavljajo prepričanja, ki cepiva vidijo kot sredstvo za iztrebljenje »manj inteligentne« populacije: »To je tudi rekla ena dr. /.../, da se cepijo predvsem ljudje, ki nimajo izobrazbe. Sem ji že odgovoril in še enkrat bom povedal: ne cepimo se tisti ljudje, ki *smo inteligentni in toliko razgledani, da vidimo, da ni nobene potrebe za tem cepljenjem*« (G16).

Druga prevladujoča makropropozicija navaja, da covid-19 obstaja, vendar ni dovolj nevaren: »Narod smo celotna populacija, ne zgolj rizične skupine, ki imajo možnost težjega poteka obolenja covid-19. Družba smo tudi vsi ostali, ki smo sposobni to *virozico sami*

6. Alojz Ihan (<https://podcasti.si/koronavirus-podkast/ep/dr-ihan-cepiva-proti-covidu-niso-eksperimentalna/>).

7. Isto.

8. Evropska komisija (https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation_sl).

preboleti, brez cepiv in izolacije» (G13). Cepiva proti covidu-19 so zato nesmiselna: »Na televiziji so rekli: cepi se zaradi drugih! To je tako, kot če bi jaz vzela celo tableto aspirina, da ne bo mojih sosedov bolela glava« (G16). V tem smislu je pri analiziranih objavah nasprotnikov cepiv skladno z raziskavo Murphyja in dr. (2021) prepoznana tudi nižja stopnja altruizma: v tem, da bi sami morda lahko blago preboleli bolezen, hkrati pa okužili koga, ki bi imel lahko težke posledice, ne vidijo večjega problema. Kot sporno izpostavljajo tudi, da odločitev za cepivo ni povsem prostovoljna, saj k njej silijo družbeni pritiski in sankcije: »Delodajalci že nekaterim ljudem dajo vedeti, da se bodo morali cepiti zato, da bodo lahko hodili v službo. /.../ Najlažje je prestrašiti ljudi glede zdravja in točno to zdaj delajo« (G11).

Ugotovili smo tudi, da se način zagovarjanja stališč nasprotnikov in zagovornikov cepiv razlikuje po tem, da prvi v njihovo podkrepitev uporabljajo pretežno nizanje posamičnih primerov, drugi pa statistične podatke. Naslednja razlika je uporaba izrazito osebnega-čustvenega nagovora pri nasprotnikih cepiv: »Ljubi moji trije otroci, rada bi vam, z vsem znanjem in vso skrbnostjo povedala, zakaj ne želim, da vas cepijo z *novim, eksperimentalnim cepivom*« (G7). Tretja razlika, ki jo zaznavajo tudi Huges in dr. (2021), pa je, da so sporočila nasprotnikov cepiv običajno podana kot enakovredna komunikacija, pogovor med enakimi, nasprotno pa so vsebine zagovornikov cepiv oblikovane kot sporočila od zgoraj navzdol – od strokovnjakov do ljudi.

Diskusija

Pandemija covid-19 je povezala svetovne znanstvenike, da so v kratkem času strnili svoje znanje in pričeli iskati čimbolj učinkovite rešitve, ki bi lahko preprečile bolezen – okrepila pa je tudi nasprotno stran. Tisti, ki so že prej verjeli v škodljivost cepljenja, imajo zdaj na voljo vrsto informacij, s katerimi lahko svoja prepričanja le še utrdijo. V analizi argumentov nasprotnikov cepiv proti covidu-19 ugotavljamo, da predstavljene makropropozicije ne razkrivajo novih argumentov, o katerih niso potekale javne razprave. Večinoma ponavljajo obstoječe argumente: genska terapija, nepreverenost cepiv, farmacevtske družbe ne nosijo nobene odgovornosti ... Na te pomisleke so strokovnjaki v množičnih medijih večkrat odgovarjali. Trditve nasprotnikov cepiv, da so ta vprašanja popolnoma izrinjena iz medijev, torej niso upravičene, toda te vsebine jih težje dosežejo, saj po raziskavah (Murphy in dr. 2021) množičnim medijem manj zaupajo in jih manj spremljajo. Skladno z Andersonovo (1973, 1991) teorijo integracije informacij posamezniki oblikujejo in spreminjajo svoja stališča tako, da nove informacije najprej ovrednotijo – sprejemajo in interpretirajo s svojim vrednotnim sistemom, nato pa jih integrirajo v svoja že obstoječa stališča. Informacije, ki so v neskladju z obstoječimi stališči, kognitivno disonirajo, zato jim ne zaupajo in jih v fazi ovrednotenja opredelijo kot napačne in neresnične. S tem stališča opravljajo svojo obrambno funkcijo, ki brani pred notranjimi bolečinami, vrednostno-ekspresivno funkcijo, ki omogoča zastopanje centralnih vrednotnih predstav in kognitivno funkcijo, ki pomaga klasificirati nove informacije in izkušnje na podlagi predhodnih evaluativnih dimenzij (glej Nastran Ule 2000: 119).

Teorija oblikovanja stališč, ki so jo na podlagi Ajzenove in Fishbeinove (1980) teorije utemeljene/razumne akcije razvili Brendahl, Grunert in Frewer (1998), razloži, da so stališča odvisna od dožemanja tveganj in koristi, le-ta pa od splošnih stališč, znanja ter zaupanja v regulatorje. Stališča, ki so trdnejša, je težje spreminjati, saj iste informacije posamezniki s pozitivnimi ali negativnimi trdnimi stališči integrirajo v svoja že obstoječa stališča in jih

ovrednotijo v skladu s svojimi obstoječimi predispozicijami. Nasprotniki bodo verjeli delom sporočil, ki potrjujejo neučinkovitost, nesmiselnost cepljenja, zagovorniki pa obratno.

Raziskava družbe Valicon (maj 2021) kaže, da namera za cepljenje proti covidu-19 trenutno stagnira in ne preseže 60% (podobno tudi Petravić in dr. 2021). To nas glede na mednarodne raziskave (npr. Sallam 2021, Lazarus in dr. 2020, Murphy in dr. 2021, Edwards in dr. 2021) uvršča k državam z nizko stopnjo zaupanja v cepiva proti covidu-19. Avtorji Valiconove raziskave navajajo, da ene četrtine prebivalcev Slovenije ne bo možno prepričati za cepljenje proti covidu-19. To je skupina nasprotnikov cepljenja z močnimi in trdnimi stališči in prepričanji, ki vladi in znanstvenikom manj zaupajo. V raziskavi zaključujejo, da bi bilo z ustreznim nagovorom še mogoče prepričati neodločeno skupino in tako doseči 60 do 75% precepljenost. Kot menijo Murphy in dr. (2021), to predstavlja izziv za strokovnjake javnega zdravja, ki bi morali razširjati informacije po več medijskih kanalih, da bi povečali možnosti za dostop do tega dela prebivalcev. Pri nagovoru neodločenih bi bilo dobro, da pri komunikaciji z njimi čimbolj poudarjajo skupno dobro (namesto širjenja strahu), navajajo jasna (spodbudna) dejstva in raje konkretne primere namesto suhoparnih statistik.

Literatura

- Ajzen, Icek, in Fishbein, Martin (1980): Understanding attitudes and predicting social behavior. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Anderson, Norman H.,ur. (1973): Integration information theory applied to attitudes about U.S. presidents. *Journal of educational psychology* 61 (1): 1-8.
- Anderson, Norman H.,ur. (1991): Contributions to information integration theory. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Brendahl, Lone, in dr. (1998): Consumer attitudes and decisionmaking with regard to genetically engineered food products. A review of the literature and a presentation of models for future research. *Journal for consumer policy* 21 (3): 251-77.
- DeStefano, Frank, in Shimabukuro, Tom T. (2019): The MMR vaccine and autism. *Annual review of virology* 6 (2019): 585-600.
- Dubé, Eve, in dr. (2015): Vaccine hesitancy, vaccine refusal and the anti-vaccine movement: influence, impact and implications. *Expert review of vaccines* 14 (1): 99-117.
- Edwards, Ben, in dr. (2021): COVID-19 vaccine hesitancy and resistance: Correlates in a nationally representative longitudinal survey of the Australian population. *Plos one* 16(3), e0248892.
- Hughes, Brian, in dr. (2021): Development of a Codebook of Online Anti-Vaccination Rhetoric to Manage COVID-19 Vaccine Misinformation. *medRxiv*.
- Jennings, Will, in dr. (2021): Lack of trust and social media echo chambers predict COVID-19 vaccine hesitancy. *medRxiv* 2021.01. 26.21250246.
- Khubchandani, Jagdish, in dr. (2021): COVID-19 vaccination hesitancy in the United States: a rapid national assessment. *Journal of Community Health* 46.2: 270-277.
- Larsson, Paula (2020): COVID-19 anti-vaxxers use the same arguments from 135 years ago. Dostopno prek: <https://theconversation.com/covid-19-anti-vaxxers-use-the-same-arguments-from-135-years-ago-145592> (2.6.2021).
- Lazarus, Jeffrey V., in dr. (2021): A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature medicine* 27(2): 225-228.
- Murphy, Jamie, in dr. (2021): Psychological characteristics associated with COVID-19 vaccine hesitancy and resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature communications* 12(1): 1-15.

- Nastran Ule, Mirjana (2000): Temelji socialne psihologije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Petravič, Luka, in dr. (2021): Factors Affecting Attitudes towards COVID-19 Vaccination: An Online Survey in Slovenia. *Vaccines* 9(3): 247.
- Pullan, Samuel, in Dey, Mrinalini (2021): Vaccine hesitancy and anti-vaccination in the time of COVID-19: A Google Trends analysis. *Vaccine* 39.14: 1877-1881.
- Sallam, Malik (2021): COVID-19 vaccine hesitancy worldwide: A concise systematic review of vaccine acceptance rates. *Vaccines* 9(2): 160.
- Shekhar, Rahul, in dr. (2021): COVID-19 vaccine acceptance among health care workers in the United States. *Vaccines* 9 (2): 119.
- Valicon (2021): Raziskava #Nova normalnost, uporabljeni podatki iz več meritev v letu 2021. Dostopno prek: <https://www.valicon.net/sl/2021/05/namera-cepljenja-stagnira-in-ne-preseze-60-prebivalstvo-je-razdeljeno-po-starosti-oceni-lastne-rizicnosti-ter-odnosu-do-virusa-in-cepljenja-nasploh/> (4.6.2021).

DARKA PODMENIK

Inštitut za razvojne in strateške študije

BLAŽ BAJEC

Inštitut za razvojne in strateške študije

(SLOVENSKE) DRUŽINE V KRIZI COVID-19

Povzetek: Trenutno je Slovenija na pragu četrtega vala pandemske krize, ki jo spremlja politična negotovost, v teku pa je tudi mednarodna gospodarska kriza, ki je po mnenju nekaterih avtorjev ni bilo opaziti zaradi protikoronskih ukrepov. Posebnost krize zaradi covid-19 glede na izkušnje s prejšnjimi je njena dolgotrajnost in globalna razširjenost ter vpetost večine človeštva pa tudi dejstvo, da je presenetila večino držav, čeprav so bile že pred dvema desetletjema seznanjene s preventivnimi navodili in ukrepi, ki bi lahko to krizo umilili, če že ne preprečili. Zdaj, sredi poletja 2021, smo v pričakovanju četrtega vala okužb z mutiranim virusom, precepljena pa je le dobra tretjina Slovenk/-cev. V prispevku obravnavava dva strokovna izziva, ki sta presenetila ob analitičnem pregledu polpreteklih znanstveno-strokovnih in politično usmerjevalnih gradiv: (1) rezultati raziskovanja preteklih epidemij ter posledično sprejeta mednarodna preventivna priporočila in navodila so veliko višjo stopnjo pripravljenosti vseh družbenih struktur in deležnikov na izbruh pandemije covid-19; (2) v pregledanih strokovnih in političnih gradivih je spregledana vloga družine kot primarne družbene enote, na katero se zgrne skoraj največ bremena v času pandemije. Tudi spremljanje javnih objav, tako strokovnih kot publicističnih med pandemijo, je potrdilo, da se družini ne daje posebnega pomena, čeprav se ji nalaga cela vrsta posebnih bremen. Na primeru slovenskih družin poskuša prikazati ter s statističnimi in avtorskimi podatki dokumentirati to spregledanost in preobremenjenost družine v času pandemije.

Ključne besede: globalna pandemija, zdravstvena kriza, pandemija covid-19, družina, multifunkcionalnost, slovenske družine in gospodinjstva

Uvod

Trenutno je Slovenija na pragu četrtega vala pandemske krize, ki jo spremlja politična negotovost, v teku pa je tudi mednarodna gospodarska kriza, ki je po mnenju nekaterih avtorjev ni bilo opaziti zaradi proticovidnih ukrepov (Saltzwedel 2020). Posebnost krize zaradi covid-19 glede na izkušnje s prejšnjimi je njena dolgotrajnost in globalna razširjenost ter vpetost večine človeštva. Na začetku pandemije so prevladovala pričakovanja, da bodo znanja, ki so se nabrala iz preteklih epidemij, učinkoviteje zamejila njen prodor. Že med prvim valom pa so bile dane ocene, da tako nacionalne vlade (z izjemo redkih, npr. Singapur) kot tudi nadnacionalne politične skupnosti, kot je EU, da niso bile pripravljene na hiter in učinkovit odziv. Ukrepi le-teh in koordinacija pomoči članicam so bili zapoznani in ne dovolj učinkoviti (IFIMES 2020) kljub dejstvu, da so bile seznanjene s preventivnimi protipandemskimi priporočili in navodili že od leta 2010.

Številni avtorji za prejšnje epidemije ugotavljajo, da so eskalirale zaradi nesorazmerja med potrebami po zdravstvenih storitvah in zmožnostmi njihove zadostitve. V pandemijah se namreč potrebe povečajo nenadoma in do nepričakovanega obsega, kar ob pomanjkanju

materialnih in kadrovskih »zalog« spremlja še pomanjkanje učinkovitih zdravil in tehnik zdravljenja (Thompson in dr. 2006). Ob koncu prejšnjega stoletja je medicinska stroka že vztrajno in ostro poudarjala nujnost transnacionalno-nacionalno-lokalnih povezav med zdravstvom in drugimi deležniki, vključenimi v reševanje zdravstvenih kriz, pa tudi v izvajanje mednarodnega (preventivnega) pandemskega planiranja (Martin in dr. 2003; Gibson in dr. 2004). Usklajeni javni ukrepi so tudi nujni za mobilizacijo prizadetih prebivalcev. Obolevnost in jakost spremljajočih družbeno-ekonomskih disrupcij sta bili potrjeni kot odvisni od pripravljenosti in usklajenosti vseh teh ukrepov (Bell in dr. 2009). Potrjeno je bilo, da različne vrste mobilizacije prebivalci doživljajo za vsiljene, hitro prilagajanje nanje pa ustvarja kolektivni stres. Prisiljeni so spreminjati življenjske in vedenjske navade, spopadajo se s pomanjkanjem dobrin, storitev, socialnih stikov in ne nazadnje ustreznega zdravljenja. Skoraj vse, s čimer smo se srečali v treh valovih pandemije covid-19, je bilo že znano in dokumentirano na prehodu v to stoletje, čeprav tako globalna pandemija ni bila pričakovana. Nepripravljenost na različnih strukturnih ravneh globalne družbe, od mednarodnih do lokalnih skupnosti, od države do družine, je bila eden ključnih podpornih dejavnikov pandemske krize covid-19. Družina – spregledana in preobremenjena

Po več kot letu in pol pandemije lahko trdimo, da je družina ena od najbolj obremenjenih, hkrati pa najbolj spregledanih družbenih entitet. Omajana je njena notranja odpornost proti spremembam v okolju, vključno s komunikacijami, organiziranostjo in sistemi prepričanj. (Walsh, 2015) Zdravstvena kriza prekine tudi pravila, rutino in rituale, ki so »vzdrževalci« družinskega vsakdana (Harrist in dr. 2019). Ob notranjih destabilizatorjih so na delu še zunanji: omejevalni ukrepi, spremenjena socialna pravila, družinske interakcije z okoljem (Bell in dr. 2009), in navsezadnje v družine se »odlagajo« delovne, varstveno-izobraževalne in zdravstvene naloge javnega sektorja. Družina kot temeljna, primarna družbena entiteta z visoko stopnjo emocionalnega naboja in hkrati hierarhične soodvisnosti pa ni pripravljena na takšno multifunkcionalno obremenitev. Izkušnje s pandemijo covid-19 kažejo, da se družine znajdejo skoraj brez podpore, brez strokovnih znanj, informacij ter nujne zaščitne in zdravstvene opreme, ki je, za primerjavo, v delovnih okoljih zakonsko predpisana. Z delom na domu enega ali več družinskih članov postanejo delovno okolje, z zaprtjem vrtcev in šol pa še varstveno-izobraževalna ustanova. V takšnih razmerah pa tudi zaradi že omenjene emotivne obremenjenosti je mogoče sklepati, da lahko pride v družinah, kljub materialni državni pomoči, do »pregorelosti« posameznih članov pa tudi do sprememb v ustaljenih odnosih.

Avtorji ki se ukvarjajo z distresnim sindromom v družinah pred pandemijo covid-19 in ob njej, navajajo deset razlogov za nujnost osredotočenosti na družine med pandemijo: »lockdown« spodbuja frustracijo in anksioznost; (hkrati) družine prejemajo manj podpore od socialnega okolja in manj medicinske oskrbe; informacijsko so preobremenjene, in to z varljivimi in senzacionalističnimi novicami; gre za t. i. »infodemijo«; zdravstveni delavci ne morejo dajati ustrezne pomoči družinskim članom, ker so (pre)zaposleni z obolelimi (Azoulay, 2021). Kot kažejo do zdaj že 18-mesečne izkušnje, so tisti z družinami in brez nje dodatno obremenjeni z mutacijskimi spremembami, preobrati v poteku epidemije in vzporedno v ritmu življenjskega vsakdana. Kot je že omenjeno, bi bile te družbene disrupcije blažje, če bi odgovorni upoštevali znanja, ki so se nabrala ob in po prejšnjih večjih epidemijah.

(Ne)pripravljenost na pandemijo covid-19

»Načrtovanje ukrepov proti pandemiji mora biti na dnevnem redu vsake javne zdravstvene agencije, šolskega sveta, proizvodnega obrata, investicijskega podjetja, mrliške vežice, državnega zakonodajalca in distributerja hrane.« (Osterholm 2009)

Že v začetku tega tisočletja so po več razsežnih epidemijah na različnih celinah vzniknile pobude, predlogi in celo direktive za globalno zaščito pred ponavljajočimi se in na novo pričakovanimi. Leta 2004 je Mednarodna zdravstvena organizacija (WHO, 2004) aktualizirala Globalni program ukrepov proti gripi iz leta 1999 zaradi novih izkušenj in znanja, pridobljenega v epidemijah gripe (H5N1) in SARS. Program je poudaril nujnost usklajenega svetovnega in nacionalnega boja. Med drugim se je zavzel za načrtno predvidevanje vsake faze okuženosti in na vseh ravneh, od WHO do posameznih zdravstveno-varstvenih institucij. Evropski center za preprečevanje in obvladovanje bolezni (ECDC) je leta 2010 objavil dokumente za evalvacijo pripravljenosti in izdelal oceno vzdržljivosti zdravstvenih delavcev v pandemiji. Na podlagi Mednarodnega zdravstvenega pravilnika je bilo testiranih 200 držav, 190 je izkazalo organizacijski napredek. Leta 2017 je prostovoljni pregled po tem pravilniku opravila tudi Slovenija (WHO 2017). V okviru mednarodnih in drugih organizacij je bilo do leta 2010 organizirano veliko posvetovanj, objavljeno na stotine enot strokovne literature, sprejetih na desetine priporočil in dokumentov, ki so konkretno določali organizacijo pripravljenosti in materialne, organizacijske, človeške in druge vire za spoprijemanje s pandemijo. Žal izkušnje s covidom-19 ne potrjujejo te pripravljenosti.

Pregled vse te literature je, ob njeni natančnosti in uporabnosti, pokazal tudi, da je iz dolge vrste deležnikov, na katere se nanašajo, izvzeta družina kot samostojna družbena enota. Omenja se le obstransko, ko je govor o otrocih, delu na domu, psiholoških posledicah, karanteni, omejitvi gibanja ipd., čeprav so raziskave po epidemiji SARS pokazale, da starši doživljajo veliko strahu glede fizičnega in duševnega zdravlja otrok, zaradi možnosti izgube službe, prekinitve varstva otrok idr. (Fong in Iarocci 2020). Aktualne raziskave, v glavnem psihološke, o pandemiji covid-19 poudarjajo dejavnike, ki spodbujajo pregorelost staršev: nezaposlenost, finančna nestabilnost, nizka stopnja družbene podpore, pomanjkanje prostega časa. Posledica pregorelosti staršev pa je povečano tveganje zlorab in zanemarjanja otrok (Griffith 2020).

Slovenske družine v pandemiji covid-19

Ob koncu leta 2020 je bilo 21.000 Slovencev in Slovenk v stanju aktivne okuženosti (Sledilnik covid-19, 2020), približno 1300 je bilo hospitaliziranih in približno¹ 500–700 obolelih v negovalnih bolnišnicah in domovih. Okoli 10.000 je bilo aktivno in pasivno okuženih in v karanteni (24-com). Veliko se je govorilo o okužbah na delovnih mestih in anketa NIJZ je potrdila, da četrtina okužb izvira z delovnih mest, podatek, da se enak delež Slovencev in Slovenk okuži v družini, pa ni bil javno izpostavljen. Kako je z okuženimi doma, je skoraj edina povedala predstojnica Infekcijskega oddelka UKC Tatjana L. Zupanc na TV1, in sicer, da bi družine morale imeti opremo kot zdravstveno osebje na »rdečih oddelkih«, kar je ocenila za skoraj nemogoče (TV SLO1 2020). V družinah se je takrat izvajalo varstvo in šolanje otrok, delo na domu, zdravljenje obolelih in karantena okuženih. Po prvem valu je bila

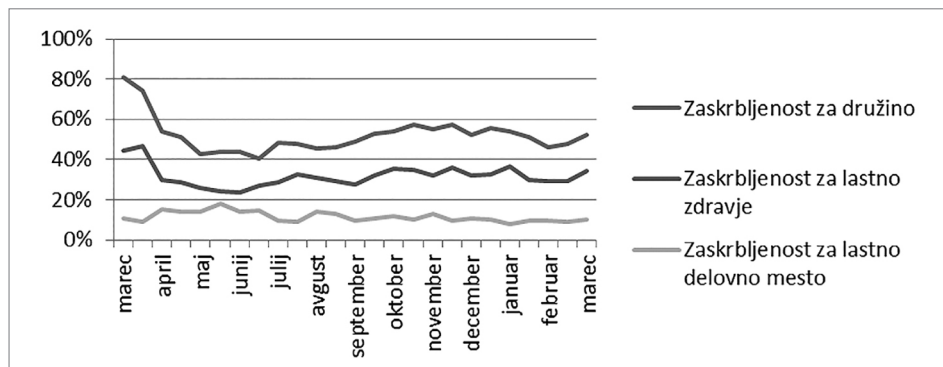
1. Na razpolago so le podatki za negovalne bolnišnice, ne pa tudi za domove starejših občanov.

ukinjena uporaba hotelov kot začasnih karanten. Vrh drugega vala slovenske pandemije je bil v decembru 2020 in januarju 2021, ko je zbolevalo približno 1400 prebivalk/-cev na dan.

V prvem valu, ko je bila obolevnost 50-krat nižja, je »delalo od doma« največ Slovencev in Slovenec – 22 %, v drugem valu (novembra 2020) 16 % in v tretjem (marec in april 2021) 11 % (Valicon 2021). V prvem valu so bile zaprte vse izobraževalne institucije (od 16. 3. 2020 s kratkoročno izjemo v OŠ). V drugem valu, ko so bile okužbe najpogostejše, je potekalo šolanje od doma, delo na domu pa se je zmanjšalo. V tretjem valu so bili zaprti vrtci in trije razredi OŠ za en teden, sicer pa so se ukrepi izvajali bolj sporadično glede na obolevnost po posameznih regijah. Podatki o karantenskih odločbah kažejo, da je bilo na vrhu drugega vala, decembra 2020, izdanih 14.996 odločb, od julija do konca leta pa 79.921 izjav, odločb ali potrdil o napotitvi v karanteno (Ministrstvo za notranje zadeve 2021). Z novim letom so bile odločbe ukinjene, zato tudi ni podatkov o karantenah v tretjem valu.

Zaskrbljenost za družino je bila velika v celotnem obdobju pandemije; največja v prvem valu (več kot 80-odstotna), na vrhu drugega in tretjega pa jo je čutila skoraj polovica vprašanih. (Graf 1, Valicon 2021). Da gre za upravičeno zaskrbljenost, lahko v slovenskem primeru še dodamo, da je družine, ob omenjenih notranjih in zunanjih destabilizatorjih, dodatno obremenila osamitev šolskih otrok in mladostnikov na domu. Za varstvo predšolskih otrok staršev v službah je bilo z ukrepi poskrbljeno, šolski otroci in mladostniki pa so bili pomembno bolj prizadeti, na kar opozarjajo pogoste strokovne in druge objave v javnih medijih.

Graf 1: Zaskrbljenost prebivalstva in percepcija bližine možne okužbe, raziskava Valicon (2021), % anketiranih.

Podatki kažejo, da je bilo od 12. 3. 2020 do 27. 7. 2021 okuženih 258.962 Slovenk/-cev, kar pomeni eno okuženo osebo na vsako drugo slovensko družino. Če upoštevamo prenos okužb v družinah, še boljše v gospodinjstvih², kažejo podatki, da je tretjina slovenskih gospodinjstev enočlanskih, četrtnina pa dvočlanskih. Relativno zelo nizki deleži veččlanskih družin (5 % s 5 člani; 2 % s 6; 1,5 % s 7; 0,5 % z 8 in več) (SURS, 2021) navajajo na sklep, da je bilo največ okuženih in/ali v karantenami v tro- in štiričlanskih družinah (50 % vseh).

2. Če v statistični kategoriji »gospodinjstva« odštejemo enočlanska, je število »gospodinjstev« skoraj enako številu »družin«. Ker so zadnji razpoložljivi podatki za leto 2018, smo naredili pregled deležnikov možnih sprememb v zadnjih treh letih (npr. poroke, migracije), ki ni pokazal pomembnih razlik.

Čeprav prevladujoče eno- in dvočlanske družinske skupnosti nakazujejo manjše »družinsko okuževanje«, pa je njihovo oskrbovanje pri obolevnosti toliko težje. Še posebno ko po izkušnjah s prejšnjimi pandemskimi valovi podporni mehanizmi večinoma niso delovali : zdravstvena oskrba obolelih na domu, redni stiki z lečečo ordinacijo, osebna nega zelo bolnih in starejših, ažurno informiranje družinskih članov, oskrba z nujnimi zaščitnimi pripomočki.

Predlogi namesto sklepa

Da bi pripomogli k omilitvi opisanih razmer v družinah, ki nas lahko ponovno doletijo že v jeseni 2021, navajamo nekaj predlogov namesto sklepa. Z ne velikim naporom vključenih deležnikov bi lahko pripomogli k boljšemu izteku naslednjega pandemskega vala. Predlagamo: da zdravstveni domovi z lečečimi zdravniki in posebno korona asistenco/ambulanto vodijo evidenco okužb in/ali obolevnosti v posameznih družinah, za katere so kompetentni v lokalnih okoljih; da po nalogu lečečega zdravnika pošljejo v vsako od teh družin strokovno osebo (patronažno sestro/brata, socialno delavko/-ca ali nekoga iz »covit ambulante«), da poda pisno oceno stanja okuženega/obolelega in njegovega podpornega družinskega okolja, na podlagi katere se za konkretno družino izvede informativno-izobraževalna ura (ali dve): posebej za okuženega/obolelega in posebej za podporne družinske člane; glede na oceno stopnje obolevnosti se tudi družina oskrbi z nujno zaščitno opremo. Če so lečeči zdravniki iz konkretnega zdravstvenega doma preobremenjeni, se zadolži druga strokovna oseba za redne stike, pomoč in spremljanje poteka karantene in/ali zdravljenja v posamezni družini.

Literatura

- Azoulay, Élie in dr. (2021): Ten reasons for focusing on the care we provide for family members of critically ill patients with COVID-19. *Intensive Care Med* 47, 230–233. Dostopno na: <https://doi.org/10.1007/s00134-020-06319-5> (11. 6. 2021).
- Bell M. David in dr. (2009): Pandemic Influenza as 21st Century Urban Public Health Crisis Dec; 15(12), 1963–1969. Dostopno na: DOI: 10.3201/eid1512.091232 (11. 6. 2021).
- ECDC (2010): Template for rapid national evaluations of the 2009-2010 pandemic response. Dostopno na: https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/media/en/healthtopics/seasonal_influenza/Documents/Tool/1002_TER_template_pandemic_evaluations_ECDC.pdf (11. 6. 2021).
- Fong, Vanessa. C. in Iarocci, Grace (2020): Child and Family Outcomes Following Pandemics: A Systematic Review and Recommendations on COVID-19 Policies, *Journal of Pediatric Psychology*, Nov-Dec; 45(10), 1124–1143. DOI: 10.1093/jpepsy/jsaa092 (11. 6. 2021).
- Griffith A. K. (2020): Parental burnout and child maltreatment during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*. Predhodna spletna objava. Dostopno na: DOI: <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00172> (11. 6. 2021).
- Gibson, Jennifer L. in dr. (2004): Setting priorities in health care organisations: criteria, processes, and parameters of success. *BMC Health Services Research*.
- Harrist, Amanda. W. in dr. (2019): Family resilience: The power of rituals and routines in family adaptive systems. V: Fiese, Celano, Deater-Deckard, Jouriles, Whisman (ur.). *APA handbooks in psychology*, (223–239).
- IFIMES (2020): International Institute for Middle East and Balkan Studies, 2020, Ljubljana/Rome, 23 March.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2021): Letno poročilo o delu policije za 2020. Dostopno na: <https://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2020.pdf> (2. 6. 2021).

- Osterholm T. Michael (2009): *Preparing for the Next Pandemic*, v: *Global Health*, John J. Kirton (ed.), Routledge, London.
- Prime, Heather in dr. (2020): Risk and Resilience in Family Well-Being During the COVID-19 Pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631–643. Dostopno na: <https://content.apa.org/fulltext/2020-34995-001.html> (11. 6. 2021).
- Martin, Douglas K. in dr. (2003): Priority setting and hospital strategic planning: a qualitative case study. *Journal of Health Services Research and Policy*. Issue 8, 59–68.
- Saltzwedel, Johannes (2020): Ko se država umakne, tveganje narašča. Mladina, Ljubljana, posebna izdaja Svetovne krize od srednjega veka do jutri, 30. 12. 2020, str. 6–11.
- Thompson, Alisson K., in dr. (2006): Pandemic influenza preparedness: an ethical framework to guide decision-making. *BMC Medical Ethics* volume 7, Article number: 12. Dostopno na: <https://doi.org/10.1186/1472-6939-7-12> (11. 6. 2021).
- TV SLO 1 (2020): Premagajmo covid-19, vprašanje »Kako lahko preprečimo širjenje okužbe v družini z okuženim članom«. Dostopno na: <https://www.rtvsl.si/zdravje/novi-koronavirus/najpogostejsa-vprasanja-v-povezavi-z-novim-koronavirusom/538673> (18. 12. 2020).
- Walsh, Froma (2015): *Strengthening Family Resilience*; The Guilford Press, New York, London.
- WHO (2005): *Global Influenza Preparedness Plan*. Dostopno na: https://www.who.int/csr/resources/publications/influenza/WHO_CDS_CSR_GIP_2005_5.pdf (9. 6. 2021).
- WHO (2017): *Joint External Evaluation of IHR Core Capacities of the Republic of Slovenia*. Dostopno na: <https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/who-whe-cpi-rep-2017.32-eng.pdf> (11. 6. 2021).

Viri

- Covid-19 Sledilnik (2020): Tabela. Dostopno na: <https://covid-19.sledilnik.org/sl/tables>; (10. 12. 2020).
- Hočevar Grom, Ada in dr. (2021): Raziskava o vplivu pandemije na življenje (SI-PANDA) 2020/2021. Dostopno na: <https://www.nijz.si/sl/raziskava-o-vplivu-pandemije-na-zivljenje-si-panda-20202021> (9. 6. 2021).
- SURS (2021): SISTAT <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/H136S.px> in <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/H134S.px> (23. 7. 2021)
- Valicon (2021): Raziskava #Novanormalnost, marec 2020– marec 2021, (vzorec posamezne meritve je okoli n = 530), Valicon. Dostopno na: <https://www.valicon.net/sl/novanormalnost/> (11. 6. 2021)
- Worldometer (2021): Covid-19 Coronavirus pandemic, Dostopno na: <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (2. 6. 2021).

MOJCA NOVAK

POZABLJENA SOCIALNA STRATIFIKACIJA

Povzetek: *Usmerjanje pozornosti na posamezne družbene pojave, pa četudi v medsebojni primerjavi, daje vtis o zanemarjanju njihove umestitve v sistem socialne stratifikacije tako na pojmovni kot na pojavnih ravni. Ta analitski izmik ima pri nas dolge korenine, ki jih časovno lahko umestimo v obdobje pred nekaj desetletji, ko je bilo pomembneje analizirati posamezne pojave kot pa njihovo vpetost v socialno stratifikacijo. Zdi se, da se to ni zgodilo le pri analiziranju obrobni družbenih skupin, temveč tudi pri umovanju sedanje pandemije. Usmeritev spoznavnega interesa v sistem socialne stratifikacije je toliko bolj pomembna, ker pandemični okviri dajejo videz, da smo vsi v istem čolnu, kar pa bi lahko s predlaganim konceptualnim okvirom analize zanikali.*

Ključne besede: *blaginja, blagostanje, preraždelitev, socialna stratifikacija, socialna politika.*

Uvod

Sedanja pandemija, ki je vsaj na ravni zdravja človeštvo ni izkusilo vse od spregledane španske, dejansko pa ameriške, gripe, jasno kaže na globalno povezanost. Če ta ni bila povsem jasna takrat, ko se je na drugih kontinentih ubijalo z zahodnimi orožji, ko so se s poceni letalskimi prevozi selili turisti med kontinenti, ko so se poceni in ekološko oporečne tehnologije selile z Zahoda na Jug in Vzhod, so se v sedanji situaciji jasno začrtale namerno spregledane povezave. Zahodnjaki so nekritično prezrli, da so s procesi kolonizacije že pred stoletji povezali vse kontinente, in da se s povezovanjem proizvodnih in trgovalnih procesov povezujejo tudi njihovi učinki na socialne procese.

Četudi so se razvili med seboj sicer povezani in součinkujoči procesi socialne zaščite v modelih države blaginje najprej v zahodnih, kasneje pa tudi v drugih nacionalnih okvirih, je socialna politika bila in še vedno je – kljub delovanju nadnacionalnih tvorb, kot je na primer Evropska skupnost – področje nacionalne domene. Temu navkljub je britanski starosta raziskovanja revščine Peter Townsend za razliko od drugih analitikov svoje dolgoletno raziskovanje revščine v Združenem kraljestvu, kjer je analiziral statistično in anketno zbrane podatke, sklenil z ugotovitvami, da sta družbena neenakost in revščina vpeta v globalni okvir, saj je stanje posameznika odvisno tudi od neenakega položaja držav v mednarodni menjavi, kjer imajo poleg gospodarskih, političnih in socialnih razmer pomemben vpliv tudi vojne in naravne katastrofe. Trideset let pred njim pa je bil nemški kancler Konrad Adenauer prepričan, da je najboljša socialna politika dobra gospodarska politika, zato smemo sklepati, da imajo vsi ukrepi, ki zaobidejo to načelo, povsem isti učinek, kot če bi požar gasili z otroškimi kanglicami.

Pandemične zgodbe posameznih križevih poti postavljajo vprašanje, ali so to nove oblike izključevanja ali pa se morda lahko najdejo vzporednice z že znanimi pojavi, s katerimi se socialna politika in raziskovalci ukvarjajo že desetletja. Obelodanjeni primeri zadnjega leta nakazujejo, da se ranjene skupine ne razlikujejo od znanih; to so praviloma ženske kot samohranilke. Pa tudi področja, kjer je največ ranjenih, niso nova; to so področja, kjer prevladujejo med zaposlenimi ženske, zato se velja spomniti znanih ugotovitev s področja raziskovanja revščine in koncepta zagotavljanja blaginje prebivalstva.

Jedro problematike

Kaj nam povedo znane informacije na primer o značilnostih revščine v Sloveniji? Kljub nasprotnim trditvam v zadnjih letih, v katerih se izraža močan vpliv zahodnih socialno-političnih usmeritev, še vedno ostajam pri svojih naslednjih empiričnih ugotovitvah, in sicer:

- da je neugodna situacija, ki se veže na grožnjo siromaštva, odvisna od stopnje dosežene izobrazbe, ne pa od spola in starosti, kot se običajno še vedno trdi;
- da se med življenjskimi skupnostmi kažeta razširjena družina in enoroditeljska družina kot življenjski skupnosti, ki sta najbolj ogroženi s siromašenjem;
- da imajo siromašni tudi siromašno neposredno podporno socialno omrežje.

Dalje, pri raziskovanju socialne izključenosti se je pokazalo, da je ta koncept najlažje preverjati na ravni vključenosti posameznika v institucionalne strukture, ko pa se te problematike lotimo na ravni analize anketno zbranih podatkov, se kot sama po sebi ponudi usmeritev na koncept relativne deprivacije, ki ga je v šestdesetih letih pri raziskovanju revščine razvil Peter Townsend in pri tem izhajal iz koncepta socialne deprivacije Roberta Mertona.

Kot je že bilo omenjeno, pandemija ni izvrgla novih ogroženih družbenih skupin, zato velja poudariti, da so strategije in ukrepi, ki stavijo samo ali predvsem na podporne potenciale in solidarnost neposrednega socialnega omrežja siromašnih oziroma najbolj ranljivih, vprašljive, zato država ne more računati nanje kot na nadomestilo svojega bežanja s področja zagotavljanja socialne varnosti. Dostop do življenjsko pomembnih virov (blagostanje) je odvisen od blaginje celotne družbe, zato življenjski standard posameznika ni odvisen le od njegovih razpoložljivih virov, temveč tudi od njegove povezanosti s skupnostjo in celotno družbo, ki pa ni pomembna le zaradi zagotavljanja ustreznih življenjskih pogojev sedanjih generacij, temveč tudi prihodnjih, kar naj bi zagotavljal trajnostni razvoj.

Merjenje učinkov ukrepov socialne politike in s tem socialnega razvoja se je prek v ta namen razvitih kazalcev socialnega razvoja pridružil kazalcem gospodarskega razvoja. Razmah raziskovanja socialne stratifikacije in mobilnosti v drugi polovici prejšnjega stoletja pa je postavil nove standarde merjenja tudi na področju raziskovanja življenjske ravni ter blagostanja in blaginje ter ju obogatil z anketno zbranimi podatki, ko je anketirani posameznik poročal o svojih življenjskih pogojih in zadovoljstvu z njimi.

Pri merjenju učinkov ukrepov socialne politike so zanimivo usodo začeli doživljati tudi znani družboslovni, predvsem sociološki koncepti, ko jih je prevzel krog uradnikov in politikov Evropske skupnosti in Sveta Evrope, kjer so posebno v devetdesetih letih prejšnjega stoletja postali priljubljeni koncepti in merjenje revščine in socialne izključenosti, saj sta obe omenjeni inštituciji zagotavljali znatno finančno podporo raziskovanju na evropski ravni. Čeprav so bili izvorni nabori merskih orodij v tovrstnih raziskavah omejeni v primerjavi z razpoložljivimi zgledi, so postali standardno orodje za merjenje učinkov nacionalnih socialnih politik in njihovega zbira na evropski ravni. Kljub izhodiščnim naporom in entuziazmu pa so bile mednarodne primerjave stalno omejene z razvitostjo tovrstnih orodij in razpoložljivostjo podatkov na nacionalni ravni. Tako je (bilo) tovrstno raziskovanje vedno v naslednji dilemi: ali ožiti nabor zelenih informacij (podatkov) ali ožiti nabor zajetih držav, zaradi česar se nekatere raziskovalne skupine odločajo za bolj kompleksna orodja in manj zajemnih podatkovnih virov (držav), druge pa za več vstopnih podatkovnih virov (držav) in reduciran nabor kazalcev, kjer pa nazadnje prevladajo denarni kazalci.

Proizvodnja uporabnih in presežnih vrednosti je glavni agens družbenih odnosov in torišče vplivov na sprejemanje socialnih politik v Sloveniji in širše, vendar pa sta proizvodnja različnih materialnih in nematerialnih dobrin in socialna politika kot nabor ukrepov za redistribucijo blaginje kot siamska dvojčka, ki ju povezuje tudi sedaj že več kot stoletna zgodovina. Ta navezava pa ni plod zgodovinskega altruizma, temveč lucidne anticipacije nemške in avstro-ogrske politike – in tudi drugih – v drugi polovici devetnajstega stoletja. Takratni evropski politični režimi so bili prepričani, da sta blaginja in blagostanje delavskega razreda, ki je ob koncu 19. stoletja postajal s hitrim razvojem industrializacije vse številčnejši in politično močnejši, najboljši politični čuvaj in spodbujevalec množitve bogastva kapitalistov. Vsi tisti, ki neprenehoma opozarjajo na nedopustno visoke davke in prispevke za socialna zavarovanja, ki jih plačuje gospodarstvo, dejansko sploh ne razumejo tega kontrapunkta družbenih odnosov. Ne razumejo, da so posebno prispevki za socialna zavarovanja zaposlenih dejansko instrument varovanja njihovih vladajočih pozicij. Socialni prispevki so tisti del mezd, ki se ne izplača neposredno zaposlenim, temveč se preusmeri v sklade za dolgoročno zavarovanje za socialna tveganja. Zagotovitev ustreznega življenjskega standarda za vse tiste, ki dajejo v najem svoje delo, je najkrajša in najcenejša pot do gospodarske uspešnosti podjetij in celotnega gospodarstva. Čeprav ti programi vključujejo elemente solidarnosti, gre dejansko za poslovni dogovor, po katerem bodo zaposleni izpolnjevali svoje delovne obveze v zameno za zagotavljanje njihove materialne (prek plače) in socialne varnosti (prek prispevkov), za kar poleg zaposlovalcev tudi sami prispevajo potrebna finančna sredstva. Od izpolnjevanja delovnih obvez in prodaje njihovih rezultatov na različnih nacionalnih in mednarodnih trgih pa je usodno odvisno stanje na bančnih računih lastnikov kapitala in vseh zaposlovalcev. Skratka, gre za zgodovinsko *‘dam – daj’* pogodbo, kjer je skrb za njeno dosledno izpolnjevanje vzvod za prerazdelitev družbenega bogastva, s tem pa za zmanjševanje družbene neenakosti in revščine, ki ju povzročajo vsi tisti, ki sledijo svojim individualnim plenilskim interesom ne glede na škodo, ki jo zaradi tega utrpijo družbene skupnosti in njeni člani.

Kratkoročna in dolgoročna skrb lastnikov in sploh vseh zaposlovalcev bi morala biti razkošna in prijazna socialna država, saj le sprejemljiv življenjski standard zaposlenih zagotavlja njihovo polno angažiranje pri realizaciji poslovnih programov. Lastniki kapitala bi tako morali biti glavni skrbniki in čuvaji ustrezne porabe finančnih sredstev iz skladov socialnih zavarovanj, saj so tudi oni poleg zaposlenih glavni polnilci teh skladov, zato je nenamenska poraba tako zbranih sredstev dejansko *razlastitev zasebne lastnine*.

Nasprotnim prepričanjem navkljub ovira gospodarske uspešnosti na severni polobli ni visoka cena delovne sile (zaradi radodarnih socialnih programov), temveč nizka cena delovne sile na južni polobli, kjer je socialna varnost zaposlenih praviloma prepuščena solidarnosti neformalnih socialnih omrežij. Socialna nezaščitenost delovne sile v ne-zahodnem svetu ni več speča socialna in politična bomba, saj je že začela tiktakati, kar spominja na evropsko situacijo koncem devetnajstega stoletja.

Sklep

Povezanost socialnih pojavov skozi čas in prostor sama izsiljuje od raziskovalcev tudi temu ustrezno analitsko povezovanje. Ne gre le za vprašanje na primer, ali imajo vsi otroci pravico do podobnih standardov izobraževanja in zdravstvene oskrbe, zaradi česar so odrasli razvili enotna merska orodja za merjenje dostopnosti virov, temveč gre za uporabo teh orodij pri primerjalnem raziskovanju zadovoljenosti teh potreb pri različnih družbenih skupinah.

Torej, gre za umeščanje raziskovanja v sistem socialne stratifikacije, kjer se ranljive družbene skupine opazujejo v primerjavi z vsemi drugimi družbenimi skupinami na nacionalni in nad-nacionalni ravni, ne pa zamejeno v posamezne socialne in s tem tudi analitske otočke.

Viri

Novak, Mojca (1999): Revno obrobje. Neobjavljeno.

(2004): Družbeni kazalci kot mera socialnega vidika družbenega razvoja; Od merjenja temeljnih človekovih potreb do merjenja družbene kakovosti. Neobjavljeno.

(2018): Globalizacija družbene neenakosti. Neobjavljeno.

SANJA VRBOVŠEK

Nacionalni inštitut za javno zdravje

MAJDA PAHOR

Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta

ALI BODO PRIZADEVANJA ZA KREPITEV ZDRAVJA IN ZDRAVSTVENO PISMENOST PREŽIVELA COVID ČAS?

Povzetek: V sistemu zdravstvenega varstva potekajo tako dejavnosti kurativne oskrbe kot promocije zdravja in preventive, a prevladujoča je prva, tako na ravni paradigmatike utemeljenosti kot praktične izvedbe. V Sloveniji se v zadnjih letih uveljavljajo preventivne dejavnosti, ki so se zaradi covid krize prekinile, ob kurativni orientiranosti zdravstva pa se pojavlja nevarnost, da bi se ta »nova normalnost«, ki so jo determinirale covid spremembe, ohranila in bi se novejše, javnozdravstveno orientirane dejavnosti, usmerjene v prebivalce in njihovo opolnomočenje ter zmanjševanje neenakosti v zdravju, omejile. Prispevek predstavlja metodološki načrt raziskave o aktivnostih za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo, njene omejitve in dileme ter nekatere pričakovane rezultate; umešča jih v kontekst družbenih vidikov zdravstvene pismenosti, zlasti z vidika možnih učinkov na nadaljnji razvoj emancipirajočih procesov v zdravstvu.

Ključne besede: zdravstvena pismenost, opolnomočenje, družbeni vidiki, epidemija covid-19, preventiva

Uvod

Dejavnosti, ki potekajo v sistemu zdravstvenega varstva, lahko v grobem razdelimo¹ na dejavnosti kurativne oskrbe (različni diagnostično-terapevtski postopki in storitve zdravljenja bolezni/poškodb, bodisi v okviru zunajbolnišnične bodisi bolnišnične obravnave) ter dejavnosti promocije zdravja in preventive. Pri prvi gre za reaktivno, pri drugi za proaktivno obravnavo. Dejavnosti promocije zdravja so usmerjene v zagotavljanje pogojev, da do nastanka bolezni/poškodb v populaciji sploh ne bi prišlo. Sodoben koncept promocije zdravja, ki sovпада z razvojem »novega« javnega zdravja, je v Ottawski listini za promocijo zdravja (World Health Organization 1986) utemeljen kot proces, ki ljudem omogoča povečati nadzor nad svojim zdravjem in ga okrepiti, pri čemer gre za pomembno paradigmatiko spremembo skrbi za zdravje, ki zahteva multisektorski pristop.

Najnovejša Šanghajska deklaracija o promociji zdravja (World Health Organization 2016) kot ključno determinanto zdravja vidi koncept zdravstvene pismenosti, ki ga v različnih državah poimenujejo različno², pri nas pa se je uveljavil izraz *zdravstvena pismenost*. Pomeni znanje, motivacijo in kompetence posameznikov za dostopanje do zdravstvenih informacij, njihovo razumevanje, presojo in uporabo za vsakodnevne odločitve, povezane s krepitvijo zdravja, preprečevanjem bolezni in zdravstveno oskrbo (Sørensen in dr. 2012). Ključna dimenzija zdravstvene pismenosti je opolnomočenje (Kickbusch in Maag 2008: 206–207).

Posledice epidemije covid-19 na izvajanje preventive v Sloveniji

Covid kriza je prinesla prekinitev običajnih delovnih procesov in zahtevo po premiku večine virov, tako človeških kot materialnih, v obvladovanje in preprečevanje nove bolezni. Dosedanji dosežki zdravstvenega varstva na področju preventive in promocije zdravja ter krepitve zdravstvene pismenosti v Sloveniji so pomembno vplivali na izboljšano zdravje ljudi (prim. Ministrstvo za zdravje 2017). Ob pojavu epidemije covid-19 pa sta se izvajanje ter razvoj preventive in promocije zdravja zaustavila. Potrebno je bilo takojšnje ukrepanje za zaježitev in obvladovanje epidemije. Preventivne dejavnosti in dejavnosti promocije zdravja so se najprej z odredbo³ in nato z odlokom⁴ prekinile in zaposlene s teh področij so premaknili na covid delovišča⁵. Po več kot enem letu popolna oziroma občasno delna prekinitev izvajanja dejavnosti preventive in promocije zdravja še vedno traja, preventivni kader dela na covid nalogah, kar posledično pomeni zmanjšanje dostopnosti do preventivnih obravnjav, čeprav so potrebe po njih evidentne (prim. Brenc in dr. 2021; Nacionalni inštitut za javno zdravje 2021). Ob kurativni orientiranosti zdravstva se tako pojavlja nevarnost, da bi se ta »nova normalnost«, ki so jo determinirale covid spremembe v preteklem letu, ohranila in bi se novejša, javnozdravstveno orientirane dejavnosti, usmerjene v prebivalce in njihovo opolnomočenje ter zmanjševanje neenakosti v zdravju, omejile. Kljub soočanju z infodemijo (Zarocostas 2020), zanikanjem epidemije, odporom do cepljenja proti covid-19 ipd., ko so se pojavljale potrebe po preventivnih intervencijah na lokalni ravni, preventivni kader ves ta čas ni bil prepoznan kot tisti, ki bi lahko s svojimi kompetencami prispeval k opolnomočenju in dvigu zdravstvene pismenosti prebivalcev v času epidemije.

Dejavnosti za dvig zdravstvene pismenosti Slovencev bo podrobneje osvetlila kvalitativna raziskava *Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji*, ki bo prikazala sedanje stanje in potrebne nadaljnje dejavnosti, hkrati pa s svojimi omejitvami nakazuje potrebo po dodatnih raziskovalnih vpogledih v kompleksne procese produkcije zdravja.

Namen prispevka

V prispevku so predstavljeni raziskovalni načrt kvalitativne eksploratorne raziskave *Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji*, ki je del projekta *Dvig zdravstvene pismenosti v Sloveniji (ZaPiS)*⁶, njegove omejitve in dileme ter nekateri pričakovani rezultati. Predmet raziskave je umeščen v kontekst družbenih vidikov zdravstvene pismenosti.

-
3. Odredba o začasnih ukrepih za obvladovanje širjenja nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19). Uradni list Republike Slovenije, št. 18/20 in 22/20.
  4. Odlok o začasnih ukrepih na področju zdravstvene dejavnosti zaradi zaježitve in obvladovanja epidemije COVID-19. Uradni list Republike Slovenije, št. 40/20, 49/20 in 65/20.
  5. Tam izvajajo cepljenje proti covid-19, testiranja ali pa delajo v t. i. covid ambulantah, kjer so obravnavani pacienti s potrjeno okužbo.
  6. Več o projektu: <https://www.nijz.si/sl/projekt-zapis-dvig-zdravstvene-pismenosti-v-sloveniji>

Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji

V slovenskem prostoru zaznavamo pomanjkanje sistematičnega pristopa k raziskovanju koncepta zdravstvene pismenosti⁷ kot tudi njegovo odsotnost v političnem diskurzu. To vrzel skuša v določeni meri izpolniti projekt *Dvig zdravstvene pismenosti v Sloveniji*⁸. V letošnjem letu poteka eksploratorna kvalitativna raziskava *Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo*⁹ v Sloveniji, katere namen je identificirati akterje, dimenzije in značilnosti aktivnosti, ki prispevajo k dvigu zdravstvene pismenosti kroničnih bolnikov, ter jih analizirati z vidika vsebin in dostopnosti. Raziskava nam bo na eni strani dala vpogled v obstoječe aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti kroničnih bolnikov, po drugi strani pa podrobnejši vpogled v potrebe kroničnih bolnikov. Cilj je (1) ugotoviti, kako uporabniki doživljajo pot od diagnoze do občutka samoučinkovitosti glede svojega bolezenskega stanja, kateri so dejavniki opore ter kaj jim je povzročalo težave ter (2) katere aktivnosti izvajajo »ponudniki« aktivnosti zlasti na makro- in mezodružbeni ravni; posebno vlogo pri tem imajo nevladne organizacije (NVO). Raziskovalni vprašanji sta: *Katere so aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji?* in *Ali so enako dostopne vsem prebivalcem Slovenije?*

K dvigu zdravstvene pismenosti populacije sicer prispevajo različni sistemi – izobraževalni, zdravstveni, kultura in družba, delovno okolje, politika in trg (Kickbusch in Maag 2008: 209–210). V raziskavi *Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji* smo se omejili le na nekatere akterje, vključene v koprodukcijo zdravja, in sicer zdravstveni sistem in NVO ter osebe z v raziskavo vključenimi kroničnimi boleznimi.

-
7. V letu 2013 je Inštitut Viva (revija Viva) izvedel raziskavo o zdravstveni pismenosti, ki pa ni bila izvedena na verjetnostnem vzorcu odrasle populacije v Sloveniji (Kojić 2013). Leta 2021 pa je bila izvedena raziskava o zdravstveni pismenosti na verjetnostnem vzorcu, z namenom validacije vprašalnika (Pivk 2021).
  8. Projekt poteka v okviru Operativnega programa za izvajanje evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020, izvaja pa ga NIJZ v sodelovanju z Ministrstvom za zdravje.
  9. Raziskava je orientirana na aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti za 10 izbranih kroničnih bolezni/stanj: koronarno bolezen srca, možgansko kap, srčno popuščanje, kronično obstruktivno pljučno bolezen, sladkorno bolezen tipa 2, bolečino v križu, depresijo, rak dojke, rak prostate in parodontalno bolezen.

Tabela 1. Načrt kvalitativne raziskave *Analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti oseb s kronično boleznijo v Sloveniji*.

Akterji, vključeni v koprodukcijo zdravja	»Uporabniki« aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti	Mikrodružbena raven	Zbiranje podatkov: polstrukturirani intervjuji. Vzorec: namenski. Udeleženci raziskave: bolniki s kroničnimi boleznimi; intervjuji bodo izvedeni s po 4 kroničnimi bolniki za vsako izmed 10 izbranih kroničnih bolezni/stanj, skupno s 40 bolniki. Predvidoma bodo vključeni tako bolniki, ki so vključeni v združenja bolnikov, kot tisti, ki niso. Analiza podatkov: kvalitativna analiza vsebine (Graneheim in Lundman 2004).
		Mezodružbena raven	
	Nevladne organizacije (NVO)		Zbiranje podatkov: pregled spletnih strani NVO s področja zdravja. Vzorec: popis vseh NVO s področja zdravja. Predmet raziskave: spletne strani NVO s področja zdravja. Analiza podatkov: kvalitativna analiza vsebin dostopnih informacij o aktivnostih za dvig zdravstvene pismenosti kroničnih bolnikov na svetovnem spletu.
»Pomudniki« aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti	Mezodružbena raven	I. Primarna raven zdravstvenega varstva (zdravstveni domovi) <ol style="list-style-type: none"> Analiza aktivnosti preventive v ambulantah družinske medicine ter aktivnosti preventive in promocije zdravja v CKZ/ZVC z vidika zdravstvene pismenosti. Pregled spletnih strani vseh zdravstvenih domov v Sloveniji. Pregled vseh Letnih poročil zdravstvenih domov za leto 2019 na podlagi vnaprej izdelanih iskalnih kriterijev (izbrano je leto 2019, saj je leto 2020 zaznamovala epidemija covid-19, namen raziskave pa je analiza aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti, neodvisno od epidemije). Polstrukturirani telefonski intervjuji s pomočnicami direktorjev zdravstvenih domov za področje zdravstvene nege (glavnimi medicinskimi sestrami zdravstvenih domov). Zbiranje podatkov: pregled spletnih strani vseh zdravstvenih domov, pregled dokumentov in polstrukturirani intervjuji. Vzorec: v analizo bomo vključili vse zdravstvene domove v Sloveniji, zato ne bo šlo za vzorec, ampak populacijo. Predmet in udeleženci raziskave: spletne strani zdravstvenih domov; dokumenti z opredeljenimi aktivnostmi preventive v ambulantah družinske medicine ter aktivnostmi preventive in promocije zdravja v CKZ/ZVC; letna poročila zdravstvenih domov za leto 2019; vse glavne medicinske sestre zdravstvenih domov. Analiza podatkov: kvalitativna analiza vsebine.	
	Makrodružbena raven	II. Sekundarna in terciarna raven zdravstvenega varstva (bolnišnice, inštituti) <ol style="list-style-type: none"> Pregled spletnih strani bolnišnic, klinik in inštitutov. Polstrukturirani ekspertni intervjuji z informatorji. Zbiranje podatkov: pregled spletnih strani bolnišnic, klinik in inštitutov, polstrukturirani intervjuji. Vzorec: analiza spletnih strani bo vključevala vse bolnišnice v Sloveniji; vzorec za polstrukturirane intervjuje bo namenski. Predmet in udeleženci raziskave: spletne strani bolnišnic, klinik in inštitutov; ključni informatorji, eksperti na področju obravnave bolnikov z 10 izbranimi kroničnimi boleznimi/stanji; v raziskavo bodo vključeni zdravniki, diplomirane medicinske sestre in ostali zdravstveni delavci in sodelavci, ki sodelujejo pri obravnavi kroničnih bolnikov. Analiza podatkov: kvalitativna analiza vsebine.	

Vloge akterjev zdravstvene pismenosti so v procesih produkcije zdravja prepletene, tako da konceptualno ni ustrezna delitev na »uporabnike« in »ponudnike« aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti, ampak so vsi vključeni v »koprodukcijo zdravja«. Izključno v analitične namene pa pojav opazujemo z vidika treh glavnih akterjev: na eni strani so pretežno »uporabniki« kot posamezniki (z aktualnimi ali potencialnimi zdravstvenimi problemi) ter

kot skupine/skupnosti (npr. združenja pacientov, lokalne skupnosti). Na drugi strani pa so pretežno »ponudniki« kot skupine oz. organizacije (npr. poklicne organizacije, zdravstvene institucije na vseh ravneh) in družbeni sistemi, ki lahko krepijo zdravstveno pismenost (vladni resorji). Poseben vidik so NVO, ki so v koprodukciji zdravja na obeh pozicijah – kot »uporabniki« in »ponudniki« aktivnosti za dvig zdravstvene pismenosti. Načrt raziskave je prikazan v Tabeli 1.

Analiza podatkov bo predstavljala osnovo za pripravo integriranih poti za kronične bolnike skozi »pokrajino boleznin in zdravja« do njihove samoučinkovitosti in kakovosti življenja. Pričakujemo, da bo raziskava pokazala obstoj različnih dejavnosti za opolnomočenje kroničnih bolnikov, ki so med seboj nepovezane, dostop do njih pa je otežkočen (zaradi ovir izven zdravstvenega sistema kot tudi v njem, npr. težka geografska dostopnost, neenakomerna distribucija teh obravnav po državi, nepoznavanje poti v zdravstvenem sistemu). S formiranjem integriranih poti kroničnih bolnikov, ki bodo vključevale tako obravnave v zdravstvenem sistemu kot izven njega, bomo vključili tudi vidik organizacijske zdravstvene pismenosti, kjer gre za pripravo strategij v zdravstvenih institucijah, ki pacientom olajšajo razumevanje zdravstvenih informacij, njihovo navigacijo po zdravstvenem sistemu, vključevanje v proces zdravstvene oskrbe in skrb za lastno zdravje. Zdravstvena pismenost se dogaja v družbenem kontekstu, pomembno pa je povezana tudi s socialnimi determinantami zdravja, zato pri interpretaciji rezultatov obstaja nevarnost posploševanja ugotovitev. Integrirane poti kroničnih bolnikov tako ne morejo biti univerzalne, temveč zastavljene upoštevajoč posameznikove determinante zdravja.

Razprava in sklep

Storitve zdravljenja in rehabilitacije bomo vedno potrebovali, saj bodo boleznin in poškodbe vedno del vsakdanjega življenja. Ljudje pa potrebujemo tudi dejavnosti preventive in promocije zdravja, ki so v času epidemije covid-19 evidentno postavljene na stranski tir. Za ohranjanje in krepitev (funkcionalnega) zdravja je potrebno odpiranje in transformiranje zdravstvenega sistema v smeri sodelovalnega naslavljanja vseh determinant zdravja in ustvarjanje družbenega okolja, ki bo zdravje omogočalo in podpiralo.

Razumljivo je, da je bilo v začetni, akutni fazi soočanja z epidemijo covid-19 potrebno vse vire, predvsem kadrovske, usmeriti v obvladovanje te nove bolezni. Vse bolj pa postaja evidentno, da bo covid-19 v populaciji konstantno prisoten, zato bomo morali temu prilagoditi vsakdanje življenje. Tudi v razmerah epidemije covid-19 je potrebno najti varne pristope, ki ohranjajo in omogočajo preventivo. V tej luči ostaja neracionalno enoinpolletno pozicioniranje preventivnega kadra na nalogah obvladovanja epidemije covid-19, kar kaže na absolutno dominacijo kurative nad preventivo in posledično biomedicinskega pojmovanja zdravja nad biopsihosocialnim. Z devalvacijo preventive je bila izgubljena tudi priložnost za obvladovanje epidemije z aktivnostmi, usmerjenimi v opolnomočenje prebivalstva, ki bi izhajale iz njegovih potreb na lokalni ravni.

Za razliko od kurative, ki poteka praviloma znotraj zdravstvenih ustanov ali pod njihovo kontrolo, dejavnosti preventive in promocije zdravja ter s tem tudi dejavnosti za dvig zdravstvene pismenosti nastajajo in delujejo na presečišču sistema in »sveta življenja« (Habermas 1997) in vključujejo »dva svetova«, ki sta se skozi obdobje moderne ločeno razvijala in se odtujila. Ali bodo torej prizadevanja za krepitev zdravja in zdravstveno pismenost preživela »covid čas«? Nekateri indici, izpostavljeni v prispevku, kažejo, da ne, saj je razmerje moči med

kurativno in preventivno paradigmo močno usmerjeno v prid prve, kar je bilo evidentno v času epidemije. Na drugi strani pa so dejavnosti preventive in promocije zdravja v slovenskem prostoru že močno zasidrane in kažejo pomembne rezultate. V času epidemije so ob odsotnosti preventivnih programov prihajale številne pobude tako strokovnjakov kot prebivalcev po njihovem ponovnem zagonu. Ob dolgo časa trajajoči epidemiji se pojavlja vse več iniciativ ne le po ponovnem zagonu preventive, temveč celo po novih, dodatnih preventivnih storitvah, predvsem na področju duševnega zdravja in preventivne obravnave covid-19 prebolevalnikov, ki se soočajo s številnimi zdravstvenimi težavami. Tudi mediji, ki se, razen izjemoma, pri poročanju o zdravstvenih temah običajno ne posvečajo preventivi, vse bolj opozarjajo na posledice izpada preventive v zadnjem letu in pol. Tako torej na drugi strani obstajajo tudi indici, da se bo preventiva po »covid času« lahko tudi okrepila. Sistematičnega znanstvenega odgovora na to vprašanje nimamo. Gotovo pa je, da naraščajoči izzivi pri skrbi za zdravje populacije zahtevajo nove pristope (prim. European Commission 2019) in transformiranje zdravstvenih sistemov, tudi v smeri zagotavljanja zdravstveno pismenih prebivalcev in organizacij, zlasti z vidika možnih učinkov na nadaljnji razvoj emancipirajočih procesov v zdravstvu.

Literatura

- Brence, Karmen, in dr. (2021): Izvajanje preventivnih obravnav za odrasle v centrih za krepitev zdravja in zdravstvenovzgojnih centrih. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Interno gradivo.
- European Commission (2019): Task Shifting and Health System Design. Report of the Expert Panel on effective ways of investing in Health (EXPH). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Graneheim, Ulla, in Lundman, Berit (2004): Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105–112.
- Habermas, Jürgen (1997): *The theory of communicative action. Reason and the rationalization of society*. London: Polity Press.
- Kickbusch, Ilona, in Maag, Daniela (2008): Health Literacy. V K. Heggenhougen in S. Quah (ur.): *International Encyclopedia of Public Health*, Vol 3: 204–211. San Diego: Academic Press.
- Kojić, Tili (2013): Izsledki raziskave Zdravstvena pismenost v Sloveniji. Dostopno prek: <http://www.viva.si/%C4%8Clanki-o-bolezni-drugo/10601/Izsledki-raziskave-Zdravstvena-pismenost-v-Sloveniji> (5. 5. 2021)
- Ministrstvo za zdravje (2017): Državni program obvladovanja raka 2017–2021. Dostopno prek: <http://www.dpor.si/wp-content/uploads/2018/04/Program-DPOR-2017-2021.pdf> (30. 4. 2021).
- Odredba o začasnih ukrepih za obvladovanje širjenja nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19). Uradni list Republike Slovenije, št. 18/20 in 22/20. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODRE2545> (25. 3. 2021)
- Odlok o začasnih ukrepih na področju zdravstvene dejavnosti zaradi zajeitve in obvladovanja epidemije COVID-19. Uradni list Republike Slovenije, št. 40/20, 49/20 in 65/20. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODLO2038> (25. 3. 2021)
- Nacionalni inštitut za javno zdravje (2021): Izsledki panelne spletne raziskave SI-PANDA. Dostopno prek: <https://www.nijz.si/sl/izsledki-panelne-spletne-raziskave-si-panda> (2. 6. 2021).
- OECD in dr. (2011): *Classification of Health Care Functions (ICHA-HC)*. V OECD in dr.: *A System of Health Accounts: 2011 edition*. Paris: OECD Publishing. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1787/9789264270985-7-en> (5. 6. 2021).
- Pivk, Maja (2021): Prevod in validacija evropskega vprašalnika za merjenje zdravstvene pismenosti (HLS-EU-Q47). Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za farmacijo.

- Sørensen, Kristine, in dr. (2012): Health literacy and public health: a systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health*, 12: 80.
- World Health Organization (1986): The Ottawa Charter for Health Promotion. Dostopno prek: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/129532/Ottawa_Charter.pdf (15. 1. 2016).
- World Health Organization (2016): Shanghai Declaration on promoting health in the 2030 Agenda for Sustainable Development. Shanghai: World Health Organization. Dostopno prek: <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/9gchp/shanghai-declaration.pdf> (24. 4. 2021).
- Zarocostas, John (2020): How to fight an infodemic. *Lancet*, 395: 676.

MIRJANA ULE

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

REFLEKSIVNOST IN ODPORNOST NA PANDEMIČNA TVEGANJA

Povzetek: Zaradi pandemije smo se ljudje po vsem svetu tako rekoč na mah znašli v razmerah globalnih izrednih razmer. Ali je to posebno stanje tudi izziv za človeštvo? Seveda je. V času stabilnosti se nam ni treba spraševati o osnovnih premisah življenja, nič nas k temu ne sili. Krize pa vedno ponujajo možnosti, da jih premislimo in na novo definiramo. Zdi se, kot da človeški svet že nekaj časa razpada v množico čedalje bolj ločenih in vase stisnjenih posameznikov, ki občutijo svet predvsem kot razmere, ki jih mora vsak sam obvladati, ne pa kot bitja skupnosti in soodvisnosti. To vodi v nujno instrumentalizacijo drugih ljudi za svoje namene. Vsaj od Kanta dalje pa nam je znano, da instrumentalizacija človeka v jedru ukinja sleherno človečnost in nas pripravlja na sprejemanje kakršnekoli že nečloveškosti. Predvsem pa je sedaj bolj kot kdaj koli aktualna njegova misel o »enem človeštvu«.

Ključne besede: Družba tveganj, sindemija, družbena neenakost, soodvisnost, biosocialni model zdravja

Uvod

Družbena tveganja so že nekaj desetletij del našega vsakdanjega življenja. Nanašajo se na proizvodnjo in način soočanja s tveganji, ki so posledica pospešenega in nebrzdanega tehnološkega razvoja, ki temelji na izčrpanju naravnih virov ter sprememb socialnega življenja, ki se iz standardiziranih življenjskih potekov s pomočjo tradicij in socialnih rutin pomika v individualizirane, samovodene in fluidne življenjske poteke in identitete. Te spremembe so sociologi poimenovali refleksivna modernizacija. Refleksivna zato, ker se moramo soočati z nenamernimi in nepredvidljivimi posledicami sodobnega razvoja na vsakdanje življenje (Beck idr. 1994).

Živimo torej v času najrazličnejših kriz in obremenitev; osebnih, socialnih, ekonomskih, političnih, ekoloških. Kriza zaradi COVID-19 je zgolj ena od njih, ki trenutno prekriva druge, morda pomembnejše. Smo se pa ljudje po vsem svetu zaradi pandemije tako rekoč na mah znašli v razmerah globalnih izrednih razmer.. Krizne razmere označujejo stanje sveta. Svet pa ni nekaj, kar bi bilo zunaj nas, svet leži med nami. Mi nosimo svet v tej vmesnosti, kot je govorila Hanna Arendt (1960). V taki globalni krizi, s kakršno se soočamo, je nevarno prav to, da se vmesnost, ki nosi naš življenjski svet, še bolj zoži. Zoževanje polja vmesnosti, socialnosti vodi v erozijo človečnosti, v socialno pandemijo, ki smo ji priča že zadnjih dvajset let in je lahko hujša kot fizična pandemija.

Nedvomno življenje v svetu po izbruhu bolezni COVID-19 zahteva ponovni premislek o svetovnem redu. Je nekakšna zaušnica svetu, ki temelji na izčrpanju okolja, ljudi, na tekmovalnosti, na vse večjih prepadih med bogatim in revnim delom sveta.

Pandemija COVID-19 je družbeni ne samo zdravstveni problem, je posledica neenakosti v svetu

S pandemijo COVID-19 je tako rekoč sočasno po vsem svetu postalo vidno tisto, kar je bilo do tedaj bolj ali manj nevidno, namreč splošna in akutna nevarnost izbruha novih in nevarnih bolezni, ki imajo pandemične razsežnosti (Padmanabhan, 2020). Prav tako so postali vidni tudi družbeni akterji, ki so COVID-19 pomagali k tako hitremu in vsesplošnemu širjenju. Izbruh pandemije COVID-19 imamo zato lahko za demonstrativno bolezen družbe tveganj, ko je življenje večine ljudi po vsem svetu postalo manj varno in bolj tvegano, ob kateri so popustile že sicer nenadzorljive meje med zdravjem in boleznimi v globaliziranem svetu pozne moderne.

Družbe tveganja ne izhajajo zgolj iz dejstva, da je vsakdanje življenje na splošno postalo bolj nevarno. Bistvo te teorije je razlikovanje med tveganji, ki so proizvedena odvisno od odločitev in jih načeloma lahko kontroliramo, in takimi nevarnostmi, ki se ne podrejajo zahtevi moderne družbe po nadzoru samoproizvedenih nevarnosti. Izbruh bolezni zaradi COVID-19 je tipičen primer te vrste, saj so do sedaj propadli vsi poskusi dokončnega omejevanja in nadzorovanja poteka bolezni.

Življenje je bilo vedno na nek način tvegano. Vendar samoproizvedena negotovost pomeni več kot to. Pomeni, da se naše negotovosti z več znanja, več raziskovanja, z več ekspertске racionalnosti ne zmanjšujejo, ampak večajo. Problem je v rušenju meja med obvladljivimi in neobvladljivimi tveganji (Beck, 2016).. V okviru pandemičnih bolezni in zlasti COVID-19, ki ga lahko opredelimo kot bolezen družbe tveganja, je to nenadzorovano brisanje meja prisotno povsod po svetu.

Soočanje z izbruhom bolezni COVID-19 poteka v treh razsežnostih: prostorski, časovni in socialni (Mansouri in Sefidgarbaei, 2021). Prostorska razsežnost pomeni, da je bolezen nelokalizirana, tako da se je oddaljila od ravni države in se razširila na svetovno skupnost. Covid 19 je ogrozil vse ljudi ne glede na starost, raso, spol, etnično pripadnost, socialno ekonomski položaj. Časovna razsežnost pomeni nevarnost, ki nima časovnih omejitev, vsaj zaenkrat nam niso znane. Časovni vidik opozarja na kritična obdobja bolezni in njene različne posledice. Časovno dolgo je postalo tudi inkubacijsko obdobje bolezni, pa tudi iskanje rešitev za preprečevanje širjenja bolezni.

Socialna razsežnost bolezni pomeni, da se zaradi nevarnosti okužbe rušijo naši prostori socialne vmesnosti in nas ukrepi zoper nevarnost okužbe še bolj individualizirajo in atomizirajo. Značilnosti vseh pandemičnih kriz, vključno s pandemijo zaradi COVID-19, so pojav socialnega stresa in tesnobe zaradi nepoznavanja in dvoumnosti pojava, motenj v redu in v delovanju institucij ter zmanjšanja socialnih interakcij. Skozi vse medije in pogovore med ljudmi se nam vsiljuje prav takšno zoževanje življenjskega sveta ljudi.

Prav zaradi neposredne povezave in prepletenosti zdravstvenih in družbenih vidikov pandemije nekateri govorijo o sindemiji Covid 19). Sindemični pristop preoblikuje konvencionalno razumevanje bolezni kot ločenih entitet, ločenih od drugih bolezni in družbenih okoliščin, v katerih se pojavljajo. Kot je zapisal Richard Horton: »Vsi naši posegi so bili osredotočeni na rezanje linij virusnega prenosa in s tem nadzora nad širjenjem patogena... Toda to, kar smo se do zdaj naučili o virusu, nam pove, da zgodba o COVID-19 ni tako preprosta.... COVID-19 ni pandemija. Gre za sindemijo. Sindemična narava grožnje, s katero se soočamo, pomeni, da je potreben bolj niansiran pristop, če želimo zaščititi zdravje svojih skupnosti.« (Horton, 2020; 874).

Sindemični pristop preučuje, zakaj se nekatere bolezni združujejo in prizadenejo posameznike, skupine in celotno skupnost. Pojem sindemije je prvič zasnoval ameriški medicinski antropolog Merrill Singer. Singer s sodelavci trdi, da se sindemični pristop osredotoča na biosocialni model, ki ga sestavljajo interakcije med sočasno prisotnimi ali zaporednimi boleznimi ter socialnimi in okoljskimi dejavniki, ki spodbujajo in krepijo negativne učinke bolezni (Singer idr., 2017). Vsi ti dejavniki po navadi sinergično delujejo na različne načine, kar bistveno vpliva na zdravje posameznikov in celotne populacije. Pri bolezni COVID 19 na primer dve kategoriji bolezni medsebojno vplivata znotraj določenih populacij - okužba s hudim akutnim respiratornim sindromom koronavirusa SARS-CoV-2 in vrsta kroničnih nenalezljivih bolezni. Ti zdravstveni problemi pa se združujejo znotraj družbenih skupin v skladu z vzorci neenakosti, ki so globoko vpeti v sodobne družbe.

Najpomembnejša posledica tega, da aktualno pandemijo COVID-19 doživljamo kot sindemijo, je poudarek na njenem družbenem izvoru. Družbeni dejavniki neenakosti v zdravju so prišli v ospredje akademskih študij in javnih politik v zadnjih dveh desetletjih, ko so študije pokazale velike razlike v zdravju glede na razlike v socialnoekonomskem statusu tako med državami kot znotraj držav (Bartley, 2016). Ena prvih študij, ki je opozorila na ta problem, je bila tako imenovani Black Report iz leta 1980, študija, ki je dokazala na močno povezavo med stopnjo umrljivosti in razredno pripadnostjo v Angliji (Townsend idr. 1986). Covid 19 je to dejstvo razkril na svetovni ravni.

Sindemija Covid 19 je v kratkem času vsepovsod po svetu izpostavila in razširila področja socialnih in življenjskih neenakosti. Temu nepravičnemu bremenu kroničnih bolezni, ki izvirajo iz socialnih neenakosti in družbene nepravilnosti imenujejo Farmer s sodelavci strukturno nasilje (Farmer idr, 2006). Po njihovem mnenju je strukturno nasilje »eden od načinov opisovanja družbenih ureditev, ki ogrožajo prebivalstvo. Ureditve so strukturne, ker so vključene v politično in gospodarsko organizacijo našega družbenega sveta; so nasilne, ker ljudem povzročajo poškodbe.« (prav tam; 449).

Povezava med revščino, kroničnimi boleznimi in okužbami s COVID-19 opozarja na do zdaj komaj priznano resnico, da ne glede na to, kako učinkovito bo zdravljenje ali zaščita pred Covid-19 zaradi cepiva, bo iskanje samo biomedicinske rešitve za COVID-19 neuspešno. Omejevanje škode, ki jo povzroča COVID-19, bo zato zahtevalo veliko večjo pozornost na socialno-ekonomske neenakosti in nepravilnosti v svetu. Z resničnim razumevanjem strukturnih dejavnikov lahko načrtujemo tudi strukturne posege, ki so namenjeni sistematičnemu reševanju teh neenakosti na področju zdravja. Problem strukturnega nasilja zahteva sistematično politično zavezo, da se borimo proti dužbenim neenakostim.. In tu bi morali odigrati sociologi in družboslovci nasploh pomembnejšo vlogo.

Zaključki

Ne slepimo se z mnenjem, da je le sedanji izbruh bolezni Corona virusa iztiril svet. Svet je v popolnem neravnovesje že nekaj desetletij in COVID-19 pomeni pravcato zaušnico neoliberalnemu individualiziranemu svetu. To vsem nam naslavlja vprašanje, kako se razumno in etično odgovorno odzvati na izziv, ki ga predstavlja COVID-19. Mislim, da je ta izziv za nas, družboslovce_ke, še večji, saj naj bi ravno mi še bolj zavzeto in globoko reflektirali krizne razmere in odgovore nanje.

S pomočjo analiz podatkov javnega mnenja smo ugotavljali, kakšne življenjske strategije razvijajo v času pandemije ljudje v različnih življenjskih obdobjih, kako se v odpornosti in

refleksivnosti na pandemična tveganja razlikujejo starostne kohorte. Prve analize kažejo, da ni signifikantnih razlik med različnimi starostnimi razredi v življenjskem poteku. Razlike so subtilnejše; vezane so na značilnosti vsakdanjega življenja ljudi, ki vplivajo na psihosocialno odpornost ali ranljivost. Najpomembnejši varovalni dejavnik, kot kažejo podatki, je obstoj in moč podpornih socialnih omrežij (več bo predstavljeno na sociološkem srečanju).

Lahko zaključimo, da če je kaj pomembno v tem času, je razmislek o tem, kako na novo vzpostaviti socialnost, skupnost, človečnost kjerkoli smo in delujemo. To je najpomembnejši obrambni dejavnik v času kriz, kot je sedanja pandemija. Kot je svetoval že Teodor Adorno v svojem tekstu *Minima moralia*, ne smemo obupati nad možnostjo moralne držbe in ustvarjanju takih družbenih razmer, ki bo temeljil na spoštovanju dostojanstva vsakega človeka (Adorno, 2007). Naj bo to poziv za skupen napor za spreminjanje sveta v takšnega, ki bo omogočal več dejavne solidarnosti in medsebojne pomoči, več empatije, sodelovanja in občutka moralne odgovornosti.

Literatura

- Adorno, Theodor W. (2007): *Minima moralia*. Refleksije iz poškodovanega življenja. Ljubljana: Založba *cf.
- Arendt, Hannah (1960): *Von der Menschlichkeit in finsternerer Zeiten*. München: Piper & Co.
- Bartley, Mel (2016): *Health inequality: an introduction to theories, concepts and methods*. Cambridge, Oxford: Polity Press.
- Beck, Ulrich, Giddens Anthony in Lasch Scott (1994): *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2016). *The Metamorphosis of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Farmer, Paul, Nizeye, Bruce, Stulac, Sara in Keshavjee, Saalman (2006): Structural violence and clinical medicine. *PLoS Med*, 3:e449.
- Horton, Richard (2020): Offline: COVID-19 is not a pandemic. *The Lancet* September 26, 396: 874. Dostopno prek: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2932000-6> (25.4.2021)
- Mansouri, Fardin in Sefidgarbaei, Fatemeh (2021): Risk Society and COVID-19. *Canadian Journal of Public Health*. 2021 Feb; 112(1): 36–37. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7814519/> (20.4.2021)
- Padmanabhan, Srinivatsan. (2020): The Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pan-Syndemic—Will We Ever Learn? *Clinical Infectious Diseases* November 29: 1-2. Dostopno prek: <https://academic.oup.com/cid/advance-article/doi/10.1093/cid/ciaa1797/6009406> (25.4.2021)
- Singer, Merrill, Bulled, Nicola, Ostrach, Bayla in Mendenhall, Emily. 2017. Syndemics and the biosocial conception of health. *The Lancet* 389: 941–50.
- Townsend Peter, Davidson, Norman in Whitehead, Margaret. (1986) *The Black report and the health divide*. London: Penguin.

SEKCIJI ZA SPOL IN DRUŽBO TER ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

NINA PERGER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

IZKUŠNJE TRANSSPOLNIH OSEB S POSTOPKOM MEDICINSKE TRANZICIJE

Povzetek: V prispevku obravnavamo izkušnje transspolnih oseb z medicinsko tranzicijo v okviru zdravstvenega sistema. Prispevek temelji na kvalitativnih podatkih, pridobljenih v letu 2020 v okviru fokusnih skupin (3) in poglobljenih intervjujev (2) s transspolnimi osebami (12), vključenimi v postopek medicinske tranzicije. V skladu s podobnimi raziskavami iz tujine podatki kažejo, da transspolne osebe poročajo o mnogoterih negativnih vidikih postopka medicinske tranzicije (splošne značilnosti zdravstvenega sistema, nejasnost postopka, manko možnosti v samem postopku, dolgotrajnost postopkov, vidiki psihiatrične in/ali psihološke obravnave), v manjši meri pa o pozitivnih vidikih (možnost v okviru javnega zdravstva, korekten odnos zdravstvenih akterk, hitrost postopka za spremembo spolnega markerja, formalizacija interdisciplinarnega konzilija za potrditev spolne identitete) v Sloveniji.

Ključne besede: transspolnost, postopek medicinske tranzicije, zdravstveni sistem, vratarstvo

Uvod

Transspolne osebe se v vsakdanjem življenju soočajo in spoprijemajo s številnimi družbeno proizvedenimi preprekami. V tem prispevku se osredotočamo na njihove izkušnje v zdravstvenem sistemu oziroma še bolj specifično, na njihove izkušnje z zdravstvenimi postopki za potrditev spolne identitete. Ti postopki so pogosto deležni številnih kritik, predvsem z ozirom na patologizacijo transspolnosti, poskuse zamikov v smeri depatologizacije in samodeterminacije pa neredko spremljajo izraziti odpori (gl. npr. Kuhar in Patternote 2017; Mas Grau 2021). Ta v Sloveniji zaenkrat (še) ni možna; postopek medicinske tranzicije je pogojen s pridobitvijo diagnoze duševne motnje »transseksualizma«.

Izkušnje transspolnih oseb s postopki medicinske tranzicije niso enoznačne. Raziskave, tudi avtoetnografske, kažejo, da gre za izrazito heterogene izkušnje, želje in poteke (gl. npr. Latham 2017; Nordmarken 2014), ki pa so v samem postopku neredko vsaj v delu »homogenizirane« z institucionalnimi pritiski, ki iščejo in terjajo – in zato neredko tudi »najdejo« – specifične naracije o spolni identiteti transspolne osebe (Linander idr. 2021; Perger 2020; Spade 2003). Zdravstvena obravnava transspolnih oseb je pomembno zaznamovana s cisnormativnostjo družbenega reda. Ta se odraža ne le na institucionalni ravni (npr. v patologizaciji transspolnosti), temveč tudi na mikro ravni odnosnih dimenzij. Transspolne osebe tekom zdravstvene obravnave poročajo o praksah nespoštovanja njihove spolne identitete (npr.

raba napačnega imena), o občutku ranljivosti in nevidnosti, manku vednosti in informiranosti ter psihosocialne podpore (Austin in Goodman 2018; Heng idr. 2018). Ovire v dostopanju do zdravstvenega sistema – »mikro izkušnje marginalizacije in diskriminacije« (Vermeir idr. 2018: 240) – pomembno zaznamujejo samo vstopanje transspolnih oseb v zdravstveni sistem ter izkušnje z njim: »Mnogi čutijo, kot da zdravstveni sistem deluje proti njim« (prav tam).

V Sloveniji v splošnem primanjkuje raziskav, ki se neposredno osredotočajo na družbeno situacijo transspolnih oseb, vključno s fokusom na izkušnje z zdravstveno obravnavo (gl. Koletnik 2019). V tem prispevku se osredotočamo na izkušnje transspolnih oseb v postopkih medicinske tranzicije oziroma njihovo percepcijo negativnih in pozitivnih plati postopka.

Metodologija zbiranja in analize podatkov

Raziskava je temeljila na namenskem vzorcu transspolnih oseb, ki so (ali pa so bile) vpete v postopek medicinske tranzicije. Rekrutacija vzorca je potekala na podlagi identificiranih »vratarik«, in sicer s pomočjo NVO in po metodi snežne kepe (gl. npr. Brečko 2005). Pri oblikovanju vzorca smo skušale zasledovati čim večjo heterogenost spolnih identitet, a nam je to uspelo v manjši meri: vzorec tako pretežno sestoji iz transspolnih moških (8) in spolno nebinarnih oseb (3), medtem ko so transspolne ženske izrazito podprezentirane (1), zato je interpretacijska moč podatkov omejena. Transspolne osebe so v obdobju oktober–november 2020 sodelovale v mikro-fokusnih skupinah (10) (gl. npr. Banjec 2020) in intervjujih (2) v okviru raziskave *Transspolne osebe v obdobju epidemije COVID-19: dostop do zdravstvenih storitev*. Vse_i udeleženske_ci so podale_i ustno obveščeno soglasje za sodelovanje v raziskavi. Vsi pogovori so bili dobesedno prepisani, zbrane podatke pa smo analizirale s pomočjo deskriptivnega kodiranja s programom MaxQDA (VERBI Software 2019; Saldaña 2009).

Rezultati

Izkušnje transspolnih oseb s postopkom medicinske tranzicije v Sloveniji lahko v grobem ločujemo na (I) pozitivne in (II) negativne izkušnje in vidike. Sodelujoče osebe so pozitivne elemente izkušenj s postopkom medicinske tranzicije izpostavljale v manjši meri. Z ozirom na institucionalizirane plati so kot (I) pozitivne vidike medicinske tranzicije izpostavljale 1) *možnost medicinske tranzicije v okviru javnega zdravstva*, kar v veliki meri implicira zdravstveno obravnavo v okviru dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja: »Jaz bi v prvi vrsti rekel to, da imamo proces, pa da se da vanj vstopiti, am, se mi zdi, da imamo en velik plus, da je neka pot, po kateri lahko prideš do teh stvari v okviru javnega zdravstva« (Matevž 2020). Naslednji pozitivni element postopka medicinske tranzicije se na sam zdravstveni sistem sicer nanaša bolj posredno, je pa z njim tesno prepleten, in sicer gre za razmeroma 2) *hiter postopek spremembe spolnega markerja*, za katerega zadošča potrdilo pristojne zdravstvene ustanove ali zdravnika, iz katerega je razvidno, da je oseba spremenila spol:

To sem tudi jaz opazil, predvsem – mislim, da v Veliki Britaniji, nekdo je imel kakšno leto nazaj ali dve spodnjo operacijo in je šele zdaj lahko spremenil marker l...! Pri nas pa dejansko v parih mesecih lahko, evo, lahko si greš spremeniti (Cimet 2020).

Poleg naštetega so kot pomembno institucionalno »pridobitev« postopka medicinske tranzicije izpostavile tudi nedavno 3) *formalizacijo interdisciplinarnega konzilija za potrditev spolne identitete*, ki ga sestavljajo različne zdravstvene strokovnjakinje. Pomen formalizacije z vidika a) pričakovane standardizacije postopkov, b) zavezanosti k spoštovanju mednarodnih

smernic in c) sodelovanja z drugimi akterji (npr. NVO), pa tudi č) možnosti uradne pritožbe: »ko sem bil še jaz v procesu, ta konzilij ni bil formaliziran, kar pomeni, da so bili tam prostovoljci, kar pomeni, da jih ne moreš preganjati, nimajo uradne poti za pritožbo, ker so vsi prostovoljci, na ta način« (Matevž 2020). Poleg izpostavljenih pozitivnih vidikov medicinske tranzicije na institucionalni ravni se izpostavlja tudi 4) *korekten odnos zdravstvenih akterk*, vključenih v izvedbo postopkov, tako v smislu odsotnosti transfobije kot tudi poznavanja pojava transspolnosti:

... potem, ko sem bil pri endokrinologinji, ginekologinji, nikoli nisem čutil nič transfobije. Itak pač ... ti ljudje itak delajo veliko s trans ljudmi in pač oni – ona je ful respectala in pač vedno, ko jo vidim, je skoraj pozitivno okolje (Cimet 2020).

V kontekstu (II) negativnih aspektov postopka medicinske tranzicije transspolne osebe izpostavljajo 1) *splošne značilnosti zdravstvenega sistema*, predvsem v smislu a) splošnih čakalnih dob in s tem povezanim b) mankom kadrov oziroma z njihovo preobremenjenostjo ter c) tendenc k privatizaciji: »Se mi zdi, da bi težko govoril o nekih specifikah postopka, če ne pogledaš celotnega zdravstvenega sistema, ki je vse bolj privatiziran, vse težje dostopen« (Slavko 2020). V neposredni povezavi z medicinsko tranzicijo izpostavljajo 2) *nejasnost postopka*, torej postopke različnih hitrosti (različnih časovnih potekov obravnave) na ozadju a) nejasnih oziroma nepoznanih kriterijev, pa tudi v smislu b) manka dostopnih informacij o samem poteku, c) pomanjkljivi standardizaciji poteka ter č) neinformiranosti in neusklajenosti med zdravstvenimi akterkami:

Problem je tudi to, da znotraj konzilija zdravniki med sabo ne vejo čisto točno, kaj, kako naj bi si zadeve sledile. In potem je tudi težko priti do informacij, če se ljudje, ki ta proces vodijo, ne morejo med sabo zmeniti v kakšnem vrstnem redu naj bi to zdaj šlo (Timotej 2020).

Poleg nejasnosti izpostavljajo tudi samo 3) *dolgotrajnost postopkov*, vključno z odpovedmi pregledov, pri čemer se v veliki meri izpostavljajo a) neredni endokrinološki pregledi, ki naj bi se izvajali na redni osnovi: »konstantno poudarjajo, da naj pazimo in kako to ni neka stvar, ki se je za hecat in da rabimo te krvne analize itd., ampak v bistvu jaz ne dobim nekako niti odgovora na to, zakaj ne dobim datuma« (Alen 2020), ter b) potrebo po konstantnem in za transspolne osebe neredko obremenjujočem pritisku na zdravstveni sistem. Nenazadnje izpostavljajo še 4) *manko možnosti* v samem postopku, pri čemer se nanašajo predvsem na a) nemožnost pritožbenih postopkov, b) nemožnost pridobivanja drugega mnenja, ter c) nemožnost izbiranja med različnimi zdravstvenimi akterkami:

Težko je tudi, ker nimaš s čim primerjat, ker ni konkurence – imaš enega zdravnika v celem konziliju, ki lahko to storitev opravi in to je tvoja edina možnost, zdaj pa vzemi ali ne vzemi. Tudi če bi bila najslabša zdravnica na svetu, ker je edina pri nas /.../ (Timotej 2020).

Med najpogostejše izpostavljenimi negativnimi vidiki medicinske tranzicije pa se izpostavljajo vidiki 5) *psihološke in/lali psihiatrične obravnave*. Poudariti velja, da v veliki meri ne gre za odpor do te obravnave kot take, temveč do načina izvajanja slednje – a) izkušnjska dimenzija te faze medicinske tranzicije je izrazito negativna in obremenilna. Poročajo o izkušnjah s b) praksami presojanja legitimnosti transspolnosti po kriterijih, ki jih transspolne osebe doživljajo kot pristranske (npr. spolna normativnost, odsotnost pridruženih stanj oziroma bolezni, starost, razkritost; osebnostne značilnosti, npr. zgovornost itn.), tj. o vratarskih praksah, ter s tem povezanim občutku ujetosti v odnosu z zdravstveno akterko, ki

odloča o prihodnjem poteku tranzicije, ter c) manka psihološke podpore in s tem povezanim občutkom nejasnosti samega namena psihološke in/ali psihiatrične obravnave:

Jaz bi mogoče dodal, na več točkah so rekli, da so nam tam za oporo, ampak meni se zdi, da kolikor bi mi bila ugotovljena kakršna koli depresija ali katera koli zraven; če imaš kakšno težavo, se proces ustavi. To se mi zdi, da ni podpora (Matevž 2020).

Izpostavljajo še č) občutek netransparentnosti in misinterpretacije povedanega ali rezultatov psiholoških testov, ki implicirata nezaupanje zdravstvenih akterk v pripovedi transspolnih oseb: »In celo sem bil poklican še enkrat na teste, ker sem bil na prvih testih preveč prijazen. /.../ ona je predvidevala, da sem jaz tam lagal. Da pač tako prijaznih ljudi ni in da zaradi tega sem lagal« (Alen 2020).

Diskusija

Transspolne osebe v zdravstveni obravnavi, povezani s postopki medicinske tranzicije, se soočajo s številnimi ovirami. V delu so te povezane s siceršnjimi značilnostmi zdravstvenega sistema, v delu pa so produkt cisnormativnega družbenega reda, ki pojav transspolnosti patologizira in medikalizira (Davis idr. 2016; Sullivan 2008). Kuhar, Monro in Takács (2018) v svojem prispevku o trans državljanstvu v postsocialističnih državah identificirajo nekatere pomanjkljivosti zdravstvenega sistema, ki jih lahko zasledimo tudi v pričujočem prispevku, od formalnih protokolov oziroma (ne)standardiziranosti postopkov, njihove nekonsistentnosti do monopolov in manka kadrov, usposobljenega za področje transspolnosti. K tem elementom bolj sistemskega značaja velja dodati še specifično obremenjenost postopka medicinske tranzicije z normativnimi pričakovanji glede spolne identitete (Occhino in Skewes 2019), kar se nenazadnje potrjuje tudi v pričujočem prispevku z ozirom na vratarske prakse zdravstvenih akterk (Bockting idr. 2010), ki v postopek pogosteje (in hitreje) pripuščajo zgodbe, ki odražajo specifično »stabilnost« (implicirano v kriteriju starosti, odsotnosti pridruženih stanj ipd.) ter normativnost (trans)spola (tj. izključevaje spolno nebinarnost in nenormativni spolni izraz) – tudi v duhu nezaupljivosti medicinske ekspertize do vsakdanjih trans pripovedi in glasov (Ashley 2019). Vendarle pa lahko v pripovedih transspolnih oseb razbiramo tudi že zametke korektnije in v odnosu do spolne identitete bolj afirmativne, predvsem pa transparentne zdravstvene obravnave. Ne glede na to pa velja, kot izpostavljata Dewey in Gesbeck (2017), nenehno pozornost namenjati (tudi) identificiranju konstant – reproduciranju s spolom povezanih norm oziroma družbenospolnega reda – tudi tam in takrat, ko se odvijajo spremembe.

Zaključek

V prispevku obravnavamo izkušnje transspolnih oseb s postopkom medicinske tranzicije oziroma njegovimi elementi. Te lahko v grobem razdelimo na pozitivne in negativne. Ugotovljamo, da so med bolj problematičnimi aspekti postopka medicinske tranzicije vratarske pozicije in prakse zdravstvenih akterk_jev, ki porajajo postopke različnih hitrosti in s tem povezane nejasnosti ter nelagodja, povezana s psihiatrično in/ali psihološko obravnavo, ki regulira prihodnje poteke medicinske tranzicije. Pozitivne izkušnje so izpostavljene v manjši meri: takrat, ko so, se pogosteje nanašajo na zakonodajne in strukturne možnosti medicinske tranzicije (npr. dosegljivost postopka v okviru javnega zdravstva), redkeje pa na samo »praktično« dimenzijo postopka medicinske tranzicije.

Literatura in viri

- Ashley, Florence (2019): Gatekeeping hormone replacement therapy for transgender patients is dehumanising. *Journal of medical ethics*, 45: 480–482. doi: 10.1136/medethics-2018-105293
- Austin, Ashley in Goodman, Revital (2018): Perceptions of transition-related health and mental health services among transgender adults. *Journal of gay and lesbian social services*, 1 (30): 17–32. doi: 10.1080/10538720.2017.1408515
- Banjac, Marinko (2020): Uvod v kvalitativne metode zbiranja podatkov: opazovanje, intervju in fokusna skupina. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Bockting, Walter, Robinson, Beatrice, A. Benner in K. E. Scheltema (2004): Patient satisfaction with transgender health services. *Journal of sex and marital therapy*, 4 (30): 277–294. doi: 10.1080/00926230490422467
- Brečko, Barbara Neža (2005): Istospolno usmerjeni: metodologija raziskovanja skritih populacij. *Družboslovne razprave*, 49/50: 107–118. Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/49-50Brecko.PDF> (16. 6. 2021)
- Davis, Georgiann, Dewey, M. Jodie in Murphy, L. Erin (2016): Giving sex: Deconstructing intersex and trans medicalization practices. *Gender and society*, 3 (30): 490–514. doi: 10.1177/0891243215602102
- Dewey, M. Jodie in Gebeck, M. Melissa (2017): (Dys) Functional diagnosing: mental health diagnosis, medicalization, and the making of transgender patients. *Humanity and Society*, 1 (41): 37–72. doi: 10.1177/0160597615604651
- Heng, A., Heal, C., Banks, J. in Preston, R. (2018). Transgender peoples' experiences and perspectives about general healthcare: A systematic review. *International journal of transgenderism*, 359–378. doi:10.1080/15532739.2018.1502711
- Koletnik, Linn Julian (2019): Raziskava Vsakdanje življenje transspolnih oseb v Sloveniji – raziskovalno poročilo. Ljubljana: Zavod Transfeministična iniciativa TransAkcija. Dostopno prek https://transakcija.si/wp-content/uploads/2019/11/Vsakdanje-%C5%BEivljenje-transspolnih-oseb-v-Sloveniji-raziskovalno-poro%C4%8Dilo-2019_compressed.pdf (16. 6. 2021).
- Kuhar, Roman, Monro, Surya in Takács, Judit (2018): Trans* citizenship in post-socialist societies. *Critical social policy*, 1 (38): 99–120. doi: 10.1177/0261018317732463
- Kuhar, Roman in Patternote, David (2017): Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality. London: Rowman & Littlefield.
- Latham, J. R. (2017): (Re)making sex: A praxiography of the gender clinic. *Feminist theory*, 2 (18): 177–204. doi: 10.1177/1464700117700051
- Linander, Ida, Lauri, Marcus, Alm, Erika in Goicolea, Isabel (2021): Two steps forward, one step back: A policy analysis of the Swedish guidelines for trans-specific healthcare. *Sexuality research and social policy*, 18: 309–320. doi: 10.1007/s13178-020-00459-5
- Mas Grau, Jordi (2021): From self-management to depathologisation: the evolution of transgender health care and rights in Spain between 1970 and 2020. *Culture, health and sexuality*, online first. doi: 10.1080/13691058.2021.1919317
- Nordmarken, Sonny (2014): Becoming ever more monstrous: feeling transgender in-betweenness. *Qualitative inquiry*, 1 (20): 37–50. doi: 10.1177/1077800413508531
- Occhino, Molly in Skewes, Lea (2020): Gatekeepers for gendersex norms: trans (un)intelligibility and (il)legitimacy within the Danish healthcare system. *NORA – Nordic journal of feminist and gender research*. doi: 10.1080/08038740.2020.1834450
- Perger, Nina (2020): Razpiranje horizontov možnega: O nebinarnih spolnih in seksualnih identitetah v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

- Saldana, Johnny (2015): *The coding manual for qualitative researchers*. London; Thousand Oaks; New Delhi; Far East Square: SAGE Publications.
- Spade, Dean (2003): *Resisting medicine/remodelling gender*. *Berkeley women's law journal*, 15: 15–37. Dostopno prek <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1592&context=faculty> (16. 6. 2021)
- Sullivan, Nikki (2008): *The role of medicine in the (trans)formation of ,wrong' bodies*. *Body and society*, 1 (14): 105–116. doi: 10.1177/1357034X07087533
- VERBI Software (2019): *MAXQDA 2020* [računalniški program]. Berlin: VERBI Software. Dostopno prek maxqda.com.
- Vermeir, E., Jackson, A. L. in Gard Marshall, E. (2018). *Barriers to primary and emergency healthcare for trans adults*. *Culture, health and sexuality*, 20 (2), 232–246. doi:10.1080/13691058.2017.1338757

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

SLABITEV PROTIDISKRIMINACIJSKE POZICIJE: ISTOSPOLNA PARTNERSTVA NA SLOVENSКИH SPLETNIH PORTALIH

Povzetek: *Slavna prispodoba o avtomobilski nesreči, s katero je ameriška pravnica in filozofinja Kimberlé Crenshaw ponazorila interseksijsko neenakost temnopoltih žensk v ameriški družbi, je postala simbol teorije interseksionalnosti, ki diskriminacije in socialne izključenosti ne opredeljuje z vidika posamezne osebne okoliščine, ampak na presečišču številnih okoliščin. V prispevku obravnavam vprašanje intersekcije reprezentacij istospolno usmerjenih oseb na slovenskih novičarskih spletnih portalih. Na primeru medijskega poročanja o Predlogu sprememb ZZZDR argumentiram, da marginalizacija refleksije o interseksijski diskriminaciji istospolnih partnerstev pripomore k slabitvi protidiskriminacijske pozicije, ki zagovarja pravno izenačitev raznospolnih in istospolnih partnerskih zvez, ter h krepitvi diskurza o otrokovih pravicah in artikulaciji različnih oblik družbenega izključevanja.*

Ključne besede: *istospolna partnerstva, ZZZDR, interseksionalnost, medijski diskurz, spletni portali*

Uvod

Slavna prispodoba o avtomobilski nesreči, s katero je ameriška pravnica in filozofinja Kimberlé Crenshaw (1989, 1991) ponazorila interseksijsko neenakost temnopoltih žensk v ameriški družbi, je postala simbol teorije interseksionalnosti, ki temelji na kritiki identitetnih politik in za katero je značilno, da diskriminacijo in družbeno izključenost opredeljuje z vidika součinkovanja več osebnih okoliščin. Teorija interseksionalnosti presega enodimenzionalno razumevanje diskriminacije, po katerem je v ospredju obravnave posamezna osebna okoliščina ali seštevek več osebnih okoliščin, in ne njihovo součinkovanje, tako kot v primeru interseksionalnosti (več v: Kuhar 2009).¹

Interseksionalnost uporabim v prispevku² kot teoretsko izhodišče za analizo medijskega poročanja o istospolnih partnerstvih v Sloveniji. Osredinjam se na intersekcijo

-
1. Interseksionalnost z namenom bolj sistematične analize razčlenjujem v tri pojavne oblike: 1. intersekcija kot hkratno upoštevanje součinkovanja več osebnih okoliščin; 2. intersekcija kot upoštevanje součinkovanja osebne okoliščine in posameznikovega družbenega statusa ter 3. intersekcija kot upoštevanje součinkovanja osebnih okoliščin v širšem družbenem kontekstu. Ta vključuje socialne, politične, kulture ali ekonomske vidike, ki součinkujejo z osebno okoliščino bodisi na individualni ali skupinski ravni.
  2. Prispevek je del znanstvenega članka, ki je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Državljanstvo in diskriminacija: interseksijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti J6-9381* (vodja: prof. dr. Roman Kuhar, financer: ARRS) in bo v soavtorstvu s Tjašo Učakar in Romanom Kuharjem objavljen v slovenskem suplementu revije *Javnost-The Public* (let. 28).

reprezentacij,³ s katero je Crenshaw (1989, 1991) proučevala dinamiko med različnimi oblikami diskurzov. Zapisala je, da ko en tip diskurza ne prepozna pomembnosti drugega tipa diskurza, se razmerja moči, ki so usmerjena v njiju, okrepijo. Konkretno, Crenshaw je na primeru temnopoltih žensk v ZDA pokazala, kako je feministična perspektiva, ki ob refleksiji patriarhata hkrati ni zmožna refleksije antirasizma, privedla do tega, da feminizem (lahko) reproducira rasizem, antirasizem pa podrejenost žensk (več v: Crenshaw 1991: 1282–1295). Tudi Verloo (2006) v kontekstu obravnave intersekcije reprezentacij ugotavlja, da neintersekcijski pristop v sicer protidiskriminacijskem diskurzu pripomore k njegovi slabitvi.

Raziskovalno vprašanje, vzorec in metoda

Izhajajoč iz Crenshaw (1989, 1991) in Verloo (2006) si postavljam vprašanje o statusu intersekcijske perspektive v medijskem poročanju o istospolnih partnerstvih v Sloveniji. Osredinjam se na obdobje obravnave *Predloga zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* (Predlog sprememb ZZZDR), ki je predvideval pravnoformalno izenačitev raznospolnih in istospolnih partnerskih skupnosti. Vzorec sestavlja 297 medijskih besedil,⁴ objavljenih v letu 2015 na naslednjih novičarskih spletnih portalih: RTVSLO.si (107 besedil), 24ur.com (51 besedil), SiOL.net (57 besedil) in Nova24TV.si (82 besedil).⁵

Analiza temelji na podlagi kritičnih študijev diskurza (KŠD), ki so uveljavljena perspektiva raziskovanja zlasti javnih diskurzov (Krzyzanowski in Machin 2017; Vezovnik 2018). Izhajam iz predpostavke, da sodobni množični mediji, ki so del digitalnega spletnega konteksta in med katere umeščam tudi obravnavane novičarske spletne portale (Chadwick 2013), ne določajo zgolj selekcije in hierarhije osrednjih javnih tem, ampak tudi načine njihovega razumevanja (t. i. prednostno tematiziranje, ang. *agenda-setting*) (Pajnik 2003). Povedano drugače, tematike in pogledi nanje, o katerih se nenehno poroča v množičnih medijih, so razumljene kot pomembnejše (McCombs 2014). S tem, ko se na primer v množičnih medijih problematika posvojitve otrok prikazuje kot (edina) legitimna ali najpomembnejša, se hkrati ignorira druge morebitne relevantne tematike in poglede na redefinicijo zakonske zveze.

3. Poleg intersekcije reprezentacij Crenshaw (1991) razlikuje še med strukturno intersekcijo in politično intersekcijo. S prvo označuje potrebo po naslavljanju širšega družbenega konteksta, v katerem prihaja do diskriminacije, z drugo pa predpostavlja obravnavo različnih politik, ki se izvajajo v imenu nekaterih skupin, ki jim oseba hkrati pripada in kjer so si te politike lahko tudi v nasprotju, če ne reflektirajo pozicije tistih, ki so znotraj posamezne skupine v intersekciji z drugimi identitetami.
4. Medijska besedila, ki sestavljajo vzorec, sem zbral prek iskalnikov portalov na podlagi ključnih besed »istospolne osebe«, »istospolno pari«, »LGBT«, »ZZZDR« in »Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih«. Zbrana medijska besedila vključujejo novice, komentarje in intervjuje. Ne glede na novinarsko zvrst jih obravnavam enako, saj ta ni ključna za razumevanje vključitve ali izključitve intersekcijskih dimenzij.
5. V analizo so vključeni novičarski portali z različnimi lastniki in ideološko usmerjenostjo z namenom ugotavljanja podobnosti in razlik med njimi ter z namenom zagotovitve čim bolj raznoliklega vzorca. RTVSLO.si je spletni portal javne radiotelevizije. Portali 24ur.com, SiOL.net in Nova24TV.si so zasebni komercialni portali. Po podatkih MOSS se z izjemo portala Nova24TV.si umeščajo med najbolj brane slovenske portale. Portale RTVSLO.si, 24ur.com, SiOL.net uvrščam med sredinske (ang. *mainstream*) medije, Nova24TV.si pa je izrazito desno usmerjen medij (glej Vehovar in dr. 2020: 629).

Prednostno obravnavanje posameznih tem in diskurzov v množičnih medijih razumem kot učinek profesionalne novinarske ideologije o objektivnem in nepristranskem poročanju, ki temelji na načelu »zrcaljenja« realnosti (ang. *mirroring reality*) (Ettema in Glasser 1998), po katerem naj bi množični mediji zgolj zrcalili »objektivno« dogajanje v realnosti. Toda prav s tem, ko domnevno »objektivno« družbeno realnost zvesto preslikajo v medijski diskurz, jo hkrati normalizirajo in nekritično reproducirajo. Medijska realnost se zato na videz zdi objektivna, vendar je dejansko zelo pristranska oblika realnosti, ki jo večidel ustvarjajo le izbrani pogledi (na primer predstavniki parlamentarne politike v primeru deprivilegiranih družbenih skupin) (Petković in dr. 2006).

Analiza

Na osnovi zbranih medijskih besedil je mogoče identificirati dve izrazito antagonistični poziciji *pro et contra*, ki sta določali smer javne razprave in sta bili v medijska besedila zrcaljeni iz govorov predstavnikov parlamentarne politike kakor tudi širše, iz civilne družbe. Pozicija »za« je bila artikulirana na podlagi stališč in izjav, ki so zagovarjale sprejetje predlagane zakonodajne spremembe,⁶ pozicijo »proti« pa so določala stališča in izjave zoper sprejetje Predloga sprememb ZZZDR (za konkretne akterje gl. Kuhar 2017; ter Antić Gaber in Kuhar 2019).

Portali RTVSLO.si, 24ur.com in SiOL.net so po načelu »zrcaljenja« realnosti omogočili vidnost stališč obeh pozicij, portal Nova24TV.si pa je odkrito propagiral pozicijo »proti« in kategorično zavračal stališča afirmativne pozicije. Posledica nekritične reprodukcije konflikta med pozicijama »za« in »proti« na prvih treh portalih in izrazitega mnenjskega poročanja portala Nova24TV.si je bila normalizacija in prevlada diskurza o otrokovih pravicah, ki se je vzpostavil kot legitimen argument nasprotnikov predlagane zakonodajne spremembe.

Diskurz o otrokovih pravicah je v ospredje postavil boj za zaščito otrokovih pravic, za katere naj bi bili prikrajšani v primeru sprejetja zakona. Očiten je bil že na ravni imena osrednjega gibanja pozicije »proti« (Koalicija *Za otroke gre*). Pozicija »proti« je prek diskurza o otrokovih pravicah zavzela izhodišče, ki ga je bilo zaradi navidezne samoumevnosti težko napadati, saj dvom v domnevno dobrobit otrok tako rekoč ni mogoč. In prav zaradi navidezne samoumevnosti diskurza o otrokovih pravicah je ta pripomogel k marginalizaciji refleksije o vseh drugih intersekcijskih dimenzijah diskriminacije istospolno usmerjenih oseb, v okviru katere je vprašanje pravice do posvojitve otroka v istospolno partnersko skupnost le eno od številnih področij njihove pravne, ekonomske, socialne in druge izključenosti.⁷

-
6. Ker si je pozicija »za« prizadevala za pravno izenačitev raznospolnih in istospolnih partnerskih zvez, jo imenujem protidiskriminatorna pozicija, njen diskurz pa protidiskriminatorni diskurz.
  7. Avtorji in avtorice zbornika *Pravni položaj istospolnih partnerstev in starševstva v Sloveniji* (Rajgelj 2015) so ugotovili, da je bilo v Sloveniji v letu 2015 vsaj 70 zakonov, ki vsebujejo diskriminatorne določbe, pri tem pa za razlikovanje niso bili navedeni nobeni upravičeni razlogi. Med neenake pravice, do katerih so bile istospolno usmerjene osebe prikrajšane v primerjavi z raznospolnimi osebami in bi lahko bile povsem legitimno enako medijsko izpostavljene, kot je bila tema posvojitve, spadajo recimo pravica do zdravstvenega zavarovanja po partnerju, pravica do bolniškega dopusta zaradi bolezni partnerja, pravica do statusa privilegirane priče na sodišču in še številne druge.

Kompleksno intersekcijo neenakosti, ki se na področju istospolno usmerjenih oseb manifestira v pravnih, ekonomskih, socialnih in drugih kontekstih,⁸ so nasprotniki zakonodajne spremembe prek diskurza o otrokovih pravicah reducirali na temi posvojitve otrok in njihove domnevno »homoseksualne« obravnave v vzgojno-izobraževalnih institucijah. Ti dve temi sta bili pripoznani kot najrelevantnejši, ob tem pa refleksija o preostalih dimenzijah interseksijske diskriminacije istospolno usmerjenih oseb sploh ni prišla v ospredje medijskega poročanja. Analizirani spletni portali so konfliktno razmerje med diskurzivnima pozicijama »za« in »proti«, utemeljeno na problemu otrokovih pravic kot domnevno legitimni konfliktni točki, prikazali kot samoumevno izhodišče javne razprave o Predlogu sprememb ZZZDR, pri tem pa niso v enakem obsegu obravnavali preostalih področij diskriminacije istospolno usmerjenih oseb, na katere so v javnosti opozarjale nevladne organizacije in stroka.

Zapostavljenost interseksijske perspektive je razvidna iz majhnega števila medijskih besedil s sledovi refleksije o pravnih, ekonomskih, socialnih in drugih kontekstih družbene izključenosti istospolno usmerjenih oseb. Ta besedila so prisotna v naslednjih deležih: SiOL.net (16 %), 24ur.com (12 %), RTVSLO.si (7 %) in Nova24TV.si (0 %).⁹ Te deleže je mogoče identificirati predvsem na poziciji »za«, pozicija »proti« diskriminacije istospolno usmerjenih oseb ne tematizira. Namesto tega nasprotniki zakonodajne spremembe govorijo o kratenju pravic otrok in staršev.¹⁰

Marginalizacija refleksije o interseksijski diskriminaciji, ki je razvidna iz majhnega števila medijskih besedil s sledovi interseksijske perspektive, je pripomogla k slabitvi diskurza pozicije »za« in krepitvi diskurza o otrokovih pravicah, na katerem je bila vzpostavljena pozicija »proti«. Čeprav je pozicija »za« izhajala iz protidiskriminacijskega diskurza, je bila interseksijska perspektiva, ki omogoča refleksijo različnih kontekstov družbene izključenosti istospolno usmerjenih oseb, v medijskem poročanju premalo poudarjena.

Poleg tega je marginalizacija refleksije o interseksijski diskriminaciji okrepila artikulacijo različnih oblik družbenega izključevanja, kot recimo: 1. legitimiranje govora o kratenju človekovih pravic družbenim skupinam, na katere se predlog spremembe zakona ni neposredno nanašal (na primer otrokom in staršem, gl. opombo št. 10); 2. prikazovanje pravic kot seštevek

-
8. Govorim o tretjem tipu intersekcije, tj. upoštevanje součinkovanja osebnih okoliščin (spola in spolne usmerjenosti) v različnih družbenih kontekstih. Intersekcija kot hkratno upoštevanje součinkovanja več osebnih okoliščin ni bila zaznana, saj je na ravni medijskih besedil običajno prisoten govor o diskriminaciji na osnovi ene osebne okoliščine: spola ali spolne usmerjenosti. Enako se kot bistvena ni izkazala refleksija intersekcije kot hkratno upoštevanje osebne okoliščine in posameznikovega družbenega statusa. Pozornost sem zato usmeril na tretji tip intersekcije.
  9. Pri tem poudarjam, da se refleksija o različnih kontekstih družbene izključenosti istospolno usmerjenih oseb kot osrednja tema pojavi le v prispevku z naslovom *V Sloveniji kar 80 zakonov, diskriminatornih do istospolnih parov* (SiOL.net 2015c), v preostalih besedilih pa je pridružena drugim naslovnim temam in je običajno na kratko tematizirana v zadnjem odstavku prispevka.
  10. Primer iz medijskega poročanja: »Žal nam je, da se moramo o tej temi po treh letih ponovno odločati,« je dejal Primc. Upajo, da bo tokratni referendum to temo za nekaj časa umaknili z dnevnega redna. A ne umaknil v smislu, da se ne bi uredile socialne pravice istospolnih partnerjev, pač pa tako, da se ne bi več znova in znova kratile temeljne pravice otrok in staršev, je poudaril Primc.« (SiOL.net 2015a).

ničelne vsote (več pravic za istospolno usmerjene osebe pomeni manj pravic za otroke);¹¹ 3. legitimacija implicitne homofobije, pri kateri gre za navidezno zanikanje nestrpnosti in sovraštva do istospolno usmerjenih oseb po načelu »mi nismo proti homoseksualcem, mi se le borimo za pravice otrok«¹² in 4. uporaba tradicionalno liberalnih označevalcev (na primer diskriminacija, nestrpnost, demokracija, svoboda, človekove pravice),¹³ ki so aplicirani na »dominantne« družbene skupine (na primer otroci, starši in stari starši),¹⁴ in ne na istospolne osebe, ki zasedajo manjšinsko pozicijo.

Zaključek

V prispevku obravnavam vprašanje intersekcije reprezentacij istospolno usmerjenih oseb na slovenskih novičarskih spletnih portalih. Na podlagi medijskega poročanja o Predlogu sprememb ZZZDR argumentiram, da marginalizacija refleksije o intersekcijski diskriminaciji istospolnih partnerstev, ki je razvidna iz majhnega deleža medijskih besedil s sledovi intersekcijske perspektive, pripomore k slabitvi protidiskriminacijske pozicije, ki zagovarja pravno izenačitev raznospolnih in istospolnih partnerskih zvez, ter h krepitvi diskurza o otrokovih pravicah in artikulaciji različnih oblik družbenega izključevanja, na katerih se vzpostavlja pozicija »proti«. Osvetlitev različnih kontekstov diskriminacije istospolno usmerjenih oseb **v večjem obsegu** bi temo posvojitev morebiti prikazala kot eno od številnih področij njihove diskriminacije, nikakor pa ne kot osrednjo problematiko v zvezi s Predlogom sprememb ZZZDR. Namesto tega je vsesplošna odsotnost intersekcijske refleksije istospolno usmerjenih oseb pripomogla k slabitvi diskurza protidiskriminacijske pozicije.

Razloge za marginalizacijo refleksije o intersekcijski diskriminaciji je treba v prihodnje iskati ne samo na ravni analize medijskega diskurza, ampak tudi prek obravnave »rutinskih praks« (Vogrinc 2019) množičnih medijev, in sicer na podlagi vprašanja, zakaj novinarji in novinarke običajno sledijo virom, ki izhajajo iz enodimenzionalnega pojasnjevanja diskriminacije, in zakaj v medijsko poročanje pogosteje ne vključijo virov, ki tematizirajo intersekcijsko perspektivo družbene izključenosti.

-
11. Primer je stališče Norme Korošec, aktivistke iz Koalicije *Za otroke gre*, na portalu SiOL.net: »Verjamem, da bodo homoseksualni pari v primeru uveljavitve novele dobili dodatne pravice, vendar mislim, da bodo z uveljavitvijo njihovih pravic kršene pravice drugih, šibkejših členov naše družbe. To so otroci, ki nimajo svojega glasu.« (SiOL.net 2015b).
  12. Metka Zevnik na primer pojasnjuje, da se jih namenoma prikazuje kot »sovražne in homofobne«, čeprav oni »nikogar ne preganjajo in ne diskriminirajo, pač pa poudarjajo, da jim gre za otroke, ter se borijo, da ima vsak mater in očeta.« (24ur.com 2015a).
  13. Istospolno usmerjene osebe ne smejo posvajati otrok, ker je to »nevzdržna, žaljiva in boleča diskriminacija starih staršev« (RTVSLO.si 2015a), ne pripadajo jim enake pravice, saj so »homoseksualci [...] nestrpni do heteroseksualcev« (RTVSLO.si 2015b), boj proti sprejetju novele ZZZDR pa je, kot sta poudarjala Metka Zevnik in Aleš Primc, »dan ponosa za družino in slovensko demokracijo«, saj bodo na referendumu »zaščitili otroke, družino in svobodo« (24ur.com 2015b).
  14. Na primer: »Sovoditelj koalicije Za otroke gre Aleš Primc pa je *Dan ljubezni* označil za največji shod za človekove pravice otrok, staršev in starih staršev v zgodovini Slovenije.« (RTVSLO.si 2015c).

Literatura

- Antič Gaber, Milica, in Kuhar, Roman (2019): Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji. V R. Kuhar (ur.): *Identitete na presečišču kriz*: 101–122. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Chadwick, Andrew (2013): *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Crenshaw, Kimberlé (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine. *Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum, 139: 139–142.
- Crenshaw, Kimberlé (1991): "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color". *Stanford Law Review*, 43 (6): 1241–1299.
- Ettema, S. James, in Glasser, L. Theodore (1998): *Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue*. New York: Columbia University Press.
- Krzyzanowski, Michal, in Machin, David (2017): Critical approaches: media analysis in/and critical discourse studies. V C. Colter in D. Perrin (ur.): *Routledge Handbook of Language and Media*: 62–76. New York: Routledge.
- Kuhar, Roman (2009): Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kuhar, Roman (2017): Changing gender several times a day: the anti-gender movement in Slovenia. V R. Kuhar in D. Paternotte (ur.): *Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality*: 215–232. London; New York: Rowman & Littlefield International.
- McCombs, Maxwell (2014): *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.
- Pajnik, Mojca (2003): Poročanje medijev o marginaliziranih skupinah. *Socialno delo*, 42 (2): 87–94.
- Petković, Brankica, Hrvatin, Sandra B., Kučić, Lenart J., Jurančič, Iztok, Prpič, Marko, in Kuhar, Roman (2006): *Mediji za državljane*: 119–167. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Rajgelj, Barbara (ur.) (2015): *Pravni položaj istospolnih partnerstev in starševstva v Sloveniji: sistemska analiza ureditve pravnega položaja istospolnih partnerstev in starševstva v slovenski zakonodaji*. Ljubljana: Zavod za kulturo raznolikosti Open.
- Vehovar, Vasja, Povž, Blaž, Fišer, Darja, Ljubešić, Nikola, Šulc, Ajda, in Jontes, Dejan (2020): Družbeno nesprejemljivi diskurz na facebookovih straneh novičarskih portalov. *Teorija in praksa*, 57 (2): 622–645.
- Verloo, Mieke (2006): Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3): 211–228.
- Vezovnik, Andreja (2018): Metode analize diskurza. V M. Ule, T. Kamin in A. Švab (ur.): *Zasebno je politično: kritične študije vsakdanjega življenja*: 147–161. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Vogrinc, Jože (2019): Spremembe interpretativnega okvira informacijskih medijev v Sloveniji od leta 1990 do danes in spremembe v njihovih reprezentacijah izbranih družbenih manjšin. V R. Kuhar (ur.): *Identitete na presečišču kriz*: 137–152. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Viri

- MOSS (2021): Rezultati MOSS. Valutni podatki o obiskanosti spletnih mest. Dostopno prek: <https://www.moss-soz.si/rezultati/> (17. 5. 2021).
- RTVSLO.si (2015a): Klepet s Koalicijo *Za otroke gre!* Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/slovenija/referendum/klepet-s-koalicijo-za-otroke-gre/380423> (17. 5. 2021).
- RTVSLO.si (2015b): Klepet z Romanom Vodebom – Levičarji za pravice otrok do očeta in matere. Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/slovenija/referendum/klepet-z-romanom-vodebom-levicarjiza-pravice-otrok-do-oceta-in-matere/380735> (17. 5. 2021).
- RTVSLO.si (2015c): Foto s shoda Dan ljubezni: ‚Take Slovenije si ne želimo‘. Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/slovenija/foto-s-shoda-dan-ljubezni-take-slovenije-si-ne-zelimo/359635> (17. 5. 2021).
- SiOL.net (2015a): Več kot 80 tisoč podpisov v podporo referendumu o noveli zakona o zakonski zvezi (video). Dostopno prek: <https://siol.net/novice/slovenija/vec-kot-80-tisoc-podpisov-vpodporo-referendumu-o-noveli-zakona-o-zakonski-zvezi-video-154267> (17. 5. 2021).
- SiOL.net (2015b): Materina ljubezen je drugačna od očetove, očetova pa je drugačna od materine. Dostopno prek: <https://siol.net/novice/slovenija/materina-ljubezen-je-drugacna-od-ocetoveocetova-pa-je-drugacna-od-materine-404936> (17. 5. 2021).
- 24ur.com (2015a): Zadnji dan kampanje pred referendumom: nasprotniki napovedujejo nov zakon. Dostopno prek: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/zadnji-dan-kampanje-pred-referendumomnasprotniki-napovedujejo-nov-zakon.html> (17. 5. 2021).
- 24ur.com (2015b): FOTO: Primc: To bo strpna in najlepša kampanja na svetu. Dostopno prek: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/v-dz-zahteva-za-referendum-o-zakonu-o-zakonskizvezi-in-druzinskih-razmerjih.html> (17. 5. 2021).

SINJA ČOŽ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

PREDRAMIMO SE, UMIRAMO.

Povzetek: Prispevek problematizira odnos modernih ‚zahodnih‘ družb do smrti in ga aktualizira na podlagi družbenega odziva na pandemijo covid-19. Ključno izhodišče temelji na predpostavki, da je v modernih ‚zahodnih‘ družbah smrt nezaželjena in odrinjena na periferijo človekovega vsakdanjega življenja. Tak odnos je posledica družbenega napredka, ki je z učinkovito odstranitvijo vzrokov smrti omogočil dolgoživost. Slednja v kombinaciji z odmikanjem opomnikov smrti iz javnosti ustvarja navidezen občutek nesmrtnosti. Pandemija covid-19 pa je s svojo smrtonosnostjo to iluzijo razblinila in temo smrti povrnila v ospredje javne zavesti, s čimer se je zamajal ustaljen družben red. Avtorica bo s pregledom konceptov, ki razlagajo družbeno vlogo smrti, prikazala možne dejavnike na mikro in makro ravni, ki so v času pandemije covid-19 privedli do naturalizacije smrti najšibkejših članov družbe, katere naj bi sicer kot družba šteli.

Ključne besede: smrt, moderne ‚zahodne‘ družbe, pandemija covid-19, dolgoživost, nesmrtnost

Uvod

Človek je že od začetka svojega obstoja bojeval bitko s smrtjo (Kellehear 2007). Po Beckerju (1973) je tovrsten trud prispeval k nastanku družbe, kulture, religije in znanosti, ki so vsaka na svoj način človeka zaščitile pred nevarnostjo smrti. Razvoj sodobne medicine je pomenil poseben preobrat v tej bitki, saj nam je omogočil, da smo dosegli poseben civilizacijski mejnik: dolgoživost (Brown 2017; Kellehear 2007). Pričakovana življenjska doba se tako že vrsto desetletij v modernih ‚zahodnih‘ družbah pomika vse dlje v visoko starost (Brown 2017). Kulturni kontekst modernih ‚zahodnih‘ družb, ki temelji na individualizaciji, samoaktualizaciji, kultu mladosti, potrošnji, koristnosti za družbo, materialnosti, maksimizaciji dobička itn. (Perry in dr. 2009), v kombinaciji z dolgoživostjo prinaša navidezen občutek nesmrtnosti (Jacobsen 2017). Smrt zato v modernih družbah navadno velja za uničevalko življenj, saj predstavlja konec vsega, osebo preprosto iztrga iz tega sveta, kar odvrča ljudi, da bi se soočili z dejstvom o končnosti življenja (Jacobsen 2017). Takšen pogled na življenje in smrt lahko privede do izključevanja družbenih skupin, ki postavljenim družbenim standardom niso sposobne slediti in nas opominjajo na lastno umrljivost, kot so stari, bolni, ljudje s hendikepom in v končni fazi umirajoči, torej najranljivejši. V času pandemije covid-19 se je smrt najšibkejših članov družbe hitro naturaliziralo. Zanima me predvsem, kako k temu s teoretske perspektive prispeva odnos, ki smo ga v modernih ‚zahodnih‘ družbah razvili do smrti.

Pomen smrti za družbo

Smrt je za družbo moteča, razlog za to pojasni koncept družbenega vakuma, po katerem naj bi ob smrti osebe nastala praznina v družbenem tkivu. Ta praznina prinaša nered v obstoječ družben red (Hertz 2005), saj je član družbe, ki je opravljal določene družbene funkcije, izgubljen in ga mora družba za svoj nadaljnji potek nujno nadomestiti. Blauner (1966) ugotavlja, da je obseg družbenega vakuma odvisen od vpetosti osebe v družbo in njene skupine ter

pričakovani smrti. Tako na primer smrt tistih, ki opravljajo pomembne družbene funkcije (npr. vodenje države) bolj zmoti družbeni red, saj je obseg družbenega vakuma večji kot smrt »vsakdanjega človeka«. Prav tako družbeni nered postane večji, če je bila smrt nenadna, medtem ko pričakovane smrti le malo vznemirijo ustaljen družben red, saj se člani lahko na izgubo že vnaprej pripravijo. Ko torej oseba umre, morajo preostali člani družbe ali družbene skupine, katerim je umrla oseba pripadala, vzpostaviti nov način delovanja ali red brez te osebe (van Gennep 1960). Nekateri avtorji zagovarjajo, da se družba povrne v stari red (npr. van Gennep 1960), drugi pa, da se lahko vzpostavi nov red (npr. Turner 2008). To pomeni, da smrt družbi prinese transformativni potencial, saj so člani družbe primorani razmisliti, kako si življenje po izgubi člana družbe ponovno urediti (Turner 2008). Vendar preurejanje družbenega življenja in razmerij moči ni nujno v interesu uveljavljenega družbenega reda. Morda nagnjenje, da se vloga smrti pomanjša zgolj na nadlogo, ki jo je treba odstraniti iz vsakdanjega življenja, izvira ravno iz njenega potenciala za prerazporeditev razmerij moči v družbi.

Odrivanje opomnikov smrti z oči javnosti

Pred modernizacijo družbe se je za bolne, umirajoče in umrle skrbelo v zasebnosti doma. Celoten proces smrti je bil navadno močno ritualiziran, pri katerem je sodelovala celotna skupnost (Kellehear 2007). Nato je upravljanje bolezni in posledično umiranja in smrti prevzela zdravstvena stroka. Vendar ker je glavni namen medicine povrniti zdravje osebi, da se ta lahko vrne v družbeno življenje, je smrt postala medicinski poraz (Bradbury 1999). Ko pride do tega neželenega izida zdravljenja, se sledi standardiziranim postopkom, ki umrle na najmanj opazen način odstranijo iz prostora, ki pripada živim (Bradbury 1999). Z medikalizacijo smrti je umiranje postalo praktično nevidno, zaradi česar so ljudje začeli izgubljati stik s smrtjo v vsakdanjem življenju. Danes se z njo več ali manj srečujejo zgolj tisti, ki se nujno morajo zaradi svojega poklica. Nevidni so postali tudi opomniki smrti, kot so stari in ljudje s hendikepom, katere se je istočasno sistemsko odmaknilo v specializirane institucije. Institucije države blaginje sicer ščitijo najranljivejše družbene skupine in jim omogočajo kvalitetno življenje navkljub njihovim oviranostim. A če sledimo Beckerjevi (1973) ideji, da nas vse, kar je telesno ali živalsko opominja o lastni minljivosti in se od tega trudimo distancirati, da lahko lažje funkcioniramo v življenju, bi lahko trdili, da je del funkcije institucij tudi, da aktivne člane družbe zaščitijo pred starajočimi in hendikepiranimi telesi, saj nas pogled nanje opomni na lastno umrljivost. Mnogo pripadnikov teh izključenih skupin še pred dejansko smrtjo doživi socialno smrt, tj. do njih se družba vede, kot da so že mrtvi (Kralova 2015), s čimer smrt v veliki meri izgubi svoj moteč vpliv na potek družbenega delovanja, ob enem pa tudi svoj transformativni potencial. S tem da se iz javnosti izključuje tiste, ki ne zmorejo slediti tempu modernih družb ter opominjajo druge na nelagodno resnico lastne ranljivosti in smrtnosti, se vzdržuje iluzija nesmrtnosti kot tudi ustaljen družbeni red, ki to omogoča.

Točka soočenja

Ljudje si izoblikujejo odnos do smrti na podlagi kulturnega konteksta, v katerem živijo. Nato si na podlagi lastnih izkušenj zgradijo sistem prepričanj, ki jih vodi v situacijah, ko so s smrtjo individualno soočeni (Braun in dr. 2000). Ob vsaki točki soočenja se mora človek preprašati o pomenu smrti in doumeti resnico o lastni smrtnosti, kar je oteženo znotraj kulturnega konteksta, kjer je smrt primarno moteča. Ena izmed posledic systemskega distanciranja od smrti je ta, da ima človek v vsakdanjem življenju vedno manj izkustvenega

stika z umiranjem in smrtjo. Ideje o njej si predvsem ustvarja na podlagi neosebne stika prek medijev (Bradbury 1999). Pomanjkanje takšnega intimnega srečanja pa vodi v občutek nesmrtnosti, ki sicer ščiti človeka pred grozo smrti, istočasno pa ga pusti nemočnega in izgubljenega ob prvi takšni intimni izkušnji. Zato ni presenetljivo, da se človek z umiranjem in smrtjo navadno ne sooči prej, kot je zares treba, tj. dokler jih ne doleti intimno na vsiljiv, prepričljiv ali neizogiben način (npr. ogroženo lastno življenje ali življenje bližnjega; Kastenbaum 2000). Tisti, ki si smrti v odnosu do življenja še niso osmislili, se pogosto v takšnih situacijah odzovejo z izogibanjem ali zanikanjem, pogosto jih spremljajo občutki strahu ali tesnobe (Wink & Scott, 2005; Wong 1994). Namesto da bi si priznali neizogibnost smrti, se raje zatečejo k sistemu, ki jih pred to resnico brani, nevede, da jih bo ta isti sistem ironično ravno zaradi želje po vzdrževanju občutka nesmrtnosti prenehal braniti, ko bodo sami postali opomniki smrti.

Vrnitev smrti v javnost

Bolezen covid-19 je s svojo pandemično razsežnostjo in številom smrtnih žrtev postavila smrt pred oči vseh. Smrt je prodrla v javnost in človekov vsakdan, saj institucije, ki navadno ljudi varujejo pred stikom s smrtjo, preprosto niso bile več sposobne smrti zadržati znotraj ustaljenih institucionalnih zavezitev. Ljudje so se bili primorani soočiti z dejstvom, da se lahko kdorkoli, kjerkoli, okuži z virusom, ki prinaša grožnjo (lastne) smrti. S tem ko je smrt prodrla v našo intimnost se je zamajala iluzija nesmrtnosti. Da pa ne bi prišlo do popolnega razkritja iluzije, ki bi obstoječ družben red pahnila v nered in ga izpostavila nevarnosti preureditve, je bilo treba hitro ponovno vzpostaviti distanco med ljudmi in smrtjo. Prikladno je covid-19 predvsem smrten za tiste, ki so bili že tako deležni določene stopnje družbene distance in smrt katerih že prej ni pretirano vznemiril družbenega reda, torej stari in kronično bolni. Za ohranitev iluzije nesmrtnosti se je tako njihovo smrt zgolj naturaliziralo. Pogosto smo lahko med ljudmi slišali argumentacijo, da ti ljudje že tako ne bi smeli biti več živi, da je njihova smrt naravna itn., s čimer se je smrt postavilo nazaj na svoje mesto: oddaljeno od intimnosti večine članov družbe, problem, ki se dogaja drugim in za katerega še dolgo ni treba skrbeti. Takšna logika nas privede do paradoksa modernih ‚zahodnih‘ družb. Te omogočajo dolgoživost, kar pomeni, da si večina ljudi zamišlja, da bodo umrli v starosti, ironično pa se ravno zaradi občutka nesmrtnosti redkokdo zave, da bo v starosti tudi živel in da trenutno vzpostavljen družbeni red ni zares naklonjen tistim, ki dolgoživost tudi dosežejo (de Beauvoir 2018). To se je jasno pokazalo v pandemiji covida-19, kjer smo kot družba ravno tiste, ki so civilizacijski dosežek dolgoživosti dosegli, najprej žrtvovali (Gerdina in dr. 2020).

Sklep

Moderne ‚zahodne‘ družbe so z dolgoživostjo dosegle navidezen občutek nesmrtnosti. Slednji ima pomembne implikacije na mikro ravni, saj ljudem omogoča življenje brez vsiljive, moteče realnosti smrti kot tudi na makro ravni, kjer omogoča vzdrževanje obstoječega družbenega reda prek delovanja specializiranih institucij, ki so v imenu zaščite življenja odmaknile smrt in njene opomnike z oči javnosti in s tem zamejile tudi njen transformativni potencial. Pandemija covida-19, kjer so ljudje umirali hitreje, kot jih je bil sistem sposoben nemoteče odstranjevati, je ta ustaljeni red ogrozila. Družba, v kateri je prevladoval občutek, da je smrt stvar drugega ali nekje v oddaljeni prihodnosti, ni bila pripravljena na tak vdor smrti v intimnost vsakdanjega življenja. Tako smo bili priča ukrepom, ki so bili bolj naklonjeni

ohranitvi iluzije nesmrtnosti kot pa zaščiti najranljivejših družbenih skupin, zaradi katerih je ta sploh mogoča. Te smo bili kot družba pripravljene zavreči, žrtvovati v polnem pomenu besede, da bi ohranili status quo, ne da bi se zavedali, da bomo nekoč sami na mestu, kjer bo družba pripravljena zavreči naša življenja v imenu iluzije nesmrtnosti. Če nas pandemija covid-19 ne bo predramila iz sna o nesmrtnosti, ki dopušča nečloveško ravnanje s soljudmi, kaj se bo moralo zgoditi, da se?

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Literatura

- Becker, Ernest (1973): *The Denial of Death*. USA: The Free Press.
- Bradbury, Mary (1999): *Representations of Death: A Social Psychological Perspective*. London, New York: Routledge.
- Braun, Kathryn L., in dr. (2000): *Cultural issues in end-of-life decision making*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publication, inc.
- Brown, Guy (2017): *The future of death and the four pathways to immortality*. V M. H. Jacobsen (ur.): *Postmortal society: towards a sociology of immortality*: 40–56. London, New York: Routledge.
- Blauner, Robert (1966): *Death and Social Structure*. *Psychiatry*, 29(4): 378–394.
- De Beauvoir, Simone (2018/1970): *Starost 1: Stališče zunanosti*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Gerdina, Tomaž, in dr. (2020): *Crescendo v istem duru: Usoda starih na sončni strani alp*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Hertz, Robert (2005): *A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death*. V A. Robben (ur.): *Death, Mourning and Burial: A Cross-Cultural Reader*: 197–212. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Jacobsen, Michael Hviid (2017): *Individualised immortality in liquid modern times: Teasing out the topic of symbolic immortality in the sociology of Zygmunt Bauman*. V M. H. Jacobsen (ur.): *Postmortal society: towards a sociology of immortality*: 57–78. London, New York: Routledge.
- Kastenbaum, Robert (2000): *The Psychology of death* (3rd ed.). New York: Springer Publishing company.
- Kellehear, Allan (2007): *A Social History of Dying*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kralova, Jana (2015): *What is social death?* *Contemporary Social Science*, 10(3): 235–248.
- Perry, Marvin, in dr. (2009): *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society* (9th ed.). Boston, New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- Turner, Victor (2008/1969): *The Ritual process of death: Structure and Anti-Structure*. New Brunswick, London: AldineTransaction.
- Van Gennep, Arnold (1960): *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wong, Paul T. P., in dr. (1994): *Death Attitude Profile-Revised: A Multidimensional Measure of Attitudes Toward Death*. In R. A. Neimeyer (ur.): *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation and Application*: 121–148. Washington: Taylor & Francis.
- Wink, Paul, in Scott, Julia (2005): *Does Religiousness Buffer Against the Fear of Death and Dying in Late Adulthood? Findings From a Longitudinal Study*. *Journal of Gerontology: PSYCHOLOGICAL SCIENCES*, 60B(4): P207–P214.

KSENIJA PERKOVIC

Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za družboslovne študije

URH GROŠELJ

Medicinska fakulteta Univerza v Ljubljani in Univerzitetni klinični center Ljubljana, Pediatrična klinika

MIHA ORAŽEM

Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani in Onkološki inštitut Ljubljana

LENART ŠKOF

Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za filozofske študije

STALIŠČA GLEDE COVID-19 IN SPREJETIH JAVNOZDRAVSTVENIH UKREPOV V PRVEM VALU EPIDEMIJE: IZBRANI REZULTATI MEDNARODNE RAZISKAVE »SEBCOV«

Povzetek: Pod okriljem Univerze v Oxfordu je spomladi 2020 potekala mednarodna raziskava »Družbeni, etični in vedenjski vidiki pandemije COVID-19« (Social, ethical and behavioural aspects of COVID-19 ali skrajšano »SEBCOV«) v Sloveniji, Italiji, Združenem kraljestvu, Maleziji in na Tajskem, kjer so v času prvega vala epidemije veljali strogi javnozdravstveni ukrepi za zamejitev epidemije. Raziskava se je usmerila v vprašanje, kateri dejavniki naj vodijo odločitve o načinu in obsegu vpeljave ukrepov kot so splošna karantena, izolacija, socialno distanciranje in omejitev potovanj. Ker je v obdobju prvega vala primanjkovalo prav podatkov o družbenih, etičnih in vedenjskih vidikih teh ukrepov, smo s pričujočo raziskavo želeli analizirati te vidike z namenom, da bi v prihodnje pomagali pri sprejemanju t.i. nefarmakoloških ukrepov v boju proti COVID-19. V prispevku je predstavljen en sklop rezultatov, ki se nanašajo na razumevanje in stališča slovenskih anketirancev v povezavi z epidemijo prvega vala in takrat sprejetimi ukrepi.

Ključne besede: COVID-19, epidemija, prvi val, nefarmakološki ukrepi, raziskava

Prvi val epidemije COVID 19 in nefarmakološki ukrepi za zamejivanje širjenja

COVID-19 je okužba dihal, povzročena z novim koronavirusom (SARS-CoV-2). V prvem valu epidemije se je izkazalo, da ima pomemben delež bolnikov težji potek bolezni, ki je povezana z visoko stopnjo smrtnosti. Učinkovitega zdravila ali cepiva v času prvega vala še ni bilo na voljo, epidemiološke napovedi in matematični modeli pa so napovedovali, da se bo število okuženih v svetu še povečevalo (Wu in dr. 2020). Za odločevalske organe je predstavljalo obvladovanje epidemije COVID-19 velik izziv. Vlade in javnozdravstvene organizacije so bile primorane uporabiti nefarmakološke ukrepe, kot so karantena, izolacija, socialno distanciranje in omejitev potovanj (Lewnard in Nathan 2020). V negotovi situaciji nadaljnjega širjenja okužbe je zato pomembno javnosti predstaviti dokaze, ki tovrstne ukrepe upravičujejo, da bi tako zagotovili čim širšo javno podporo, uspešnost ukrepov in čim manjši poseg v normalno življenje ljudi.

Prav tako je potrebno razumeti, kako prebivalci razpršene informacije o COVID-19 pridobijo, interpretirajo in kako nato ravnajo. Vpogled v to lahko javnozdravstvenim institucijam pomaga pri izboru ustreznih komunikacijskih strategij in načinov obveščanja.

Enako kot cepiva in zdravila za zdravljenje in preprečevanje COVID-19 pred uporabo potrebujejo trdne podatke iz kliničnih raziskav, bi morale tudi odločitve o načinih implementacije nefarmakoloških ukrepov (karantena, izolacija, socialno distanciranje, omejitev potovanja) temeljiti na dokazih. Na voljo je nekaj izkustvenih podatkov in podatkov iz matematičnih modelov (Koo in dr. 2020; Ferguson in dr. 2020), močno pa primanjkuje podatkov o družbenih, etičnih in vedenjskih vidikih teh ukrepov (Brooks in dr. 2020; WHO 2020). S pričujočo raziskavo smo želeli pridobiti podatke in dokaze o teh vidikih, ki bi v prihodnje pomagali pri odločanju za ustrezne nefarmakološke ukrepe v boju proti COVID-19.

V času prvega vala so bili v Sloveniji predstavljeni podatki nacionalne raziskave o prekuženosti, ki je bila ocenjena na 2-4 % (Petrovec in dr. 2020). Nizka prekuženost prebivalstva pomeni na eni strani veliko učinkovitost sprejetih vladnih ukrepov, vendar tudi možnost ponovnega hitrega širjenja okužb v času drugega vala. Nefarmakološki ukrepi so bili zato v času drugega vala ponovno zaostreni.

Ker se je izkazalo, da se epidemija COVID-19 kljub učinkovitemu zamejevanju v prvem valu nadaljuje, so podatki ključnega pomena, da bi razumeli, kako ljudje dojemajo in doživljajo nefarmakološke ukrepe, katere skupine so nesorazmerno bolj prizadete in kako različne družbene skupine dojemajo komunikacijo in angažiranost, da bi povečali javno sprejemanje in skladnost ukrepov (Van Bavel in dr. 2020). To razumevanje je pomembno, da lahko ukrepe v prihodnje izboljšamo ter s tem zmanjšamo njihov negativen vpliv na življenje različnih družbenih skupin.

Raziskava »SEBCOV«: Družbeni, etični in vedenjski vidiki pandemije COVID-19

Raziskava SEBCOV je potekala v Sloveniji¹, Italiji, Združenem kraljestvu, Maleziji in na Tajskem, kjer so veljali strogi javnozdravstveni ukrepi za zamejitev pandemije (Osterrieder in dr. 2021). Italija in Združeno kraljestvo sta bili glede na število obolelih in umrlih v prvem valu dve izmed najbolj prizadetih držav v Evropi, prav tako sta Malezija in Tajska dve izmed najbolj prizadetih držav v jugovzhodni Aziji. Pričakovano so se v teh, kakor tudi v številnih drugih državah, nefarmakološki ukrepi omejevanja socialnih stikov nadaljevali še v prihodnjih tednih in mesecih, oziroma do odkritja in dostopnosti učinkovitega cepiva. Za razliko od omenjenih štirih držav se je Slovenija v prvem valu epidemije COVID-19 odzvala relativno hitro in kljub neposredni bližini severne Italije situacijo uspešno obvladovala. Kljub postopnemu sproščanju in razglasitvi konca epidemije 15. maja 2020, so številni ukrepi še vedno ostali v veljavi.

Potek in rezultati raziskave

V nadaljevanju so predstavljeni izbrani rezultati anonimnega spletnega anketiranja, ki je v Sloveniji potekalo 1. junijem in 31. julijem 2020 v okviru študije »Družbeni, etični in vedenjski vidiki COVID-19«. Anketa je zajela 1046 respondentov, starejših od 18 let in

---

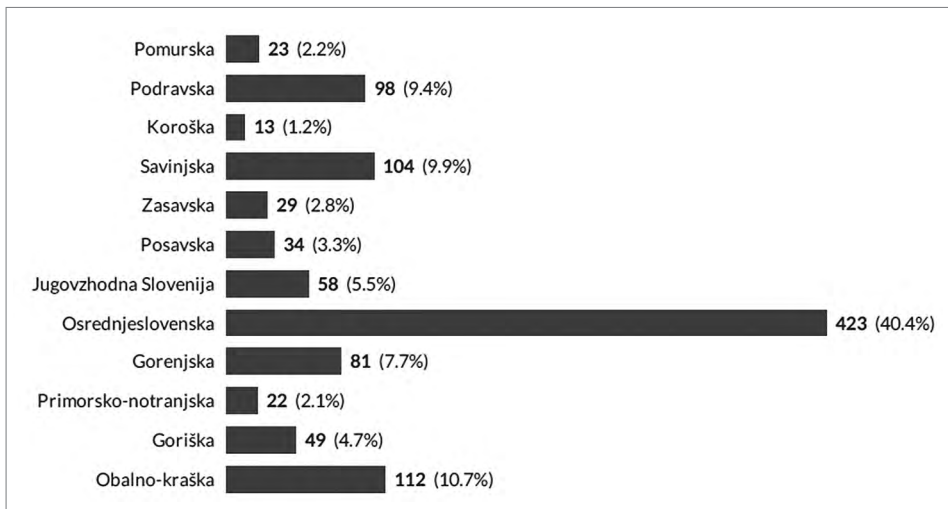
1. Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko (KME RS) je na seji 19. maja 2020 obravnavala vlogo za oceno etičnosti raziskave in ocenila, da je predlagana raziskava etično sprejemljiva ter za njeno izvedbo izdala soglasje.

so v času izvajanja raziskave živeli v Sloveniji. Zbiranje podatkov je potekalo prek spletne strani <https://oxford.onlinesurveys.ac.uk/>, ki je namenjena spletnemu anketiranju. Ciljno populacijo so predstavljale vse polnoletne osebe, ki so v času anketiranja prebivale v Sloveniji in so bile večje uporabe računalnika ali pametnega telefona. Poziv s povezavo do ankete je bil posredovan preko družbenih omrežij in preko e-pošte (kot prošnja za izpolnjevanje in prošnja za pomoč pri razširjanju ankete različnim organizacijam in institucijam, kot je npr. Zdravniška zbornica Slovenije). Poziv k izpolnjevanju ankete je bil večkrat posredovan preko družbenih omrežij in elektronske pošte. Sprotno smo spremljali demografske značilnosti anketirancev, ki so anketo izpolnili in glede na manjkajoče podatke, smo v nadaljnji fazi bolj ciljno pošiljali pozive k izpolnjevanju.

Demografske značilnosti respondentov

V raziskavi je sodelovalo 35 % moških respondentov in 64 % ženski, manj kot odstotek vprašanih pa se ni oz. se ni želelo opredeliti glede spola. Med starostnimi skupinami je bil največji delež respondentov star med 35 in 64 let (65%), sledijo mladi med 18. in 34. letom (30%), najmanj pa je bilo starejših od 65 let (5%). Pri stopnji izobrazbe pa so močno prevladovali anketiranci s terciarno izobrazbo, saj je bilo takšnih kar 80%. Skoraj polovica vprašanih živi v gospodinjstvu skupaj s partnerjem in otrokom, 40 % pa s partnerjem ali drugimi sorodniki. Največji delež respondentov živi v gospodinjstvu, kjer je 3-5 oseb, medtem ko v enoosebnem gospodinjstvu živi 12% vprašanih. Slika 1 prikazuje prostorsko razporeditev anketirancev po regijah iz katere je razvidno, da je največji delež anketirancev iz Osrednjeslovenske regije (40%).

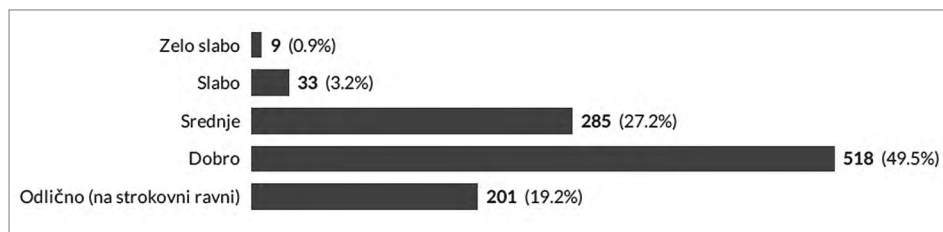
Slika 1: V kateri regiji trenutno živite?

Raven razumevanja s COVID-19 povezanih ukrepov

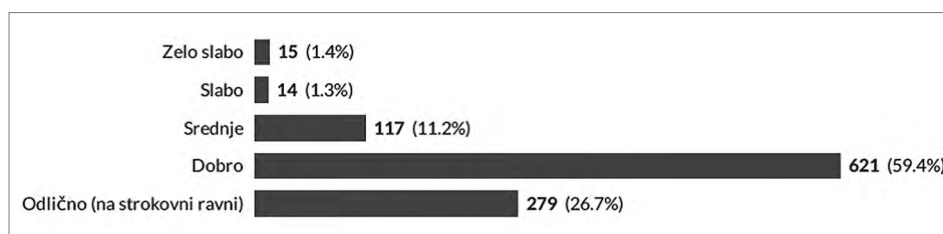
Anketirance smo prosili, naj ocenijo svojo raven razumevanja COVID-19 (Slika 2). Več kot dve tretjini vprašanih je navedlo »dobro/odlično« raven razumevanja, dobra četrtnina jih je navedla »nekaj« razumevanja in le 4% jih je izrazilo slabo oz. zelo slabo razumevanje

Slika 2: Kako dobro po vašem mnenju razumete epidemijo COVID-19?

Pri vprašanju o razumevanju navodil glede karantene/izolacije/socialnega distanciranja je velika večina respondentov (86%) svoje razumevanje ocenila kot dobro ali odlično.

Slika 3: Kako dobro ste po vašem mnenju razumeli navodila glede karantene/izolacije/socialnega distanciranja zaradi COVID-19?

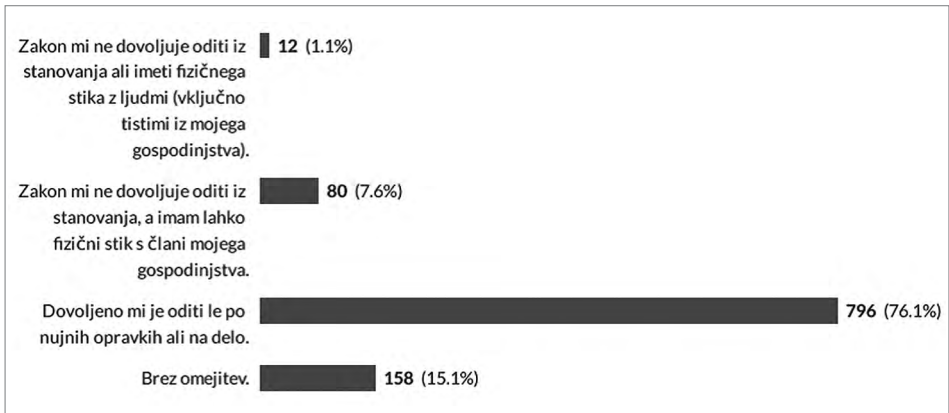
Situacija v času epidemije

12. marca je prejšnja slovenska vlada razglasila epidemijo, ki je začela veljati 13. marca, istega dne, ko je na oblast prišla nova vlada. Med prvimi ukrepi je bilo zaprtje šol in vrtcev, prekinitev javnega prevoza ter zaprtje gostinskih obratov. Podjetja in javni zavodi so bili pozvani, naj organizirajo delo na daljavo v največji možni meri. Vlada je 20. marca z uredbo začasno prepovedala javno zbiranje na javnih mestih. Dovoljeno je bilo individualno gibanje, omejitve pa ni veljala za člane skupin gospodinjstev. Poleg tega je bil dovoljen prihod in odhod na delo, opravljanje gospodarskih dejavnosti, ter varstvo in pomoč. Omogočen je bil tudi dostop do lekarn, trgovin z živili, bencinskih črpalk, bank in pošt, ter do zdravstvenih in sanitarnih storitev². Ljudje so lahko dostopali do javnih parkov in drugih območij za sprehode, vendar je aprila vlada gibanje omejila na občine.

Večina (76%) anketirancev je sicer navedla, da jim je bilo v času prvega vala dovoljeno oditi le po nujnih opravkih ali na delo, hkrati pa jih je skoraj desetina navedla, da niso smeli iz stanovanja, medtem ko jih je 15% svojo situacijo opisalo kot »brez omejitev« (glej Sliko 4).

2. <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/zbiranje-in-gibanje-omejeni-posameznik-se-lahko-rekreira-druzina-lahko-gre-na-sprehod/517774>

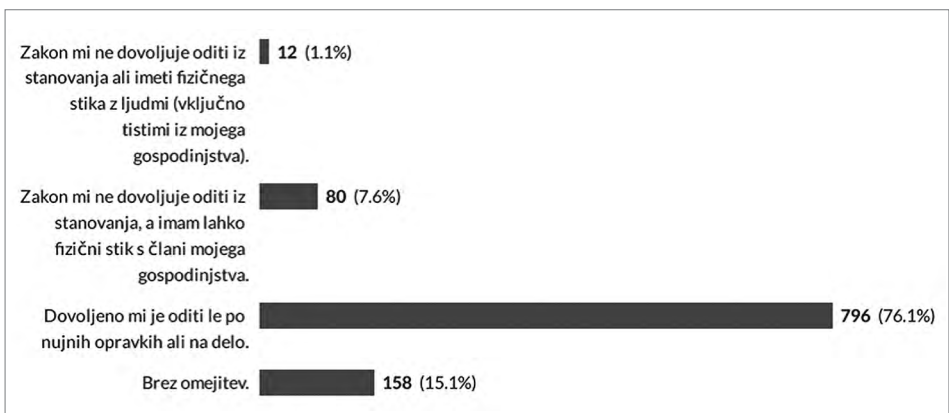
Slika 4: Katera trditev bi najbolje opisala vašo situacijo v času epidemije COVID-19?

Stališča glede ukrepov karantene/izolacije/socialnega distanciranja

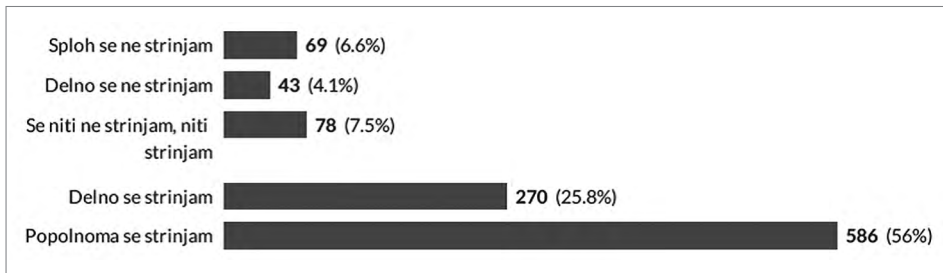
Iz slike 5 je razvidno, da sta približno enaka deleža respondentov med tistimi, ki bi največ 14 dni lahko zdržali z izhodi iz stanovanja le za nujne opravke in odhod na delo v primerjavi s tistimi, ki so ocenili, da bi zdržali več kot 57 dni.

Slika 5 : Ocenite, koliko dni bi največ lahko zdržali z izhodi iz stanovanja le za nujne opravke in odhod na delo?

Da gre pri sprejemanju ukrepov karantene/izolacije/socialnega distanciranja za potrebno strategijo pri zamejevanju širjenja COVID-19 se je delno ali popolnoma strinjalo 82% sodelujočih, medtem ko se s tem ni strinjala le dobra desetina. V okviru raziskave nas je zanimalo tudi v kolikšni meri bi sodelujoči upoštevali vladno odredeno karanteno/izolacijo/socialno distanciranje, pri čemer je bila porazdelitev odgovorov približno enaka kot pri vprašanju glede strinjanja (Slika 6).

Slika 6: V kolikšni meri se strinjate s karanteno/izolacijo/
socialnim distanciranjem?

Zaključek

Prikazani rezultati predstavljajo en del raziskave, ki se nanaša na razumevanje in stališča sodelujočih glede COVID-19 in sprejetih ukrepov v času prvega vala epidemije. V splošnem lahko sklenemo, da so anketiranci v veliki meri izražali razumevanje COVID-19 in povezanih ukrepov, prav tako pa so v veliki večini soglašali s sprejetimi ukrepi.

Rezultati raziskave so doprinesli podatke o družbenih, etičnih in vedenjskih vidikih sprejetih ukrepov, ki hkrati omogočajo tudi mednarodno primerjavo. Države so se na različne načine odzivale na pojav pandemije, pri čemer so bile nekatere bolj uspešne. V tem pogledu so nas v okviru študije zanimali dejavniki, ki so vplivali na uspešno spopadanje, vendar pa je nujno doumeti, da ne gre le za zdravstveno krizo, temveč širšo družbeno, ki bo še poglobila družbene neenakosti, še posebej bolj ranljivih skupin. Rezultati raziskave so namreč pokazali, da imajo sprejeti javnozdravstveni ukrepi neenakomeren družbeni in ekonomski vpliv. Razumevanje dejavnikov, ki so povezani z neenakomernimi vplivi, lahko pripomore k učinkovitejšemu obveščanju o prihodnjih ukrepih na področju javnega zdravja. Ključen doprinos rezultatov raziskave je predvsem v tem, da predstavljajo podlago za oblikovanje učinkovitih ukrepov in smernic za boj z epidemijo COVID-19 (še posebej v luči novih valov širjenja). Pri tem je bistveno vodilo, da zajamemo mnenja in izkušnje različnih skupin ljudi, saj se bomo le na ta način znali ustrezneje in ciljno usmerjeno odzivati v prihodnje. V še vedno negotovi situaciji nadaljnega širjenja okužb je zato pomembno javnosti predstaviti dokaze, ki tovrstne ukrepe upravičujejo, da bi tako zagotovili čim širšo javno podporo, uspešnost ukrepov in čim manjši poseg v normalno življenje ljudi.

Viri in literatura

- Brooks, Samantha K., in dr. (2020): The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet* 395 (10227): 912–920.
- Ferguson, Neil M., in dr. (2020): Impact of non-pharmaceutical interventions (NPIs) to reduce COVID-19 mortality and healthcare demand. Dostopno prek: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/sph/ide/gida-fellowships/Imperial-College-COVID19-NPI-modelling-16-03-2020.pdf> (13. 6. 2021).
- Koo, Joel R., in dr. (2020): Interventions to mitigate early spread of SARS-CoV-2 in Singapore: a modelling study. *The Lancet Infectious Diseases*, 20 (6): 678–688.
- Lewnard, Joseph A., in Nathan, Lo C. (2020): Scientific and ethical basis for social-distancing interventions against COVID-19. *The Lancet Infectious Diseases*, 20 (6), 631–633.

- Osterrieder, Anne, in dr. (2021): Economic and social impacts of COVID-19 and public health measures: results from an anonymous online survey in Thailand, Malaysia, the United Kingdom, Italy and Slovenia. *BMJ Open*, 11: e046863. Dostopno prek: <https://bmjopen.bmj.com/content/bmjopen/11/7/e046863.full.pdf> (6. 8. 2021).
- Petrovec, Miroslav, in dr. (2020): Nacionalna raziskava o razširjenosti bolezni covid-19 v Sloveniji. Dostopno prek: <http://file.biolab.si/files/2020-07-6-covid-19-slovenija-porocilo-1-0.pdf> (13. 6. 2021).
- Van Bavel, Jay J., in dr (2020): Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4 (5): 460–71.
- WHO (2020). WHO Novel Coronavirus Global research and innovation forum: towards a research roadmap.
- Wu, Joseph T., in dr. (2020): Nowcasting and forecasting the potential domestic and international spread of the 2019-nCoV outbreak originating in Wuhan, China: a modelling study. *Lancet*, 395 (10225): 689–697.
- Zbiranje in gibanje omejeni: posameznik se lahko rekreira, družina lahko gre na sprehod. Dostopno prek: <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/zbiranje-in-gibanje-omejeni-posameznik-se-lahko-rekreira-druzina-lahko-gre-na-sprehod/517774> (15. 6. 2021).

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

VALENTINA HLEBEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

TATJANA RAKAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

MLADI OSKRBOVALCI V ČASU PANDEMIJE COVID-19

Povzetek: *Mladi oskrbovalci so otroci in mladoletniki v starosti od 15–17 let, ki opravljajo pomembne ali precejšnje naloge oskrbe, pomoči ali podpore članu družine (ali prijatelju/sosedu), ki je invaliden, ima eno od kroničnih bolezni, težave z mentalnim zdravjem ali drugo stanje, ki je povezano s potrebo po oskrbi. V obdobju pandemije COVID-19 sprejeti ukrepi so sprožili velik prenos bremena in skrbstvene vloge z oskrbovalnega sektorja na posameznika in na družino, pri tem pa posebej ranljivo populacijo predstavljajo mladi oskrbovalci. V prispevku na podlagi raziskave med mladimi oskrbovalci v Sloveniji, ki je bila izvedena v okviru mednarodnega projekta ME-WE Psihološka podpora za spodbujanje duševnega zdravja in dobrega počutja med mladimi oskrbovalci v Evropi, proučimo položaj mladih oskrbovalcev v Sloveniji v obdobju pandemije COVID-19 z vidika njihovega duševnega in telesnega zdravja ter njihove izkušnje in doživljanje tega obdobja.*

Ključne besede: *mladi oskrbovalci, pandemija COVID-19, neformalna oskrba*

Uvod

Mladi oskrbovalci v starosti od 15–17 let so »mladi oskrbovalci adolescenti«, ki opravljajo pomembne ali precejšnje naloge oskrbe, pomoči ali podpore članu družine (ali prijatelju/sosedu), ki je invaliden, ima eno od kroničnih bolezni, težave z mentalnim zdravjem ali drugo stanje, ki je povezano s potrebo po oskrbi. Razlogi, zakaj otroci in mladostniki postanejo mladi družinski ali neformalni oskrbovalci, so najrazličnejši, med drugimi ti vključujejo kulturno okolje, občutek dolžnosti, pomanjkanje alternativnih rešitev, ljubezen in empatijo do prejemnika skrbi, pomanjkanje finančnih virov ter opore v družini ali v prijateljskem krogu. Mladi oskrbovalci tako prevzemajo stopnjo odgovornosti, ki jo običajno pripisujemo odraslim, zato je potek odraščanja mladih z oskrbovalno odgovornostjo nekoliko drugačen od odraščanja mladih brez oskrbovalne situacije v družinskem ali prijateljskem okolju. Prav ta skupina mladih terja posebno pozornost, saj so v ključnem obdobju razvoja in prehoda od otroštva k odraslosti. Zato je pri obravnavi mladih z oskrbovalno odgovornostjo, pa tudi te problematike na splošno, ključna podpora zakonodaje, javnih politik ter socialnega in zdravstvenega varstva. V obdobju pandemije COVID-19 so sprejeti ukrepi, kot so

zaprtje vrtcev in šol, omejena socialna oskrba starih na domu, pozivi za začasno vračanje oskrbovancev domov za stare v domačo oskrbo itd., sprožili prenos bremena in skrbstvene vloge z oskrbovalnega sektorja na posameznika in na družino, pri tem pa posebej ranljivo populacijo predstavljajo mladi oskrbovalci. V prispevku na podlagi raziskave med mladimi oskrbovalci v Sloveniji, ki je bila izvedena v okviru mednarodnega projekta ME-WE *Psihološka podpora za spodbujanje duševnega zdravja in dobrega počutja med mladimi oskrbovalci v Evropi*, analiziramo položaj mladih oskrbovalcev v obdobju pandemije COVID-19 z vidika njihovega duševnega in telesnega zdravja ter njihove izkušnje in doživljanje tega obdobja. Zanima nas, ali so se v tem obdobju njihove oskrbovalne obremenitve še povečale in ali so bili pri tem deležni kakršnekoli podpore. Posebna pozornost je namenjena izkušnji šolanja na daljavo ter vplivu ukrepa socialnega distanciranja na življenje te posebej ranljive skupine otrok.

Kdo so mladi oskrbovalci

Monografija *Children who care: Inside the World of Young Carers* [Otroci, ki oskrbujejo: Znotraj sveta mladih oskrbovalcev] (Becker in Aldridge, 1993) je prva znanstvena monografija, ki je v celoti posvečena problematiki mladih neformalnih družinskih oskrbovalcev: to so osebe, ki v svojem vsakdanjem življenju pomagajo svojim družinskim članom. To pomeni, da (redno) opravljajo vrsto stvari in imajo odgovornosti, ki jih običajno povezujemo z odraslimi osebami (Becker in Aldridge, 1993). Večina novejših raziskav se pri definiciji mladih neformalnih oskrbovalcev sklicuje na Beckerjevo opredelitev v Blackwellovi *Enciklopediji socialnega dela* (Becker, 2000: 378):

Mladi oskrbovalci so otroci ali mladi ljudje, stari do 18 let, ki negujejo drugega družinskega člana, mu pomagajo ali ga oskrbujejo. Mladi oskrbovalci izvajajo, pogosto redno, pomembno število ali obseg oskrbovalnih dejavnosti in imajo tako stopnjo odgovornosti, kot jo ponavadi povezujemo z odraslimi osebami. Oseba, ki oskrbo prejema, je pogosto eden od staršev, vendar je lahko tudi sorojenec, stari starši ali drug sorodnik, ki ima hendikep, kronično bolezen, težave z duševnim zdravjem ali drugo stanje, povezano s potrebo po negi, oskrbi ali nadzoru.

Raziskave so pokazale, da je celo v državah z zelo visoko stopnjo zavedanja, kaj je neformalno oskrbovanje, in z razvitimi podpornimi programi za mlade neformalne oskrbovalce stopnja samoprepoznavanja med mladimi razmeroma majhna (Aldridge, 2018). Prav veliko podatkov o mladih oskrbovalcih v drugih evropskih državah ni in ta tema je sorazmerno nova v širšem evropskem prostoru. Nekaj raziskav obstaja, vendar so med seboj relativno neprimerljive oziroma uporabljajo različne vsebinske in metodološke pristope, prav tako tudi opazujejo različne starostne kategorije (Aldridge, 2018; Schlarmann in dr., 2008, De Roos in dr., 2016; Nordenfors in Melander, 2017).

V projektu ME-WE uporabljamo Beckerjevo definicijo mladega oskrbovalca (Becker, 2000: 378). Evropski konzorcij uglednih univerz, raziskovalnih inštitutov in organizacij civilne družbe je izvedel ambiciozen raziskovalni in inovativni projekt – financira ga Evropska unija v okviru programa Horizont 2020 – pod naslovom »ME-WE« oziroma »*Psihološka podpora za spodbujanje duševnega zdravja in dobrega počutja med mladoletnimi oskrbovalci v Evropi*«. ME-WE si prizadeva ojačati odpornost mladoletnih oskrbovalcev z namenom, da pozitivno vpliva na njihovo duševno zdravje in dobro počutje ter omili negativne vplive psihosocialnih in okoljskih dejavnikov.

Pandemija COVID-19 v življenju mladih oskrbovalcev

V prispevku predstavljamo odgovore, ki so jih mladi v Sloveniji podajali na nekaj odprtih vprašanj v anketi, ki je sicer bila namenjena ovrednotenju učinkov primarne psihoedukativne intervencije, ki smo jo s projektnimi partnerji iz Velike Britanije, Nizozemske, Belgije, Švice, Italije in Švedske razvili za opolnomočenje mladih oskrbovalcev in krepitev njihove prožnosti in čuječnosti. Program intervencije temelji na psihoedukativnem pristopu in vključuje sedem srečanj, osnovanih na principih prožnosti in čuječnosti. Z izvajanjem programa smo začeli jeseni 2019, zaključili pa aprila 2021. Udeleženci so bili mladi med 15 in 17 leti, ki se soočajo s situacijo oskrbe. Za potrebe preverjanje učinkov intervencije smo imeli dve skupini, eno eksperimentalno, ki je prejela vsebino programa, ter drugo, kontrolno, ki je vsebino programa prejela po zaključku meritev.

Večina mladih oskrbovalcev je – presenetljivo – navedla, da je imela izkušnja COVID-19 pandemije pozitiven vpliv na njihovo življenje. Pri tem so v največji meri izpostavili, da so imeli več časa zase, bili so bolj sproščeni in več časa so preživeli z družino.

Bolj sem sproščena in umirjena, nisem več živčna in utrujena. Med karanteno sem imela veliko časa in izkoristila sem ga tako, da sem spoznavala samo sebe in se več družila z družino (MO 1).

Navajali so tudi, da je bilo učenje na daljavo manj zahtevno in so si lahko sami ustvarili svoj urnik. Prožnost šolanja ter bivanje doma je torej mladim oskrbovalcem omogočila prožnejše usklajevanje vseh odgovornosti.

Pozitivno, saj sem si končno lahko uredil urnik in imel pravo dnevno rutino, kakršno potrebujem (MO 2).

Izpostavili so tudi negativni vpliv pandemije na njihova življenja. Najpogosteje omenjeni negativni vidik je bilo socialno distanciranje zaradi prepovedi druženja s prijatelji, kar je v nekaterih primerih privedlo do občutkov depresije in tesnobe.

Spet sem se zaprla vase, delam stvari, na katere nisem ponosna (samopoškodovanje in ignoriranje čustev). Občutek imam, da sem padla v globoko luknjo, veliko časa se počutim žalostno in anksiozno. Nimam veliko stikov s prijatelji in zaradi tega se ne počutim dobro, tudi zaradi tega, ker se z nikomer zares ne pogovarjam, saj si z mami nisem blizu (MO 3).

Spremembe v času pandemije so vodile tudi k povečani potrebi po podpori mladim oskrbovalcem, in sicer predvsem finančni in psihološki, večina pa jih je navedla, da je tovrstno podporo v splošnem prejela. Nadalje so mladi oskrbovalci izpostavili, da je imela pandemija vpliv na njihovo duševno zdravje, in sicer predvsem negativno, pri tem pa jih je kar ena tretjina navedla pozitiven vpliv. Pri negativnem vplivu so poročali o povečanju duševnih težav, kot so osamljenost, izguba motivacije, potrtnost, tesnoba, depresivnost, zaskrbljenost za svoje bližnje, samopoškodovanje in anoreksija.

Iskreno, počutim se grozno. Ne razumem, zakaj se mora to dogajati ravno zdaj, ko sem v "najboljšem" obdobju življenja. Naša generacija bo prikrajšana za veliko stvari iz različnih pogledov in zato sem zelo jezna in žalostna (MO 4).

Za nekatere mlade oskrbovalce je bilo prvo obdobje pandemije bolj negativno kot drugo, ali pa obratno, da se je njihovo duševno zdravje v drugem obdobju poslabšalo. Pri splošnem počutju so bili odgovori podobno mešani, nekateri so navedli, da se je njihovo počutje izboljšalo

zaradi več spanja in časa za družino, po drugi stani pa je bilo zato tudi več konfliktov v družini. Nadalje so navajali, da je imela pandemija vpliv na njihovo telesno zdravje, tako pozitivno kot negativno. Nekateri so poročali, da so bili manj telesno aktivni in so pridobili na teži, po drugi strani pa so nekateri navajali, da jim je karantena omogočila, da so imeli več časa za telesne aktivnosti in da se je njihovo zdravje v splošnem izboljšalo. Marsikateri so pri tem izpostavili, da so se ob šolanju na daljavo in drugih zajezitvenih ukrepih počutili bolj sproščeno, saj jih ni več skrbelo, da se bodo okužili in s tem prenesli virus na ranljive družinske člane.

Ko smo v karanteni, se mi zdi, da pandemija sploh ne vpliva na moje duševno zdravje. Na moje duševno zdravje je bolj vplivalo to, ko sem v septembru in na začetku oktobra morala hoditi v šolo, s čimer sem se izpostavljala morebitni okužbi s SARS-CoV-2, ki bi jo lahko prinesla domov in bi bila ogrožajoča za mamo. Življenje v karanteni je v vsakem pomenu manj stresno. Sicer pa se mi ne zdi niti, da bi pandemija kaj bistveno vplivala na moje telesno zdravje. Če kaj, zdaj bolj skrbim zase v tem smislu: bolj redno kot prej hodim teč, prav tako več spim, saj se zavedam, da je to do določene mere preventiva pred okužbo s koronavirusom (MO 5).

V okviru projekta so v obdobju pandemije potekale tudi spletne delavnice in srečanja za pomoč in podporo mladim oskrbovalcem. Večina mladih oskrbovalcev je navedla, da so jim bile tovrstne aktivnosti v pomoč pri spoprijemanju s stresnimi mislimi in čustvi, spoznavanju samih sebe, postali so bolj prijazni do sebe, našli so smisel, energijo in moč, počutili so se dobro in sproščeno ter se zaradi deljenja izkušnje niso počutili same.

Zaključek

V Sloveniji nimamo posebne zakonodaje za zaščito in podporo mladim oskrbovalcem in njihovim družinam. Obstoječi sistem nudi le posredno podporo mladim oskrbovalcem, predvsem v okviru zakonodaje na področju socialnega varstva, družinske politike in nasilja v družini. Zato bi bilo v prihodnje potrebno spodbujati tovrstno aplikativno raziskovanje, kontinuirano izobraževanje strokovnjakov o tovrstni problematiki ter vključevanje problematike mladih oskrbovalcev v zakonodajo na vseh področjih. Mladi oskrbovalci morajo biti prepoznani, opredeljeni in podprti. Celosten pristop je ključen za prepoznavanje njihovih vlog ter položaja in za zagotavljanje ustrezne podpore v različnih okoljih, predvsem pa v šolskem okolju. Temeljiti mora na sodelovanju med različnimi ministrstvi (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Ministrstvo za zdravje in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport), šolami in drugimi institucijami, ki so povezane z zagotavljanjem blaginje otrok. Država je primarno odgovorna za prepoznavanje in reševanje problematike mladih oskrbovalcev, pomembno vlogo pa ima tudi skupnostni pristop k zaznavanju in naslavljanju te problematike. Zgodnje prepoznavanje je ključno in pri tem imajo najpomembnejšo vlogo šole, saj so edina skupna točka, kjer je prisotna večina adolescentov. Podpora mladim oskrbovalcem mora biti oblikovana skupaj z njimi, da ustreza njihovim potrebam, saj jih le tako tudi uspešno naslavlja.

Literatura

- Aldridge, Jo (2018): Where are we now? Twentyfive years of research, policy and practice on young carers. *Critical Social Policy*, 38 (1): 155–165.
- Becker, Saul (2000): Young carers. V M. Davies (ur.): *The Blackwell encyclopaedia of social work*: 378. Oxford: Blackwell.

- Becker, Saul, in Aldridge, Jo (1993): *Children who Care: Inside the World of Young Carers*. Loughborough: Department of Social Sciences, Loughborough University.
- Cheesbrough, Sarah, Harding, Carrie, Webster, Hannah, Taylor, Luke, in Aldridge, Jo (2017): *The lives of young carers in England. Omnibus survey report. Research report*. Loughborough: Department for Education, Loughborough University.
- De Roos, Simone A., De Boer, Alice H., in Bot, Sander M. (2016): Well-being and Need for Support of Adolescents with a Chronically Ill Family Member. *Journal of Child and Family Studies*, 26 (2): 405–415.
- Hlebec, Valentina (2019). Pomen družinskih oskrbovalnih dejavnosti v življenju mladih ljudi, živečih v Ljubljani ali okolici. *Družboslovne razprave*, 35 (90): 7–28.
- Nordenfors, Monica, in Melander, Charlotte (2017): Young carers in Sweden – A short overview. Kalmar: Swedish Family Care Competence Centre.
- Schlarmann, Jörg große, Metzging-Blau, Sabine, in Schnepf, Wilfried (2008): The use of health-related quality of life (HRQOL) in children and adolescents as an outcome criterion to evaluate family oriented support for young carers in Germany: an integrative review of the Literature. *BMC Public Health*, 8 (414). Dostopno prek: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/8/414> (13. 6. 2018).

OTTO GERDINA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

REPREZENTACIJE PROBLEMOV STARIH LJUDI V ČASOPISU DELO

Povzetek: *Dnevni časopisi so del širše kulture, kar pomeni, da raziskovalcem omogočajo vpogled v skupne pomeni, ki krožijo v družbi in prinašajo osnovne kategorične okvire, skozi katere se konstruira družbeno razumevanje starosti in problemov, s katerimi se stari ljudje soočajo. Hkrati so sredstvo, ki družbi posreduje načine zamišljanja problemov s katerimi se soočajo. To ima lahko povsem materialne posledice za stare ljudi, ki se s problemi, ki so v časopisih reprezentirani, soočajo, saj vpliva na pripravljenost za njihovo reševanje. Cilj prispevka je s pomočjo kvantitativne in kvalitativne analize vsebine ugotoviti, koliko pozornosti je osrednji slovenski dnevni časopis Delo v zadnjih petih volilnih letih namenil problemom, s katerimi se soočajo stari ljudje, in kateri problemi so bili reprezentirani. Rezultati kažejo, da je kljub presenetljivi raznolikosti in širini poročanja o problemih, stopnja medijske pozornosti nanje še vedno relativno nizka.*

Ključne besede: *starost, medijske reprezentacije, analiza vsebine, revščina, materialna prikrajšanost*

Uvod

V ‚zahodnih‘ družbah so mediji glavni vir podob in informacij o staranju (Kroon in dr. 2016) in igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju stališč do starih ljudi (Pickard 2019). Na področju medijskih študij in sociologije se je v desetletjih od objave klasičnega dela Družbena konstrukcija realnosti (Breger in Luckman 1966) razvil konsenz, da lahko mediji močno vplivajo na stališča in način procesiranja informacij. Učinki so potencialni, saj so odvisni od množice dejavnikov, kot so posameznikove značilnosti na individualnem nivoju, (Cacciatore in dr. 2016); značilnosti pogojev, v katerih je sporočilo posredovano oz. prejeto (Riffe in dr. 2013); izpostavljenost drugim sporočilom o isti vsebini (drugi viri informacij). Kljub tem dejavnikom osrednji nacionalni mediji pomembno določajo imaginarije, ki so ljudem v določeni kulturi na voljo za razumevanje sveta, družbenih skupin, posameznikov in odnosov med njimi (Gorham 1999; Iversen in Wilinska 2018). Podobno tudi določajo, kateri problemi postanejo družbeni problemi in koliko pozornosti jim je treba nameniti. Ljudje namreč prepoznajo, po kakšnih prioritetah novinarji obravnavajo določene probleme in jih do določene mere ponotranjijo (McCombs in Reynolds 2009).

»Mediji niso zrcalo sveta, so njegova reprezentacija« (Kuhar 2003, 11). Če razumemo medijske reprezentacije kot rezultat zaznave in konstrukcije, ki okvirjata svet, potem so pristranske reprezentacije najbolj problematične, ko se nanašajo na družbene skupine, kontekste in fenomene, s katerimi ljudje nimajo neposrednega stika (Lundgren and Ljuslinder 2011; Torres in dr. 2014). V tem primeru so eno redkih, če že ne edino okno, s pomočjo katerega oblikujemo svoja prepričanja, stališča in tudi predsodke o zadevi. Po drugi strani je odsotnost oziroma nizka prisotnost določenih družbenih skupin v množičnih medijih prav tako povedna. V skladu s teorijo vrednosti novic, ki pravi, da bo dogodek bolj verjetno prikazan

v medijih, »če vključuje ljudi, ki pripadajo elitnim skupinam in posedujejo večjo količino slave in zato privlačijo občinstvo« (Nosowska in dr. 2014, 9), je lahko nizka prisotnost starih ljudi indikator njihove izključenosti iz dogodkov, ki so vredni novic, kot tudi iz družbe na splošno. Enako bi verjetno lahko trdili za poročanje o problemih, s katerimi se soočajo stari ljudje: nizko število prispevkov, ki tematizirajo probleme starih ljudi v osrednjih medijih, lahko pomeni, da ti problemi za družbo niso zelo pomembni.

Da bi ugotovili, kako pomembni so za slovensko družbo problemi, s katerimi se soočajo stari ljudje, bomo pregledali, koliko pozornosti je bilo tem problemom namenjene v osrednjem nacionalnem časopisu v zadnjih petih volilnih (parlamentarne volitve) letih in kateri problemi so bili reprezentirani.

Metodologija

Vir podatkov za analizo so časopisni prispevki o starosti, ki so bili objavljeni v osrednjem nacionalnem časopisu Delo v letih 2004, 2008, 2011, 2014 in 2018. Potencialne prispevke za vključitev v analizo smo identificirali z iskanjem po elektronskem arhivu časopisa s ključnima korenoma besed *star* in *pokoj*. V končni vzorec so bili vključeni le novinarski prispevki z najmanj 50 % vsebine, ki se nanaša na starost. Vsi novinarski prispevki z manjšim deležem, oglasi, tabele, slike, pisma bralcev, kritike umetniških del, prispevki v kroniki, so bili iz analize izključeni. Podatke smo analizirali s kombinacijo kvantitativne in kvalitativne analize vsebin. V kvalitativno analizo smo vključili zgolj prispevke, ki so primarno obravnavali probleme, s katerimi so se soočali stari ljudje v Sloveniji. Te prispevke smo večkrat prebrali v njih identificirali posamezne družbene probleme, ki smo jih po Jamrozniku in Nocelli (1998) opredelili kot nekaj, kar a) je nezaželeno, negativno ali ogrožajoče za pomembne družbene vrednote in interese oziroma je dojeta kot ogrožajoče za družbo; b) zadeva nekaj, kar je družbenega izvora (npr. družbeno okoliščino, proces, ureditev ali stališče); in c) je družbeno obvladljivo in dostopno družbenemu nadzoru.

Rezultati

Z aplikacijo vključitvenih kriterijev je bilo v izbranih letih v časopisu Delo identificiranih 1243 prispevkov o starosti. V povezavi s prvim vprašanjem smo prispevke kodirali glede na to, ali obravnavajo družben problem, s katerim se neposredno soočajo stari ljudje ali ne. Ugotovili smo, da je 112 oziroma 9 % prispevkov obravnavalo problem ali probleme, s katerimi se neposredno soočajo stari ljudje. Od tega jih je 80 obravnavalo probleme v Sloveniji, 32 prispevkov pa se je nanašalo na probleme v tujini.

V 80 prispevkih, ki so primarno obravnavali probleme, s katerimi se neposredno soočajo stari ljudje v Sloveniji, smo s kvalitativno analizo vsebine identificirali 292 problemov, ki so se združevali okoli devetih kategorij. Te so segale na področja materialnih in finančnih virov, storitev, infrastrukture in mobilnosti ter družbenih odnosov (glej Tabela 1).

Tabela 1. Glavna področja in kategorije problemov s katerimi se soočajo stari

PODROČJA	MATERIALNI IN FINANČNI VIRI	STORITVE, INFRASTRUKTURA IN MOBILNOST	DRUŽBENI ODNOSI
KATEGORIJE	materialna prikrajšanost	stanovanjska problema- tika, grajeno okolje in infrastruktura	nasilje nad starimi
	trg dela	mobilnost in storitve	odnos do starih ljudi
	vzdržnost javnih financ	delovanje nevladnih organizacij	socialna izključenost

Zaradi omejitev prispevka bomo podrobneje predstavili le rezultate s področja materialnih in finančnih virov.

Materialni in finančni viri

Reprezentacije materialne prikrajšanosti in z njo povezanih problemov dobro odsevajo njihovo kompleksnost. Problemi v tej kategoriji so povezani tako s partikularnimi tveganji na mikro nivoju, kot so denimo spol (npr. revščina med starimi ženskami), pripadnost etični skupnosti (npr. priseljenci iz držav bivše SFRJ), poklicni status (npr. revščina med upokojenimi kmeti) ali nizka stopnja izobrazbe (npr. preko slabše plačanih služb je povezana z nizkimi pokojninami). Zadnja primera implicitno kažeta na upoštevanje perspektive življenjskega poteka. Repräsentirana so tudi tveganja na mezo nivoju, kot so denimo problem prikrite revščine (tj. revščina, ki ni zajeta v statistikah), ali zaostajanje pokojnin za plačami ali za rastjo življenjskih stroškov.

Reprezentacije problemov na področju trga dela se v grobem delijo na tri sklope. V prvem sklopu gre za makro probleme na ravni države, kot so brezposelnost, nizka stopnja delovne aktivnosti med starimi, zanemarjanje potenciala starih delavcev, ter nakazujoče se pomanjkanje delovne sile v prihodnosti. V drugem sklopu prevladujejo problemi na mezo nivoju, s katerimi se sooča gospodarstvo (npr. nespodbudna zakonska ureditev dela po upokojitvi in mehko odpuščanje z zgodnjim upokojevanjem). Problemi, s katerimi se srečujejo stari na trgu dela, zajemajo še diskriminacijo, negativen odnos do starih zaposlenih na trgu dela in neprilagojenost delovnega okolja starim zaposlenim.

Čeprav smo v analizo izbrali zgolj prispevke, ki primarno obravnavajo probleme, s katerimi se neposredno soočajo stari, so se med analiziranimi prispevki vseeno znašli tudi problemi, ki so povezani z (ne)vzdržnostjo javnih financ (ki je v prispevkih navadno vsaj implicitno povezana z vse večjim številom starih ljudi), a jih bomo zaradi omejitev prispevka obravnavali drugje.

Diskusija in sklep

Ugotovili smo, da v osrednjem nacionalnem časopisu zgolj 9 % vseh prispevkov o starosti poroča o problemih, s katerimi se neposredno soočajo stari. Če upoštevamo, da je delež ljudi, ki živijo pod pragom revščine, med starejšimi od 65 let in upokojeenci v Sloveniji med najvišjimi v Evropi (Leskošek 2018; OECD 2015), lahko sklenemo, da stopnja medijske pozornosti, ki so je deležni problemi starih v časopisu Delo, nakazuje na precejšnjo družbeno indiferentnost do teh problemov. Ne smemo spregledati, da smo analizirali zgolj leta, v katerih

so potekale volitve. Če bi analizirali leta, v katerih ni bilo volitev, bi bil delež obravnavanih problemov verjetno še nižji.

Po drugi strani je kvalitativna analiza odkrila presenetljivo raznolikost in širino poročanja o problemih starih, vendar pogosto ni šlo za poglobljeno obravnavo. Večina problemskih kategorij je vključevala probleme na mikro, mezo in makro ravneh, ter (pogosto na ravni individualnih zgodb) prikazala, kako lahko problemi na eni ravni vodijo do problemov na drugi ravni in kako lahko problemi v eni kategoriji vodijo v probleme v drugi kategoriji. A razprava o problemih, s katerimi se soočajo stari, še zdaleč ni bila brez pomanjkljivosti.

Reprezentacije problemov, s katerimi se soočajo stari ljudje, premalo upoštevajo vpliv, ki ga imajo lahko slabo zdravje ali negativne družbene okoliščine v zgodnjem ali odraslem življenju na materialno prikrajšanost v starosti. To javnosti in političnim odločevalcem daje napačen vtis, da se težave ljudi na področju materialnih in finančnih virov pojavijo v šele starosti, ne pa, da se v starosti zgolj intenzivirajo in postanejo bolj očitne. Družba vnaprej določa položaj ljudi v zadnjem življenjskem obdobju, oz. kot pravi de Beauvoir, je prav zaradi družbenih krivic, ki so jih ljudje deležni, preden postanejo stari, staranje prehitro, telesno mučno in moralno grozljivo: »Ko izkoriščani in odtujeni ljudje ostanejo brez moči, neizbežno postanejo ‚odpadki‘, ‚opušteni program‘« (de Beauvoir 2020, 596).

Pri reprezentiranju problemov v starosti je nujno upoštevanje, da se prikrajšanosti seštevajo skozi ves življenjski potek in se v starosti zgolj akumulirajo. Slednje namreč prinaša spoznanje, da problemi starih niso ločeni od problemov mladih ali ljudi v srednjih letih, temveč so del istega kontinuumu in da imajo vse starostne skupine nedvomno skupni interes: razreden.

Omejitve in implikacije za prihodnje raziskave

Raziskava ni brez omejitev. Najbolj očitna je ta, da so bili analizirani zgolj prispevki v osrednjem nacionalnem časopisu Delo. Prihodnje raziskave bi lahko v analizo vključile še druge vrste dnevnih tiskanih časopisov ali druge medije. Ta kratka predstavitev rezultatov prinaša le del analize problemov s katerimi se soočajo stari na področju finančnih in materialnih virov. Nadaljnje raziskovanje bi lahko vključilo tudi analizo podanih rešitev, in jo poglobilo z odgovori na vprašanja kot so: a) kdo govori o problemu oz. rešitvi; b) kdo/kaj povzroča problem; c) kdo/kaj je žrtev problema; č) kaj bo povzročila rešitev; d) na kakšno ciljno skupino se nanaša; e) in kako cilj doseči?

Financiranje

Doseženi raziskovalni rezultati so nastali v okviru nalog, ki so bile (so)financirane iz državnega proračuna po pogodbah, ki so bile sklenjene med ARRS in izvajalcem.

Literatura

- Kroon, Anne C., in dr. (2016): Reliable and unproductive? Stereotypes of older employees in corporate and news media. *Ageing and Society* 38(1): 166-191.
- Pickard, Susan (2019): Age war as the new class war? Contemporary representations of intergenerational inequity. *Journal of Social Policy* 48(2): 369-386.
- Berger, Peter Ludwig, in dr. (1966): *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor: Penguin Books.
- Cacciatore, Michael A., in dr. (2016): The end of framing as we know it... and the future of media effects. *Mass Communication and Society* 19(1): 7-23.

- de Beauvoir, Simone (2018): *Starost: Stališče zunanosti*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Gorham, Bradley W. (1999): Stereotypes in the media: So what? " *Howard Journal of Communication* 10(4): 229-247.
- Iversen, Sara Mosberg, in Wilinska, Monika (2018): Ageing, old age and media: Critical appraisal of knowledge practices in academic research. *International Journal of Ageing and Later Life* 14(1): 121-149.
- Jamrozik, Adam in Nocella Luisa (1998): *The sociology of social problems: Theoretical perspectives and methods of intervention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhar, Roman (2003): *Medijske podobe homoseksualnosti - Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Leskošek, Vesna (2018): Perspektiva življenjskega poteka pri analizi revščine starejših žensk. V M. Ule in dr. (ur.) *Zasebno je politično: Kritične študije vsakdanjega življenja: 207–217*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lundgren, Anna Sofia, in Ljuslinder, Karin (2011): The baby-boom is over and the ageing shock awaits: populist media imagery in news-press representations of population ageing. *International Journal of Ageing and Later Life* 6(2): 39-71.
- McCombs, Maxwell, in Reynolds, Amy (2009): How the news shapes our civic agenda. V O., M. Beth in dr. (ur.): *Media effects: Advances in theory and research* (3):1-16. New York: Routledge.
- Nosowska, Geraldine, in dr. (2014): Using structured observation and content analysis to explore the presence of older people in public fora in developing countries. *Journal of aging research*. Dostopno prek: <https://www.hindawi.com/journals/jar/2014/860612/> (14. 6. 2021) .
- OECD (2015): OECD Data: Poverty Rate. Dostopno prek: <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm> (12. 6. 2021).
- Riff, Daniel, in dr. (2013): *Analyzing media messages: Using quantitative content analysis in research*. New York: Routledge.
- Torres, Sandra in dr. (2014): Daily newspaper reporting on elderly care in Sweden and Finland: a quantitative content analysis of ethnicity-and migration-related issues. *Vulnerable Groups in Inclusion*. Dostopno prek: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/vgi.v5.21260> (14. 6. 2021).

ADRIANA KOZINA

Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

MARIJA MILAVEC KAPUN

Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta

SPOPADANJE Z EPIDEMIJO COVIDA-19 V DOMOVIH STAREJŠIH OBČANOV V SLOVENIJI – POGLED ŠTUDENTOV

Povzetek: Širjenje novega koronavirusa je v letu 2020 močno zaznamovalo tudi življenje in delo v domovih starejših občanov, ki so že pred tem zaznavali kadrovsko podhranjenost. Epidemija jih je potisnila do roba zmogljivosti. Koronavirus se je pojavil v 99 % domov starejših občanov po Sloveniji in stanovalci domov so predstavljali 58 % umrlih s to okužbo. Pri obvladovanju razmer so prostovoljno pomagali študenti zdravstvene nege in medicine v okviru t. i. covid odprav. Prispevek na podlagi poglobljenih intervjujev s študenti proučuje pogled na težave zaposlenih in stanovalcev v času epidemije. Osvetljuje težave pri izvajanju ukrepov za zaježitev širjenja novega koronavirusa z vidika izvajanja oskrbe in zagotavljanja socialnega stika stanovalcem ter izzive pri uporabi osebne varovalne opreme. Na podlagi rezultatov raziskave so oblikovani predlogi za soočanje s podobnimi izzivi v prihodnosti.

Ključne besede: novi koronavirus, institucionalno varstvo, prostovoljstvo, oskrba stanovalcev, epidemiološki ukrepi

Uvod

Bolezen covid-19 je v letih 2020 in 2021 močno vplivala na delo zaposlenih in življenje stanovalcev v domovih starejših občanov (DSO-jih) po Sloveniji. Leta 2020 je po podatkih NIJZ v Sloveniji zaradi covida-19 umrlo 2891 ljudi, od katerih je bilo 58 % stanovalcev v DSO-jih (UKOM 2020). Do sredine novembra 2020 je bilo okuženih več kot 85 % vseh stanovalcev v DSO-jih (Vlada RS 2020).

Slovensko zdravstvo se že dlje sooča s pomanjkanjem zdravstvenih delavcev, epidemija pa je problem še poglobila in dodatno obremenila zaposlene (Zbornica–Zveza 2020), saj so morali upoštevati dodatne varovalne ukrepe in uporabljati več osebne varovalne opreme (OVO) (NIJZ 2020), ki je v prvem valu epidemije ni bilo dovolj (ZZS 2020).

V Sloveniji do zdaj še ni bilo raziskav o težavah, s katerimi so se soočali DSO-ji, so pa to tematiko preučevali v tujini. De Cock in sodelavci (2021) so ob pregledu raziskav, večinoma s Kitajske, prepoznali negativen vpliv negotovosti zaradi nejasnih smernicah in pomanjkanja OVO na psihično stanje zaposlenih. Avtorji druge raziskave z istega področja (Mo in dr. 2020) so izpostavili občutke nemoči in negotovosti ter etične probleme pri oskrbi stanovalcev. Ameriški avtorji (White in dr. 2020) kot problem navajajo tudi pomanjkanja kadra, slabo organiziranost in komunikacijo v timih, izgorevanje zaradi povečanega obsega dela, strah zaposlenih pred okužbo sebe ali družine in demoralizirajoče poročanje medijev o

dogajanju v DSO-jih. Opozarjajo tudi na psihološko breme zaposlenih zaradi stresa ob skrbi za stanovalce, ki so se soočali z osamljenostjo, boleznijo in smrtjo okoli sebe.

Zaradi pomanjkanja kadra in prepovedi obiskov v DSO-jih po svetu so se med pandemijo močno zmanjšali socialni stiki stanovalcev, ni bilo skupnih aktivnosti, izhodov in obiskov. To lahko pri starostnikih povzroči močne duševne stiske in zmanjša njihovo kakovost življenja (Simard, Volicer 2020). Ameriška raziskava je pokazala, da se je kar 76 % anketiranih stanovalcev počutilo bolj osamljenih kot običajno (Altarum 2020). To lahko pri starostnikih vodi v depresijo, anksioznost, agresivnost, napredovanje demence itd., zato je preprečevanje osamljenosti enako pomembno kot zagotavljanje osebne higiene (Simard, Volicer 2020).

V prispevku z vidika študentov proučujemo težave, s katerimi so se soočali zaposleni in stanovalci v DSO-jih v Sloveniji med trenutno epidemijo covid-19.

Metodologija

Spomladi 2021 smo z devetimi študenti zdravstvene nege (ZN) in medicine, ki so bili med epidemijo vključeni v delo v različnih DSO-jih po Sloveniji, izvedli poglobljene intervjuje, saj so zaradi svojega znanja lahko kritično opazovali dogajanje in tako predstavljajo pomemben vir informacij o težavah, s katerimi so se soočale te inštitucije.

Prošnjo za sodelovanje v raziskavi smo jim poslali prek predsednika Sekcije študentov ZN in babištva. Pet intervjuvancev je bilo v delo v DSO-jih vključenih v prvem valu epidemije in štirje v drugem. Intervjuje smo izvedli prek platforme Zoom, jih zvočno posneli in nato transkribirali. Zaradi občutljivosti informacij smo izjave intervjuvancev ter vse omenjene osebe in organizacije anonimizirali. Vsebinsko intervjujev smo analizirali in ugotovitve v poglavju Rezultati ponazorili s povzetki in dobesednimi navedki izjav intervjuvancev.

Rezultati

Študenti, ki so bili v delo v DSO-jih vključeni v **prvem valu epidemije covid-19**, so poročali o prevladujoče pozitivnih izkušnjah z vključitvijo v delo in sprejemom s strani zaposlenih (Š5: *drugače sem se počutil v redu, tudi osebe nas je dobro sprejelo*).

Izpostavili so trud in požrtvovalnost zaposlenih v DSO-jih (Š2: *niso si tud upali z bolet*), njihovo prekomerno obremenjenost (Š3: *samo dnevne so trajale 13 ur, nočne 11 in so delale pač vsak drug dan cel dan*), izčrpanost zaradi obsega dela (Š1: *Js mislim, da so bli oni pa res zmatrani*) in dodatne OVO (Š2: *je pa blo dodatno delo z razkuževanjem, oblačenjem, slačenjem*).

Večinoma so ocenili, da so se zaposleni ukrepov držali in da so dosledno uporabljali OVO, vendar so se pojavljale tudi napake zaradi kadrovske podhranjenosti (Š5: *če nimaš zadosti osebja potem čimveč hitiš in ti tudi OVO več ne pomaga, ker ne paziš več tok*), preobremenjenosti in utrujenosti (Š4: *videlo se je, da so izmučeni, tudi v njihovem načinu dela, npr. niso več tako vestno nosili OVO, niso skozi nosili mask, pač je že začelo pešat tisto njihovo zavedanje*). Včasih so zaposleni prekršili pravila, da bi stanovalcem zagotovili osebni stik (Š1: *je tko dal zaposleni kdaj masko dol, pa rekel da je to on, pa da jim nič ne bodo naredil*).

Vsi študenti so poročali o osamljenosti stanovalcev in pomanjkanju socialnih stikov z zdravstvenimi delavci (Š2: *zaposleni se niso mel časa pogovarjat*) in bližnjimi, saj so bili izhodi iz sobe in obiski onemogočeni. Poročali so, da so pri stanovalcih opazili izgubo volje do življenja ter zmanjšanje aktivnosti in samostojnosti, poleg tega pa jim je situacija povzročala močne skrbi, strah in zmedenost. Pri osebah z demenco so se pojavljale težave z razumevanjem in upoštevanjem ukrepov (Š5: *se je pa zgodil da so ti zmedeni dementni kdaj prišli tud iz rdeče cone v belo*).

Študenti, ki so med **drugim valom epidemije** sodelovali pri delu v sedmih DSO-jih, so poročali o raznolikih izkušnjah.

Večinoma so poročali o pomanjkanju negovalnega osebja (Š7: *Torej za 1 rdečo cono sta skrbeli ena ali dve negovalki (20–30 oskrbovancev, v večini nepokretnih)*). Opazili so, da je bilo osebje pod velikim psihofizičnim pritiskom (Š6: *3 tedne je že delal vsak dan po 12 ur; Š7: tko da psihološko so bili zaposleni zelo izčrpani; Š8: osebje je bilo pod pritiskom: predusem so delali dlje in več; Š9: Tko je bla taka nervoza, prou čutla sem to živčno stanje*). Poročali so o zmedenosti zaposlenih, ki so jih med epidemijo premeščali na različna delovišča (Š8: *so jih velik premeščali med oddelki, zato se na trenutke tudi same niso najbolje znašle*). Študenti so navajali tudi negativen vpliv zastrašujočega poročanja medijev na psihološko stanje zaposlenih in stanovalcev (Š1: *valda ni blo lih lepo vse, valda ljudje so umirali, bli ful bolni, ampak mediji so pa iz tega naredili tako apokalipso, da ne vem no*).

Zaskrbljujoče je, da nihče od študentov ni poročal o dobro organiziranem boju proti virusu in doslednem upoštevanju ukrepov (Š9: *takšna je bila situacija, kaotična!; Š6: v enem jih je presenetilo, v drugem je bil problem, da niso bili zainteresirani, da bi to omejil, v tretjem pa niso bili organizacijsko tako organizirani*). Svoje znanje so v večini ocenili kot zadostno za opravljanje dela (Š9: *nič takšnega ni blo, da bi rekla: jooj tega pa ne znam*) in bili so veseli, da so lahko priskočili na pomoč (Š9: *js mislim, da je blo to za nas študente ena ful dobra priložnost*), čeprav sta se dva od štirih pri tem okužila.

Stanovalci v DSO-jih so bili socialno izolirani in osamljeni ter niso imeli zagotovljenih rednih stikov s svojci, tudi zaradi pomanjkanja osebja (Š7: *Tam je bil to samo telefon, če ga je varovanec sam imel, ni bilo tablic, videoklicev*). Dodaten stres za stanovalce je predstavljala tudi manjša možnost osebnega stika z zaposlenimi zaradi ukrepov, hitenja in OVO (Š6: *To, da se niso mogli pogovarjat s svojci, da smo bli mi v tyveku (zaščitnem kombinezonu, op. a.), da niso smeli iz sobe, da niso imeli kratkočasnih dejavnosti, branja, izhodov; Š6: Eni so bli prestrašeni eni mal živčni; Š7: Manj stika (zaradi OVO), že očesni stik je slabši, slabše slišiš, dotik v tyveku in rokavicah tudi ni isti kokr brez; Š9: Bi rekla, da je bla osamljenost večja kokr strah*). Dodatne težave so se pojavljale pri osebah z demenco (Š9: *ker itak enmu dementnemu človeku, je to zelo težko dopovedat, da more bit v svoji sobi*).

Študenti so pri uporabi OVO opazili izčrpanost in naveličanost (Š7: *delo v tem (OVO) je res zahtevno, ker zašvicaš, ker obračaš pa neguješ starostnike; da so potem negovalke imele masko in kombinezon, ampak brez vezirja, ga niso želele uporabljat ker se je rosil*). Izpostavljeno je bilo pomanjkanje znanja in doslednosti pri uporabi OVO (Š8: *pomanjkanje ozaveščenosti med sestrami, negovalkami, čistilkami; Š7: ker je prebolela je mislna: dobr, js sm prebolela, pol ne rabim maske in vezirja; Š6: se niso hotl jit nazaj preoblačit pred čik pauzo so šli kr v tyvekkih kadit; Š9: je rekel pol tud direktor: najbolš, da se vsi okužjo, ne vem kaj sploh še merkamo*).

Diskusija

Za zaposlene in stanovalce v DSO-jih sta velik izziv predstavljala uporaba nujno potrebne OVO in upoštevanje ukrepov za preprečevanje širjenja okužbe z novim koronavirusom. Naši intervjuvanci so poročali o podobnih izzivih za zaposlene in stanovalce, kot so jih izpostavile tuje raziskave (De Cock in dr. 2021; Mo in dr. 2020; White in dr. 2020). Za uspešno soočanje z njimi bi morali biti upoštevani dejavniki, s katerimi so se soočali mnogi DSO. Med temi dejavniki, ki so jih opisovali tudi naši intervjuvanci, so pomanjkanje delavcev, organizacije, natančnih smernic in informacij, neprilagojena gradnja DSO, izčrpanost in velika psihološka

obremenitev zaposlenih ter pomanjkanje in slabša kakovost OVO. V takih okoliščinah je pritisk na zaposlene še večji, nimajo zadostne motivacije, počutijo se nemočne in pojavljajo se napake ter nedoslednosti pri upoštevanju ukrepov.

V prvem valu so študenti opazili tudi negotovost glede trajanja razmer, v drugem pa izgorelost in slabšo motiviranost osebja zaradi dolgega trajanja epidemije. Izpostavili so, da se DSO-ji niso ustrezno pripravili na drugi val, četudi bi se lahko iz prvega naučili, kaj pričakovati, kar je dodano negativno vplivalo na stanovalce in zaposlene.

Glavna opažena problema oskrbovancev sta bila osamljenost in socialna izolacija – resni stanji, ki lahko pri starostnikih povzročita depresijo in anksioznost (Simard, Volicer 2020) ter vplivata na razvoj kardiovaskularnih bolezni (KVB) in diabetesa tipa 2 (Christiansen in dr. 2021). Zelo močna naj bi bila predvsem povezava med občutki osamljenosti in KVB – 30 % večje tveganje za razvoj KVB pri osebah z občutki osamljenosti in kar 48 % večje tveganje za sprejem v bolnišnico (Bu 2020) – zato tega nikakor ne smemo zanemariti. Študenti so opazili tudi strah in negotovost uporabnikov, kritično pomanjkanje možnosti pogovora za razbremenitev ter nerazumevanje situacije pri osebah z demenco. Opisali pa so tudi dobre rešitve (npr. video klici z domačimi), ki bi se jih dalo nadgraditi za uporabo v podobnih situacijah v prihodnje. Opozorili so, da so se zaradi pomanjkanja osebja in prostovoljcev take rešitve izvajale v zelo majhni meri in da bi bil potreben večji odziv tistih, ki bi lahko priskočili na pomoč.

Ko govorimo o pandemiji covida-19, bi morali zaradi vseh sovplivov, ki jih je povzročila, pravzaprav govoriti o sindemiji¹ (Horton 2020). Nujno je torej, da raziščemo in razumemo različne vidike tega kompleksnega pojava, jih upoštevamo in na tej podlagi oblikujemo rešitve za celostno in uspešno spopadanje z njim.

Sklep

V DSO-jih so se med epidemijo srečevali z mnogo težavami. Poznavanje in razumevanje teh težav je izrednega pomena za oblikovanje smernic za delo v podobnih situacijah in prepoznavanje dejavnikov, ki lahko vplivajo na kakovost življenja in dela v kritičnih ali vsakodnevnih situacijah. Eden od izzivov, ki bi ga bilo nujno podrobneje raziskati, so možnosti nudenja podpore zaposlenim in uporabnikom pri duševnih stiskah v času epidemije.

Literatura

- Bu, Feifei in dr. (2020). Longitudinal associations between loneliness, social isolation and cardiovascular events. *Heart*, 106(18): 1394–1399. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1136/heartjnl-2020-316614/> (8. 6. 2021).
- Julie, Christiansen in dr. (2021). Loneliness, social isolation, and chronic disease outcomes. *Annals of Behavioral Medicine*, 5(3): 203–215. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/abm/kaa044/> (8. 6. 2021).
- De Kock, Johannes Hendrikus in dr. (2021). A rapid review of the impact of COVID-19 on the mental health of healthcare workers: implications for supporting psychological well-being. *BMC Public Health* 21(1):104. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-10070-3/> (15. 5. 2021).
- Horton, Richard (2020). Offline: COVID-19 is not a pandemic. *Lancet* 396(10255): 874. Dostopno prek: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)32000-6/](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)32000-6/) 8.6.2021/ (8. 6. 2021).

1. Izraz za agregacijo dveh ali več sočasnih epidemij.

- Mo, Shenjiang in Shi, Junqi (2020). The psychological consequences of the COVID-19 on residents and staff in nursing homes. *Work, Aging and Retirement* 6(4): 254–259. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1093/workar/waaa021/> (13. 5. 2021).
- Simard, Joyce in Volicer, Ladislav (2020). Loneliness and isolation in long-term care and the COVID-19 pandemic. *Journal of the American Medical Directors Association*, 21(2020): 966e967. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2020.05.006/> (10. 3. 2021).
- White, Elizabeth in dr. (2020). Front-line nursing home staff experiences during the COVID-19 pandemic. *Journal of the American Medical Directors Association* 22(1): 199–203. Dostopno prek: [10.1016/j.jamda.2020.11.022/](https://doi.org/10.1016/j.jamda.2020.11.022/) (5. 5. 2021).

Viri

- Altarum (2020). Experiences of nursing home residents during the pandemic what we learned from residents about life under Covid-19 restrictions and what we can do about it. Dostopno prek: https://altarum.org/sites/default/files/uploaded-publication-files/Nursing-Home-Resident-Survey_Altarum-Special-Report_FINAL.pdf (5. 6. 2021).
- NIJZ (2020). Priporočila za preprečevanje in zaježitev okužb z virusom SARS-COV-2 v socialno varstvenih zavodih. Dostopno prek : <https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/priporocila-za-preprecevanje-in-zajezitev-okuzb-z-virusom-sars-cov-2-16.10.2020.pdf> (21. 11. 2020).
- Urad vlade Republike Slovenije za komuniciranje (2020). Država v domove starejših občanov ni vlagala, zato je veliko smrti stanovalcev. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2021-01-11-drzava-v-domove-starejsih-obcanov-ni-vlagala-zato-je-veliko-smrti-stanovalcev/> (17. 2. 2021).
- Vlada RS – Vlada Republike Slovenije (2020). Ukrepi v PKP6 na področju dela, družine in socialnih zadev. Ljubljana: Urad Vlade Republike Slovenije za komuniciranje. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2020-11-11-ukrepi-v-pkp6-na-podrocju-dela-druzine-in-socialnih-zadev/> (3. 1. 2020).
- Zbornica–Zveza – Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije – Zveza strokovnih društev medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov Slovenije (2020). Kdo bo skrbel za paciente, ko medicinskih sester ne bo več? Ljubljana: Zbornica zdravstvene in babiške nege Slovenije. Dostopno prek: <https://www.zbornica-zveza.si/clanek/kdo-bo-skrbel-za-pacienteko-medicinskih-sester-ne-bo-vec/> (3. 1. 2021).
- ZZS – Zdravniška zbornica Slovenije (2020). Poziv vladi RS, da pravočasno zagotovi ustrezno zaščitno opremo za zdravstvene delavce. Ljubljana: Zdravniška zbornica Slovenije. Dostopno prek: <https://www.zdravniskazbornica.si/informacije-publikacije-in-analize/dogodki-za-%C4%8Dlane/2020/03/25/poziv-vladi-rs-da-pravo%C4%8Ddasno-zagotovi-ustrezno-za%C5%A1%C4%8Ditno-opremo-za-zdravstvene-delavce/> (3. 1. 2021).

TAMARA NARAT

Inštitut RS za socialno varstvo

URBAN BOLJKA

Inštitut RS za socialno varstvo

VSAKDANJE ŽIVLJENJE OTROK V ČASU EPIDEMIJE COVID-19

Povzetek: *Prispevek se ukvarja s preučevanjem vpliva epidemije na blaginjo otrok. Pri tem je pozornost usmerjena v analizo izboljšanja oz. poslabšanja blaginje v primerjavi z obdobjem pred epidemijo ter identifikacijo ranljivih skupin otrok v tem pogledu. Preverja tezo, da so bili v preučevanem obdobju najbolj ranljivi tisti otroci, ki so veljali za bolj ranljive (glede na določene socio-demografske značilnosti in značilnosti življenjskega sloga) že pred epidemijo, in da je epidemija razlike med otroki še bolj poglobila. Podatki, na katerih temelji prispevek, so bili zbrani s pomočjo spletnega anketnega vprašalnika, ki so ga izpolnili učenci osnovnih in srednjih šol v Sloveniji. Na podlagi njihovih odgovorov je v prispevku predstavljen indeks spremembe ranljivosti otrok po regijah, spolu in starostnih skupinah. Izračuni indeksa potrjujejo tezo o poglobljanju razlik med otroki.*

Ključne besede: *blaginja, otroci, ranljivost, regije, indeks.*

Uvod

Epidemija novega koronavirusa je radikalno in neverjetno hitro spremenila naša življenja. Otroci so skupina prebivalstva, ki je v povprečju manj od drugih starostnih skupin izpostavljena sami bolezni COVID-19. To pa še ne pomeni, da zaradi epidemije niso postali bolj ranljivi. Epidemija in javnopolitični odzivi nanjo so prinesli popolnoma novo in še nedoživeto družbeno realnost tudi za otroke, negativne posledice tega že potrjujejo nekatere analize in raziskave (glej npr. Plesničar idr. 2020; Gornik idr. 2020; Starc idr. 2020; Uršič in Puklek Levpušček 2020). V zadnjem času na to, predvsem na povečano psihično obremenitev otrok, opozarjajo tudi mediji in strokovna javnost (Groznik 2021; NIJZ 2021).

V prispevku prikazujemo njihovo subjektivno doživljanja prvega vala epidemije. Natančneje, ukvarjamo se z vplivom epidemije na blaginjo otrok. Pri tem je naša pozornost usmerjena v analizo izboljšanja oziroma poslabšanja blaginje v primerjavi z obdobjem pred epidemijo. Pomembna je torej časovna dimenzija, saj le tako lahko ocenimo, ali se je blaginja otrok poslabšala in katera so bila tista področja blaginje, na katerih so bili otroci med prvim valom epidemije najbolj ranljivi (v primerjavi z obdobjem pred epidemijo). To nas vodi k javnim politikam, ki so nagovarjale posamezna področja blaginje otrok, na katerih bi morala država v primeru poslabšanja oblikovati nove in učinkovitejše ukrepe, programe in strategije. Nadalje nas zanima, ali se subjektivne zaznave blaginje razlikujejo glede na različne demografske in druge značilnosti in katere so tiste skupine otrok, če sploh, ki so bili v prvem valu epidemije najbolj ranljivi. Kateri so bili tisti dejavniki, ki so vplivali na njihovo ranljivost?

Preverjamo tezo, da so bili v preučevanem obdobju najbolj ranljivi tisti otroci, ki so veljali za bolj ranljive (glede na določene sociodemografske značilnosti in značilnosti življenjskega sloga) že pred epidemijo, in da je epidemija razlike med otroki še bolj poglobila.

Metodološka izhodišča

Podatke povzemamo iz raziskave *Vsakdanje življenje otrok v času epidemije novega koronavirusa*. Na IRSSV smo z namenom, da bi ugotovili, kako so otroci v Sloveniji doživljali to epidemijo, v maju in juniju 2020 izvedli anketo med osnovnošolsko ter srednješolsko populacijo otrok.

Podatke o ranljivosti otrok v času epidemije smo pridobili s spletnim vprašalnikom, ki smo ga 27. 5. 2020 naslovili na vse osnovne in srednje šole v Sloveniji (primarna vzorčna enota). Vprašalnik so po spletu prostovoljno izpolnjevali otroci med 10. in 19. letom oziroma šolajoči se otroci razen tistih v prvi triadi osnovne šole. Anketiranje smo zaključili 1. 7. 2020. Na vprašalnik je ustrezno odgovorilo **5291 učencev in dijakov**.

Vzorčni okvir so torej učenci druge in tretje triade osnovnih šol ter učenci srednjih šol v Sloveniji (oziroma vse osnovne in srednje šole na nacionalni ravni). Pri tem je treba omeniti, da ne gre za vzorec, ki bi bil reprezentativen na populacijo. Zaradi omejenih finančnih virov in pomanjkanja časa je bil naš cilj pridobiti čim boljši vzorec oziroma vzorec učencev, ki bi v danih razmerah kar najbolje odražal populacijo učencev. To nam je tudi uspelo. V analizah smo vzorec tudi utežili glede na statistične regije in starost.

Ključne ugotovitve

Z namenom, da bi pregledno in jasno prikazali ranljivost otrok oziroma spremembo le-te med prvim valom epidemije (v primerjavi z obdobjem pred epidemijo), smo oblikovali indeks. Indeks je sestavljeni kazalnik, ki kompleksnost spremembe ranljivosti meri z eno samo vrednostjo in s tem omogoča jase in enostaven odgovor na enega izmed naših raziskovalnih vprašanj, in sicer ali (in koliko) se je med prvim valom epidemije spremenila ranljivost otrok.

Sestavljajo ga tri področja (ki smo jih določili s pomočjo faktorjske analize):

psihična obremenjenost:

- zaskrbljenost glede socialnih in zdravstvenih posledic epidemije
- psihološki odziv na epidemijo
- počutje
- zaskrbljenost zaradi šole

sociokulturna pasivnost:

- narava in šport
- kultura
- družina

dejavnosti, ki vodijo v odvisnost, odtujitev:

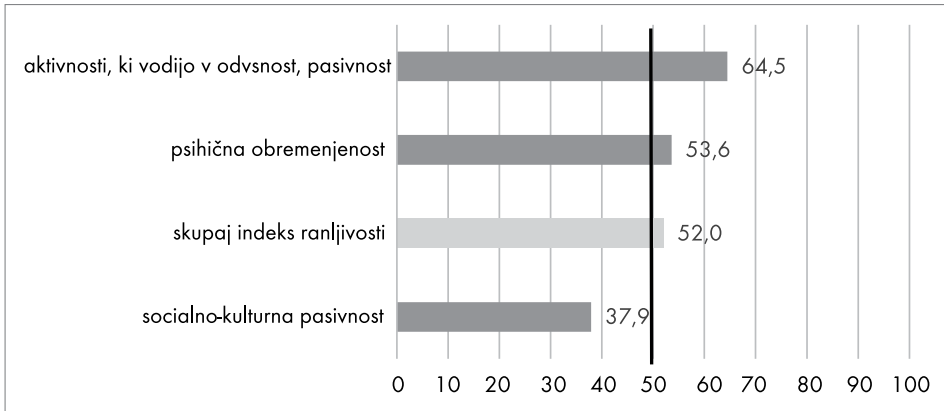
- pasivna uporaba IKT.

Indeks torej meri kompleksne spremembe v ranljivosti otrok v omenjenem času in pokaže na *povečano ranljivost* (vrednosti nad 50), na *zmanjšano ranljivost* (vrednosti pod 50) ali pa na stanje, ki je ne glede na vpeljane ukrepe za zajezitev novega koronavirusa ostalo *bolj ali manj enako* (vrednost 50).

Izračuni so pokazali, da se je ranljivost anketiranih otrok v splošnem le malenkostno poslabšala (**ISRO = 52,0**), kar je glede na to, da je ta izredna situacija trajala razmeroma kratek čas (dva meseca), razumljivo.

Slika: Indeks spremembe ranljivosti otrok (ISRO)
po posameznih področjih ranljivosti

Izmed vseh področij, ki sestavljajo indeks, se je ranljivost otrok najbolj povečala na ravni dejavnosti, ki vodijo v odvisnost in odtujitev (npr. igranje računalniških igrvic, gledanje videoposnetkov na YouTubeu, gledanje TV) (64,5 indeksne točke). Na drugi strani se je celo izboljšal vidik sociokulturne pasivnosti (37,9 indeksne točke): otroci in mladostniki poročajo, da so se med epidemijo pogosteje kot prej ukvarjali s športom, preživljali čas v naravi, umetniško ustvarjali in brali knjige.¹ Ta vidik blaginje otrok precej prispeva k izboljšanju skupnega indeksa sprememb ranljivosti otrok. Če bi ga izvzeli in bi upoštevali le dve področji, ki kažeta na poslabšanje stanja (torej psihično obremenjenost otrok in dejavnosti, ki vodijo v odvisnost in odtujitev), bi skupni indeks znašal **59,1 točke**.

S pomočjo indeksa smo identificirali ranljive skupine otrok, ki jih je novonastala situacija najbolj prizadela:

- otroke, ki prihajajo iz regij z najvišjimi vrednostmi indeksa ranljivosti (čeprav je treba omeniti, da med regijami ni bilo večjih razlik):² Zasavje (ISRO = 53,9), Pomurje (ISRO = 53,5), Podravje (ISRO = 53,4), Koroška (ISRO = 53,2), obalno-kraška (ISRO = 52,7) (gre za regije z nekoliko nižjo blaginjo otrok v primerjavi z drugimi RIBO 2018);
- dečke (ISRO = 53,5) v primerjavi z dekleti (ISRO = 51,0), predvsem zaradi področja, zajetega v indeks, ki se navezuje na rabo IKT tehnologije. Tu so razlike med spoloma najočitnejše (6,6 indeksne točke), in sicer v škodo fantov, ki so torej na tem področju bolj ranljivi. Sklepamo, da dečki tudi sicer pogosteje uporabljajo IKT tehnologije (saj so po podatkih RIBO bolj samostojni in kompetentni glede rabe IKT), v času epidemije pa se je razlika med spoloma še povečala. Podatke za dekleta lahko razumemo kot pozitiven odziv na krizno situacijo, saj so bile manj sociokulturno pasivne kot prej, v manjši meri so se ukvarjale z dejavnostmi, ki vodijo v odvisnost in odtujitev); skrb vzbujajoče pa

1. Rezultati glede gibanja in izletov v naravo kažejo pozitivno sliko, saj je kar 57 % anketiranih otrok odgovorilo, da so v času epidemije pogosteje kot prej preživljali čas v naravi, prav tako se jih je 41 % opredelilo, da so se pogosteje ukvarjali s športom. Skrb vzbujajoči pa so podatki o prehranjevalnih navadah med epidemijo. Iz pridobljenih podatkov je razvidno, da je 15 % otrok odgovorilo, da so v tem razmeroma kratkem obdobju pogosteje uživali nezdravo hrano (kot so npr. pica, pomfrit, hamburger, sladkarije).

je povečanje psihične obremenjenosti med dekleti (ISRO psih = 55,5) (med dečki se ranljivost v tem pogledu skorajda ni spremenila; ISRO psih = 50,8);

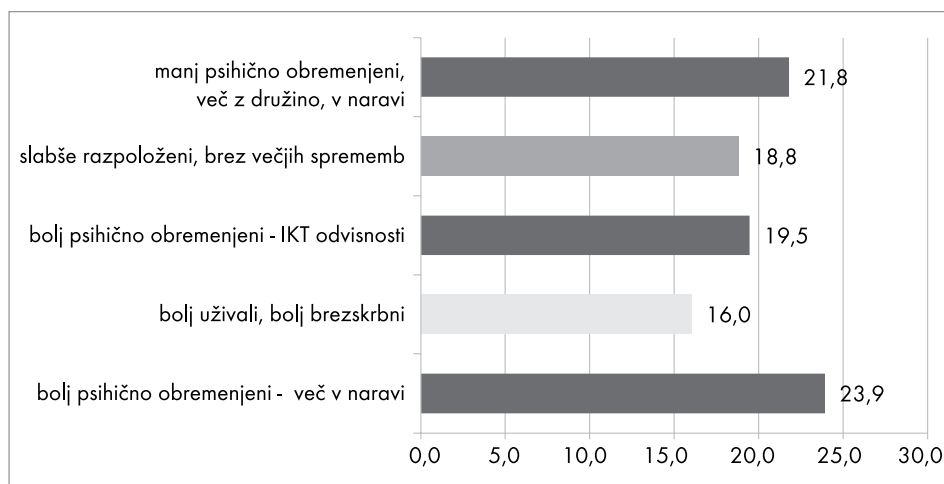
- otroke z nizko samooceno dohodka družine. Velja, da se je pri tistih, ki slabše ocenjujejo finančno stanje svoje družine, ranljivost v času epidemije povečala (ISRO = 53,3) bolj kot pri tistih, ki ga ocenjujejo kot dobro (ISRO = 51,5). Slednjim pripisujemo najmanjše povečanje ranljivosti glede psihičnih obremenitev oziroma največje izboljšanje ranljivosti glede sociokulturne pasivnosti.

Indeks spremembe ranljivosti se glede na starost oziroma raven šolanja bistveno ne razlikuje.

Podrobnejši pogled v ranljive skupine otrok nam pokaže metoda segmentacije. Izračuni so pokazali, da se otroci glede na njihov odziv na prvi val epidemije **razvrščajo v 5 skupin**. Tisti, ki so (bili):

- **manj psihično obremenjeni, več z družino in več v naravi:** takih je bila dobra petina otrok (21,8 %). Indeks spremembe ranljivosti za to skupino otrok pokaže celo izboljšanje (ISRO = 44,7);
- **bolj psihično obremenjeni in več v naravi:** takih je bilo 23,9 % otrok. Indeks spremembe ranljivosti pokaže, da se ranljivost zaradi epidemije skorajda ni povečala (ISRO = 50,8);
- **bolj uživali in bili bolj brezskrbni:** delež otrok, ki so se tako odzvali na epidemijo, je bil najmanjši (16,0 %). Tudi pri tej skupini se ranljivost zaradi epidemije ni bistveno povečala (ISRO = 50,9);
- **slabše razpoloženi, vendar brez večjih sprememb:** v tej skupini je 18,8 % otrok. Kot je razvidno že iz poimenovanja skupine, se njihova ranljivost zaradi vplivov epidemije ni opazno poslabšala (ISRO = 51,4);
- **bolj psihično obremenjeni in izražali večjo pasivno rabo IKT:** približna petina otrok ustreza takšnemu odzivu na epidemijo. Gre za najbolj ranljivo skupino otrok, v kateri indeks spremembe ranljivosti pokaže na precejšnje povečanje ranljivosti v primerjavi z drugimi skupinami otrok (ISRO = 63,2).

Slika: Skupine otrok glede na njihov odziv na prvi val epidemije; v %

Skupine otrok so se med seboj jasno razlikovale glede na razmere, v katerih so živele v času prvega vala epidemije (in verjetno tudi pred tem). Velja, da so bili tisti s slabšimi razmerami (družinskimi, stanovanjskimi, šolskimi ipd.) tudi bolj psihično obremenjeni glede epidemije in narobe. Na primer: v skupini »*bolj psihično obremenjeni, večja pasivna raba IKT*«, ki velja za najbolj ranljivo, je bilo v primerjavi z drugimi skupinami največ takih otrok, ki so bili med prvim valom bolj zaskrbljeni glede izgube zaposlitve staršev ali skrbnikov, so več časa porabili za šolske obveznosti in potrebovali več učne pomoči kot prej, več je bilo takih s poslabšanimi odnosi v družini ter največ takih, ki so bivali v stanovanju v bloku. Skupina otrok »*manj psihično obremenjeni, več z družino, več v naravi*« pa je imela pri vseh prej omenjenih razmerah neprimerno boljše rezultate. Vendar pa ti, ki jih sicer štejemo med skupino najmanj ranljivih otrok (najnižja vrednost ISRO), niso imeli povsod najboljših rezultatov (na nekaterih mestih se ti, ki so bolj »uživali« in bili bolj brezskrbni, odrežejo bolje). Dejavnik, po katerem odstopajo od drugih, je izboljšanje odnosov v družini (26 % otrok iz te skupino je tako ocenilo situacijo v družini). Očitno so dobri družinski odnosi pomembno blažili tveganja, ki jih prinašajo krizne situacije, kot je epidemija, in lahko pomembno zavarujejo otroke pred povečano ranljivostjo.

Zaključek

V uvodu smo postavili tezo, da so bili med prvim valom epidemije novega koronavirusa najbolj ranljivi tisti otroci, ki so veljali za bolj ranljive (glede na določene sociodemografske značilnosti in značilnosti življenjskega sloga) že pred epidemijo, in da je epidemija razlike med otroki še bolj poglobila. To tezo naši podatki potrjujejo. Skrb vzbujajoče je, da izjemni dogodki, kar je epidemija novega koronavirusa še posebej v prvem valu nedvomno bila, bolj obremenjujoče učinkujejo na otroke s slabšimi družinskimi, stanovanjskimi razmerami in razmerami v šoli. Še več, družinski odnosi so tisto področje otrokovega vsakdanjega življenja oziroma blaginje, ki ju po eni strani najbolj odločilno in neposredno zaznamujejo, po drugi strani pa so ravno družinski odnosi najbolj zunaj dometa javnih politik oziroma jih (v primerjavi z drugimi področji blaginje) država najtežje neposredno naslavlja.

Literatura

- Gornik, Barbara, in dr. (2020). Reprodukcijska družbenih neenakosti priseljenih otrok med poučevanjem na daljavo v času pandemije covid-19. *Družboslovne razprave* (94-95): 149–168. Dostopno na <https://www.druzboslovne-razprave.org/pdf/stevilke/DR94-95-Gornik-Dezan-Sedmak-Medarić-WEB.pdf> (3. 6. 2021).
- Grozničnik, Darja (2021): Podatki TOM telefona v času epidemije. Predstavitev na seji Strokovnega sveta za otroke in družine (18. 5. 2021).
- NIJZ (2021): Varovanje in krepitev duševnega zdravja otrok in mladostnikov v času epidemije, posvet (1. 6. 2021).
- Plesničar, Mojca M., in dr. (2020). Kriminaliteta v času COVID-19, študija. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo. Dostopno prek: <http://inst-krim.si/wp-content/uploads/2020/04/Kriminaliteta-v-dobi-covid-19.pdf> (3. 6. 2021).
- Starc, Gregor, in dr. (2020). SLOfit 2020 – Poročilo o telesnem in gibalnem razvoju otrok in mladine v šolskem letu 2019/20. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo. Dostopno na https://www.slofit.org/Portals/0/Letna-porocila/Poroc%CC%8Cilo_2020_splet.pdf?ver=2021-02-22-112743-263 (3. 6. 2021).

Uršič, Luka, in Puklek Levpušček, Melita (2020). Šolanje v času epidemije. Učenci zadnje triade OŠ in dijaki o učenju na daljavo med epidemijo COVID-19. V Ž. Lep in K. Hacin Beyazoglu (ur.): Psihologija pandemije: posamezniki in družba v času koronske krize: 191–203. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za psihologijo. Dostopno na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/download/243/347/5762-1?inline=1> (3. 6. 2021).

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

IGOR JUREKOVIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

ANALIZA POJAVNOSTI VERSKIH SKUPNOSTI V SLOVENSKEM JAVNEM MEDIJU – ŠTUDIJA PRIMERA ODDAJE DUHOVNI UTRIP

Povzetek: Vztrajna pluralizacija slovenskega religijskega polja in globalna vitalnost religijskih gibanj nas silita k premislekom različnih modelov laičnosti, v katerih bi javni mediji znali igrati pomembno vlogo. V tej luči pričujoči prispevek predstavlja rezultate analize pojavnosti verskih skupnosti v RTV oddaji *Duhovni utrip*, ki je primarno namenjena obravnavi vsebin manjših verskih skupnosti. Analiziramo 201 oddajo oziroma 457 prispevkov v petletnem obdobju 2016–2020. Pokažemo, da v oddaji prednjačijo krščanske vsebine in skupnosti, tudi ko primerjamo le manjše krščanske in vse nekrščanske skupnosti. Čeprav oddaja uspe ponuditi več prostora različnim slovenskim verskim skupnostim kot je to običajno za preostanek verskega programa RTV, v grobem pristaja na proporcionalni model pojavnosti verskih skupnosti. V diskusiji ponudimo kratek razmislek politike javnega medija na področju verskih vsebin in predlagamo poti nadaljnjega raziskovanja.

Ključne besede: *Duhovni utrip*, manjše verske skupnosti, dominantne religije, javni medij, laičnost

Uvod

Sodobno sociološko in družboslovno raziskovanje odnosa med religijami in mediji se pogosto posveča načinom *preoblikovanja* religij skozi uporabo različnih oblik medijev. Pričujoči prispevek se namesto tovrstnim raziskavam posveča analizam, ki raziskujejo vloge (javnega) novinarstva v oblikovanju javne podobe verskih skupnosti, tako njihove številčnosti kakor njihovih temeljnih verovanj in praks (gl. npr. Badaracco 2004; Stout in Buddenbaum 1996). Namesto pogostih diskurzivnih analiz je izhodiščno raziskovalno vprašanje prispevka sledeče: v kolikšni meri so zastopane manjše – krščanske in nekrščanske – verske skupnosti v oddaji *Duhovni utrip*, ki velja za osrednjo televizijsko oddajo slovenske RTV, namenjeno manjšim verskim skupnostim.¹ Vprašanje sem nam zdi pomembno z vidika dveh povezanih zornih kotov:

1. Sodelavci in sodelavke televizijskega programa uredništva verskih oddaj RTV ustvarjajo tri tedenske oddaje. prvič, oddajo *Obzorja duha*, ki spremlja dogodke v Katoliški, Evangeličanski in Pravoslavni cerkvi; drugič, *Ozare*, oddajo, v kateri so predstavljena osebna razmišljanja treh avtorjev, ki predstavljajo tradicionalne in novodobne verske skupnosti ter družbeno-dejavno področje slovenskega prostora; in tretjič, *Duhovni utrip*. Poleg tedenskih oddaj ustvarjajo tudi mesečno pogovorno oddajo *Sveto in svet*, ter prenose bogoslužij in prazničnih poslanic, program pa dopolnita tudi dokumentarna oddaja in tuji verski praznični program (RTV 2019).

prvič, slovensko religijsko polje je priča kontinuirani pluralizaciji, kar odraža tudi register verskih skupnosti; ter drugič, v luči sodobnih globalnih verskih pojavov in demografskih trendov (Jenkins 2010), ki kažejo na neizmerno vitalnost religij, se niti domnevno sekularni Evropi ne bo moč izogniti premislekom novih modelov laičnosti, po katerih naj država »priznava enako moralno vrednost oziroma dostojanstvo vsem državljanom«, ter je hkrati »nevtralna v razmerju do religij in drugih globokih prepričanj« (Maclure in Taylor 2020: 26).

Analiza

Za časovni okvir analize smo si izbrali petletno obdobje med letoma 2016 in 2020.² V vsakem koledarskem letu smo analizirali predvajane oddaje, pri čemer smo izpustili ponovljene oddaje ter zadnje oziroma prve oddaje v koledarskem letu, ki služijo pregledu minulega leta. Na tak način smo za analizo izbrali 201 oddajo. Format oddaje se je v petih letih nekajkrat spreminjal, pri čemer je bistvena razlika ta, da je oddaja s septembrom 2017 izgubila uvodni studijski del, v katerem je urednica oddaje v dobri minuti predstavila aktualne novice ter vsebino oddaje, čemur so sledili prispevki, ki jih ni povezoval studijski del. Da bi izbrali skupni imenovalec oddaj v petletnem obdobju, smo se odločili, da kot enoto analize upoštevamo le slednje, tj. da iz analize izločimo studijski del.³ Na takšen način smo prišli do končnega vzorca 457 prispevkov v obdobju 2016–2020 (gl. Tabela 1).⁴

Tabela 1 Prikaz števila analiziranih oddaj in prispevkov.

Leto	Število oddaj	Število prispevkov
2016	43	76
2017	43	93
2018	41	123
2019	41	97
2020	33	68
Skupaj	201	457

Prispevke smo z vidika reprezentacije verskih skupnosti⁵ analizirali s sledečo tipologijo. Sprva smo ločili med tremi kategorijami: *krščanskimi* in *nekrščanskimi* verskimi skupnosti ter

2. Do arhiva oddaj smo dostopali preko digitaliziranega arhiva oddaj MMC RTV: https://4d.rtvsl.si/oddaja/duhovni_utrip/275.
3. Natančno zamejiti trajanje prispevkov brez dostopa do originalnega materiala je sila nevhvaležno delo. Zaradi (ne)natančnosti spletnega predvajalnika arhivskih oddaj je dobro imeti v mislih absolutno napako meritve v obsegu do dveh sekund. Glede na to, da smo z enako metodo ocenili vse prispevke, napake meritve ne bi smele vplivati na končni izračun deleža posameznih skupnosti.
4. Pri tem izstopa zadnje leto, ki je zaradi epidemije terjalo manjše število oddaj in prispevkov.
5. V pričujočem prispevku uporabljamo termin »verska skupnost« v širokem smislu. Ne gre le za registrirane verske skupnosti, temveč tudi za drugačne oblike organizacij, kakršna so npr. društva, katerih vodstvo in osnovno počelo je versko. Tako smo na primer k prispevkov, ki smo jih kategorizirali kot »Krščanska Adventistična cerkev«, prišteli tudi prispevke o dejavnosti humanitarnega društva ADRA, ki so jo ustanovili adventisti. Da bi zadostili analitičnim standardom, smo podobno storili tudi pri, na primer, Društvu Vesela novica, ki smo ga razumeli kot del prispevkov »Evangeljske krščanske cerkve«

drugimi temami, ki jih ni bilo moč analizirati z vidika strogih zamejitev verskih skupnosti. V ta sklop sodijo prispevki z religioških dogodkov, predstavitev knjig s področja splošne duhovnosti ter druge družbeno-duhovne teme, ki so skozi prispevke predstavljene s pomočjo bolj ali manj sekularnih organizacij (npr. umiranje – Slovensko društvo Hospic).

»Krščanske« prispevke smo v grobem razdelili na *splošne krščanske teme in skupnosti*, h katerim smo šteli članice Sveta krščanskih cerkva (Katoliška Cerkev, Srbska Pravoslavna cerkev in Evangelijsko-binkoštna cerkev), ter na *manjše krščanske skupnosti*, kamor smo umestili prispevke, povezane s tistimi krščanskimi verskimi skupnostmi, ki niso del Sveta krščanskih cerkva. Med manjšimi krščanskimi skupnostmi, ki so bistvene za našo analizo, smo nato izpostavili tiste z najvišjo pojavnostjo, pri čemer smo za mejo izbrali vsaj deset prispevkov v petih letih: Krščanska Adventistična cerkev, Evangelijska krščanska cerkev, Mednarodna krščanska skupnost, različni Krščanski centri in Jehovove priče. Ker v številnih prispevkih hkrati nastopajo različne evangelijske skupnosti in društva, ki bi jih bilo časovno nemogoče razdeliti drugo od druge, smo uvedli dodatno kategorijo – »Evangelijske skupnosti in društva – splošno«. ⁶ Preostanek manjših krščanskih verskih skupnosti smo združili v kategorijo »Drugo«. V kategorijo *nekrščanskih* verskih skupnosti smo prav tako šteli skupnosti, ki so presegle prag desetih prispevkov v analiziranem obdobju: Judovsko skupnost Slovenije, Islamsko skupnost v Republiki Sloveniji, Skupnost za zavest Krišne ter Skupnost Baha'í Slovenije. K tem smo dodali še širšo kategorijo »Novodobništvo«, v kateri smo združili več novodobniških skupnosti. Tem petim skupinam smo dodali še dve skupnosti, ki sicer nista izpolnili osnovnega praga, a se zdita vendarle analitično zanimivi: prvič, kategorijo »budizem«, kamor sodijo prispevki Budistične kongregacije Dharmaling in skupnosti Buddha-Dharma, in drugič, Čezvesoljska Zombi cerkev blaženega zvonjenja. Glede na splošno kategorizacijo prispevkov v krščanske, nekrščanske in druge dobimo sledečo sliko (Tabela 2). ⁷

Tabela 2 Delež prispevkov in trajanja prispevkov.

Skupnosti	Prispevki	Trajanje
Vse krščanske skupnosti	254 (55,6%)	26:54:00 (57,1%)
Nekrščanske skupnosti	124 (27,1%)	10:12:16 (21,6%)
Drugo	79 (17,3%)	10:03:23 (21,3%)
Skupaj	457	47:09:39

Za namen pričujoče analize bomo v nadaljevanju ob strani pustili kategoriji *splošne krščanske teme in skupnosti* in *drugo* ter se raje osredotočili na *manjše* verske skupnosti – krščanske in nekrščanske. Ti kategoriji skupaj štejeta 297 prispevkov, kar je 65% celotnega števila prispevkov oziroma 29:53:06 trajanja, kar predstavlja 63,4% dolžine prispevkov. Manjše krščanske skupnosti (Tabela 3) tvorijo skoraj dvotretjinsko (68,1%) večino vseh krščanskih prispevkov v analiziranem obdobju. Delež skupnega števila prispevkov je 37,9%, medtem ko po dolžini predstavljajo 41,7% celotnega obsega prispevkov v analiziranem obdobju.

6. Sem torej sodijo prispevki, v katerih sta nastopila predstavnik vsaj dveh praviloma evangelijskih skupnosti in društev, npr. Krščanske Adventistične cerkve in Združenja Trubarjev forum. V prid večje preglednosti se takšen prispevek ne šteje k beri Krščanske Adventistične cerkve.

7. Čas trajanja je v prispevku zapisan v obliki hh:mm:sec.

Tabela 3 Prikaz pojavnosti manjših krščanskih skupnosti.

Manjše krščanske skupnosti	Število prispevkov	Trajanje
evangelijske skupnosti in društva	42	06:24:04
Evangelijska krščanska cerkev	37	04:37:44
Krščanska Adventistična cerkev	34	02:15:39
Mednarodna krščanska skupnost	19	02:40:09
Krščanski center	16	01:50:23
Jehovove priče	13	00:48:32
Drugo	12	01:04:19
Skupaj	173	19:40:50

Po drugi strani nekrščanske verske skupnosti (Tabela 4) tvorijo 124 prispevkov oziroma 27,1% skupnega števila prispevkov. Prispevki skupaj trajajo 10:12:16, kar predstavlja 21,6% celotnega obsega trajanja analiziranih prispevkov. Med njimi izstopa kategorija novodobniških skupnosti – zlasti po številu prispevkov.

Tabela 4 Prikaz pojavnosti nekrščanskih verskih skupnosti.

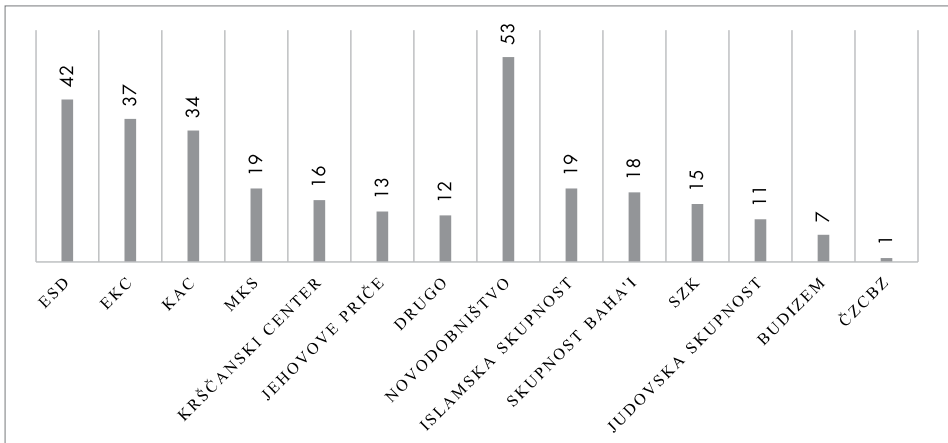
Nekrščanske verske skupnosti	Število prispevkov	Trajanje
Novodobništvo	53	03:43:28
Islamska skupnost	19	01:54:15
Skupnost Baha'í Slovenije	18	01:17:43
Skupnost za zavest Krišne	15	00:56:55
Judovska skupnost	11	01:36:46
Budizem	7	00:37:06
Čezvesoljska Zombi cerkev blaženega zvonjenja	1	00:06:03
Skupaj	124	10:12:16

Rezultati

V luči prikazane analize lahko odgovorimo na izvorno raziskovalno vprašanje. Naj sprva primerjamo obe široki kategoriji krščanskih in nekrščanskih verskih skupnosti, pri čemer ugotovimo, da je prostor, namenjen manjšim krščanskim skupnostim, približno *dvakrat večji* napram nekrščanskim skupnostim. Manjše krščanske skupnosti so bile obravnavane v 173 prispevkih (37,8% vseh prispevkov), ostale nekrščanske skupnosti pa v 124 prispevkih (27,1% vseh prispevkov). A samo število prispevkov še ne pove vsega. Trajanje prispevkov manjših krščanskih skupnosti (19:40:50) predstavlja 41,7% celote, medtem ko trajanje prispevkov nekrščanskih verskih skupnosti (10:12:16) predstavlja 21,6% celote. Nadaljujmo s primerjavo posameznih verskih skupnosti. Če pogledamo zgolj število prispevkov (Graf 1), na prvi pogled opazimo, da z največjim številom prispevkov izstopajo novodobniške skupnosti (53). Če za trenutek izločimo novodobniške prispevke, opazimo, da imajo štiri krščanske skupnosti večje ali enako število prispevkov kot katerakoli druga nekrščanska verska skupnost.

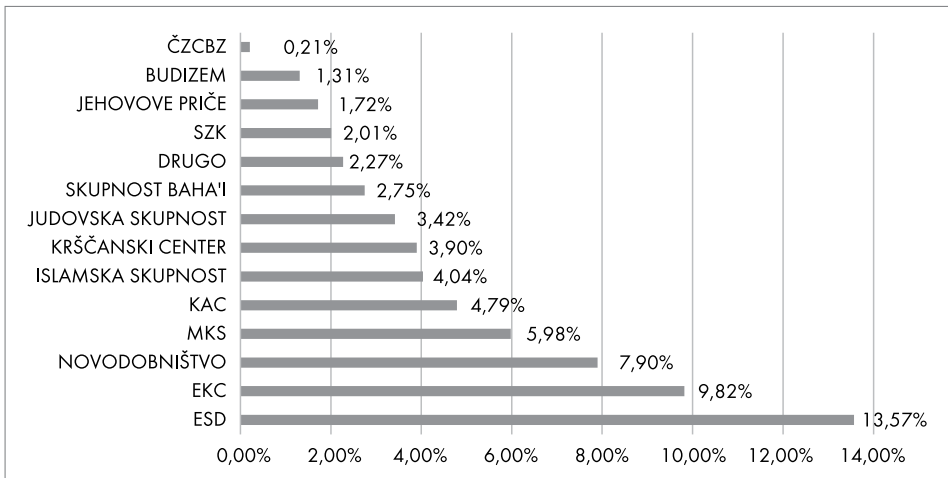
Graf 1: Primerjava števila prispevkov manjših krščanskih in nekrščanskih skupnosti (297).

Legenda kratic: ESD: Evangelijske skupnosti in društva; EKC – Evangelijska krščanska skupnost; KAC – Krščanska Adventistična cerkev; MKS – Mednarodni krščanska skupnost; SZK – Skupnost za zavest Krišne; ČZCBZ – Čezvesoljska Zombi cerkev blaženega zvonjenja.

Celovitejši odgovor na raziskovalno vprašanje nam nemara pokaže časovni delež, ki ga imajo posamezne verske skupnosti v oddaji (Graf 2). Z naskokom so na prvem mestu različne evangelijske skupnosti in društva. Med petimi najštevilčnejše zastopanimi manjšimi verskimi skupnosti najdemo le eno kategorijo, ki ni krščanska – raznotera novodobniška gibanja. Med manjšimi krščanskimi skupnosti so sodeč po deležu v najslabšem položaju Jehovove priče.

Graf 2: Primerjava deleža manjših krščanskih in nekrščanskih skupnosti.

Legenda kratic: ESD: Evangelijske skupnosti in društva; EKC – Evangelijska krščanska skupnost; KAC – Krščanska Adventistična cerkev; MKS – Mednarodni krščanska skupnost; SZK – Skupnost za zavest Krišne; ČZCBZ – Čezvesoljska Zombi cerkev blaženega zvonjenja.

Ko zgornji graf beremo skupaj s Tabelo 5, postane jasno razvidno, da je oddaja, ki je primarno namenjena manjšim verskim skupnostim, v večini posvečena krščanskim verskim skupnostim in organizacijam. Glede na usmeritev oddaje smo lahko pričakovali, da bodo verske skupnosti, združene v Svet krščanskih Cerkva, najmanj zastopane. To lahko potrdimo s Tabelo 5 (gl. »Splošne krščanske teme«). Kljub temu pa večino preostalega prostora zasedajo novice in poročila o temah in dogodkih, ki so v domeni manjših *krščanskih* skupnosti.

Tabela 5 Prikaz deleža prispevkov in trajanja z ločenima kategorijama manjših in večjih krščanskih skupnosti.

Skupnosti	Prispevki	Trajanje
Splošne krščanske teme	81 (17,7%)	07:13:10 (15,3%)
Manjše krščanske skupnosti	173 (37,9%)	19:40:50 (41,7%)
Nekrščanske skupnosti	124 (27,1%)	10:12:16 (21,6%)
Drugo	79 (17,3%)	10:03:23 (21,4%)
Skupaj	457	47:09:39

Diskusija

H krščanskim vsebinam nagnjeno razmerje prispevkov oddaje Duhovni utrip ni presenetljivo. Ustvarjalci in ustvarjalke oddaje so namreč s Programsko-produkcijskim načrtom RTV Slovenije, ki je sprejet na letni ravni, zavezani k »zagotavljanju *sorazmernosti* na način, da so v oddajah v *primernih razmerjih* zastopane vse verske skupnosti, registrirane pri Uradu za verske skupnosti« (RTV 2019: 52, poudarek dodan). A pri tem morajo na ravni uredništva slediti »načrtovanim okvirnim deležem«, po katerih bo »70% programskega časa namenjenega Rimskokatoliški cerkvi in krščanskim vsebinam« (prav tam), medtem ko bo Evangelizacijska cerkev prejela 10% programskega časa, medtem ko bo »20% programskega časa namenjenega preostalim registriranim verskim skupnostim in različnim duhovnim vsebinam« (prav tam). V tej luči bi lahko rekli, da je osrednji slovenski javni medij zavezan k *proporcionalnemu* modelu zadovoljevanja gledalčevih duhovnih potreb. Glede na našo analizo lahko dodamo, da je oddaja Duhovni utrip, ki je osredotočena na pluralnost religijskega polja, uspela navedeno razmerje prevesiti v večji delež nekrščanskih vsebin (Tabela 5), čeprav te vendarle predstavljajo manjšinski delež (43%). Ob predpostavki, da je slovensko gledalstvo v večini katoliško v ožjem – ter krščansko v širšem – smislu, RTV Slovenija v *večini* ponuja krščanske duhovne vsebine tudi v oddajah, ki so sicer namenjene manjšim verskim skupnostim. Ob tem pa se poraja naslednje vprašanje: mar moramo vlogo javnega medija *vis-à-vis* verskih vsebin omejiti na proporcionalno zadovoljevanje potreb (nominalne) verske pripadnosti večine gledalstva? Da temu ni nujno tako, je med drugim sklenilo poročilo projekta RELIGARE (2013), ki se je osredotočilo na preučevanje verske raznolikosti in sekularnih modelov v Evropski uniji. Del poročila je osredotočeno na državne mehanizme za zagotavljanje pluralnosti religije in verovanj v medijih, saj ti predstavljajo, kot navaja poročilo, »pomembno orodje države za zaščito, podporo in zagotavljanje [verskega] pluralizma« (prav tam, str. 35). Poročilo je odnos med javnimi mediji in verskimi skupnostmi analiziralo v desetih državah⁸. Glede na nivo dostopa verskih skupnosti do javnih medijev

8. Turčija, Bolgarija, Združeno kraljestvo, Danska, Francija, Španija, Italija, Nemčija, Belgija in Nizozemska.

so razvili štiri analitične tipe – od najmanj do najbolj dostopnih medijev. Najmanjši dostop imajo manjše verske skupnosti v Turčiji in Bolgariji (Tip A), največjega pa v Belgiji in na Nizozemskem (Tip C). Glede na pričujočo analizo lahko oddajo Duhovni utrip v grobem uvrstimo v tip B, kamor sodita tudi Združeno kraljestvo in Danska. Za njih je značilno, da imajo do javnega medija posreden dostop vse verske skupnosti, pri čemer se ohranja »močna prisotnost dominantnih, uveljavljenih religij« (prav tam, str. 36).

Zaključek

Pričujočega prispevka ne gre razumeti kot kritiko ustvarjalcev verskega programa RTV – tekom raziskave nismo odkrili nikakršnega razloga, da bi jim lahko očitali neupravičeno pristranskost ali neprofesionalno poročanje. Raziskave niti ne gre jemati kot zaključeno celoto, temveč prej kot spodbudo – in sicer z dveh zornih kotov: prvič, spodbuda raziskovalni skupnosti, da del svojih moči uperi k raziskovanju različnih modelov laičnosti, v katerih bi lahko pomembno vlogo igrala prevetrena strategija javnih medijev. Med drugim bi veljalo kvalitativno analizirati prispevke o različnih verskih skupnosti;⁹ drugič, da spodbudi samorefleksijo javnega medija glede temeljnih strateških ciljev svojega delovanja na področju verskih vsebin. Veljalo bi razmisliti, ali bi v luči pluralizacije religijskega polja lahko bistveno več časa (*disproporcionalni* model) namenili vsebinam manjših, nekrščanskih verskih skupnosti, s čimer bi lahko bistveno vplivali na nivo izobraženosti slovenske javnosti o verski in svetovnonazorski pluralnosti sodržavljanov. Namreč, dobro poznavanje le-te je bistveni del t.i. liberalno-pluralističnega modela laičnosti, ki išče ravnovesje med »spoštovanjem moralne enakosti in spoštovanjem svobode vesti oseb« (Maclure in Taylor 2020: 26). Na ravni javnega medija bi to nemara pomenilo paradokсно odločitev za aktivno državno intervencijo za spodbujanje laičnega sobivanja v versko pluralni družbi. V tej luči je pomembno tudi opozorilo poročila RELIGARE, ki ugotavlja, da v okoliščinah vsaj nominalnega dostopa verskih skupnosti do javnih medijev, imajo le-ti pogostokrat »zelo omejena sredstva za zagotavljanje prostora verskim skupnostim« (RELIGARE 2013: 36). Aktivni pristop k zagotavljanju splošne izobraženosti javnosti o verski pluralnosti torej mora temeljiti na stabilnih materialnih temeljih.

Bibliografija

- Badaracco, Claire (2004): *Quoting God: How Media Shape Ideas about Religion and Culture*. Waco, Texas: Baylor University Press.
- Jenkins, Philip (2010): *Novi krščanski svet*. Ljubljana: KUD Logos.
- Maclure, Jocelyn Taylor, Charles (2020): *Laičnost in svoboda vesti*. Ljubljana: Založba Krtina.
- RELIGARE (2013): *Summary Report on the RELIGARE PROJECT*. Dostopno prek: <https://cordis.europa.eu/docs/results/244635/final1-religare-final-publishable-report-nov-2013-word-version.pdf> (16. 6. 2021).
- RTV (2019): *Programsko-produkcijski načrt 2020*. Dostopno prek: https://www.rtvlo.si/files/letno_porocilo/2020-05-13-ppn_2020_objavljen.pdf (16. 6. 2021).
- Stout, Daniel in Buddenbaum, Judith (ur.) (1996): *Religion and Mass Media: Audiences and Adaptations*. Thousand Oaks, California: Sage.

9. Opazno je, na primer, da so prispevki o islamski skupnosti večinoma posvečeni praznovanju ramazana in kurban bajrama. Med njimi izstopa edinstven prispevek o lanskoletni obeležitvi ramazanskega bajrama v dolžini 24 minut, ki je tudi daleč najdaljši analizirani prispevek.

JOCHEN TÖPFER

Freie Universität Berlin, Osteuropa-Institut

RELIGIOUS CONFLICT IN ALBANIA: FINDINGS WITH THE RELIGION-STATE Q-SORT

Abstract: *The society of Albania is characterized by a Muslim-Sunni majority and various other religious denominations, and general mutual respect and tolerance among the organizations acting in the field of religion and spirituality. Nevertheless, despite this general picture of the society of Albania as a role model for peaceful religious coexistence today, several conflicts among religious organizations, as well as between them and political institutions occurred during the last 30 years of democratization in the country. Drawn from a study which applied a mixed-method technique on data collection and analysis, the article illustrates current differences in the attitudes of the religious leaders towards the religious sphere and the role of religion in society and politics. These can be interpreted and generalized as issues of European character of defining a new role of religion in society today.*

Keywords: *Albania, religious leaders, attitudes, religious conflict, religion and politics*

The society of Albania is characterized by a Muslim-Sunni majority, various other religious denominations, and general mutual respect and tolerance among the organizations acting in the field of religion and spirituality. Nevertheless, despite this general picture of the society of Albania as a role model for peaceful religious coexistence today (Endresen 2012: 241), several conflicts among religious organizations, as well as between them and the state, occurred during the last 30 years of democratization in the country. Since Albania is a multi-religious society, and peaceful coexistence and mutual understanding is widespread, the divergences in the attitudes in the religious sphere of that country could illustrate indicators which are of central importance for a majority of societies of the continent.

The article is based on empirical research in Albania, which included interviews with 31, partly high-ranking religious leaders of the country. Because of its theoretical assumptions and pre-formulated frameworks, it was avoided to use a questionnaire for the interview. Here, participants in the study could misjudge formulations or evaluate topics as not important, the information collected is limited to the framework of the researcher, and thus results generated are potentially distorted (Cicourel 1970: 43/44). Therefore, the choice of the method was based primarily on functions of qualitative techniques: uncovering indicators yet not addressed, formulating descriptive categories, and creating temporary, systematic typologies (Lazarsfeld 1993: 210). Based on the criteria, the decision was made for a mixed-method procedure that combines advantages of qualitative and quantitative methods: Q-method.

Q-method is a mixed-method technique on data collection and analysis that relates to the internal frame of reference of the respondents (Brown 1986: 57). In the first step, 36 statements of religious leaders regarding the topic of interreligious relations and relations between religion and politics were collected by qualitative methods. These statements were standardized and printed on cards. During the interview as a next step, the cards with the statements had to be sorted on a numeric Likert-scale (range [-4] to [+4]) by the respondents.

In sum, 31 interviews with partly high-ranking religious leaders were conducted in Albania, who belong to the most relevant religious communities in the country.

Table 1: Interviews and Religious Communities in Albania.

Muslim Community (KMSH)	Orthodox Autoceph. Church	Roman-Catholic Church	Bektashi Community	Evang. Brotherhood (VUSH)	other
14	6	3	3	4	1

After the data collection, the next step was the processing of 30 of the preference structures ('Q-Sorts') using the program 'PQ-method'. The program compared the Q-Sorts and grouped them around response patterns with a similar structure - these are representative of parts of the sample and are regarded as attitude types ('factors') within the target group. As a specification, PQ-Method was programmed to generate eight factors, i.e. types of opinion. The data shows a generally high level of identification among the respondents with the statements presented:

Table 2: Types 'fa1' - 'fa8': Structural Factor Characteristics, 8-Factor-Rotation.

	'fa1'	'fa2'	'fa3'	'fa4'	'fa5'	'fa6'	'fa7'	'fa8'
<i>(free distribution / nload 24 / overall expl. variance 75.13 per cent)</i>								
Number of loading Q-sorts	6	3	4	4	2	2	1	2
Percentage explained variance	14.58	12.73	10.20	9.92	9.08	6.90	6.21	5.51
Standard error of factor scores	0.20	0.28	0.24	0.24	0.33	0.33	0.45	0.33

The second table indicates the distribution of the representative respondents ('number of loading q-sorts') over the types of attitudes ('fa1' - 'fa8') for the group of 30 interviewed religious leaders in Albania. Followingly, the single factors were described by the typical q-sort for each factor (generated by PQ-method), and the comments expressed by representative respondents during the interviews. The contents of the attitude types show a plausible differentiation also according to sociological plausible subject areas, which are reflected in the short descriptions (see Table 3). The description led to a unique label designated to each of the factors, which was primarily formulated out of their own words and terms. The results show that there was no grouping of the representative respondents of the respective factors on a religious denomination (no content-related 'types of religion'; see Table 3, column 'religious affiliation'). Therefore, it can be concluded that religious affiliation was not opinion-shaping for attitudes on the topics interreligious relations, and religion and politics.

Table 3: Description of Types of Attitudes in Albania.

Code	Short Description ('Label')	Religious affiliation	Integration-Index
`fa1`	`young, critical, (Muslim) city type`, pluralistic oriented order, traditions	rather homogenous	23
`fa2`	`young, Christian, enlightened city type`, pluralistic oriented order, absolute separation of religion and politics	rather homogenous	32
`fa3`	,traditionalist accepting limited plurality'	heterogenous	-3
`fa4`	`limited plural and secularly oriented, young Imam`	homogenous	4
`fa5`	`religious-conservative, old, high dignitary`	heterogenous	3
`fa6`	`peaceful-conservative, external Christian`	heterogenous	20
`fa7`	`nation-state oriented, limited-pluralist, concerned about secularization`	-	-5
`fa8`	`politically oriented religious at the local level`	heterogenous	-17

Descriptions of the single factors can't be realised here, and the focus of the article is on the issue of identifying potential divergence and conflict within the content patterns of the typical types of attitudes. Therefore, the program 'PQ-method' also generates a ranking of statements from the ones that form a consensus, and positions that form the broadest disagreement among all types of attitudes:

Table 4: Consensus and Disagreement between Types of Attitudes in Albania.

	spectrum (z-scores)
Consensus (' statements that do not distinguish factors')	
sta_17 religious leaders accept and promote diversity	0.166 bis 1.583
sta_19 religious community social focal point of people	0.055 bis 2.416
sta_2 state treats religious communities equally	0.388 bis 2.777
sta_15 negative religious freedom fundamental right	0.388 bis 2.777
sta_30 religious leaders open, humanistic, liberal, educated	0.055 bis 2.500
Disagreement (' statements that do distinguish factors')	
sta_35 new reli. commun. accept authority dominant comm.	-0.944 bis 2.500
sta_4 religious communities and state separated	-0.888 bis 2.416
sta_36 founding reli. comm. acceptance majority citizens	-0.944 bis 1.388
sta_9 belief politicians should determine political action	-0.944 bis 1.916
sta_31 external influence disturbs religious harmony	-0.944 bis 2.777

In addition to the results on convergence and divergence on single issues shown in Table 4, a high consensus was found on preferences for a free choice of the religious affiliation (positive and negative religious freedom, statements sta_14 and sta_15). This position is generally undisputed and indicates a significant level of acceptance of individual choice in Albania among the target group of religious leaders.

For the present analysis, the statements that constitute the highest disagreement (statements that do distinguish factors) are of interest. For Albania, the most contradictory positions are found towards the five positions if a new religious community needs to accept the authority of the dominant community in the field (sta_35; range z-score [-0.944] to [2.500]), if religious communities should be separated from the state (sta_4; [-0.888] to [2.416]), if the founding of a religious community needs the acceptance of the majority of citizens of a state (sta_36; [-0.944] to [1.388]), if the religious belief of politicians should drive their political actions (sta_9; [-0.944] to [1.916]), and if external influence disturbs religious harmony in the country (sta_31; [-0.944] to [2.777]).

Taking a focus on the separation of religious communities and the state (sta_4), two general groups of types of attitudes could be detected: One favouring a complete separation of the spheres (see `fa1`, `fa2`) – and the other rejecting a secular state which is mentioned in the constitution (sta_6), with simultaneous rejection of a national religion as a feature of a nation state (sta_12). Accordingly, a relationship is preferred among the second group which corresponds to the types of moderate separation to moderate support (Fox 2008: 147). This result for Albania contradicts generalized assumptions about the interests of religion to generally strive for a high level of political influence.

Another central finding of the study is the considerable divergence in the positioning with regard to the legal equality of homosexual partnerships (sta_10). Attitudes recorded range on a wide spectrum from “*To destroy the marriage means to destroy the family. To destroy the family means to destroy the nation.*” (A29), to “*Every human has the right to choose and to shape the own life; but as a pastor, I have to see the issue from all positions.*” (A26). Here, the understanding of perceived forms of relationship between (individual) religion and (collectively oriented) politics among the target group of religious leaders is a crucial aspect of understanding differentiation.

Apart from the statements shown in Table 4, a further result in terms of dissonance was the range of perceptions towards a possible connection of corruption among older dignitaries, which could lead to increased fundamentalism among the young (sta_26). Here, the younger the respondent, the more important corruption was regarded as a problem: From “*It happened, and it could happen.*” (A9) or “*It may lead to radicalism.*” (A27, both app. 40 years old), to “*That’s a malicious statement.*” (A12), or the non-mentioning (avoiding) of the issue as a problem at all (factors `fa6` and `fa7`, representative respondents over 60 years).

The last result discussed here which illustrates divergences in the field are the perceptions towards the trend of secularisation among religious leaders in Albania. Secularization is selectively defined, and treated with a wide range in the preference systems (see sta_9, Table 4). While one part of religious dignitaries interviewed for the study arranges with the trend (“*Secularisation has negative and positive aspects.*” [A4]), another part perceives it as a fundamental threat to the religious life in general, and the own religious community in particular (“*The atheist does not respect The Holy, the one from a different faith does.*” [A16]). Q-method also allowed for a measurement of integration and conflict potential (ICP) of the content of the representative q-sorts of the factors. Here, the placement of the single statements within the preference scale was combined with the assessment of the content with regard to the potential for social integration and conflict in a modern society. The first important finding from the study is that forms of attitudes among religious dignitaries have been generated that generally support a modern, pluralistic society in various dimensions (see religious freedom).

In addition, there was broad agreement on interest to depoliticize religious communities, which was emphasized spontaneously by representative respondents. This reflected a certain mistrust towards political actors due to experiences of the last decades.

Focussing on potentially conflict-prone groups, these are small factions within large religious communities that understand themselves as traditional in the country. Additionally, these types are characterised by a high agreement which content is to be rejected in interreligious relations and in the nexus of religion and politics, but less by constructive elements.

References

- Brown, Stephen (1986): Q Technique and method: Principles and Procedures. In: Berry, William D. (ed.): *New Tools for Social Scientists: Advances and Applications in Methods*: 57-76. Berley Hills: Sage.
- Cicourel, Aaron V. (1970): *Methode und Messung in der Soziologie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Endresen, Cecilie (2012): *Is the Albanian's Religion really "Albanianism"? Religion and Nation according to Muslim and Christian leaders in Albania*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Fox, Jonathan (2008): *A World Survey of Religion and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazarsfeld, Paul F. (1993): *On Social Research and its Language*. (ed. by Raymond Boudon). Chicago: University of Chicago Press.

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

TAMARA RAPE ŽIBERNA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

TADEJA KODELE

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

CENTRI ZA SOCIALNO DELO V ČASU EPIDEMIJE COVIDA-19: RAZVIJANJE NOVIH ZNANJ ZA SOCIALNO DELO V IZREDNIH SITUACIJAH

Izvleček: *Posledice pandemije COVIDA-19 se odražajo na različnih življenjskih področjih, družbeni učinki pandemije pa ostajajo večinoma v senci medicinske pomoči in varovanja fizičnega zdravja. V izrednih razmerah se psihosocialni problemi ljudi navadno povečajo, zato še bolj potrebujejo pomoč socialnih delavk in delavcev. V prispevku je predstavljen del rezultatov kombinirane raziskave, katere namen je bil raziskati potek in vlogo socialnega dela v času pandemije COVIDA-19 v Sloveniji. Rezultati, pridobljeni s spletno anketo med zaposlenimi na CSD-jih, kažejo na različno odzivanje zaposlenih na spremenjene okoliščine. CSD-ji so se soočali z različnimi izzivi (opremljenost z IKT, odziv nove organizacijske strukture na sprejete ukrepe, večanje stisk zaposlenih zaradi poglobljanja in novih stisk uporabnikov ipd.) in na podlagi izkušenj iz 1. vala pandemije oblikovali ustreznejše odgovore za delovanje v prihodnjih podobnih (izrednih) situacijah.*

Ključne besede: *socialno delo, pandemija, spletna anketa, organizacija dela, IKT*

Uvod

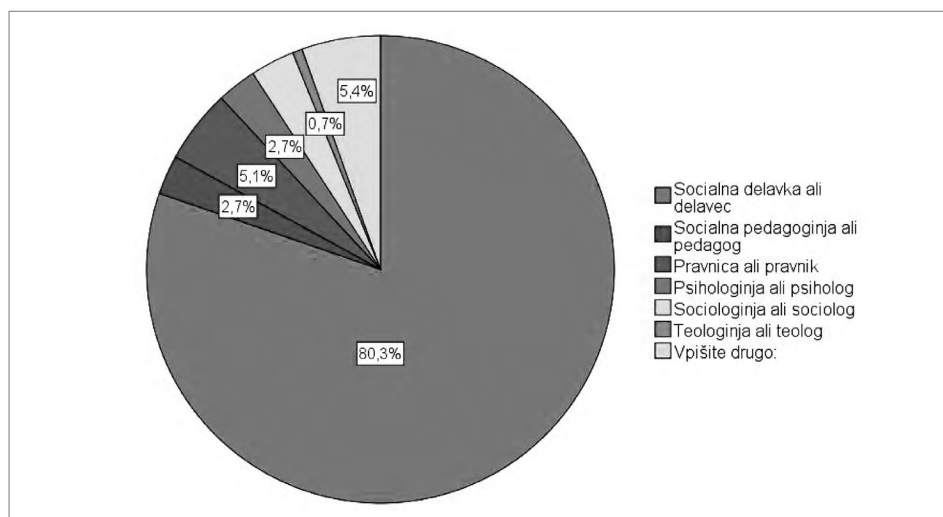
Posledice pandemije COVIDA-19 se odražajo na različnih področjih (socialnem, izobraževalnem, ekonomskem, kulturnem ipd.) in pri različnih skupinah ljudi, od otrok do starih ljudi (Dominelli in dr. 2020; Harrikari in dr. 2021). Ugotovitve različnih raziskav (Banks in dr. 2020; Bradbury-Jones in Isham 2020; Dominelli in dr. 2020; Kerč in dr. 2021; Major in Machin 2020; Wilkins in dr. 2020) kažejo, da so se v času pandemije povečali duševne in druge stiske ljudi, nasilje v družinah, revščina, brezposelnost, izzivi povezani s skrbjo in nego družinskih članov, s šolanjem na daljavo ipd. Kljub temu pa družbeni učinki pandemije ostajajo večinoma v senci medicinske pomoči in varovanja fizičnega zdravja (Javed in dr. 2020). Večanje različnih stisk ljudi na eni strani in sprejemanje ukrepov za zajezitev širjenja virusa na drugi je socialne delavke in delavce¹ prisililo v sprejemanje različnih

1. V nadaljevanju za socialne delavke in delavce ter druge strokovne delavke in delavce v socialnem varstvu uporabljamo žensko slovnično obliko, ki pa se nanaša na vse spole.

prilagoditev pri nudenju podpore in pomoči (Banks in dr. 2020; Dominelli in dr. 2020; Harrikari in dr. 2021). Te prilagoditve so tako za socialne delavke, kljub znanju in izkušnjam za delo v izrednih razmerah, kot tudi za ljudi, ki so podporo in pomoč potrebovali, predstavljale velik izziv. Socialno delo je namreč dejavna stroka in znanost, ki temelji na osebnem stiku in deluje v skupnosti, v okoljih, kjer ljudje živijo. Socialne delavke, zaposlene na centrih za socialno delo (v nadaljevanju CSD), navadno prve stopijo v stik z ljudmi, ki potrebujejo podporo in pomoč pri reševanju psihosocialnih problemov. Zato je izziv lahko že, kako sploh vzpostaviti in vzdrževati stik z ljudmi, kako opraviti terensko delo ipd.

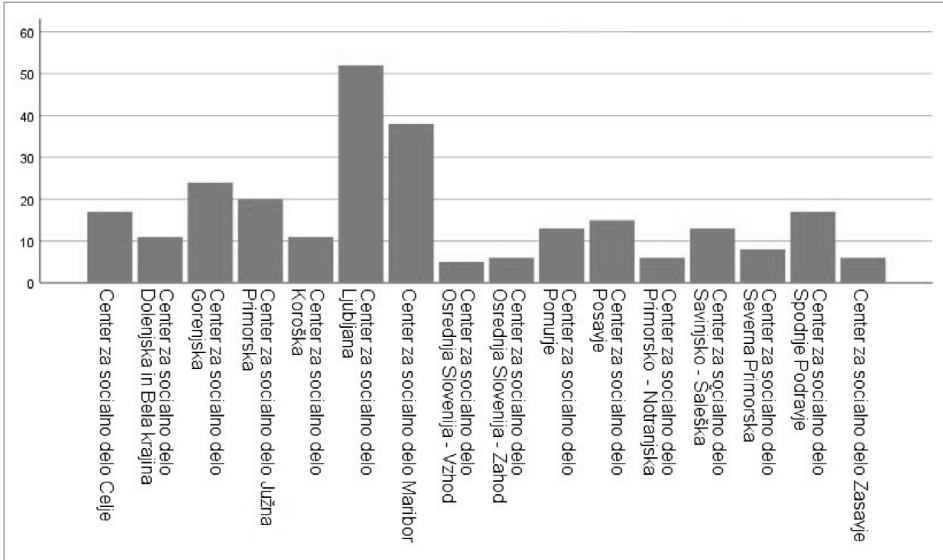
V prispevku predstavljava del rezultatov obširne kombinirane raziskave, izvedene v letu 2020 na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani (vodji dr. Vesna Leskošek in dr. Nina Mešl), v kateri smo s pomočjo triangulacije metod, intervjuja, ankete in dnevniških zapisov, spremljali dogajanje in odzivanje zaposlenih na področju socialnega varstva v času epidemije COVIDA-19. Ugotovitve temeljijo na rezultatih spletne ankete, izvedene s pomočjo aplikacije Ika, na populaciji okrog 1067 zaposlenih na CSD-jih po Sloveniji (Rape Žiberna 2019: 9) različnih izobrazb (69. člen *Zakona o socialnem varstvu*). Zbiranje podatkov je potekalo decembra 2020, izpolnjevanje vprašalnika je respondentkam v povprečju vzelo okoli 9 minut. V anketi je sodelovalo 294 zaposlenih na CSD-jih, kar predstavlja 27,6 % populacije. Več kot polovica (54 %) sodelujočih v anketi ima 10 let delovne dobe ali manj na CSD-ju, povprečna delovna doba na CSD-ju pri anketirankah pa je znašala 2,970 let. Kot prikazuje Graf 1, dobrih 80 % sodelujočih anketirank predstavljajo socialne delavke, slabih 20 % pa ostali profili.

Graf 1: Izobrazbena struktura vzorca (n=294)

Iz Grafa 2 je razvidno, da smo v vzorec zajeli zaposlene iz vseh 16 CSD-jev po Sloveniji.

Graf 2: Frekvence sodelujočih v anketi, glede na to iz katerega CSD prihajajo (n=262)

Rezultati

Odgovori strokovnih delavk na odprto vprašanje o organizaciji dela v času epidemije kažejo, da jih je bila več kot tretjina z organizacijo dela zadovoljna (koda se pojavi v 59 dokumentih).² Zadovoljne so bile s tem, da so lahko soodločale, kako si bodo delo organizirale (izmenično delo, delo na domu), in da so kljub omejitvam lahko imele stik z uporabniki. Po drugi strani pa so nekatere izrazile tudi nezadovoljstvo z organizacijo dela, predvsem zaradi pomanjkljivih informacij oz. nezadostne informiranosti s strani vodstva. Omenile so tudi neustrezno nadomeščanje odsotnih delavcev, saj so strokovne delavke včasih morale opravljati delo od doma kljub bolniški, kar je pomenilo še dodatno delovno obremenitev. Nekatere anketiranke so si želele tudi več podpore vodstva ter boljšo opremljenost z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (v nadaljevanju IKT). Ne glede na (ne)zadovoljstvo strokovnih delavk z organizacijo dela je bila ta po njihovem mnenju večinoma odvisna od vodstva, ministrstvo pa so prepoznavale kot akterja, odgovornega za uvedbo ustreznih prilagoditev. Pri ocenah samega zadovoljstva z delovanjem CSD-jev so se, kot prikazuje Tabela 1, anketiranke iz sredinske vrednosti nagibale proti zadovoljstvu, povprečno zadovoljstvo pa je v 2. valu epidemije nekoliko višje kot v 1.

2. Vseh analiziranih dokumentov, v katerih so strokovne delavke odgovorile na odprta vprašanja, je 156.

Tabela 1: Frekvenčna porazdelitev ocen zadovoljstva glede na val epidemije

Stopnja zadovoljstva	1. val	2. val
1 Zelo nezadovoljna	15	16
2 Nezadovoljna	35	19
3 Niti nezadovoljna niti zadovoljna	54	41
4 Zadovoljna	100	123
5 Zelo zadovoljna	38	43
n	242	242
Povprečje	3,460	3,650
Std. Odkl.	1,108	1,068

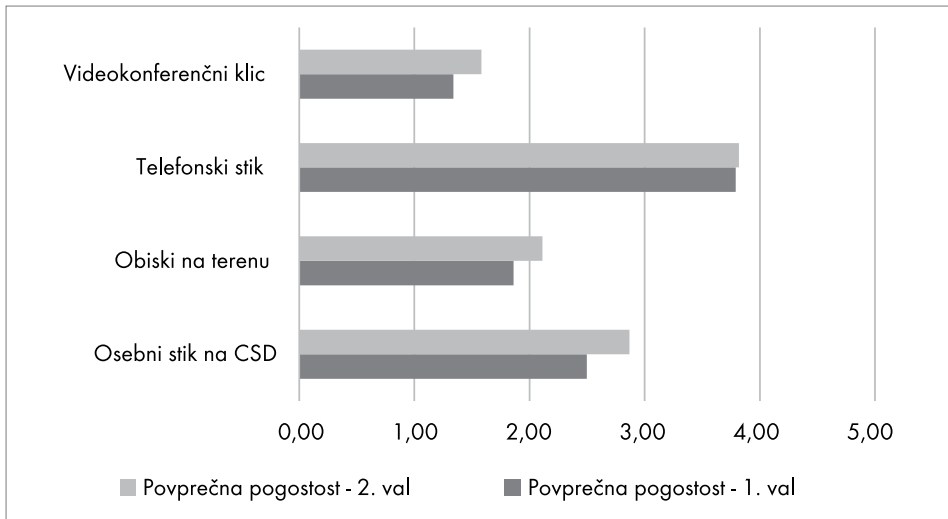
Odgovori kažejo tudi na določene razlike med 1. in 2. valom epidemije glede organizacije dela. Strokovne delavke poročajo, da je bilo v 1. valu veliko nejasnosti, zmede, stik z uporabniki je bil precej bolj omejen kot v 2. valu. Nekatere so opozorile, da se je po koncu 1. vala povečal obseg dela, različne pa so bile tudi preference po lokaciji dela. Za 2. val so anketirance poročale, da delo poteka nemoteno, da so CSD-ji bolj odprti za uporabnike,³ se pa še vedno kažejo določeni izzivi, kot so pretirano upoštevanje zaščitnih ukrepov, pomanjkanje podpore v zvezi z IKT za nemoteno opravljanje dela, odsotnost timskih sestankov ali obremenjenost določenih področij dela.

Za 2. val je tudi znatnejše večje število anketirank navedlo, da je bil način opravljanja dela odvisen od odločitve strokovne delavke in dogovora med zaposlenimi, medtem ko se število navedb, da je bil odvisen od vodstva, praktično ni povečalo.

Razlike med 1. in 2. valom lahko vidimo tudi pri pogostosti oblik sodelovanja z uporabniki. Na Grafu 3, kjer prikazujeva pogostost oblik sodelovanja z uporabniki na 4-stopenjski lestvici, pri čemer 1 pomeni nikoli in 4 vsak dan, lahko vidimo, da se je pogostost vseh oblik sodelovanja povečala v 2. valu epidemije, največje povečanje pa je opazno pri obliki osebni stik na CSD-ju.

Anketirank v vprašalniku sicer nismo neposredno spraševali po odprtosti/zaprtoosti prostorov CSD-jev,⁴ je pa mogoče iz povprečnih vrednosti pogostosti sodelovanja z uporabniki v prostorih CSD-jev (na 4-stopenjski lestvici, pri čemer 1 pomeni nikoli in 4 pomeni vsak dan, v 1. valu znaša 2,5 in v 2. valu 2,85) sklepati na večjo odprtost prostorov CSD-jev v 2. valu.

Graf 3: Pogostost uporabe različnih oblik sodelovanja z uporabniki v 1. in 2. valu epidemije (n=233)

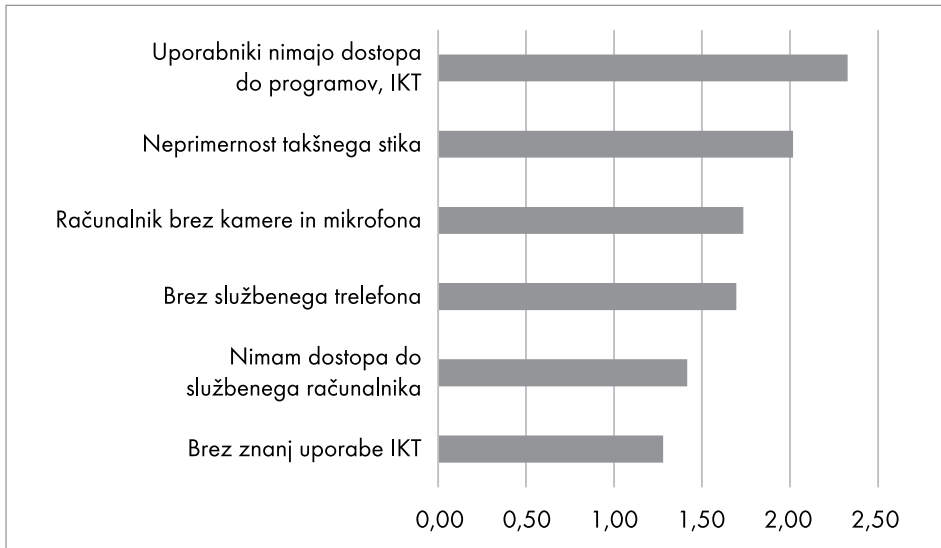
Odgovori anketiranih na odprto vprašanje o načinu sodelovanja z uporabniki kažejo, da so bili v 1. valu stiki z uporabniki zoženi le na nujne primere⁵ (npr. nasilje v družini, zaščita otrok), v ostalih primerih so se strokovne delavke posluževale (upo)rabe IKT (telefon, spletne aplikacije ipd.) ali pa so z uporabniki sodelovale zunaj, na prostem. V 2. valu se je uporaba IKT za sodelovanje z uporabniki povečala (tudi zaradi boljše opremljenosti CSD-jev z IKT), prav tako pa je bilo poleg več osebnega stika z uporabniki tudi v nenujnih primerih – ob predhodnem naročilu za srečanje – več terenskega dela.

Odgovori anketirank kažejo, da je epidemija COVIDA-19 bolj kot ne razkrila že stare in dolgo znane probleme in izzive, s katerimi se CSD-ji soočajo. Pokazali so se kadrovska podhranjenost, pretirana birokratizacija in pomanjkanje sodelovanja med institucijami. Nekatere strokovne delavke so ob tem še posebej opozorile, da vse to vodi v onemogočanje izvajanja socialnega dela na CSD-jih.

Graf 4 prikazuje velikost ovir glede na podano povprečno oceno na 3-stopenjski lestvici (1 – ni ovira, 2 – delo predstavlja oviro, vendar so rešitve, 3 – predstavlja resno oviro). Kot največje ovire so strokovne delavke CSD-jev izpostavile neopremljenost uporabnikov z IKT in/ali kompetencami za uporabo le-teh ter neprimernost neosebne stika z uporabniki.

5. Socialne delavke so kot nujne primere navajale tiste, v katerih posameznik zaradi ogroženosti in/ali stiske potrebuje takojšnjo pomoč, varstvo ali zaščito (npr. ukrepi za zaščito otrok, ukrepi v primeru nasilja v družini, prva socialna pomoč), kot nenujne pa tiste, kjer po oceni socialne delavke stiska ni tako huda, da bi potrebovala takojšni odziv, obravnavo in je le-to možno odložiti na kasnejši čas.

Graf 4: Velikost zaznanih različnih ovir (n=226)

Strokovne delavke so prepoznavale pomembno vlogo CSD-jev v času epidemije COVIDA-19 pri reševanju stisk, s katerimi so se ljudje soočali, tudi zato, ker je bilo veliko drugih ustanov zaprtih, in ob tem ponovno opozorile na pomen dostopnosti CSD-jev za uporabnike tudi v času epidemije. Prav zato so bile nekatere anketiranke kritične do tega, da so bili nekateri CSD-ji v času epidemije COVIDA-19 za t. i. nenujne primere praktično zaprti, saj je po njihovem mnenju epidemija s sabo prinesla nove in še večje stiske uporabnikov.

Opozorile so tudi na etične dileme, s katerimi so se srečevale pri svojem delu v času epidemije COVIDA-19. Te dileme se vežejo predvsem na to, kako ob upoštevanju vseh ukrepov za zajezitev širitve bolezni COVID-19 nuditi ustrezno podporo in pomoč tistim, ki jo zaradi stiske potrebujejo.

Razprava

Predstavljeni rezultati kažejo na različno odzivanje zaposlenih na CSD-jih na spremenjene okoliščine. Različna so poročila s terena o odprtosti oz. zaprtosti prostorov CSD-jev ter o obsegu aktivnosti, ki so jih izvajali v različnih enotah CSD-jev. Razlike gre najbrž pripisati tako različnemu razumevanju prejetih navodil ministrstva kot tudi že osnovnim razlikam v vodenju CSD-jev (več npr. v Rape Žiberna 2019) ter razlikam v tem, kako strokovne delavke dojemajo svoje delo ter kako dojemajo vlogo in naloge CSD-ja. V luči slednjega, pa tudi doživljanja same epidemije COVIDA-19, lahko pojasniva tudi različne stopnje zadovoljstva strokovnih delavk z organizacijo dela na CSD-jih v času epidemije.⁶

6. Nekatere strokovne delavke so na primer izražale veliko nezadovoljstvo z delom v okoliščinah, ko niso smele opravljati nenujnih terenov in nenujnih osebnih srečanj z uporabniki v prostorih enot CSD-jev, na drugi strani so pa pri istih navodilih (ali pa morda še bolj omejujočih navodilih za delo z uporabniki) vodstev CSD-jev druge strokovne delavke izražale veliko zadovoljstvo z organizacijo dela v času epidemije. Več o razlikah med strokovnimi delavkami na CSD-jih že pred epidemijo gl. Rape Žiberna (2019).

Tako kot v tujini (glej npr. Banks in dr. 2020; Dominelli in dr. 2020; Wilkins in dr. 2020) tudi v Sloveniji strokovne delavke ocenjujejo, da so se v času pandemije različne stiske ljudi povečale, pojavile pa so se tudi nekatere nove. Strokovne delavke so kritične do zapiranja CSD-jev, česar so se nekateri poslužili, in pozdravljajo večjo fleksibilnost ter več možnosti za različne prilagoditve, tudi v zvezi z dodatno opremljenostjo z IKT, ki so bile možne v 2. valu. Anketiranke so izpostavile tudi, da je bilo to, kako se bo delo na CSD-ju organiziralo, v večji meri odvisno od tega, kako si je vodstvo CSD-ja interpretiralo navodila Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in enake možnosti, tako da so se med različnimi CSD-ji pojavile velike razlike v delovanju (odprtost, način izvajanja storitev ipd.).

Anketiranke, ki so v času pandemije delale še več, so problematizirale tudi nevidnost socialnega dela v času pandemije v medijih in javnosti, o čemer poročajo tudi iz tujine (npr. Amadasun 2020; Harrikari in dr. 2021; Walter-Cabe 2020).

Čeprav so se CSD-ji med pandemijo soočali z različnimi izzivi, npr. opremljenost z IKT, odziv nove organizacijske strukture na sprejete ukrepe, večanje stisk zaposlenih zaradi poglobljanja in novih stisk uporabnikov, pa so na podlagi izkušenj iz 1. vala epidemije, vsaj ponekod, uspeli oblikovati ustrežnejše odgovore, povezane z uporabo IKT, delom zunaj prostorov CSD-jev ali kombiniranjem različnih oblik dela, za delovanje v prihodnjih podobnih (izrednih) situacijah. Pri tem je vsekakor treba imeti v mislih, da je večinoma socialno delo že samo po sebi nujno in da ostale oblike sodelovanja mnogokrat ne morejo (niti deloma kaj šele v celoti) nadomestiti osebne stika z uporabnikom v socialnem delu.

Literatura

- Amadasun, Solomon (2020): COVID-19 pandemic in Africa: What lessons for social work education and practice? *International Social Work*, 64(2): 1–5. Dostopno prek: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0020872820949620> (3. 6. 2021).
- Banks, Sarah, in dr. (2020): Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work*, 63(5): 569–583. Dostopno prek: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0020872820949614> (3. 6. 2021).
- Bradbury-Jones, Caroline, in Isham, Louise (2020): The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nurses*, 29(13–14): 2047–2049. Dostopno prek: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jocn.15296> (4. 6. 2021).
- Dominelli, Lena, in dr. (2020): Covid-19 and Social Work: A Collection of Country Reports. Dostopno prek: <https://www.drugsandalcohol.ie/32880/1/IASW-COVID-19-and-Social-Work-Country-Reports.pdf> (1. 6. 2021).
- Harrikari, Timo, in dr. (2021): Pandemic and Social Work: Exploring Finnish Social Workers' Experiences through a SWOT Analysis. *British Journal of Social Work*, 1: 1–19. Dostopno prek: <https://europepmc.org/article/PMC/PMC8083625> (2. 6. 2021).
- Javed, Bilal, in dr. (2020): The coronavirus (COVID-19) pandemic's impact on mental health. *Health Planning and Management*, 35(5): 993–996. Dostopno prek: <https://researchgate.net/publication/342364233> (2. 6. 2021).
- Kerč, Patricija, in dr. (2021): Ocena potreb po psihosocialni podpori v drugem valu epidemije covida-19. Dostopno prek: http://www.dps.si/wp-content/uploads/2021/03/Ocena-potreb-po-psihosocialni-podpori_2003.pdf (8. 6. 2021).
- Major, Lee Elliot, in Machin, Stephen (2020): Covid-19 and social mobility. CEP Covid-19 Analysis. London: London School of Economics and Political Science. Dostopno prek: <https://cep.lse.ac.uk/pubs/download/cepcovid-19-004.pdf> (7. 6. 2021).

- Rape Žiberna, Tamara (2019): Konceptualizacija timskega dela v socialnem delu v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Walter-Cabe, Heather (2020): Coronavirus Pandemic Calls for an Immediate Social Work Response. *Soc Work Public Health*, 35(3): 69–72. Dostopno prek: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32286936> (8. 6. 2021).
- Wilkins, David, in dr. (2020): Child and family social work during the covid-19 pandemic: A rapid review of the evidence in relation to social work practice, natural disasters and pandemics. Dostopno prek: https://whatworks-csc.org.uk/wp-content/uploads/WWCSC_Natural-Disasters-Rapid-Review_Aug-2020.pdf (3. 6. 2021).
- Zakon o socialnem varstvu. Dostopno prek: <https://www.pisrs.si/pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO869> (8. 6. 2021).

ANAMARIJA KEJŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

**DOMOVI ZA STAREJŠE OBČANE
V PANDEMIČNI DRUŽBI**

Izvleček: *Prispevek obravnava dogajanje v prvem in drugem valu epidemije COVID-19 v slovenskih domovih, v katerem predstavimo mnoge izzive, s katerimi so se soočili tako stanovalci, njihovi bližnji, kot tudi izvajalci dolgotrajne oskrbe. Največji strah so povzročile mnoge smrti v domovih zaradi COVIDA-19, dolgoročno pa je bilo in je čutiti posledice večmesečnega zaprtja domov pred obiski svojcev. Domovi za starejše občane so sicer pristopili k zmanjšanju stisk na način, da so omogočali komunikacijo na različne načine – preko video klicev, mobilnega telefona, e pošte. Vendar pa so posledice odločanja, ki jih je pogojevala skrb in naloga za preprečevanje širjenja okužbe, dolgoročne. Ravno ta izkušnja bi morala biti dovolj pomenljiva, da bi pri snovanju dolgotrajne oskrbe dali večji poudarek skupnostni oskrbi, staranju v domačem okolju, po drugi strani pa poskrbeti za zadostno število zaposlenih.*

Ključne besede: *domovi za starejše občane, epidemija COVID-19, socialna izolacija, skupnostne službe, dolgotrajna oskrba*

Pandemija COVID-19 je nesorazmerno prizadela starejše ljudi, zlasti tiste, ki živijo v domovih za starejše. V mnogih državah je prišlo do več kot 40% smrti zaradi COVID-19, ki so bile povezane z domovi za starejše, v nekaterih državah z visokim dohodkom pa kar do 80% (na Madžarskem je bila stopnja smrti stanovalcev domov za starejše, povezanih z Covid-19 najnižja - 24%, do Kanade, kjer je bila stopnja smrti najvišje stopnje - kar 82% vseh smrti (WHO 2020). V Sloveniji je bilo od 4.762 smrti, pri katerih je bila okužba s SARS-CoV-2 potrjena, 2096 smrti stanovalcev domov – torej 44% vseh smrti (NIJZ 2021).

V začetku marca, še preden je bila razglašena epidemija, je vlada kot prvi ukrep uvedla popolno zaprtje domov za starejše. Prepovedani so bili obiski v socialnovarstvenih zavodih, razen na podlagi strokovne in etične presoje odgovornih zdravstvenih delavcev, denimo v primeru umirajočih ali nepokretnih stanovalcev. To pomeni, da so bili stanovalci domov odtlej prikrajšani fizičnih stikov s svojci in bližnjimi, onemogočeno jim je bilo gibanje na prostem in s tem odvzeta možnost samostojnega življenja zunaj zavodskih okvirov. Ostala jim je le možnost ohranjanja stikov s pomočjo informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT) in možnost komuniciranja preko balkonov in oken z zagotovljeno fizično oddaljenostjo (Poročilo zagovornika 2021: 12). Šele proti koncu leta 2020 je Ministrstvo za zdravje izdalo priporočilo, da ostane dom zaprt le toliko časa, kot je nujno potrebno (ta čas je pomenil okoli 2 tedna od odkritja virusa v domu).

Direktorji domov, zaposleni v domovih in predstavniki nevladnih organizacij so navedli, da so bili v času epidemije slabše dostopni specialistični zdravstveni pregledi, fizioterapije in delovne terapije. Povedali so, da so ukrepi za zajezitev širjenja koronavirusa močno posegali v človekove, ustavno zagotovljene pravice stanovalcev domov, kot so pravica do gibanja, do družinskega življenja, do enake zdravstvene obravnave, do zdravja, do nedotakljivosti

stanovanja in pravica do pravnega varstva. Dodatno so opozorili na kadrovske podhranjenosti domov, ki je bila problem že pred epidemijo (Poročilo zagovornika 2021: 4).

Najbolj pogosto izražene težave v času epidemije, so bile zbrane na podlagi raziskovanja zapisov v časopisih in televizijskih oddajah ter strokovnega sodelovanja z vodstvi domov v času epidemije:

- Zaradi arhitekturne zasnovanosti domov, ki so bili zgrajeni pred več desetletji, je bilo v mnogih domovih težko zagotoviti cone, kot so bile predpisane. Slabost starejših domov se je pokazal ravno v arhitekturni gradnji za 150 in več stanovalcev – v primerjavi s sodobnimi domovi, ki so organizirani kot skupnosti. V praksi je namreč pomenilo, da se je dom ob izbruhu virusa zaprl za obiskovalce – kar pa je lahko pomenilo zaprtje in nezmožnost obiska za več mesecev.
- Naloga in odgovornost vodstva je bila spoštovati vse ukrepe, saj so v vsakem domu, kjer so se soočali s smrtmi stanovalcev zaradi COVIDA-19 želeli za dobro stanovalcev narediti vse potrebno, da bi se preprečilo širjenje virusa – to pa je pomenilo ne samo zaprtje za zunanje obiske, temveč tudi obroke v sobi in zadrževanje le v svoji sobi ali znotraj enote. Vendar je žal to trajalo veliko predolgo časa, saj je v tem času pri številnih stanovalcih nastopil velik občutek izgube in osamljenosti. Stanovalci so pogosto navajali medijem, da so se »počutili kot v zaporu«.

V domovih so v drugem valu pričeli stanovalcem ponujati možnost telefonskih klicev, video-klicev, pisem, paketov s strani svojcev in e-pošte in jim nudili pomoč pri uporabi sodobne IKT (Gallistl 2021; Kuo 2021; Loubert 2021). Uporaba sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije se je v času epidemije izkazala kot alternativa osebnim stikom – kot npr. FaceTime, Zoom, Skype in Viber, saj so te tehnologije omogočale virtualno komunikacijo. Vsekakor lahko sodobne tehnologije prispevajo k boljšemu počutju stanovalcev v domovih, saj omogočajo več kontaktov, prenos slik in posnetkov. Z prihodom novih generacij v domove za starejše občane, ki že uporabljajo pametne telefone, tablice in računalnike, bi morala biti to standardna možnost, prav tako kot je priklop televizije v sobo. Šele proti koncu leta 2020 so pričeli v nekaterih domovih nameščati t.i. »zbliževalnike« – ogrodje iz lesa, kjer je nameščena folija z namenom preprečevanja okužb, ki pa vseeno omogoča pogovor in dotik. Pričeli so sproščati obiske tudi za stanovalce v paliativnih oskrbi, in na enotah, kjer živijo stanovalci z demenco. Domovi so se pričeli za obiske znova odpirati decembra 2020, več pa v 2021. V tem času je žal minilo tudi več mesecev, odkar so stanovalci zadnjič videli svoje bližnje.

V času karantene so stanovalcem domov, tudi ljudem z demenco, odvzeli možnost obiskov njihovih svojcev in bližnjih. Svetovne organizacije s področja demence so opozarjale, da lahko ta ukrep poslabša telesno in duševno zdravje stanovalcev domov z demenco, kar so strokovnjaki po koncu karantene tudi potrdili (Poročilo zagovornika 2021:11). Organizacije civilne družbe so kot najbolj pereče probleme glede domov za starejše v prvem valu epidemije izpostavljale naslednje: koronavirus je med vsemi skupinami najbolj prizadel prav stanovalce v domovih za starejše; neupravičena triaža še zdravih stanovalcev v domovih za starejše; neobveščanje stanovalcev v domovih za ostarele in njihovih svojcev o odločitvah glede zdravljenja v bolnišnici; nesprejemanje okuženih starejših v bolnišnice; fizična in socialna izolacija stanovalcev v domovih za starejše; poslabšanje telesnega in duševnega zdravja stanovalcev domov za starejše, tudi zaradi prepovedi obiskov; pomanjkanje strokovno

usposobljenega osebja in prostora; zmanjševanje obsega storitev v domovih za starejše; nesprijemanje novih stanovančev v domove za starejše (Poročilo zagovornika 2021: 15).

Tako vodstva domov za starejše občane ter stanovske organizacije opozarjajo na pomanjkanje kadrovskih virov na področju zdravstvene nege in socialne oskrbe: že pred pandemijo COVID-19 je primanjkovalo delovne sile. V času pandemije COVID-19 pa je bilo pomanjkanje zaposlenih akutno, saj so se morali zaposleni v primeru okužbe izolirati, kar pa je pomenilo resno oviro za zagotovitev kakovostne zdravstvene in socialne oskrbe.

Kapacitete institucionalne oskrbe kljub gradnji novih domov za starejše občane ne bodo zadoščale izrazitemu porastu v naslednjih desetletjih, težnja dolgotrajne oskrbe pa je v staranju v domačem okolju. Razvijanje storitev oskrbe na domu (socialna in zdravstvena oskrba na domu v večjem obsegu – časovno in po ponudbi storitev, za specifične skupine uporabnikov, npr. ljudi z demenco, kot paliativno oskrbo, boljša pokritost storitev na ruralnih območjih), mobilne in terenske službe visoko strokovnih storitev, stanovanjske prilagoditve, ki omogočajo življenje starih ljudi v domačem okolju (pripomočki, ustrežna gradnja, informacijsko-komunikacijska tehnologija, video in elektronski nadzor, varnostne naprave, varnostni pripomočki, sredstva, prilagoditev stanovanja potrebam uporabnika ipd.), pomoč na daljavo, dnevni centri, varne hiše za stare ljudi žrtve nasilja, tele-svetovanje, pomoč, klicni centri, - medgeneracijska središča, oskrbovana stanovanja, sobivanje več starih ljudi ali medgeneracijsko sobivanje, začasne namestitve, razvoj skupnostnih projektov pomoči starim ljudem, razvoj projektov krepitve vzajemne pomoči (vrstniške in medgeneracijske), - vzpostavljanje oskrbovalnih zadrug in krepitev neformalne pomoči (Mali 2017:59).

Zaključek

Pot potrebnih storitev pomoči pri oskrbi in negi, ki narašča s starostjo posameznika, bi se morala pričeti in nadaljevati v domačem okolju – v tem primeru bi lahko preprečili mnogo smrti starejših v času epidemije. Po drugi strani te ne pomeni popolne deinstitucionalizacije, saj je pri posameznikih zaradi prisotnosti bolezni potrebna nenehna zdravstvena nege in socialna oskrba.

Večje spodbude bi morale biti na ravni skupnosti in oskrbi na domu (tako za socialno oskrbo, razvijajočo se e-oskrbo kot področje tele-medicine), ki so v tujini prepoznane kot dobra alternativa z vidika kakovosti oskrbe in njene učinkovitosti. Žal se področji e-oskrbe in tele-medicine razvijata v Sloveniji relativno počasi, čemur botruje tudi finančna dostopnost (saj je pogojeno s finančnimi zmožnostmi in z pravicami iz zdravstvenega zavarovanja).

Domovi za starejše občane v pandemični družbi bi lahko v post-pandemični družbi postali gerontološki centri, ki bi zagotavljali storitve v večjem obsegu kot jih sedaj tudi v lokalnem okolju, poleg pomoči na domu tudi e-oskrbo, izobraževanja z namenom preventive, pomoči svojcem.

Literatura/Viri/Spletne strani

- Bolcato, Mattero, in dr. (2021): The Difficult Balance between Ensuring the right of Nursing Home Residents to Communication and Their Safety. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Dostopno prek: <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/5/2484/htm> (28.06.2021).
- Gallistl, Vera in dr. (2021): COVID-19 as a »Digital Push?« Research Experiences From Long-Term Care and Recommendations for the Post-pandemic Era. *Frontiers in Public Health*. Dostopno prek: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2021.660064/full> (28.06.2021).

- Horsfall, Sara Towe (2012): *Social problems; And advocate Groupe Approach*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Kuo, Tony, Trejo, Laura (2020): *Commentary: Does the Coronavirus (Covid-19) Pandemic Call for a New Model of Older People Care?* *Frontiers in Public Health*. Dostopno prek: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.581836/full> (28.06.2021).
- Loubert, Linda (2021): *COVID-19 Disparities in Nursing Homes*. *Healthcare*. Dostopno prek: <https://www.mdpi.com/2227-9032/9/4/388/htm> (28.06.2021).
- Mali, Jana in dr. (2017): *Hitra ocena potreb in storitev v dolgotrajni oskrbi v Občini Straža*. Dostopno prek http://www.obcina-straza.si/wp-content/uploads/2018/06/22_14_Ocena-potreb-in-storitev_dolgotrajna-oskrba-starej--ih_Stra--a_jun.2018.pdf (29.7.2021)
- NIJZ (2021): *Epidemiološko spremljanje umrlih – Covid –19*. Dostopno prek: https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/gumb_4-_smrti_v_povezavi_s_covid-19_20210712_2.pdf (28.07.2021).
- Palombi, Leonardo, Liotta, Giuseppe, Orlando, Stefano, Gailloreti, Leonardo Emberi, Marazzi, Maria Cristina (2020): *Does the Coronavirus (Covid-19) Pandemci Call for a New Model of Older People Care?* *Frontiers in Public Health*. Dostopno prek: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.00311/full> (28.06.2021).
- Predlog Zakona o dolgotrajni oskrbi, 14.6. 2021
- WHO (2021) *Preventing and managing COVID-19 across long-term care services: Policy brief*. Dostopno prek: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Policy_Brief-Long-term_Care-2020.1 (28.07.2021)

ANA JAGRIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

EKSTERNALIZACIJA KOT ODGOVOR NOVIM DRUŽBENIM DISKURZOM

Povzetek: *Narativni pristopi z eksteralizirajočimi pogovori temeljijo na epistemologiji socialnega konstrukcionizma, ki opozarja na dominantne družbene diskurze. Ti prispevajo k oblikovanju globalnih socialnih vprašanj, s katerimi se srečujemo v socialnem delu. Naracije, ki jih o sebi ustvarimo, so posledica identifikacije z dominantnimi družbenimi pripovedmi. Človek »je problematičen«, ker ne (z)more zadovoljiti družbenih kriterijev normalnosti, ki jih v zadnjem letu močno oblikujejo tudi nove okoliščine pandemije. Eden od načinov osvobajanja od teh ponotranjenih družbenih diskurzov je eksteralizacija. Ko socialna delavka povabi uporabnico, da svoje probleme eksteralizira, ti postanejo od nje ločene entitete. Upabnica tako dobi priložnost za ustvarjanje nove konstrukcije identitete, socialna delavka pa s potencialnim povezovanjem ljudi s podobno zgodbo prispeva k večji socialni pravičnosti.*

Ključne besede: *socialni konstrukcionizem, internalizacija, narativni pristopi, eksteralizirajoči pogovori, socialna pravičnost*

Uvod

V zadnjem letu smo doživeli mnogo velikih družbenih in posledično osebnih sprememb. Epidemija COVIDA-19 je od nas zahtevala nove prilagoditve v mnogih vidikih naših življenj. Srečali smo se z globalno socialno in ekonomsko krizo, v kateri so se na novo oblikovali nekateri izzivi in problemi ljudi. Raziskave kažejo na porast negativnih učinkov epidemije, kot so pogostejše duševne stiske (Sibley in dr. 2020), večji občutek osamljenosti (Killgore in dr. 2020), višja brezposelnost (Bauer in Weber 2020) in nižja družbena kohezija (Borkowska in Laurence 2020). Marsikje se še povečuje družbena neenakost (Ryan 2021), saj ljudje nimajo virov, da bi se lahko prilagodili in odzvali na nove družbene razmere. Eden od možnih odgovorov ponotranjenim novim družbenim diskurzom z namenom zagotavljanja večje družbene pravičnosti so eksteralizirajoči pogovori v okviru narativnih pristopov.

Iz objektivizma in konstruktivizma k socialnemu konstrukcionizmu

Da bi bolje razumeli narativne pristope (White in Epston 1990) in njihova glavna prepričanja, moramo najprej posvetiti pozornost njihovim temeljem. Ključna izhodišča so močno povezana s paradigmatškimi premiki v procesih podpore in pomoči, ki jih je prinesla kibernetika (Bateson 2019; Foerster 1979, 1991). Prvi paradigmatški premik je pomenil, da so kibernetiki začeli opazovati odnose med različnimi sistemi krožno. Na tej ravni govorimo o kibernetiki prvega reda oz., kot nekateri imenujejo na njej utemeljena izhodišča, objektivizmu (Kordeš 2010; Možina in dr. 2011; Šugman Bohinc 1998). Naslednji epistemološki premik je pomenil spremembo razumevanja opazovalčeve vpletenosti. Po novem sebe ni več izključeval iz polja opazovanja, ampak se je začel zavedati svojega vpliva na opazovani sistem, zato

govorimo o kibernetiki kibernetike oz. kibernetiki drugega reda. Nekateri avtorji (Cooper 2001; Možina 2010; Štajduhar 2010; Šugman Bohinc 1997) pa s paradigmatiskim premikom opazujočih sistemov povezujejo tudi razvoj konstruktivizma.

In od epistemoloških predpostavk socialne delavke¹ je odvisno, na kakšen način bo vzpostavila sodelovanje s svojimi sogovornicami. Socialna delavka, ki deluje po temeljnih objektivizmu, bo prepričana, da pri uporabnici odkriva probleme. Le-te vidi kot že vnaprej dane in jih je treba le odkriti, identificirati oz. diagnosticirati. Na ta način potem tudi določi rešitev. Lahko pa zavzame konstruktivistično stališče in ji je bližje razmišljanje, da skupaj s sogovornico soustvarjata njeno oz. skupno resničnost, da so problemi odraz uporabnične oz. skupne definicije in prav tako možne oz. zelene rešitve.

Medtem ko individualni konstruktivizem kibernetike drugega reda (Možina in dr. 2011) predpostavlja, da vsak posameznik miselno konstruira svet izkušenj skozi kognitivni proces (Andrews 2012), je fokus socialnega konstrukcionizma (usmeritev kibernetike tretjega reda), ki se lahko razume kot »skupek konceptov, ki jim je skupno stališče, da je resničnost družbeno konstruirana« (Možina in dr. 2011: 462), družben in ni toliko osredotočen na individualne zaznavne procese, ampak postavlja močan poudarek družbeni konstrukciji resničnosti (Gergen 1985; Možina in dr. 2011).

Ponotranjanje družbenih diskurzov

Berger in Luckmann (1966: 149) razumevanje sveta pojasnita skozi internalizacijo, ki predstavlja »takojsnje razumevanje ali interpretacijo objektivnega dogodka, kot je izražanje mnenja, ki je odraz subjektivnih procesov nekoga drugega, a postanejo subjektivno pomembni tudi prvi osebi«. Internalizacija se torej začne že s primarno socializacijo. Combs in Freedman (2012, gl. tudi Freedman in Combs 1996) pravita, da na ta način ponotranjamo družbene diskurze,² ki so odraz centrov moči (Foucault 2002, 2004, 2008, 2009). Tako naša mišljenja, vrednote, mnenja niso konstruirani individualno, ampak socialno. To so diskurzi, ki jih, če jim ne posvečamo pozornosti, sploh ne opazimo, a se po njih ravnamo. Razumemo jih kot zgled pravega, dobrega in zgled, kakšni moramo biti. Ti družbeno ustvarjeni standardi normalnosti vplivajo na to, kaj si ljudje interpretiramo kot problem (Madigan 1992).

Naracije oblikujejo naša življenja

Na predpostavkah socialnega konstrukcionizma sta White in Epston (1990) postavila držo in način strokovnega ravnanja, ki sta ga imenovala narativna terapija oz. kasneje narativni pristopi (White 2007). K poimenovanju je prispevalo razumevanje, da se posameznik oblikuje preko zgodb, naracij, ki jih pripoveduje o sebi in drugi o njemu, le-te pa oblikujejo življenja in odnose (Foucault 2002, 2008, 2009). In ko v zgodbo povežemo dogodke, ki smo jih doživeli in smo jim pripisali isti pomen, ter to zgodbo pripovedujemo drugim in drugi o nas, ta zgodba

1. V besedilu za socialne delavke in socialne delavce, uporabnice in uporabnike ter sogovornice in sogovornike z namenom lažjega branja uporabljam ženske oblike izrazov, se pa besedilo nanaša na vse spolne identitete.
2. Termin diskurzi v tem kontekstu pomeni navajene načine mišljenja, ki so skupni določeni socialni skupini in se izražajo v značilnostih jezika, ki pooseblja ta prepričanja in vrednote (Payne 2006). Socialne in kulturne skupine imajo svoje diskurze – svoje vrednote in besednjak, ki si ga delijo: različni klubi, družbeni razredi, verske in politične organizacije, poklici, države, zgodovinska obdobja.

postane dominantna zgodba (White in Epston 1990). Če dominantne zgodbe o nas predstavljajo naš želeni del, so to zgodbe, ki nas krepijo in spodbujajo. Če pa so to zgodbe, ki govorijo o nemoči, neuspehih, problemih, pa so to zgodbe, ki nas ovirajo, nam znižujejo samozavest ipd.

V socialnem delu se večinoma srečamo s sogovorniki, pri katerih prevladujejo dominantne zgodbe, ki so zatiralne, saj so ljudje ponotranjili družbene diskurze, ki jih glede na svoje lastnosti in aktivnosti ne (z)morejo zadovoljiti. Tako se bo socialna delavka v delovnem odnosu soustvarjanja (Čačinovič Vogrinčič 2006) osredotočila tudi na alternativne zgodbe, ki nastanejo na podlagi edinstvenih razpletov (White in Epston 1990) – izkušenj, ki nasprotujejo vplivu problema na življenje ljudi ali njihove odnose. Edinstvenih izidov, ki so zasnova za alternativne zgodbe, ne moremo predvideti ali zaznati ob poslušanju dominantne zgodbe, čeprav so vedno prisotni. Edinstvene izide lahko prepoznamo, ko eksteraliziramo oz. pozunanjimo s problemi prežeto dominantno zgodbo o človekovem življenju in njegovih odnosih (White in Epston 1990).

Oseba ni problem, problem je problem

Ena glavnih značilnosti narativnih pristopov je pogled na ljudi, ki iščejo pomoč, da niso oni problem, ampak je problem problem (Madigan 1992; Payne 2006; Russel in Carey 2004; Strong 2008; White 2007; White in Epston 1990). Z idejo refleksije opisanih procesov ponotranjanja družbenih diskurzov in upora zoper njihove učinke sta White in Epston s somišljeniki (Combs in Freedman 2012; White 2007, 2011; White in Epston 1990) razvila način pogovora, v katerem ljudje svoje ponotranjene konstrukte – v prvi vrsti svoje probleme, a tudi npr. svoje vire, zelene spremembe – eksteralizirajo. Pomagajoča oseba v eksteralizirajočem pogovoru ljudi povabi, da svoje probleme (ali druge vsebine) zagledajo, zaslišijo ali začutijo kot ločene od sebe oz. svoje identitete, in sicer kot eksteralizirane samostojne entitete. O problemih govorimo, kot da imajo svoje življenje ločeno od osebe. In problem ni avtomatsko predstavljen kot sovražnik, ampak kot nekdo, ki je dobrodošel, a le do mere, ki ustreza osebi. Tako ima problem v odnosu do osebe omejeno pozicijo. Osebo spodbudimo, da raziskuje, kakšen vpliv ima problem na njeno življenje, in razmisli, če ji to ustreza. Ob tem razmišlja tudi o trenutkih, ko problema ni bilo oz. ni uspel uresničiti svojih namer. Pogled, da ni ona problem, da ji ni treba spremeniti sebe, ampak odnos s problemom, v trenutku spremeni dosedanji položaj moči uporabnice in jo spodbudi k ustvarjanju nove konstrukcije identitete, s katero si lahko zastavi nove cilje in poveča svoj vpliv v smeri njihove realizacije.

Prispevek narativnih pristopov k večji socialni pravičnosti

Narativni praktiki verjamejo, da so izkušnje problemov, ki jih imajo ljudje, oblikovane preko zgodb, ki so konstrukcije (Combs in Freedman 2012). Ampak to niso individualne konstrukcije, temveč so konstrukcije družbenih skupin, v katere smo vpleteni vsi. In na enak način kot zgodbe so oblikovani tudi problemi, ki jih doživljamo. Eksteralizirajoči pogovori preko vprašanj za dekonstrukcijo vabijo ljudi, da zagledajo svoje zgodbe z nove perspektive, da opazijo, kako so sestavljene – oz. da sploh so (družbeno) konstruirane –, da opazijo njihove omejitve in da odkrijejo, da obstajajo tudi druge možne naracije. Ko ljudje začnejo razumevati, kako so bile zgodbe, po katerih živijo, konstruirane, vidijo tudi, da te zgodbe niso neizogibne, da ne predstavljajo osnovne resnice, ampak so konstrukcije, ki bi bile lahko konstruirane na drugačen način (Freedman in Combs 1996). Narativni pristopi namreč predvidevajo, da so kulturni, družbeni in politični faktorji vtikani v probleme, ki jih ljudje prinesejo v delovni odnos. Strokovnjakinje in strokovnjaki za ta pristop se zavedajo, da imajo še posebej v zahodni

kulturi centri moči močan vpliv na to, kako ljudje razmišljajo o svojih problemih. Da ljudje na podlagi prejetih sporočil pogosto opišejo krivične rezultate teh družbenih faktorjev, kot so osebni neuspehi, ki jih tisti, ki imajo moč, implicitno še spodbujajo (Payne 2006). Faktor, ki ljudem pomaga, da se osvobodijo krivde, je lahko raziskovanje socialne moči.

Takšna dekonstrukcija pogosto odstira dominantne zgodbe, ki so politično zatiralne. Veliko neravnotežij moči v družini ima podporo v neravnotežjih moči v skupnosti in ta neravnotežja podpirajo dominantne zgodbe o razredih, spolni usmerjenosti, rasi, spolu ipd. Ko ljudje skozi odstiranje povezujejo probleme z družbenimi diskurzi in vidijo, kako so njihovi osebni lokalni problemi osnovani na sporočilih političnih problemov v večji skupnosti, lahko postanejo motivirani, da se začnejo nanje odzivati drugače. Ko torej spremenijo svoj pogled na probleme, zmanjšajo vpliv problema na svoje življenje in nehajo živeti, kot jim diktira politični problem na lokalni ravni, pomagajo dekonstruirati problem na skupnostni ravni (Freedman in Combs 1996). Tako so na primer družbene percepcije dobrih in slabih telesnih oblik oblikovale določene sprejemljive lastnosti ženskih teles. Posledično mnogo žensk v zahodni kulturi telovadi, se posti, se dietno hrani kot del obsesije, ki bo pripomogla, da bodo njihova telesa ustrezala privilegiranim telesnim značilnostim (Madigan 1992). In ravno z izpostavljanjem teh diskurzov, z razumevanjem, kako delujejo na njih, in delovanjem v nasprotju z njimi, lahko ženske prispevajo k dekonstrukciji tega problema na skupnostni ravni.

Z razumevanjem ljudi, kakšne učinke imajo njihovi problemi na njihovo življenje in odnose, se ustvarjajo priložnosti za ustvarjanje novih zgodb. Tako lahko socialne delavke med sabo povezujejo ljudi s podobnimi zgodbami. Ko več ljudi združi svoj glas, imajo večjo možnost, da bodo slišani v večji skupnosti in bodo manj marginalizirani. Tak način povezovanja ljudi skozi deljene namene je eden od osnovnih načinov narativnih pristopov pri podpiranju socialne pravičnosti (Combs in Freedman 2012).

Sklep

Zavedanje, da so problemi, ki jih doživljamo individualno, socialni konstrukt, pripomore k novemu pogledu na lastno življenje. Pri tem so nam v pomoč eksteralizirajoči pogovori, ki omogočijo, da svoje probleme eksteraliziramo in jih zagledamo v novi luči. Ustvari se priložnost, da raziskujemo vpliv problema na svoje življenje, kdo problem podpira in kaj je prispevalo k njegovemu konstrukt. Na ta način se lažje osvobodimo ponotranjenih predpostavk o sebi in drugih, ki so odraz aktualnih družbenih situacij. V eksteralizirajočih socialnodelovnih pogovorih ljudje pogosto ugotovijo, da niso več zvezani z negativnimi zaključki, ki so jih o njih oblikovali drugi z več moči, in jim to omogoči, da raziskujejo nova območja svojega življenja. Na ta način socialne delavke prispevajo k dekonstrukciji identitete nekoga kot problematične in s tem ne le k izboljšanju življenja posameznikov, ampak tudi skupnosti in družbe.

Literatura

- Andrews, Tom (2012): What is Social Constructionism? *The Grounded Theory Review*, 11 (1): 39–46.
- Bateson, Gregory (2019): *Ekologija idej. Zbrani eseji iz antropologije, psihiatrije, evolucije in epistemologije*. Ljubljana: Beletrina.
- Bauer, Anja, in Weber, Enzo (2020): COVID-19: how much unemployment was caused by the shutdown in Germany? *Applied Economics Letters*, 11: 1–6.
- Berger, Peter L., in Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books Ltd.

- Borkowska, Magda, in Laurence, James (2020): Coming together or coming apart? Changes in social cohesion during the Covid-19 pandemic in England. *European Societies*, 23. Dostopno prek: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2020.1833067> (28. 7. 2021).
- Combs, Gene, in Freedman, Jill (2012): Narrative, Poststructuralism, and Social Justice: Current Practices in Narrative Therapy. *The Counseling Psychologist*, 47 (7): 1033–1060.
- Cooper, Barry (2001): Constructivism in Social Work: Towards a Participative Practice Viability. *British Journal of Social Work*, 31: 721–738.
- Čačinovič Vogrinčič, Gabi (2006): *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Freedman, Jill, in Combs, Gene (1996): *Narrative Therapy. The Social Construction of Preferred Realities*. New York: W. W. Norton Company, Inc.
- Foerster, Heinz von (1979): *Cybernetics of Cybernetics*. V H. von Foerster (2003): *Understanding Understanding*: 283–286. New York: Springer.
- Foerster, Heinz von (1991): *Ethics and Second-Order Cybernetics*. V H. von Foerster (2003): *Understanding Understanding*: 287–304. New York: Springer.
- Foucault, Michel (2002): *Archaeology of knowledge*. New York: Routledge.
- Foucault, Michel (2004): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel (2008): *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, Michel (2009): *Rojstvo klinike*. Ljubljana: Študentska založba.
- Gergen, Kenneth J. (1985): The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, 40 (3): 266–275.
- Killgore, William D. S., in dr. (2020): Loneliness: A signature mental health concern in the era of COVID-19. *Psychiatry Research*, 290: 11–37.
- Kordeš, Urban (2010): Raziskovanje v konstruktivizmu? *Kairos*, 4 (1–2): 101–115.
- Madigan, Stephen Patrick (1992): The Application of Michel Foucault's Philosophy in the Problem Externalizing Discourse of Michael White. *Journal of Family Therapy*, 14: 265–279.
- Možina, Miran (2010): O psihoterapevtovi gotovosti v negotovost, dvojni vezi in paradoksih. *Kairos*, 4 (1–2): 69–98.
- Možina, Miran, in dr. (2011): *Sistemska psihoterapija*. V: M. Žvelc in dr. (ur.): *Psihoterapija*: 415–502. Ljubljana: IPSA.
- Payne, Martin (2006): *Narrative Therapy. An Introduction for Counsellors*. London: SAGE Publications Ltd.
- Russel, Shona, in Carey, Maggie (2004): *Narrative therapy: Responding to your questions*. Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- Ryan, Michael J. (ur.) (2021): *COVID-19: Volume II: Social Consequences and Cultural Adaptations*. Abingdon: Routledge.
- Sibley, Chris G., in dr. (2020): Effects of the COVID-19 pandemic and nationwide lockdown on trust, attitudes toward government, and well-being. *American Psychologist* 75 (5): 618–630.
- Strong, Tom (2008): Externalising questions: A micro-analytic look at their use in narrative therapy. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*, 3: 59–71.
- Štajduhar, Dinko (2010): Uvod v konstruktivizem za terapevte. *Kairos*, 4 (1–2): 31–50.
- Šugman Bohinc, Lea (1997): Epistemologija socialnega dela. *Socialno delo*, 36 (4): 289–308.
- Šugman Bohinc, Lea (1998): Epistemologija socialnega dela II. *Socialno delo*, 37 (6): 417–440.
- White, Michael (2007): *Maps of Narrative Practice*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- White, Michael (2011): *Narrative Practice: Continuing the Conversations*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- White, Michael, in Epston, David (1990): *Narrative Means to Therapeutic Ends*. Adelaide: Dulwich centre.

SREČO DRAGOŠ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

SOCIALNO-NALOŽBENA DRŽAVA

Povzetek: *Socialne države neoliberalizem ni nikoli zavračal v celoti, pač pa jo diskvalificira s sklicevanjem na pravičnost in neenakost. Njihov argument je, da je socialna država škodljiva takrat, ko je preveč redistributivna, saj v tem primeru državljane preveč pasivizira in umika iz tržne ekonomije. Prav ta argument o socialni pasivizaciji, ki povečuje družbene neenakosti, je posvojila tudi Evropa – in zlasti Slovenija – skozi imperativ prenove klasičnih socialnih politik v smeri t. i. »socialno-naložbene države«. Gre za trojanskega konja neoliberalizma. Ko so se po osamosvojitvi začeli v našem političnem prostoru liberalci »socialno« profilirati, so prevedli Hayeka. Ko so isto naredili socialdemokrati, pa so prevedli Giddensovo Tretjo pot. Rezultat: vesplošno poenotenje, da je socialno-naložbena država prava pot. Iz tega se bomo težko izvlekli.*

Ključne besede: *socialna država, socialna politika, neenakost, redistribucija, tretja pot*

Uvod

Kaj je pri socialno-naložbeni državi (*social investment state*) tisto, zaradi česar se ta koncept kvalificira za socialnega? Ne gre za investicije, profitnost in prehodnost kapitalskih oblik iz socialnih v ekonomske ter obratno, to so gospodarske kategorije. Dejanski temelj omenjenega koncepta je vprašanje, ali je pomanjkanje koristno. Ali lahko deprivacija življenjskih pogojev in položajev vzpodbudi posameznika, da postane kreativen? Earl Slick - nekdanji kitarist Davida Bowieja in Johna Lennona – odgovarja pritrdilno: »Če ti vse prinesejo pod nos, zakaj bi se hotel gnati za nekaj več?« (Zalokar 2021).

Problem

Zakaj se isto vprašanje o motivacijski koristi pomanjkanja razteguje tudi na druga področja? Če je res, da temu pritrjuje izkušnja rock 'n' rolla, ali to velja tudi za socialno politiko? Giddens je odgovoril pritrdilno:

Sisteme podpore je treba spremeniti tam, kjer vodijo v moralno nevarne situacije. Kjer je le mogoče, je treba spodbujati več aktivnega tveganja, če pa je to nujno, so potrebne zakonske obveze (Giddens 2000: 126).

Ne pozabimo, kdo je tarča. Opozorilo pred padcem v brezno »nevarnih situacij« - ker denar človeka moralno spridi, če ga dobi od države – to opozorilo ni niti Giddens niti nihče drug, ki ga ponavljajo za njim, **nikoli** naslovil na zgornje sloje.¹ Vedno je svarilo pred tem

---

1. Averzija do davčne progresije, slovensko tridesetletno bojkotiranje obdavčenja dobičkov na kapital in nepremičnine, reanimacija t. i. socialne kapice, državne finančne vzpodbude podjetnikom, sanacije bančnega sektorja (vključno z RKC), ohlapnosti v slovenskem zakonu o javno-zasebnem partnerstvu (za specialiste s čvrstimi živci priporočam premislek 39. člena ZJZP 2006), koronski dodatki, določeni v odstotkih (namesto nominalno) itd. Niti v znanstvenih niti v poljudnih člankih na omenjeno temo nisem zasledil niti enega primera, ki bi navedeno državno potrošnjo problematiziral z vidika (Giddensovih) »moralno nevarnih situacij«.

najglobljim krogom pekla uperjeno zgolj proti tistim spodaj, ki imajo najmanj. Da to ni nič novega, ne more veljati za tolažbo. Že v 19. stoletju je isto poudarjal Spencer, a je takrat veljal za antikonservativca, saj je v njegovem času ta ideja nekako asociirala na darvinizem, ki je bil miselna novost. Sto let kasneje pa je Giddensovo ponavljanje istega moraliziranja v »tretji poti« preraslo v politični program prenovljene levice:

»Politika tretje poti bi morala, zavedajoč se težavne zgodovine države blaginje, upoštevati nekatere desničarske kritike. Država blaginje je v osnovi nedemokratična, ker je odvisna od distribucije podpore od zgoraj navzdol«, pravi Giddens (ibid.: 117).

Se lahko na takšnih izhodiščih socialdemokracija modernizira, ne da bi postala nekaj drugega? Še zlasti je dilema shizofrena v slovenskem prevodu Giddensove *Tretje poti*, ki ima na prvi platnici knjige podnaslov »Obnova socialne demokracije«, medtem ko se na prvi strani knjige, takoj za platnico, podnaslov začne s »Prenova...«. Obnova ali prenova, ta tiskarski škrt – mogoče najpomembnejši v vsej zgodovini slovenske sociologije – dobro odraža zadrego. Kakšna je politična usoda socialdemokracije, ko posvoji desničarski pogled na socialno državo, je približno znano. Manj pa je znana empirična usoda koncepta socialno-naložbene države, ki mu Giddens posveča celotno četrto poglavje omenjene knjige.

Socialno-naložben koncept naj bi predstavljal prehod v „novo državo blaginje“, da se nadomesti prejšnja, »stara«, predraga in premalo učinkovita socialna država. Medtem ko je s »staro« varianta Beveridge napovedal vojno proti petim jezdecem apokalipse (proti pomanjkanju, bolezni, ignoranci, bedi in brezdelju), je Giddensova socialno-naložbena varianta Beveridgovo nasprotje: »namesto pomanjkanja avtonomija, namesto bolezni aktivno zdravje, namesto ignorance izobraževanje, ki nas spremlja vse življenje, namesto bede dobro počutje in namesto brezdelja pobude,« pravi Giddens (ibid.: 132).

Empirične prednosti »novega« koncepta se običajno dokazujejo z vlaganjem v človeški kapital, kar je seveda koristno; tu prednjačijo nordijske države, ki so vodile tudi po »starih« socialnih merilih (Morel 2013). Vendar pa to ni dokaz domnevnih prednosti socialno-naložbenega koncepta. Najprej zato, ker še vedno ni jasno, zakaj ne bi bili mogoči vložki v socialni kapital tudi v klasični, »stari« socialni državi, navsezadnje je njena zgodovina prav zgodovina takšnih vlaganj. Tudi najnovejše, pomembno, inteligentno in odločno delo o nujnosti univerzalnih javnih storitev izdatno priporoča vlaganja v ljudi, pri tem pa se prav nikjer ne sklicuje na socialno-naložbeno državo, namesto nje afirmira klasične, »stare« socialdemokratske pristope in vrednote (Coote in Percy 2020). V empiričnih testiranjih »novega« pristopa se pogosto ignorira tudi usoda tistih državnih izdatkov, ki se jih znotraj socialno-naložbenega koncepta šteje za klasično-zaščitne, npr. denarne pomoči revnim (njihova višina, dostopnost, trajanje).

Omenjeno slabost odpravlja primerjava sedmih evropskih držav² z različnimi blaginjskimi režimi in sicer v obdobju od 1985 do 2007 (Vandenbroucke in Vleminckx 2011). Primerjali so gibanje socialnih izdatkov iz javnih sredstev (v % BDP) in sicer do sprejetja t. i. lizbonske strategije EU 2000 in v letih po njej. Socialna značilnost lizbonske strategije je v tem, da je posvojila Giddensov naložbeni koncept socialne države (EU 2004). Socialne izdatke so v omenjeni študiji merili v dveh kategorijah. V prvo so uvrstili izdatke klasične socialne države, ki predstavljajo »star« način blaginjskega trošenja, namenjen »starim socialnim tveganjem«, to so izdatki za javno zdravstvo, za starostne pokojnine in za denarne socialne prejemke (oz.

2. To so: Belgija, Danska, Nemčija, Nizozemska, Španija, Švedska in Združeno kraljestvo.

pomoči). V drugo kategorijo, ki naslavlja »nove« oblike socialnih tveganj v smislu socialno-naložbene države, pa so uvrstili javne izdatke na področjih starševskega dopusta, oskrbe starejših, izdatke za otroško varstvo, za aktivne politike na trgu dela ter za osnovnošolsko in srednješolsko izobraževanje. Glavna ugotovitev te študije je bila, da so bili najbolj na udaru javni izdatki za denarne socialne transferje, ki so namenjeni delovno sposobnim prejemnikom in njihovim otrokom. Ta vidik »starega« načina blaginjskih izdatkov je (kot % BDP) bil v letih 2005–2007 bistveno nižji kot dve desetletji pred tem (1985–1989) in enako velja tudi za primerjavo z neposrednimi predlizbonskimi leti (1995–1999). Torej, za kaj sploh gre? V čem je domnevna novost, »dodana vrednost« socialno-naložbenega koncepta?

Odgovor je - prevrednotenje. V primerjavi s klasično socialno državo je »nov« koncept legitimiral prav tisto, kar je v »starem«, klasičnem, veljalo za prekršek. V imenu naslavljanja in zmanjševanja t. i. novih družbenih tveganj (za katera klasična socialna država domnevno ni usposobljena, ker jih še ni poznala) je prišlo do premeščanja sredstev in njihovih virov iz »starih« programov – temelječih na redistribuciji in dekomodifikaciji – v »nove« programe, kjer so socialni cilji devalvirani v korist ekonomskih. To pomeni, da prav »nov« koncept, ki naj bi skozi socialne naložbe preprečeval nova družbena tveganja, predstavlja sam zase največje tveganje. Če ga vzamemo zares, se nam lahko zgodi črn scenarij štirih korakov, kot svarijo avtorji študije, na primer: revščina bi se povečala, saj bi se (1.) povprečni dohodek delovno aktivnih gospodinjstev povečal, (2.) relativni delež delovno neaktivnih gospodinjstev bi ostal enak, (3.) hkrati bi se dvignil prag revščine, ker je vezan na mediano dohodkov, medtem ko bi (4.) socialni programi postali manj redistributivni in nadomestila za brezposelnost nižja, saj veljajo za relikv »stare« socialne države (Vandenbroucke in Vleminckx 2011: 8-9).

Sklep

Socialno-naložbeni koncept lahko postane koristen samo, če neha biti škodljiv in se odprave vloži trojanskega konja neoliberalizma. Pogoji za to so (vsaj) štirje:

1. Med »novim« naložbenim konceptom in »starim«, socialno-zaščitnim, mora biti ravnovesje v smislu dveh »dopolnilnih stebrov aktivne socialne države« (ibid.: 19; enako tudi Cantillon 2021). Če se to ravnovesje poruši in prva strategija izpodrine drugo, se ne bo mogoče izviti iz začaranega kroga revščine. Kajti zelo verjetno je, da ima poraba za „nove“ socialne programe manjši ali nikakršni redistribucijski učinek, v primerjavi s »starimi« programi klasične socialne države.
2. Da bi socialno-naložbena strategija res postala gonilna sila socialnega vključevanja, bi morala sama naložbena funkcija postati bolj egalitarna. Na primer, vlaganja v izobraževanje in v varstvo otrok morajo imeti za cilj zmanjševanje družbenih neenakosti, ne pa njihovo toleriranje v imenu konkurenčnosti.³
3. Ustvarjanje pozitivnih povratnih učinkov vključevanja in emancipacije na različnih področjih (gospodarska rast, delovna mesta, socialna vključenost) predpostavlja, da so politike dovolj ambiciozne in vzajemno skladne. Upoštevati je treba Atkinsonovo

---

3. Kajti brez tega pogoja zgrešimo v obeh nasprotnih primerih, saj »zmanjševanje izdatkov za izobraževanje zagotovo ne bo prispevalo k večji družbeni enakosti«, hkrati pa tudi njihovo povečanje »prav tako ne bo samodejno povečalo enakosti« (Vandenbroucke in Vleminckx 2011: 12).

pravilo, da povsod, kjer posamezne politike z različnih področij vplivajo na skupne cilje, je treba te politike oblikovati na enoten način (Atkinson 2010: 4).⁴

4. Ker koncept socialnih naložb – če je mišljen resno - ni poceni, z njim ne moremo ustvarjati proračunskih prihrankov. Nasprotno, uspešna realizacija »novega« naložbenega koncepta zahteva nove vire. Največja grožnja socialnim naložbam so proračunski imperativi varčevanja ob vsakokratnih krizah, še zlasti v najnovejši, pandemični (Dossier 2021). Zato morajo zagovorniki tega koncepta prepričati javno mnenje, da »proračunska disciplina ne sme uničiti perspektive socialnih naložb« (Vandenbroucke in Vleminckx 2011: 20).

Ti pogoji nikoli niso bili izpolnjeni ne v Sloveniji ne v Evropi (Cantillon 2021). Tudi zato vodi lizbonska posvojitve Giddensovega socialno-naložbenega koncepta v evropske razkole (Diamond in dr. 2015). Kljub temu se zdi, da v Sloveniji še vedno obstaja precejšnje soglasje tako v političnih kot v strokovnih krogih, da je socialno-naložbena država pot v pravo smer (Filipovič Hrast in Rakar 2018: 144-149). Če zgornjih štirih točk nismo zmožni realizirati, ostane le boj za staro pravdo v smislu reanimacije socialne države, ki je na udaru. Da je socialna država celo v najhujših razmerah možna brez Giddensovega pogoja o socialdemokratskem zasuku v desno, je pri nas že 70 let pred Giddensom dokazal Gosar (1933; 1935).

Literatura

- Atkinson, Anthony (2010): *Poverty and the EU - the New Decade*. Macerata Lectures on European Economic Policy. EconPapers: Macerata University, Department of Studies on Economic Development. Dostopno prek: <https://econpapers.repec.org/paper/mcrwpaper/wpaper00024.htm> (22. 7. 2021).
- Cantillon, Bea (2021): *Work harder: the Porto Social Summit's call to Europe's welfare states*. Social Europe, 14. 5. ,21. Dostopno prek: <https://socialeurope.eu/work-harder-the-porto-social-summits-call-to-europes-welfare-states> (22. 7. 2021).
- Coote, Anna, in Percy, Andrew (2020): *The Case for Universal Basic Services*. Cambridge: Polity press.
- Diamond, Patrick, Liddle, Roger, in Sage, Daniel (2015): *The Social Reality of Europe After the Crisis: Trends, Challenges and Responses*. London, New York: Policy Network.
- Dossier (2021): *The coronavirus crisis and the welfare state (Social Europe Dossier)*. Berlin: Social Europe Publishing, Friedrich Ebert Stiftung.
- EU (2004): *Lizbonska strategija: ustvariti več in boljša delovna mesta v bolj konkurenčni Evropi*. European Parliament in action. Dostopno prek: <https://www.europarl.europa.eu/highlights/en/1001.html> (14. 6. 2021).
- Filipovič Hrast, Maša, in Rakar, Tatjana (2018): *Socialna politika danes in jutri*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: prenova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
- Gosar, Andrej (1933): *Za nov družabni red, I. zv. Celje: Družba sv. Mohorja*.
- Gosar, Andrej (1935): *Za nov družabni red, II. zv. Celje: Družba sv. Mohorja*.

4. Na primer, če ženske z nizko kvalifikacijo nimajo dostopa do zaposlitve, bo strategija otroškega varstva zagotovo imela zelo omejen učinek in obratno. Če se bodo z reformo trga dela povečale možnosti za zaposlitev nizkokvalificiranih žensk in zmanjšalo število neaktivnih gospodinjstev, bodo tudi izdatki za otroško varstvo delovali kolt socialna naložba. Ali pa primer »vseživljenjskega« učenja: če se organizacija delovnega mesta ne spremeni, tudi vseživljenjsko učenje ne bo zaživel (Lundvall in Lorenz 2010).

- Lundvall, Bengt-Åke, in Lorenz, Edward (2010): Accounting for Creativity in the European Union; A multi-level analysis of individual competence, labour market structure, and systems of education and training. *Cambridge Journal of Economics*, 35: 269-294.
- Morel, Nathalie (2013): A social investment strategy for the knowledge-based economy? *Scuola democratica*, (3): 631-650. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/260571851_A_social_investment_strategy_for_the_knowledge-based_economy (14. 6. 2021).
- Vandenbroucke, Frank, in Vleminckx, Koen (2011): Disappointing poverty trends: is the social investment state to blame? An exercise in soul-searching for policy-makers. Antwerp: University of Antwerp, Herman Deleeck Centre for Social Policy.
- Zalokar, Lucijan (2021): Bowie in Lennon sta bila popolna šefa. *Delo*, 14. 5. ,21. Dostopno prek: <https://www.delo.si/nedelo/bowie-in-lennon-sta-bila-popolna-sefa/> (14. 6. 2021).
- ZJZP (2006): Zakon o javno-zasebnem partnerstvu. Uradni list RS, št. 27/06. Dostopno prek: <http://pilsr.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4323> (14. 6. 2021).

JANA MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

MAŠA FILIPOVIČ HRAST

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

BENJAMIN PENIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

STAROSTI PRIJAZNA DRUŽBA IN AKTIVNO STARANJE: PROJEKT EMMA

Povzetek: *Epidemija covid-19 je znatno osvetlila ne samo mnoge pomanjkljivosti sistemske ureditve skrbi za stare ljudi, temveč tudi ravnodušen odnos države do omenjene populacije. Že storjene škode ne smemo zanikati, niti je ne moremo popraviti, lahko pa prepoznamo nujnost ustvarjanja starosti prijazne družbe, ki staranje pojmuje kot bogatenje družbe in njen veliki dosežek. Socialno delo je stroka in znanost, ki se zna odzivati na spremembe, izvirno soustvarjanje možnega in uresničljivega pa omogoča tesna povezanost s terenskim delom in raziskovanjem, ki sta v tem času močno okrnjena. Kot odziv na hitro starajoče se prebivalstvo in s ciljem ustvariti strokovnjake, ki spodbujajo aktivno staranje ter so sposobni ustvarjanja starosti prijazne družbe, se interdisciplinarna skupina iz fakultet in univerz iz šestih evropskih držav v projektu EMMA loteva ustvarjanja on-line magistrskega programa.*

Ključne besede: *staranje, potrebe starih ljudi, socialno delo, epidemija covid-19, raziskovanje.*

Uvod

Staranje in starost sta že desetletja vir strokovnih in znanstvenih razprav, predvsem zaradi naraščajočega števila starih ljudi in hkratnega zmanjševanja mladih ljudi. Porušena demografska razmerja, na katerih so zasnovani naši zdravstveni, pokojninski in socialnovarstveni sistemi, so bila za socialno delo velik izziv, zato so se tako doma kot v tujini razvili različni programi izobraževanja za socialno delo s starimi ljudmi (Hooyman 2006; Thompkins in Rosen 2007, Singleton 2007; Mali 2013). Program izobraževanja za socialno delo s starimi ljudmi smo na Fakulteti za socialno delo za 1. in 2. stopnjo študija zasnovali na sodobnih demografskih trendih in njihovem vplivu na družbeni odnos do staranja in starosti, s ciljem usposobiti študente za specializirano socialno delo s starimi ljudmi. Program izobraževanja smo vse od začetka izvajanja v letu 2009 redno posodabljali, da bi sledili aktualnim družbenim trendom. Obdobje gospodarske krize je v letih 2012 do 2014 močno vplivalo na povečanje revščine med starimi ljudmi, zaradi sprememb socialne zakonodaje pa sta se močno zmanjšali vloga in ugled socialnega dela (Mali in Leskošek 2015). Po letu 2015 smo v program vnašali vsebine, ki na teoretski ravni poudarjajo samostojnost in avtonomijo starih ljudi, na praktični pa metode za krepitev družbene moči starih ljudi. Ko se je konec leta 2019 pokazala priložnost za mednarodno sodelovanje pri pripravi magistrskega študijskega programa na področju aktivnega staranja in starosti prijazne družbe EMMA, smo skupaj s Fakulteto za družbene vede v njem prepoznali priložnost za razvoj socialnega dela s starimi

Ljudmi. Spodbujanje razvoja spretnosti za ustvarjanje vključujoče družbe, se kot cilj projekta sedaj kaže še kako pomembno, saj se je v komaj letu dni, položaj starih ljudi v družbi poslabšal tako, da so postali bolj družbeno izpostavljeni kot kadarkoli prej v zadnjih desetletjih (Morley, Vellas 2020; Debanjan 2020).

Staranje v času epidemije covid-19

Kot preventivni ukrep zaščite pred boleznijo covid-19 se je po vsem svetu uvajal koncept socialne izolacije, po načelu – manj ko imamo stikov z ljudmi, manjša je verjetnost, da bomo zboleli. Najbolj je prizadel starejšo populacijo, ki že sicer najbolj občuti posledice socialne izolacije zaradi staranja, vsaj zaradi dveh razlogov. Prvič, ker je staranje izrazito stigmatiziran družben fenomen (Berg-Weger in Schroepfer 2020: 525), zaradi katerega so stari ljudje izolirani, izključeni iz družbenega dogajanja in imajo temu primerno manjšo družbeno moč. Drugič, zaradi zmanjševanja socialnih stikov z vrstniki, ki je posledica naravnega procesa umiranja v starosti in zmanjševanja socialnega omrežja. V obeh primerih je posledica osamljenost, a da je ta eden najhujših pojavov v starosti, ki določa kakovost človekovega življenja, samo vedeli že pred epidemijo (Flaker idr. 2008; Mali 2008). Le predvidevamo lahko, kakšne bodo posledice osamljenosti, ki je nastala kot stranski produkt ukrepov socialne izolacije ob epidemiji covid-19.

Ukrepi preprečevanja širjenja okužbe so sprožili val neenakosti med ljudmi, revščino, zlorabe in stiske ljudi (Mali in Grebenc 2020). V prvem valu epidemije je politika s sprejemanjem ukrepov v Sloveniji očitno pokazala, kakšen odnos ima do starih ljudi. Ustavila je sprejeme v domove in izvajanje socialne oskrbe na domu, da bi preprečila nove okužbe. Stiske starih ljudi in njihovih sorodnikov ob zanikanju pravice do prejemanja formalne pomoči, ki so jo potrebovali, si lahko le predstavljamo. Možnosti za spremljanje umirajočih družinskih članov v institucijah so se zelo zmanjšale. V bolnišnicah to ni bila več opcija, v domovih pa zelo omejena, povezana z uporabo zaščitnih sredstev (maske, vizirji, zaščitna obleka ipd.), zaradi katerih nekateri umirajoči sorodnikov niso prepoznali.

V drugem valu smo bili priče zapiranju šol, ker se je v nekaterih občinah nenadno povečalo število okužb v domovih za stare (Mali in Grebenc 2020). Takšen ukrep je v hipu zrušil medgeneracijsko sožitje in sodelovanje, za kateri smo si leta prizadevali, da bi ju vzpostavili in negovali. Zaprte meje med občinami in regijami, omejene možnosti potovanja po državi in obiskovanja sorodnikov, so dodatno stopnjevali socialno izoliranost in večali nepreskrbljenost z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, smrtnost v domovih za stare pa se je zelo povečala (Mali in Grebenc 2020).

Vplv epidemije covid-19 na raziskovanje v socialnem delu

Več kot leto dni trajajoča izkušnja življenja z virusom covid-19 je zelo zaznamovala tudi področje raziskovanja v socialnem delu. Stari ljudje so med epidemijo označeni kot posebej ranljiva skupina prebivalstva, a za socialno delo takšna oznaka ne pomeni veliko. V socialnem delu moramo ugotavljati, v čem so stari ljudje v času epidemije še posebej ranljivi. Tu ni le virus, ki jih ogroža. Za socialne delavke niso dovolj le statistični podatki o večji umrljivosti leta 2020 in večjem deležu smrti v starostni skupini 75+ (Statistični urad Republike Slovenije 2021). Dnevni podatki o številu okuženih, umrlih, hospitaliziranih ipd. nam ne pomenijo veliko, a so lahko izhodišče za formuliranje raziskovalnega problema in za razmislek o dejanskih, stvarnih, resničnih težavah, ki jih v življenje starih ljudi vnašajo

razmere epidemije. To pa je treba raziskovati na terenu, skupaj s starimi ljudmi, v njihovih življenjskih okoljih. V raziskave je treba vključevati najprej stare ljudi, zatem pa tudi druge udeležene v procese pomoči.

V socialnem delu smo dolžni opozarjati na položaj starih ljudi in pri tem potrebujemo konkretne in stvarne podatke s terena. Nemoč ljudi kot uporabnikov, smo občutili tudi raziskovalci in raziskovalke v socialnem delu, ko so v času epidemije brez komunikacije z nami določali prepovedi raziskovanja na terenu. Čeprav bi lahko na več načinov poskrbeli za varnost stikov na terenu, smo imeli raziskovalci onemogočen neposreden stik s starimi ljudmi. Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) za izvajanje intervjujev na daljavo je pri skupini uporabnikov dolgotrajne oskrbe pogosto neuporabna, ker ne zagotavlja zasebnosti (pri uporabi IKT po navadi potrebujejo pomoč drugega), je neprimerna za pogovor o osebnih stiskah in težavah, ker ne zagotavlja pristnega človeškega stika. IKT ne omogoča vpogleda v resnično življenjsko okolje sogovornika in nas oropa možnosti za opazovanje, ki je pogosto sestavni del raziskovanja v socialnem delu.

Emma in starosti prijazna skupnost

V novih družbenih razmerah so pridobili dobro znani pojmi o staranju, kot na primer: zdravo in aktivno staranje, starosti prijazne skupnosti, nove razsežnosti. Z njimi želimo sedaj veliko bolj opozoriti na preprečevanje socialne izključenosti starih ljudi in ustvarjanje pogojev za takšne skupnosti, ki ne izključujejo prebivalcev različnih starostnih skupin in so usmerjene na blagostanje celotne skupnosti.

Starosti prijazne skupnosti spoštujejo stare ljudi, razumejo njihove specifične potrebe in so na splošno starosti prijazne, jo sprejemajo in je ne zapostavljajo ali izpostavljajo kot življenjskega obdobja, ki se ga bojimo ali ne želimo dočakati. Člani takšnih skupnosti živijo polno in smiselno življenje tekom staranja (Scharlach in Lehning 2016: 15). Starosti prijazne skupnosti upoštevajo vse vidike staranja, ki se spreminjajo tudi časovno in kulturno, zato se takšne skupnosti razvijajo, spreminjajo in so precej fleksibilne narave.

Projekt EMMA se nujnih sprememb v družbi loteva z ustvarjanjem spletnega magistrskega programa v mednarodni in interdisciplinarni skupini strokovnjakov. Načrtovanja programa smo se lotili z identifikacijo spretnosti in znanj, ki so nujna za strokovnjake na področju aktivnega staranja in ustvarjanja starosti prijazne družbe. Rezultate sistematičnega pregleda obstoječih raziskav, smo obogatili z empirični podatki, ki jih prispevajo bodoči in potencialni študenti, njihovi delodajalci in drugi strokovnjaki. Z anketnim vprašalnikom smo skupaj s partnerskimi univerzami in fakultetami iz Finske, Avstrije, Grčije, Irske in Portugalske namreč želeli raziskati tudi njihove potrebe in želje po znanju, da bi jih vključili v kurikulum novonastalega magistrskega programa.

Zaznali smo pomanjkanje raziskav na temo učnih potreb študentov in strokovnjakov na tem področju, z analizo obstoječih raziskav pa se je močno osvetlila potreba po medgeneracijskem učenju in spreminjanju odnosa do starosti in staranja. Potrebujemo več znanja o vključujočem ter starosti prijaznem dizajnu, znanja s področja zdravstva in več sodelovalnega učenja.

Prvi izsledki analize anketnih vprašalnikov močno potrjujejo potrebo po znanju o psiholoških vidikih staranja, promociji zdravja in socialne vključenosti. Po pomembnosti v padajočem vrstnem redu so se osvetlili še: potreba po znanju o staranju na delovnem mestu in upokojevanju, človekovih pravicah, fizioloških in družbenih vidikih staranja, o vplivu fizičnega

okolja, uporabi tehnologije in prispevka starih ljudi v procesu izobraževanja. Zakonodajci oziroma politiki, podnebne spremembe in medstrokovno sodelovanje so sodelujoči v anketi prepoznali kot nekoliko manj pomembne teme. Anketiranci so kot pomembna navajali še znanja o spolnem zdravju, fenomenu »modrega območja«, kjer velik delež prebivalcev živi mnogo dlje od povprečja, oralnem zdravju in ustnih zgodovinskih virih.

Analizirali smo primerljive študijske programe oziroma module v Evropi, da bi s triangulacijo podatkov zagotovili oblikovanje kurikulumov, ki temelji na željah in potrebah več deležnikov in hkrati bodoče diplomante opremi z veščinami ustvarjanja starosti prijazne družbe, ki krepi moč starih ljudi, da lahko samostojno odločajo o svojem življenju ter aktivno prispevajo v dobrobit družbe.

Zaključek

Epidemija je težave in stiske starih ljudi le še poglobila, nekateri mediji pa so odpirali celo vprašanja o gerontocidu. Menimo, da je socialna izolacija kot ukrep za preprečevanje širitve obolenosti za covidom-19, postala izhodišče za novo epidemijo izoliranosti, zapostavljenosti in stigmatizacije starih ljudi. Prepoznali jo bomo kmalu in bo potekala sočasno z epidemijo covid-19. Perspektiva starih ljudi je v epidemiji, ko država sprejema ukrepe za preprečevanje širitve koronavirusne bolezni – kakšna ironija – najbolj spregledana. Potrebujemo več koordiniranega sodelovanja med strokovnjaki različnih disciplin, ki razumejo razsežnosti starosti in staranja ter so zavezani k ustvarjanju vključujoče, starosti prijazne skupnosti. Na rušenje večletnega truda ustvarjanja medgeneracijskega sožitja preprosto ne moremo pristajati.

Literatura

- Berg-Weger, Marla, in Schroepfer, Tracy (2020): COVID-19 Pandemic: Workforce Implications for Gerontological Social Work. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7): 524-529.
- Billings, Jenny, Leichsenring, Kai, in Wagner, Lis (2013): Addressing long – term care as a system – objectives and methods of study. V K. Leichsenring, J. Billings, J. in H. Nies (ur.): *Long - term care in Europe: improving policy and practice*: 3–18. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Debanjan, Banerjee (2020): Age and ageism in COVID-19: Elderly mental health-care vulnerabilities and needs. *Asian Journal of Psychiatry*, 50: 102014.
- Flaker, Vito, Mali Jana, Kodele, Tadeja, Grebenc Vera, Škerjanc Jelka in Urek, Mojca (2008): Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Hooyman, Nancy (2006): *Achieving Curricular and Organizational Change. Impact of CSWE Geriatric Enrichment in Social Work Education Project*. CSWE.
- Mali, Jana (2008): *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, Jana (2013): Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52(1): 57-67.
- Mali, Jana in Leskošek, Vesna (2015): The impact of austerity measures and disintegrating welfare state on social work with older people in Slovenia = Vpliv varčevalnih ukrepov in razpadajoče države blaginje na socialno delo s starimi ljudmi v Sloveniji. *Dialogue in praxis: a social work international journal*, 4 (17), 1/2 (28/29): 1-22.
- Mali, Jana in Grebenc, Vera (2020): *Strategije raziskovanja in razvoja dolgotrajne oskrbe starih ljudi v skupnosti*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Morley, John, in Vellas, Bruno (2020): Covid-19 and older adults. *J Nur Health Aging*, 24(4): 364 -365.
- Scharlach, Andrew in Lehning, Amanda (2016): *Creating Aging – Friendly Communities*. New York: Oxford University Press.

- Singleton, Judy (2007): Infusing Gerontology Through the BSW Curriculum. V C.J. Tompkins, A.L. Rosen (ur.): *Fostering Social Work Gerontology Competence. A Collection of Papers from First National Gerontological Social Work Conference*: 31 - 46. New York: The Harworth Press.
- Statistični urad Republike Slovenije (2021): V januarju 2021 se je rodilo 1.498 otrok, umrlo je 2.617 prebivalcev. Dostopno prek 3. 5. <https://www.stat.si/statweb/news/index/9425> (3.5.2021)
- Tompkins, Catherine J., in Rosen, Anita L. (2007): *Developing Visibility for Aging in Social Work: The First NGSWC*. V V C.J. Tompkins, A.L. Rosen (ur.): *Fostering Social Work Gerontology Competence. A Collection of Papers from First National Gerontological Social Work Conference*: 1-8. New York: The Harworth Press.

ANŽE JURČEK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

ANA M. SOBOČAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

MOJCA UREK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

ZGODBE IZ KARANTENE: IZKUŠNJE LGBTQ+ STAREJŠIH OD 50 LET

Povzeteke: V prispevku so predstavljeni izsledki raziskave »Potrebe LGBTQ+ starejših od 50 let v času epidemije COVID-19«, katere namen je bil raziskati, s kakšnimi izzivi se srečuje ta skupina v tem času, kakšen je bil njihov dostop do socialnih mrež, zdravstvenih in drugih zanje pomembnih storitev ter kakšne učinke je imelo to obdobje na njihova življenja. Preliminarni izsledki intervjujev z LGBTQ+ starejšimi od 50 let, kažejo, da so se sogovorniki_ ce soočali_ e s situacijami, ki so bile v tem času pogoste in običajne, so pa izpostavili_ e določene stiske, s katerimi so se soočale nekatere samske LGBTQ+ osebe, ter okrnjen dostop do dogodkov in prostorov, katerih pomen je druženje v varnem sprejemajočem okolju, kjer osebe lahko živijo skladno s svojo identiteto. V raziskavi nas je zanimal tudi dostop in stik z zdravstveno oskrbo skozi perspektivo spolne identitete in spremembe v družbeni in politični klimi glede LGBTQ+ vprašanj v perspektivi življenjskega poteka.

Ključne besede: LGBTQ+ starejši od 50 let, epidemija COVID-19, potrebe, socialna mreža

Uvod

COVID-19 so nekateri poimenovali za bolezen, ki ne diskriminira (Hankivsky in Kapilasharmi 2020). Žal to ne drži, saj so zdravstveni, kulturni in ekonomski odzivi nanjo tesno povezani z družbenimi ureditvami in razmerji moči in tako so diskriminacije povezane s COVID-19 temeljno povezane s siceršnjimi neenakostmi in diskriminacijami v naših družbah (glej tudi Gibb in dr. 2020).

Vpliv posledic bolezni Covid-19 in učinkov ukrepov najmočneje občutijo tisti, ki so izpostavljeni večkratnim in intersekcionalnim ranljivostim, predvsem družbeno-ekonomskim, zdravstvenim in strukturnim neenakostim (Brennan in dr. 2020; Perez-Brumer in Silva-Santisteban 2020, Poteat in dr. 2020); med njimi lahko identificiramo tudi manjšine na področju spolnih praks in identitet, t.j. LGBTQ+ (lezbične, gejevske, biseksualne, transspolne, queer, interpolne, nebinarne, asekualne itn.) osebe (Gibb in dr. 2020). Številni ukrepi, namenjeni omejevanju virusa so namreč povezani s predpostavko privilegiraniosti in heteronormativne družbenosti in sorodstva (Fraser in dr. 2019; v Gibb in dr. 2020; Logie in Turan 2020, v: Gibb in dr. 2020). Tudi v nekriznih časih stigma, sistemska diskriminacija in druge oblike strukturnega nasilja zmanjšujejo dostop LGBTQ+ oseb do temeljnih virov, vključno z enakimi možnostmi in dostopnostjo v izobraževanju, zaposlovanju, bivanju, zdravstvu, družbenih podpornih mrežah, politični participaciji itd. v primerjavi z cis-heteronormativnimi osebami (Hatzenbuehler 2009, Albuquerque in dr. 2016, Charlton in

dr. 2018, Canron 2018, Jackson in dr. 2016, Puckett in dr. 2018, Ross in dr. 2016, v: Gibb in dr. 2020).

LGBTQ+ osebe so med tistimi, pri katerih je mogoče pričakovati sorazmerno velike posledice pandemije Covid-19 (Banerjee in Nair 2020; Chatterjee in dr. 2020). Študije so namreč pokazale, da se v primerjavi s heteroseksualno populacijo, LGBTQ+ osebe soočajo z višjo ravniyo negativnih psiholoških učinkov, povezanih z družbenim distanciranjem (Kneale in Becares 2020; Peterson in dr. 2020) in da sta depresija in doživljanje stresa občutno višja med osebami, ki imajo izkušnjo homofobične ali transfobične diskriminacije in nadlegovanja (Kneale in Becares 2020). Raziskava, izvedena na Tasmaniji (Avstralija), ki je vključevala 231 LGBTQ+ oseb je pokazala, da so ukrepi, povezani z omejevanjem epidemije, pomembno vplivali na počutje, vidnost in občutke pripadnosti LGBTQ+ oseb (Grant in dr. 2021). Za številne osebe je namreč epidemija in z njo povezani ukrepi pomenila zapiranje oz. izgubo dostopa do LGBTQ+ javnih prostorov, ki imajo sicer temeljno vlogo pri ustvarjanju občutkov povezanosti, pripadnosti, pa tudi afirmacije LGBTQ+ identitet; posledica tega so občutki nevidnosti in zaskrbljenost glede potencialnih predsodkov (Grant in dr. 2021). Skladno s tem so avtorji Holloway in dr. (2021) ugotavljali, da so gejevski in biseksualni moški ter moški, ki imajo spolne odnose z moškimi, poročali o tem, da so se v času, ko so več ostajali doma oz. zapustili dom le zaradi najnujnejših opravkov, srečevali z več anksioznosti, osamljenosti in nezadovoljstva kot tisti, ki so lahko odhajali z doma (npr. zaradi službenih obveznosti). Analiza rezultatov spletne ankete med odraslimi v ZDA iz aprila 2020, ki je raziskovala razlike med heteroseksualno in neheteroseksualno populacijo, je pokazala pozitivno korelacijo med izolacijo in psihološkimi stiskami pri neheteroseksualnih respondentih_kah, ter negativen vpliv na počutje, ki izhaja iz večje zaskrbljenosti glede Covid-19 (Baumel in dr. 2021.). Kidd in dr. (2021) so na vzorcu 208 transspolnih in nebinarnih oseb ugotavljali, da je v času pandemije pri tretjini oseb prišlo do prekinitve ali ukinitve prejemanja hormonske terapije, 11% vseh pa ni mogla opraviti že načrtovanih kirurških posegov v zvezi s potrditvijo spola. Cela skupina je doživljala zmanjšanje podpore LGBTQ+ skupnosti, kar je vodilo v psihološke stiske (Kidd in dr. 2021).

Občutki izolacije, diskriminacije, nedostopnosti storitev, nevidnosti v sistemu, zmanjšanje podpore, itd. dodatno lahko vplivajo tudi na zmanjšanje pripravljenosti za iskanje pomoči na področju zdravja in drugi področjih, ter večja tveganja za fizično in mentalno zdravje; Banjaree in Nair (2020) pa opozarjata tudi na povečana tveganja za psihiatrična stanja in suicidalnost.

Opravljene študije pozivajo k nujnosti longitudinalnih študij posledic pandemije na LGBTQ+ osebe oz. skupnosti, zato da bi lahko pristojni bolje oblikovali odzive in intervencije za zmanjševanje neenakosti na področju zdravja in sorodnih področjih (Moore 2021). Poleg tega bi bilo potrebno, da bi načrtovanje pripravljenosti na krizne dogodke eksplicitno vključevalo tudi LGBTQ+ in druge marginalizirane populacije (Phillips in dr. 2020). V raziskavi »Potrebe LGBTQ+ starejših od 50 let v času epidemije Covid-19« smo izhajali iz podobnih izhodišč in raziskali kakšne učinke je imela epidemija na življenje LGBTQ+ starejših od 50 let, kako so ukrepi vplivali na njihova življenja ter kako (oz. če) so se izkušnje sogovornikov_ic kakorkoli razlikovale od izkušenj, ki veljajo za splošne oz. najbolj pogoste.

Raziskava »Potrebe LGBTQ+ starejših od 50 let v času epidemije Covid-19« – opis metodologije

V nadaljevanju so predstavljeni izsledki intervjujev z LGBTQ+ osebami, starejšimi od 50 let¹, ki so bili opravljeni med marcem in majem 2021. Vzorec v raziskavi je bil neslučajnost in priločen, saj smo se pri iskanju intervjuvank_cev oprli na lastne mreže, poznanstva v LGBTQ+ organizacijah, promocijo raziskave na spletnih portalih, nekaj kontaktnih podatkov sogovornikov_ic pa smo pridobili v spletni anketi, ki smo jo izvedli v zvezi s temo zdravlja LGBTQ+ oseb v času pandemije. Večina intervjujev je bila (zaradi epidemioloških razmer) izvedenih preko spleta, z uporabo programov ZOOM in Microsoft Teams.

Opravili smo 14 intervjujev z osebami, starimi od 49 do 63 let, s povprečno starostjo 54,3 let. Intervjuvanke_ci so svojo spolno identiteto v osmih primerih navedli kot moška, v štirih kot ženska in v dveh kot trans ženska. Med njimi jih je svojo spolno usmerjenost sedem opredelilo kot gej, tri kot lezbijka, ena kot biseksualna ter ena kot asekusualna. Trans osebi o svoji spolni usmerjenosti nista poročali. Z izjemo enega intervjuvanca, ki je invalidsko upokojen, so bili vsi sogovorniki_ce redno zaposleni_e oziroma samozaposleni_e.

Pred začetkom zbiranja podatkov smo za raziskavo pridobili etično soglasje Komisije za etiko Fakultete za socialno delo, Univerze v Ljubljani,

Izsledki raziskave

Izkušnje in potrebe LGBTQ+ starejših od 50 let v času epidemije Covid-19

Sogovornice_ki so v intervjujih opisovale izkušnje iz obeh obdobj (pomlad 2020 in jesen-pomlad 2020-21) epidemije Covid-19. Spopadali so se s podobnimi izzivi kot večina ljudi, predvsem so omenjali omejitve v gibanju in druženju, dostopu do nekaterih storitev, kulturnih in drugih dogodkov ter potovanj. V njihovih narativih pa se je razkrilo, da pomenijo zanje tovrstne omejitve tudi oviro pri uresničevanju želje ali potrebe po druženju v okoljih, ki so zanje varna in sprejemajoča. Gre za druženje z bližnjimi (znanci, prijatelji itd.) ali za aktivnosti in prostore, ki jih doživljajo kot varne, ker so namenjeni izključno določeni skupini ljudi. Moški iz manjšega kraja je tako izpostavil, da je pogrešal dostop do gej savn v Ljubljani, ki zanj pomenijo eno redkih priložnosti za stike z moškimi, saj v domačem okolju tovrstnih prostorov ni, mobilnih ali spletnih aplikacij za stike pa ne uporablja. V zvezi z dostopom do LGBTQ+ prostorov je sogovornica izpostavila, da je zadnje leto doživljala kot obdobje, ko ni bilo mogoče spoznati novih prijateljev ali partnerjev.

Nekateri so povedali, da v določenih okoljih (npr. v službi) niso razkriti in so intimne, prijateljske socialne mreže zato še toliko pomembnejše zanje (zaradi občutij pripadnosti, podpore in razumevanja, omogočajo avtentično bivanje itd.), zato so izpostavili tudi pomen potovanj, druženja v domačem okolju ali na javnih dogodkih, namenjenih LGBTQ+ osebami (ki so bila, močno omejena). Pomen potovanj je izpostavila tudi trans sogovornica, ki je povedala, da na potovanjih živi popolnoma v skladu s svojo identiteto, zato so zanj zelo pomembna. Poročala pa je tudi o prednosti dela od doma, glede na to, da v službi še ni razkrila svoje spolne identitete.

---

1. Zaradi težje dostopnosti in nevidnosti starejših trans oseb, smo izjemoma naredili intervju tudi s trans žensko staro 49 let, izjave katere smo tudi analizirali.

Ključen za razumevanje izkušenj intervjuvancev_k je intersekcijski pogled. Nekateri so prepoznali, da so glede na svoje okoliščine (npr. imeti redno zaposlitev, biti v partnerskem odnosu, brez hujših zdravstvenih težav, finančno stabilni) obdobje pandemije prestajali z manj izzivi kot drugi.

Sogovorniki_ice so izpostavili celo pozitivne posledice obdobja pandemije: povedali so, da so več časa namenili sebi, skrbi za osebno rast, večkrat je bila omenjena t.i. »kristalizacija odnosov«, ki prinese spoznanje, kdo so najbolj pomembne osebe v njihovih življenjih, saj so se s temi še bolj povezali, z drugimi pa oddaljili. Sogovornice, ki se identificira kot aseksualna, pomanjkanje stikov ni motilo in se ji je zdelo to, da »smo se vsi ustavili in obrnili vase«, zelo dobrodošlo; podobne občutke so opisovali tudi drugi.

Zdravje in izkušnje z zdravstvenimi in drugimi sistemi

Z izjemo splošnih pregledov, poškodb, obiskov zobozdravnikov, se sogovorniki_ice niso srečevali_e s hujšimi zdravstvenimi težavami, z izjemo enega sogovornika, ki je imel hujši potek okužbe s Covid-19. Slednji se je prav zaradi negotovosti glede možnih posledic poteka bolezni odločil razkriti svojo spolno usmerjenost tudi v bolnici. Za trans sogovornici je imela epidemija pozitivne učinke: pospešila je določene njune odločitve glede tranzicije, poleg tega pa večina komunikacije z zdravstvenim osebjem je potekala preko telefona, kar je določene postopke naredilo dostopnejše in hitreje (v letu 2021 so spet daljši).

Četudi večjih ovir pri dostopu do storitev sogovorniki_ice večinoma niso navedli, pa so izpostavili nekaj primerov LGBTQ+ oseb v svojem okolju, ki se ne upajo razkriti pred izvajalci zdravstvenih storitev. Tudi nekateri naši sogovorniki_ice se pred izvajalci zdravstvenih storitev ne razkrivajo, se pa zavedajo, da v primeru hujših zdravstvenih težav (tudi v starosti), življenjske okoliščine posameznika_ice niso zanemarljive. Izobraževanje izvajalcev_k o raznolikosti življenjskih potekov in načinov bivanja je zato nujno.

Zaključek in izhodišča za nadaljnje raziskave

Sogovorniki_ice v raziskavi so predstavili svoje življenje, doživljanja in izkušnje v času Covid-19 in z ukrepi, povezanimi z njim. Poleg navedenih osebnih izzivov, pa so nekateri opisovali tudi trenutno politično klimo, pričakovano finančno krizo in potencialnimi učinki obojega na položaj in pravice LGBTQ+ oseb v Sloveniji. Svoje izkušnje so povezovali tudi s pomanjkanjem LGBTQ+ prijaznih in prepoznavnih prostorov tudi v »nekarantenskih« časih, kot tudi z občutji velikega prepada med generacijami, kar potrjuje, da je raziskovanje specifičnih izkušenj starejših LGBTQ+ oseb v Sloveniji izrednega pomena. Kot je pokazala raziskava Westwood in dr. (2021), je nadaljnje raziskovanje nujno, da bi razumeli raznolikost življenjskih stvarnosti, potekov in odpornosti teh generacij, ter da bi lahko zagotavljali boljše odzive na prepoznane potrebe.

Literatura

- Banerjee, Debanjan, in Nair S., Vasundharaa (2020): "The untold side of COVID-19": Struggle and perspectives of the sexual minorities. *Journal of Psychosexual Health*, 2(2): 113–120.
- Baumel, K. in dr. (2021) Living Through COVID-19: Social Distancing, Computer-Mediated Communication, and Well-Being in Sexual Minority and Heterosexual Adults, *Journal of Homosexuality*, 68 (4): 673-69.
- Brennan, David J., in dr. (2020): How might social distancing impact gay, bisexual, queer, trans and two-spirit men in Canada? *AIDS and Behavior*, 24(9): 2480–2482.

- Chatterjee, Subhankar, in dr. (2020): LGBTQ care at the time of COVID-19. *Diabetes & Metabolic Syndrome*, 14(6): 1757–1758.
- Gibb, James K., in dr. (2020): Sexual and gender minority health vulnerabilities during the COVID-19 health crisis. *American Journal of Human Biology*, 32(5). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1002/ajhb.23499> (6. 6. 2021).
- Grant, Ruby, in dr. (2021): The spatial impacts of COVID-19 restrictions on LGBTIQ wellbeing, visibility and belonging in Tasmania, Australia. *Journal of Homosexuality*, 68(4). Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/00918369.2020.1868188> (6. 6. 2021).
- Hankivsky, Olena, in Kapilashrami, Anuj (2020): Beyond sex and gender analysis: An intersectional view of the COVID-19 pandemic outbreak and response. University of Melbourne. Dostopno prek: https://mspgh.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0011/3334889/Policy-brief_v3.pdf (5. 6. 2021).
- Holloway, Ian W., in dr. (2021): Associations Between Physical Distancing and Mental Health, Sexual Health and Technology Use Among Gay, Bisexual and Other Men Who Have Sex With Men During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Homosexuality*, 68(4): 692-708.
- Kneale, D., in Becares, L. (2020): The mental health and experiences of discrimination of LGBTQ+ people during the COVID-19 pandemic: Initial findings from the Queerantime Study. *BMJ Open*. V tisku. <https://doi.org/10.1101/2020.08.03.20167403>
- Kidd, Jeremy D., in dr. (2021): Understanding the Impact of the COVID-19 Pandemic on the Mental Health of Transgender and Gender Nonbinary Individuals Engaged in a Longitudinal Cohort Study. *Journal of Homosexuality*, 68(4), 592-611.
- Moore, Scott Emory, in dr. (2021): Disproportionate Impact of the COVID-19 Pandemic on Perceived Social Support, Mental Health and Somatic Symptoms in Sexual and Gender Minority Populations. *Journal of Homosexuality*, 68(4): 577-591.
- Peterson, Zož D., in dr. (2020): Sexual identity and psychological Traumatology. reactions to COVID-19. *Traumatology*, 27(1). Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1037/trm0000283> (5. 6. 2021).
- Phillips, Gregory II, in dr. (2020): Addressing the disproportionate impacts of the COVID-19 pandemic on sexual and gender LGBT Health, minority populations in the United States: Actions toward equity. *LGBT Health*, 7(6), 279–282.
- Perez-Brumer Amaya, in Silva-Santisteban, Alfonso (2020): COVID-19 Policies can Perpetuate Violence Against Transgender Communities: Insights from Peru. *AIDS Behaviour*, 24(9): 2477-2479.
- Poteat, Tonia, in dr. (2020): Understanding COVID-19 risks and vulnerabilities among black communities in America: the lethal force of syndemics. *Annals of epidemiology*, 47: 1–3.
- Westwood, Sue, in dr. (2021): The impact of COVID-19 on older lesbian, gay, bisexual and/or trans+ (LGBT+) people in the UK. A rapid response scoping study. Summary report. Dostopno prek: <https://covid19olderlgbt.files.wordpress.com/2021/02/older-lgbt-covid-19-summary-report-f-1.pdf> (7. 6. 2021).

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO EDUKACIJE IN TERMINOLOŠKA SEKCIJA

DEJAN JONTES

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

BREDA LUTHAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

MARUŠA PUŠNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

KOMUNIKATIVNE FIGURACIJE V ČASU KARANTENE

Povzetek: *Karantena je kot spopad z epidemijo prinesla transformacijo prostorsko časovne dimenzije vsakdanjega življenja. Porušila se je fizična in družbena diferenciacija prostorov v vsakdanjem življenju (delo, počitek, zabava, zasebno, javno, ospredje, ozadje ...). Obenem pa so bili ukinjeni običajni interakcijski rituali, ko je digitalno komuniciranje potisnilo ob stran telesni vidik družbenosti in utelešeno interakcijo med ljudmi. Življenje v karanteni se tako prevladujoče dogaja v sintetičnih situacijah. Avtorji analizirajo medijske prakse »komunikativne figuracije« skupine študentov – sošolcev, pri čemer se osredotočajo na spremembo komunikacijskih praks v obdobju najstrožnjih omejitev v času epidemije v kontekstu intenzivne mediatizacije. Ugotavljajo, da je permanentna raba medijev okrepila integracije tehnologije in praks občinstvenja v vsakdanje življenje, naturalizacijo digitalne družbenosti in fragmentacijo pozornosti. To je spletna predavanja na Zoom platformi spremenilo v eno od številnih enakovrednih medijskih praks. Predavanja so tako zaradi tesne integracije v siceršnji medijsko pro-trošnje izgubila svojo ritualno distinktivnost in lokacijo zunaj komodificirane digitalne kulture.*

Gljučne besede: *Komunikativne figuracije, mediatizacija, medijska potrošnja, karantena, študentje*

Uvod

Karantena (»lockdown«) je kot spopad z epidemijo prinesla transformacijo prostorsko časovne dimenzije vsakdanjega življenja. Porušila se je fizična in družbena diferenciacija prostorov v vsakdanjem življenju (delo, počitek, zabava, zasebno, javno, ospredje, ozadje ...). Kot ugotavlja Fuchs (2020: 379), je v tem konvergentnem prostoru fizičnega doma težko organizirati vsakdanje življenje, saj postane dom neke vrste supra-prizorišče prej ločenih prizorišč vsakdanjega življenja. Obenem pa so bili ukinjeni običajni interakcijski rituali, ko je

digitalno komuniciranje potisnilo ob stran telesni vidik družbenosti in utelešeno interakcijo med ljudmi. Nošenje mask in prenos neposredne interakcije na digitalne platforme pomeni, da so pri komuniciranju oslabljeni ali v celoti odsotni vsi raznovrstni namigi (obrazni, telesni ...), ki jih sicer uporabljamo v interakcijskih ritualih v neposrednem stiku in ki so ključnega pomena za družbenost.

Tudi ohranjanje institucij je odvisno od rednega uprizarjanja formalnih in neformalnih ritualov v fizični soprisotnosti. Kot ugotavlja Božič, ki se pri tem naslanja na mikrointerakcijsko sociologijo R. Collinsa (2020: 19), prekinitivitev interakcijskih ritualnih verig na vseh nivojih družbene realnosti privede do problema pomankanja emocionalne energije in reduciranja solidarnosti, digitalni mediji pa omogočajo le omejeno in samo dopolnilno ohranjanje interakcijskih ritualnih verig. Zmanjšanje ceremonialnosti in brisanje razlike med Goffmanovim ospredjem in ozadjem, redukcija telesnosti in zreduciranje neposrednega komuniciranja gotovo preoblikuje družbeno življenje. To življenje se namreč v karanteni prevladujoče dogaja v »sintetičnih situacijah« (poslušati predavanje na zoomu, igrati igrico z nekom na internetu, flirtanje na Tindru...), ki implicirajo tehnična sredstva kot »posrednike/kanale za dostop do drugih kontekstov« (Knorr-Cetina 2009).

Za empirično proučevanje praks »občinstvenja« v času globoke mediatizacije se je predvsem v nemškem intelektualnem prostoru uveljavil koncept komunikativnih figuracij, ki jih lahko razumemo kot konceptualno orodje, ki nam omogoča, da »proučujemo, kako se dejansko odvijajo transformacije, ki jih povezujemo s pojmom mediatizacije« (Hepp in Hasebrink 2018: 18). Koncept izhaja iz Eliasove figuracijske sociologije (1978, 2000) in temelji na predpostavki, da je objekt sociološkega preiskovanja skupina individuumov in dolgoročna transformacija figuracij, ki jo ti formirajo drug z drugim – ne pa posameznik, človeštvo ali družba. V študiji primera občinstvenja kot kulturne prakse, ki je ne moremo preučevati brez ozira na materialni in tehnološki kontekst, v katerem se odvija, se bomo osredotočili na skupino študentov, ki jo lahko razumemo kot mediatizirano figuracijo, torej kot »figuracijo posameznikov, ki si delijo določeno smiselno pripadnost, ki zagotavlja osnovo za skupno delovanje in orientacijo« (Couldry in Hepp 2017: 168). Spraševali se bomo, kako so se spremenile komunikacijske prakse ter medijska potrošnja študentov in komunikacijske značilnosti in razmerja te »figuracije« v obobju najstrožjih omejitev v času epidemije in pandemije Covid-19, in skušali sklepati o kulturnih in družbenih implikacijah teh transformacij.

Analiza dnevnikov: globoka mediatizacija in fragmentacija pozornosti

39 študentk in študentov tretjega letnika Fakultete za družbene vede je v aprilu 2020, torej v času prve karantene in študija na daljavo, pisalo svoj medijski dnevnik. Vsak pisec ali piska dnevnika je dnevnik zaključil/-a s kratko dvostransko analizo in refleksijo svoje prakse, ki govori o režimu vrednotenja in legitimacijskih strategijah, ki uokvirjajo njihovo potrošnjo. Vsi pisci in piske so bili rojeni med letoma 1995 in 1999, ob pisanju dnevnika stari torej med 21 in 25 let, večina 22 let, in ti so torej t. i. »domorodci« novih medijskih tehnologij. Nič presentljivega ni, da analiza medijskih dnevnikov v času karantene kaže na veliko intenziviranje integracije tehnologije ter mediatizacije vsakdanjega življenja. Tudi v času karantene je bila ena ključnih značilnosti vsakdanje uporabe medijev nenehno dostopanje do družabnih medijev in družabnih platform preko celega dneva. Medijska tehnologija je tako

v karanteni postala sestavni del vseh drugih družbenih praks, tudi ohranjanja stikov, ki sicer potekajo v neposredni interakciji. Čeprav obstajajo razlike v izboru platform in vsebin, je pri vseh pametni telefon njihovo dominantno komunikacijsko sredstvo, ki jih spremlja praktično 24 ur na dan. S telefonom se zbudijo, čez dan se od njega ne ločijo in ga uporabljajo hkrati z drugimi aktivnostmi (med poslušanjem predavanj, gledanjem televizije, itd. kot recimo Špela (21): »Tudi Netflix ima pogosto takšno vlogo, saj velikokrat ob gledanju serije uporabljam še mobilni telefon in odgovarjam na sporočila ali pa samo pregledujem nove objave na družbenih omrežjih, včasih tudi brez pravega namena«; in z njim zaspijo.

Priprava hrane, vključno z nabavo sestavin ter različne oblike telovadbe in rekreacije sta praksi, ki sta pred karanteno večinoma potekali v nemediatizirani obliki in sta se temeljito spremenili v času karantene. Toda iz dnevnikov je jasno, da predstavljata obe praksi posredniško ritualno vlogo – vzpostavljanje in vzdrževanje stikov, torej početi nekaj skupaj online s tistimi, s katerimi že imamo razmerje. Ema (21) ob telovadbi preko YouTuba običajno posluša še podcaste, tudi Nina (21) si vsak dan vzame eno uro, ko telovadi, za vodene vadbe uporablja družbeno omrežje na prenosnem računalniku, Neli (25) pa si vodeno vadbo joge prek YouTuba časovno umesti pred Zoom predavanji. V okviru svoje komunikativne formacije so študenti torej vzdrževali in obnavljali odnose med tistimi, s katerimi so si bili že blizu, torej ti. močne vezi zaprtih omrežij, interakcije s tistimi, s katerimi so bili že prej vpleteni v »interakcijske ritualne verige« skozi neposredno komunikacijo. Naključna in tvegana nepredvidljivost šibkih vezi, alternativni pogledi ter socialni kapital, ki izhaja iz šibkih vezi, pa je bila izrazito zapostavljena.

Predavanja na daljavo so sicer ena od referenčnih točk, skozi katero se komunikativna figuracija oblikuje (glej Couldry in Hepp 2018: 173). Študentke in študentje so na videz brez večjih težav predavanja na platformi Zoom umestili v svojo siceršnjo medijsko potrošnjo in uporabo tehnologij, večina pa jih poudarja težave z zbranostjo pri tovrstni obliki študijskega procesa. Soglasno so opisovali, da je bila njihova pozornost razpršena, saj so sočasno uporabljali druge medije in vsebine. Katja (22) tako na primer pred predavanji s fantom v postelji ob 9:30 pregleda novice in družbena omrežja, ki jih uporablja (Facebook, Snapchat, Instagram), nato ob 10. uri prek računalnika spremlja predavanja, po predavanjih pa sledi klic, videoklic, pošiljanje sporočil, poslušanje glasbe med kuhanjem kosila in ob 13. uri dve uri gledanja serije *Gossip Girl* na Netflixu.

Iz dnevnikov in samorefleksij teh dnevnikov lahko razberemo, da študentje predavanja pogosto bolj *gledajo* kot aktivno spremljajo in sodelujejo, včasih tudi v ozadju in v pižami («... sem opazil, da sem dostikrat ostal v pižami tudi med samimi predavanji...» Gabriel, 22), torej na podoben način kot spremljajo video in televizijske vsebine. Stanislav (22) tako ugotavlja: »Takšna predavanja so mi seveda veliko bolj udobna, saj sem lahko na njih prisoten kar iz postelje. Tokrat sem predavanje spremljal v kuhinji, saj sem ob poslušanju profesorja hkrati tudi zajtrkoval.« Kljub večji udobnosti pa opaža, da »je moja pozornost manjša, kot v primerjavi s predavanji, kjer moram biti tudi fizično prisoten v predavalnici«. Medijska tehnologija je tako strukturirala pozornost študentov, da so bili najpogosteje le površno prisotni na predavanjih. Prej fizična in družbena diferenciacija prizorišč (dom/fakulteta) in ritualna zamejitev (običajen vsakdanji potek dneva/obisk predavanj) se je torej porušila, s tem pa tudi interakcijske razlike ospredja in ozadja (Goffman, 1959/2012) ter diskurzivne/ interakcijske situacije zabave in intelektualnega diskurza/izobraževalne interakcijske situacije. Ker je odsoten ritualni aspekt »situacije predavanj«, to pripelje do degradiranja odnosov in transformacije predavanj v golo

utilitarno komunikacijo, ki izgubi svojo ritualno distinktivnost kot šolska oz. intelektualna praksa, saj je integrirana v vrsto drugih medijskih praks in s tem komodificirana.

Zaključek: komodifikacija vsega

V pričujočem prispevku smo skupino študentov opredelili kot »figuracijo posameznikov« ki ima skupno pripadnost kot osnovo za skupno delovanje (tj. prakse). Ugotavljamo, da dnevnik medijske potrošnje mladih, starih med 21 in 25 let, kažejo na tehnološko/medijsko transformacijo in transformacijo praks v vsakdanjem življenju ter predvsem na radikalno mediatizacijo, ki igra pomembno vlogo v spremembah v generacijski »strukturi občutenja« (Williams, 1971/1961). Generacijsko specifično razmerje s tehnologijo oblikuje generacijsko specifično strukturo občutenja ali specifično subjektivno kulturo. Ta se oblikuje na ozadju globoke mediatizacije, kjer so digitalni mediji še posebej v času karantene kolonizirali vse sfere njihovega družbenega življenja. Ključna posledica permanentne omreženosti in povezanosti je izjemno fragmentirana in razbita komunikacija in »kontinuirana delna pozornost« (Stone v Chayko, 2008, Hjorth in Richardson, 2009) in fragmentacija pozornosti, saj so bili pisci in piske dnevnikov stalno »gor«, a vseeno odsotni, ko so spremljali hkrati več medijev.

Integracija predavanj v sicerjšno medijsko potrošnjo je tudi vidik dehierarhizacije kulturnih formatov, ki po Reckwitzovem mnenju prispeva k disoluciji kulturne splošnosti, ki je bila značilna za klasično moderno, kjer so kulturne prakse povezane s specifičnimi ritualnimi konteksti – kino, koncertna dvorana, predavalnica in splošno veljavnim kanonom, ki ga sedaj nadomestijo različne oblike singularizacije (glej Reckwitz 2020: 175). Pri piskah in piscih dnevnikov imamo opravka s »privatizirano mobilnostjo«, kot Spiegel preoblikuje Williamsov koncept (v Morley, 2007, 200). Fragmentacija pozornosti, kar je predavanja spremenilo v medijsko prakso, ki je zaradi tesne integracije v vse medijske prakse izgubilo svojo ritualno distinktivnost in lokacijo zunaj komercialne kulture. V digitalnem svetu izjemnega izobilja so vsi kulturni formati izenačeni; Zoom predavanja so pri piscih in piskah tako del ekološkega teksta, podob, glasov, ki v procesu stalnega spreminjanja tekmujejo drug z drugim za vidnost in podvržena istim mehanizmom pozornosti in raztresenosti in režimom vrednotenja kot ostala digitalna kultura.

Literatura

- Božič, Saša (2021): Interaction Ritual Chains and Sustainability of Lockdowns, Quarantines, »Social Distancing« and Isolation during the COVID-19 Pandemic. *Sociologija i prostor* 59 (219): 13–34.
- Chayko, Mary (2008): *Portable Communities: The Social Dynamics of Online and Mobile Connectedness*. New York: Suny Press.
- Collins, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Couldry, Nick (2017): *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge.
- Elias, Norbert (2000): *O procesu civiliziranja*. Ljubljana: Založba *cf.
- Fuchs, Christian (2020): *Everyday Life and Everyday Communication in Coronavirus Capitalism*. *tripleC*, 18 (1): 375–399.
- Goffman, Erving (1959/2012): *Prestavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Hepp, Andreas in Hasebrink, Uwe (2018): *Researching Transforming Communications in Times of Deep Mediatization: A Figurational Approach*. V A. Hepp, A. Breiter in U. Hasebrink (ur.): *Communicative Figurations: Transforming Communication in Times of Deep Mediatization*: 15–48. London: Palgrave-Macmillan.

- Hjorth, Larissa, in Richardson, Ingrid (2009): Playing the waiting game: Complicating notions of (tele)presence and gendered distraction in casual mobile gaming. Dostopno prek: <http://researchrepository.murdoch.edu.au/id/eprint/11796/> (23. 1. 2021).
- Knorr-Cetina, Karin (2009): The Synthetic Situation: Interactionism for a Global World. *Symbolic Interaction* 32 (1): 61–87.
- Morley, David (2007): *Media, Modernity and Technology: The Geography of the New*. London, New York: Routledge.
- Reckwitz Andreas (2020): *The Society of Singularities*. Cambridge: Polity.
- Williams, Raymond (1961/1971): *The Long Revolution*. Cardigan: Parthian.

SENJA POLLAK

Inštitut Jožef Stefan

MATEJ MARTINC

Inštitut Jožef Stefan

ANDRAŽ PELICON

Inštitut Jožef Stefan

MATEJ ULČAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko

ANDREJA VEZOVIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

COVID-19 V SLOVENSКИH SPLETNIH MEDIJIH: ANALIZA S POMOČJO RAČUNALNIŠKE OBDELAVE JEZIKA

Povzetek: V prispevku s pomočjo metod za računalniško obdelavo naravnega jezika analiziramo poročanje slovenskih medijev o epidemiji covid-19. V prispevku najprej identificiramo osrednje teme poročanja na petdesetih slovenskih novičarskih portalih v obdobju 1.1.2020–31.12.2020. Nato z uporabo kontekstualnih besednih vložitev analiziramo razlike v poročanju na manjšem korpusu štirinajstih izbranih novičarskih portalov. Ugotavljamo, da se razlike med portali kažejo predvsem pri besedah povezanih s spornimi temami v javnosti. Na primeru besede *kolesar*, pokažemo, da se na portalih *nova24TV.si*, *demokracija.si* in *necenzurirano.si*, beseda *kolesar* intenzivneje povezuje z besedo *covid-19*, kot na primer na portalu *siol.net*, ter da beseda na prvih treh portalih nosi politično konotacijo, medtem ko je na *siol.net* povezana predvsem s športom.

Gljučne besede: *covid-19*, *novičarski mediji*, *obdelava naravnega jezika*, *besedne vložitve*, *računalniška analiza besedil*.

Uvod

Epidemija covid-19 je v zadnjem letu sprožila širšo družbeno krizo. V času upravljanja s krizo igrajo pomembno vlogo novičarski spletni mediji, saj le-ti služijo javnosti kot primarni vir pridobivanja informacij. Spletni mediji so namreč v Sloveniji v zadnjih letih postali prevladujoči vir za spremljanje novic (iPROM in Valicon 2021). Pomen proučevanja medijskih vsebin ima dolgo zgodovino v komunikologiji. McCombs in Shaw (1972) sta denimo preučevala vpliv televizijske agende na neodločene volivce. Gerbner in dr. so raziskovali, kako televizijske vsebine vzgajajo medijsko občinstvo. Entman (1994) je preučeval, kako mediji na specifične načine okvirjajo teme in kako izbori in poudarki vsebin, vplivajo na dožemanje vsebin s strani občinstva. Cantril (1999) je pokazal, da so ljudje v času družbenih kriz posebej sugestivni za medijske vsebine. Tradicija ukvarjanja s povezavo med medijskimi vsebinami in občinstvi je teoretsko kompleksna in nam v tem prispevku služi kot iztočnica za utemeljitev, da je proučevanje medijskih vsebin, posebej novičarskih, že več kot stoletje predmet osrednjega komunikološkega zanimanja.

Vrsta novejših študij proučuje medijske vsebine v povezavi s covid-19. S pomočjo modeliranja tematik Liu in dr. (2020) ugotavljajo pomen medijskega poročanja o covid-19 na Kitajskem. Rebello in dr. (2020) preučujejo, kako so se novičarske vsebine povezane s covid-19 manifestirale na spletnih družbenih omrežjih. Mutua in Ong'ong'a (2020) sta s pomočjo analize vsebin in okvirjanja analizirala poročanje mednarodnih tiskovnih agencij o covid-19. Podobno se s pomočjo analize okvirov Hubner (2021) loti novičarskih virov v ZDA. Hart in dr. (2020) s pomočjo računalniško podprte analize ugotavljajo stopnjo politizacije in polarizacije novic o covid-19 v novičarskih medijih v ZDA. Metodološko je najbolj sorodna diahrona analiza poročanja o covid-19 z uporabo gručenja pomenov s kontekstualnimi vložitvami (Montariol in dr. 2021). Zaenkrat so študije novičarskih vsebin v povezavi s covid-19 še vedno maloštevilne. V Sloveniji pa take študije še nimamo.

Naš korpus zajema več deset tisoč člankov. Ročna analiza velikih podatkov je časovno neizvedljiva. V prispevku pokažemo, kako lahko z metodami obdelave naravnega jezika ponudimo nov vpogled v poročanje slovenskih novičarskih portalov o epidemiji. Najprej uporabimo metodo modeliranja tematik s pomočjo latentne Dirichletove alokacije, v nadaljevanju pa metode, ki temeljijo na besednih vektorskih vložitvah. Besedne vektorske vložitve so večstodimenzionalne vektorske predstavitve besed, ki opisujejo besede glede na besedilni kontekst, v katerem se pojavljajo, natrenirane pa so z uporabo nevronskih mrež. Bližina med vektorji v vektorskem prostoru pa odraža semantično povezanost besed. Pri statičnih vložitvah eni besedi ustreza en vektor, pri kontekstualnih pa vektor predstavlja posamezno besedno rabo. Z metodami, ki temeljijo na kontekstualnih besednih vložitvah lahko tako tudi primerjamo rabe besed v različnih medijih.

Korpus

V pričujočem članku obravnavamo korpus o covid-19, ki zajema 89.204 člankov iz obdobja 1. 1.2020–31.12.2020. Z uporabo storitve EventRegistry (Leban in dr. 2014) smo zajeli članke, ki vsebujejo eno izmed besed *covid*, *koronavirus*, *sars-cov-2*, *covid19*, *covid-19*, *korona virus*, *koronavirusna*, *koronavirusen*. V korpus smo vključili članke tistih portalov, ki so zavedeni v Razvidu medijev, vodenega s strani Ministrstva za kulturo RS. Ta korpus člankov petdesetih portalov¹ (Korpus-50) smo nato uporabili za modeliranje tematik. Za analizo razlik med portali pa smo se omejili le na novičarske portale, ki so v korpusu imeli vsaj 1000 člankov, in izločili portale specializirane za športne in lokalne vsebine. Ta pod-izbor (Korpus-14) zajema članke iz rvtvslo.si, siol.net, delo.si, žurnal24.si, vecer.com, 24ur.com, novice.svet24.si, reporter.si, dnevnik.si, demokracija.si, nova24tv.si, politikis.si, mladina.si in necenzurirano.si.

Modeliranje tematik

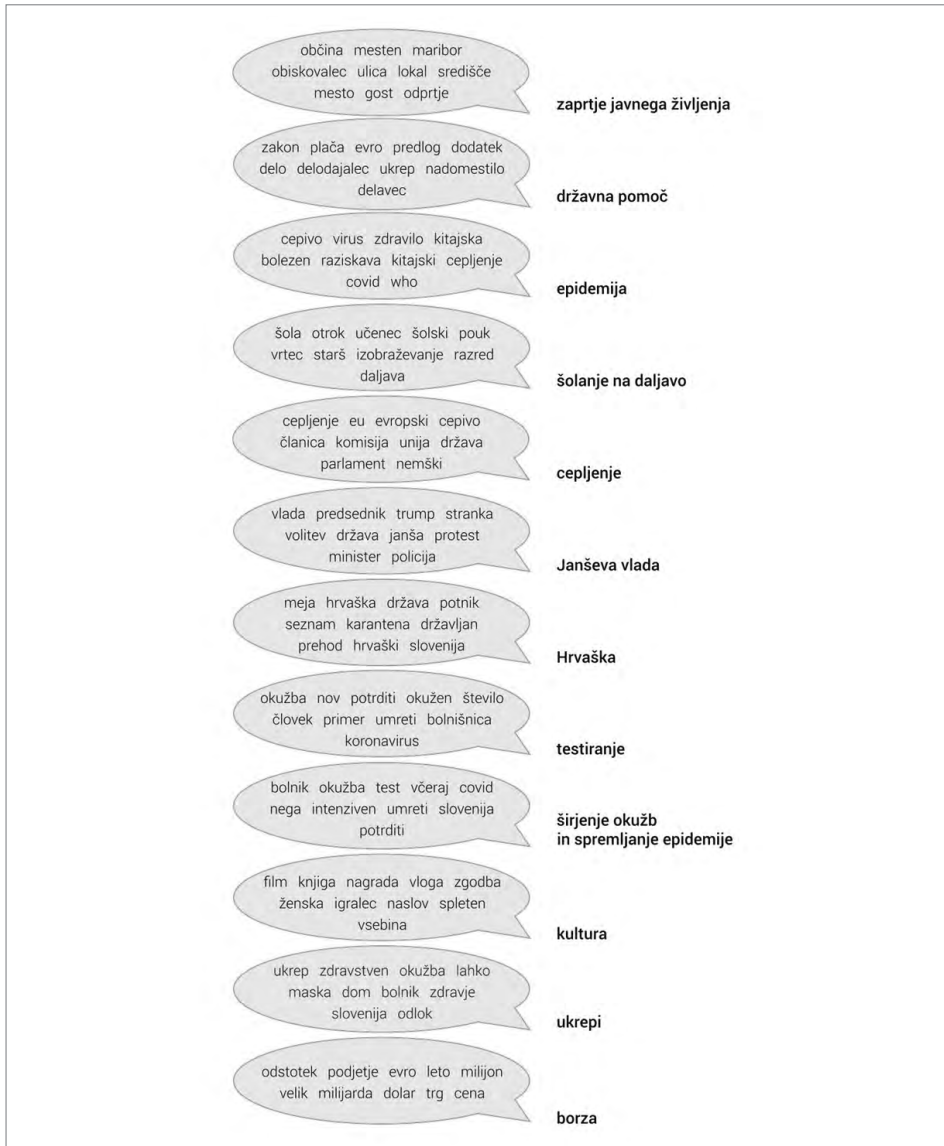
Z uporabo metode latentne Dirichletove alokacije - LDA (Blei in dr. 2003) smo avtomatsko prepoznali tematike v naboru Korpus-50. Metoda predvideva, da so dokumenti iz korpusa sestavljeni iz več tem, pri čemer je večja verjetnost, da vsak dokument obravnava manjše število tem. Podobno velja za besede: vsaka beseda z večjo verjetnostjo pripada manjšemu številu tem. Pred uporabo LDA smo besedila lematizirali, spremenili velike

1. <https://docs.google.com/document/d/1gVpYwjCcmjuwVXDduNFKZp4FefXXZqFa7pACnsZnsg/edit?usp=sharing>

začetnice v male, odstranili nepolnopomenske besede in utežili besede z mero TF-IDF, ki daje poudarek bolj specifičnim besedam za dokument.

Kot rezultat dobimo skupine besed, ki predstavljajo 20 najpogostejših tematik. Imena tematik smo določili ročno. Iz rezultatov smo odstranili teme, ki so vsebovale veliko šumnih podatkov ali se nam niso zdele zanimive za analizo (npr. športni dogodki). Končni seznam 12 tematik je prikazan na Sliki 1.

Slika 1: Najpogostejše tematike (metoda LDA).

Ekstrakcija besednih vložitev

Besedne vektorske vložitve, ki so natrenirane z uporabo nevronske mreže, so predstavitev besed v prostoru, kjer vsako besedo opisuje vektor z več sto dimenzijami. Besede, ki so si blizu v vektorskem prostoru (kar lahko merimo s kosinusno razdaljo), so si tudi semantično podobne.

Pri statičnih vložitvah je posamezna beseda v korpusu predstavljena z enim vektorjem. Če reprezentacijo Korpusa-50 generiramo z modelom fastText² (Bojanowski in dr. 2017), so besedi koronavirus najbližje besede *nov*, *virus*, *enterovirus*, *pozitiven*, *testiranje*, *test*, *razširiti*, *izvid*, *okužba*. Za besedo *Janša* pa med 10 najbližjimi besedami najdemo tudi besedo *Šarec* in politike Višegradske skupine ter desne evropske politike (Morawieck, Orban, Kurz).

Za razliko od statičnih vložitev, kjer vsako besedo predstavlja en vektor, pri kontekstualnih vložitvah vsako pojavitev besede opisuje svoj vektor. To je pomembno predvsem z vidika večpomenskih besed ali kjer analiziramo razlike med besedami v različnih kontekstih. Za eksperimente v nadaljevanju smo Korpus-14 lematizirali, kontekstualne vložitve pa smo zgradili z uporabo modela SloBERTA³ (Ulčar in Robnik-Šikonja 2020). Povprečenje kontekstualnih reprezentacij na nivoju posamezne leme (osnovne oblike besede) (cf. Martinc in dr. 2020) v podkorpusu specifičnega medija nam omogoča primerjavo različnih medijskih vsebin.

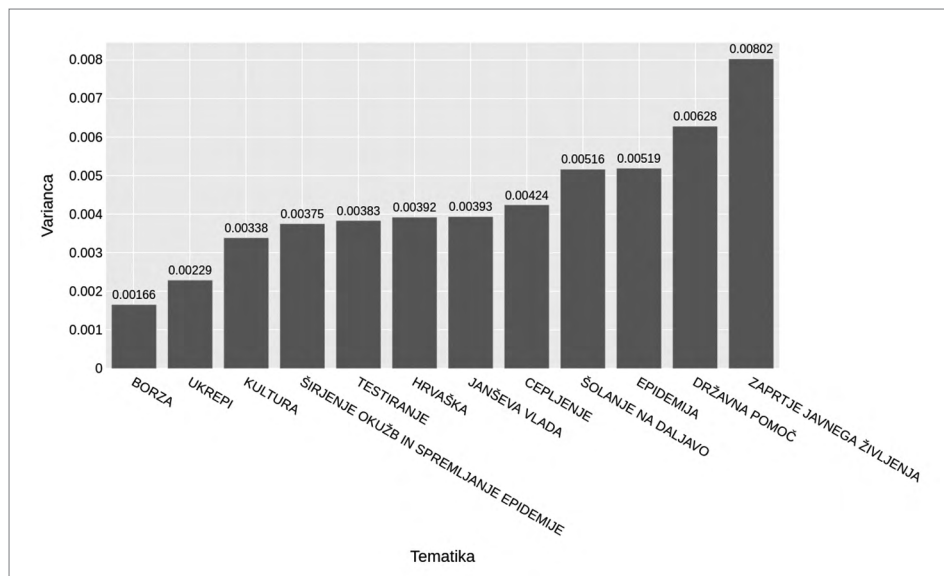
Raznolikost poročanja tematik

Za vektorsko reprezentacijo tematike za posamezen medij smo povprečili vse vložitve lem, ki tematiko opisujejo (besede v tematiki pripadajočem oblaku na Sliki 1). Z izračunom variance na množici reprezentacij na nivoju posameznega medija za vsako specifično tematiko lahko pridobimo oceno, kako se razlikuje poročanje o posamezni temi. Bolj kot se konteksti, v katerih se skupina besed iz tematike pojavlja, razlikujejo med mediji, večja bo varianca.

Iz Slike 2 vidimo, da se med štirinajstimi mediji najbolj raznoliko poroča o zaprtju in državni pomoči, najbolj enovito pa je poročanje o borzni tematiki. Raznolikost poročanja bi lahko bila povezana z različnimi zornimi koti in poudarki, ki jih imajo mediji na različne teme, vendar bi bilo za natančnejše razumevanje povezave med variancami in vsebinami potrebno nadaljne raziskovanje.

2. Pri metodi fastText je vsaka beseda predstavljena kot vsota vektorskih vložitev znakovnih n-gramov, ki jih beseda vsebuje. V praksi to pomeni, da metoda pri modeliranju semantične bližine upošteva tudi morfološko podobnost besed, zaradi česar je ta metoda še posebej uporabna za generiranje besednih vložitev v morfološko bogatih jezikih, kot je slovenščina.
3. Ta metoda za izdelavo kontekstualnih vložitev temelji na nevronske arhitekturi Transformer (Vaswani in dr. 2017), ki uporablja mehanizem pozornosti za določanje semantičnih relacij med besedami v kontekstu. Model, ki smo ga uporabili, je bil naučen na nenadzorovan način, na nalogi napovedovanja maskiranih žetonov v slovenskem korpusu, ki vsebuje 3,5 milijarde besed. Pri tej nalogi se 15% žetonov v korpusu zamenja z maskiranimi žetoni, model pa se nauči napovedovanja teh maskiranih žetonov s pomočjo nezamaskiranega konteksta.

Slika 2: Varianca tematik v medijih Korpusa-14.

Povezanost konceptov s covid-19

Z računanjem povezanosti med besedami (s pomočjo kosinusne razdalje med njihovimi vektorji) primerjamo povezanost izbranih konceptov s covid-19 v različnih portalih Korpusa-14.

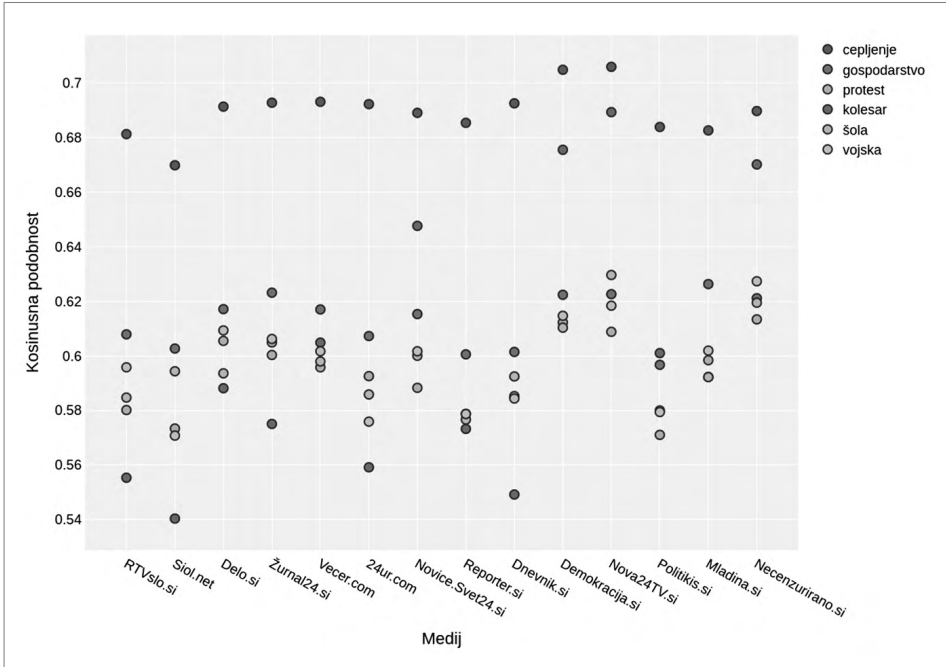
Besede so bile izbrane ročno glede na kriterij nudenja vpogleda v več aspektov epidemije in poročanja s strani različnih medijev. Kot zelo očitno povezano besedo smo izbrali *cepljenje*. Ker nas je zanimalo, ali se je več poročalo o gospodarskih ali izobraževalnih posledicah epidemije, smo vključili besede *gospodarstvo* in *šola*, dodali smo besedo *vojska*. Prav tako smo izbrali besede, za katere smo predpostavljali večje razlike med mediji (*kolesar* in *protest*).

Iz Slike 3 je razvidno, da je na vseh portalih najmočnejša povezava med covid-19 in cepljenjem, kar je pričakovano. Zanimiva je beseda *gospodarstvo*, ki se pri večini portalov bolj povezuje s covid-19 kot na primer beseda *šola*, kar morda priča o tem, da mediji v kontekstu epidemije covid-19 večji poudarek dajejo gospodarskim temam kot šolstvu, četudi so se zdele javne razprave o izvajanju šolanja v času epidemije prav tako v ospredju kot teme vezane na gospodarstvo.

Z vidika primerjave med portali se največja odstopanja pojavijo pri besedah, ki se manj samoumevno pojavljajo v povezavi s covid-19. To so hkrati tudi besede, za katere bi lahko rekli, da imajo večjo "ideološko obteženost", ker v javnih razpravah pogosto nastopajo kot označevalci s polariziranimi ideološkimi pomeni. To ponazarja primer besede *kolesar*, ki se močneje povezuje s covid-19 na portalih nova24tv.si, demokracija.si in necenzurirano.si. Veliko manj izrazita pa je povezava med besedo *kolesar* in covid-19 na siol.net. Povezanost besede *kolesar* s covid-19 je mogoče razložiti s politizacijo besede *kolesar*, tako pri medijih, ki so družbeni iniciativi *kolesarjev* naklonjeni (necenzurirano.si) kot tistimi, ki skušajo iniciativo diskreditirati (nova24tv.si, demokracija.si), manj pa tam, kjer je beseda rabljena izrazito v športnem kontekstu. Beseda *kolesar* je namreč v času epidemije, ko se je *kolesarjenje*

vzpostavilo kot protivladno protestniško gibanje, dobila nove konotativne pomeni (konotira junaški upor proti vladni represiji na eni strani, na drugi pomeni razdiralno gibanje, ki škoduje aktualnemu političnemu establišmentu).

Slika 3: Povezave med izbranimi koncepti in covid-19 po različnih medijih.

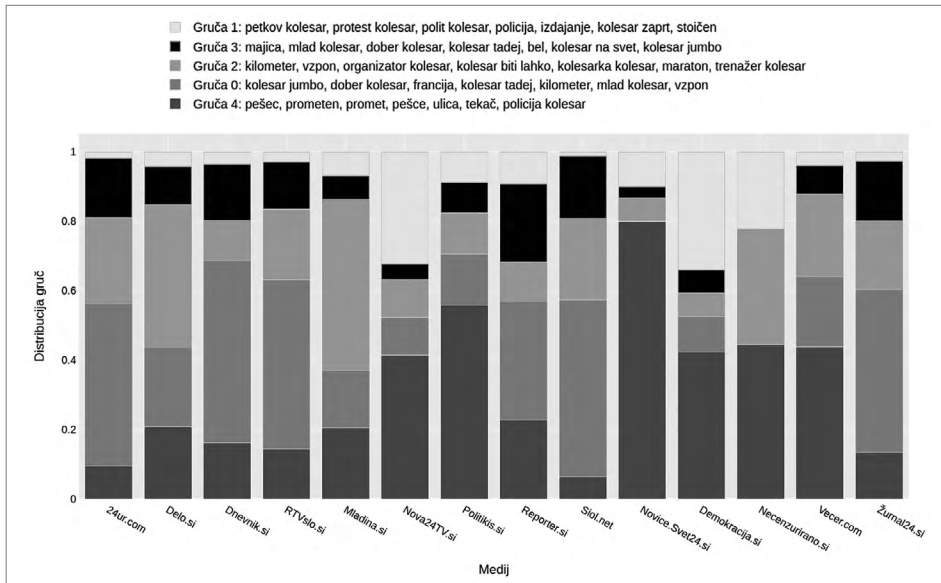

Razlikovanje besednih rab

Podobno kot Martinc in dr. (2021) smo za analizo razlik med mediji uporabili metodo gručenja pomenov in primerjavo distribucije gruč. Kontekstualne vektorje besednih pojavitev gručimo s pomočjo algoritma k-means (Steinley 2006). Za vsako besedo v Korpusu-14 njene rabe razdelimo na 5 gruč. Vsako gručo opišemo s skupkom ključnih besed oz. besednih nizov glede na TF-IDF. Razlike med portali lahko nato preučujemo z vidika razlik med distribucijami gruč.

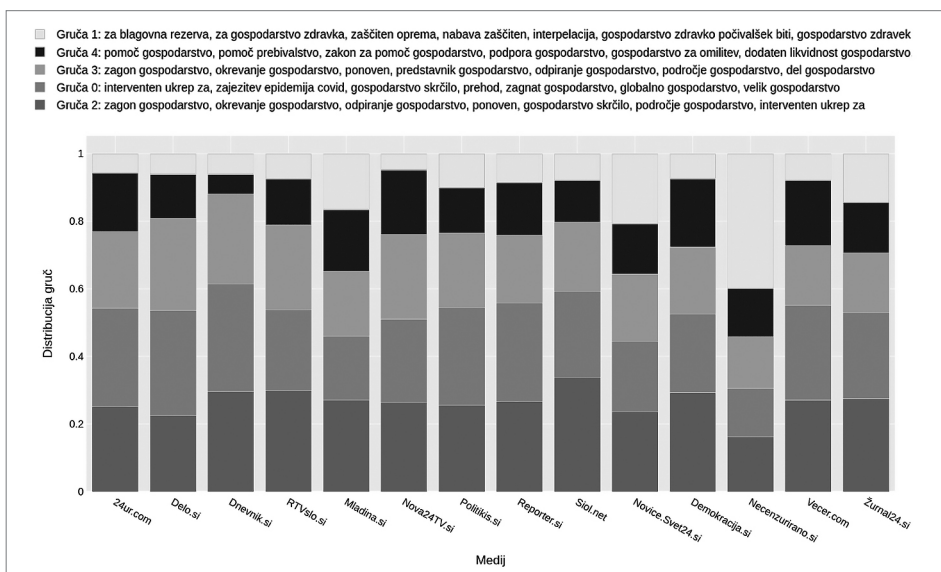
Metodo ponazorimo na primeru besede *kolesar* (Slika 4). Različne rabe besede *kolesar* v različnih gručah opisujejo pripadajoče besede. Zanimiva je predvsem gruča 1, ki se nanaša na politično konotacijo besede, saj jo označujejo pojmi kot *petkov kolesar*, *protest kolesarjev*, *policija*. Ostale štiri gruče pa se nanašajo na rabe besede *kolesar* v drugih, predvsem športnih kontekstih. Iz razlik med distribucijami lahko vidimo, da je gruča 1 izrazitejše zastopana na portalih *demokracija.si*, *nova24tv.si* in v nekoliko manjši meri v *necenzurirano.si*.

Slika 4: Prikaz gruč za besedo kolesar.

Tudi pri analizi gruč za besedo *gospodarstvo* (Slika 5) je zanimiva gruča 1 (z besedami blagovna rezerva, zaščitna oprema in interpelacija), ki zaznamuje ključne sporne teme v javnosti. Gruča 1 je najbolj zastopana v necenzurirano.si, ki je v času epidemije te teme tudi najbolj izpostavljal v kontekstu kritike delovanja vlade. Ta gruča je izrazitejša tudi na portalu mladina.si, ki se prav tako izrazito postavlja kot kritik vladnega delovanja, ter pri novičarskem tabloidu novice.svet24.si.

Slika 5: Prikaz gruč za besedo gospodarstvo.

Zaključki

V prispevku s pomočjo računalniških metod analiziramo poročanje slovenskih novičarskih portalov o epidemiji covid-19. Z metodo LDA identificiramo osrednje teme poročanja, kot so *epidemija*, *državna pomoč*, *šolanje na daljavo*, *cepljenje*, *gospodarstvo*, idr. Nato z uporabo kontekstualnih besednih vložitev analiziramo razlike v poročanju izbranih portalov. Zanimive razlike so predvsem pri bolj „ideološko obteženih“ besedah, kot je *kolesar*, kjer je povezava s covid-19 močnejša tako na portalih, ki so protestom izraziteje naklonjeni (necenzurirano.si) kot med tistimi, ki skušajo iniciativo diskreditirati (nova24tv.si, demokracija.si). Prav tako z analizo različnih kontekstualnih pomenov pokažemo, da je na teh portalih politična raba besede *kolesar* bistveno bolj zastopana. V nadaljevanju bi bilo zanimivo pogledati tudi druge besede, ki polarizirajo javno razpravo (npr. *cepljenje*, *migrant*, *meja*).

Zahvala

Prispevek je rezultat raziskovalnega projekta Računalniško podprta večjezična analiza novičarskega diskurza s kontekstualnimi besednimi vložitvami (št. J6-2581) in programa Tehnologije znanja (št. P2-0103), ki ju financira ARRS, ter evropskega projekta EMBEDDIA (No. 825153), ki ga v okviru okvirnega programa za raziskave in inovacije Obzorje 2020 financira EU. Predstavljeni izsledki ne predstavljajo mnenja Evropske komisije in predstavljajo izključno mnenja avtorjev.

Literatura

- Blei, David M., Ng, Andrew. Y., in Jordan, Michael. I. (2003): Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research*, 3: 993–1022.
- Bojanowski, Piotr, Grave, Edouard, Joulin, Armand, in Mikolov, Tomas (2017): Enriching Word Vectors with Subword Information. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 5: 135–146.
- Cantril, Hadley (1999): Invazija z Marsa. V: S. Splichal (ur.): *Komunikološka hrestomatija*: 137–150. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Entman, Robert M. (1994): Representation and Reality in the Portrayal of Blacks on Network Television News. *Journalism Quarterly*, 71(3): 509–520.
- Hart, Sol P., Chinn, Sedona, Soroka, Stuart (2020): Politicization and Polarization in COVID-19 News Coverage. *Science communication*, 42(5): 679–697.
- Leban, Gregor, Fortuna, Blaž, Brank, Janez, in Grobelnik, Marko (2014): Event Registry: Learning about World Events from News. V: *Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web (WWW, 14 Companion)*: 107–110. New York: Association for Computing Machinery.
- McCombs, Maxwell E., in Shaw, Donald L. (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2): 176–187. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/2747787> (14. 6. 2021).
- Hubner, Austin (2021): How did we get here? A framing and source analysis of early COVID-19 media coverage. *Communication Research Reports*, 38(2): 112–120
- iPROM in Valicon (2021): *Medijska potrošnja 2021*. Dostopno prek: <https://iprom.si/files/2021/05/iPROM-in-Valicon-raziskava-Medijska-potrosnja-2021-Porocilo-iPROM-Pres.pdf> (15. 6. 2021).
- Liu, Qian, Zheng, Zequan, Zheng, Jiabin, Chen, Qiuyi, Liu, Guan, Chen, Sihan, Chu, Bojia, Zhu, Hongyu, Akinwunmi, Babatunde, Huang, Jian, Zhang, Casper J. P., in Ming, Wai-Kit (2020):

- Health Communication Through News Media During the Early Stage of the COVID-19 Outbreak in China: Digital Topic Modeling Approach. *Journal of Medical Internet Research*, 22(4): e19118
- Martinc, Matej, Kralj Novak, Petra, in Pollak, Senja (2020): Leveraging Contextual Embeddings for Detecting Diachronic Semantic Shift. V: *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation*: 4811–4819.
- Martinc, Matej, Perger, Nina, Pelicon, Andraž, Ulčar, Matej, Vezovnik, Andreja, in Pollak, Senja (2021): EMBEDDIA Hackathon Report: Automatic Sentiment and Viewpoint Analysis of Slovenian News Corpus on the Topic of LGBTIQ+. V: *Proceedings of the EACL Hackashop on News Media Content Analysis and Automated Report Generation*: 121–126.
- Montariol, Syrielle, Martinc, Matej, in Pivovarová Lidia (2021): Scalable and Interpretable Semantic Change Detection. V: *Proceedings of the 2021 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*: 4642–4652.
- Mutua, Sylvia Ndanu, in Ong'ong'a, Daniel Oloo (2020): Online News Media Framing of COVID-19 Pandemic: Probing the Initial Phases of the Disease Outbreak in International Media. *European Journal of Interactive Multimedia and Education*, 1(2): e02006.
- Rebello, Katarina, Schwieter, Christian, Schliebs, Marcel, Joynes-Burgess Kate, Elswah, Mona, Bright, Jonathan, in Howard, N. Philip. (2020): Covid-19 News and Information from State-Backed Outlets Targeting French, German and Spanish-Speaking Social Media Users. Understanding Chinese, Iranian, Russian and Turkish Outlets. Data memo. Dostopno prek: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2020/06/Covid-19-Misinfo-Targeting-French-German-and-Spanish-Social-Media-Users.pdf> (3. 6. 2021).
- Steinley, Douglas (2006): K-Means Clustering: a Half-Century Synthesis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 59(1): 1–34.
- Ulčar, Matej, in Robnik-Šikonja, Marko (2020): Slovenian RoBERTa contextual embeddings model: SloBERTa 1.0, Slovenian language resource repository CLARIN.SI. Dostopno prek: <http://hdl.handle.net/11356/1387> (1. 5. 2021).
- Vaswani, Ashish, Shazeer, Noam, Parmar, Niki, Uszkoreit, Jakob, Jones, Llion in Gomez, Aidan N., Kaiser, Lukasz in Polosukhin, Illia (2017): Attention is all you need. V: *Proceedings of the 31st International Conference on Neural Information Processing Systems*: 6000–6010.

JASNA MIKIĆ LJUBI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JEZIKOVNE PRAKSE NA SLOVENSKEM V ZADNJIH ŠESTDESETIH LETIH: RABA ŽENSKIH IN MOŠKIH OBLIK POKLICNIH POIMENOVANJ

Izvleček: Jezik je družbeni fenomen in ključni element družbene strukture, ki odraža in hkrati ustvarja ter pomaga reproducirati neenakosti v družbi. V prispevku bom raziskovala na kakšen način se povezava med jezikom in družbo kaže v slovenskem prostoru, kar bom ugotavljala na primeru analize rabe ženskih in moških oblik poklicnih poimenovanj v obdobju 1958–2018 oz. v štirih časovnih točkah (1958, 1978, 1998 in 2018). V analizo bom vključila dva zgodovinska vira, časopise/revije ter zaposlitvene oglase. Zanimalo me bo, katere slovnične oblike poklicnih poimenovanj so bile v posamezni časovni točki najbolj pogosto uporabljane ter v povezavi s katerimi poklici oz. poklicnimi skupinami so se navadno pojavljale.

Ključne besede: jezik, spol, poklicna poimenovanja, slovnična oblika.

V zadnjih šestdesetih letih smo bili v Sloveniji priča številnim političnim, ekonomskim, družbenim in nacionalnim spremembam, ki so različno vplivale in odražale odnose (moči) med spoloma, tudi v jeziku. Jezik kot družbeni fenomen in ključni element družbene strukture je vedno odražal družbene spremembe in neenakosti, hkrati pa jih je pomagal tudi ustvarjati in s tem ohranjati neenakosti v družbi. O jeziku zato govorim kot o produktu strukture družbe in dejavniku njenega spreminjanja (Mikić 2020).

V pričujočem prispevku obravnavam jezik v konkretnem slovenskem (političnem in ekonomskem) kontekstu in v časovnem okvirju zadnjih šestdeset let, ter se osredotočam na raziskovanje jezika na trgu delovne sile (poklicna poimenovanja). Pri tem se ne spuščam v razlago konkretnih zgodovinskih okoliščin, ki so pripeljale do večjih (političnih, ekonomskih, družbenih) sprememb, ampak jih uporabljam kot osnovo za razumevanje razmer, v katerih so se odvijale spremembe v jeziku – kar bom predstavila na primeru zapisovanja poklicnih nazivov skozi čas.

Metodologija

Raba ženskih in moških oblik poklicnih poimenovanj je bila opazovana v obdobju 1958–2018 oz. v štirih časovnih točkah (1958, 1978, 1998 in 2018), in na dveh zgodovinskih virih – časopisih/revijah ter zaposlitvenih oglasih. Cilj obeh analiz je bil oblikovati vpogled v jezikovne prakse na Slovenskem v zadnjih šestdesetih letih. Osredotočila sem se na opazovanje oblike zapisa poklicnih poimenovanj, ki so bila uporabljana za naslavljanje žensk in moških.

Analiza časopisov/revij je zajemala tri vire – revijo Naša žena, Gospodarski vestnik in Slovenski poročevalec (kot predhodnik Dela v letu 1958)/Delo¹, zaposlitvene oglase pa sem pridobila v časopisu Delo (za leta 1958, 1978 in 1998) in na Zavodu RS za zaposlovanje (za leto 2018). Slednje sem šifrirala po enotni mednarodni klasifikaciji poklicev ISCO² in jih kodirala s kategorijo *slovnična oblika zapisa*, v katero spadajo: ženska oblika, moška oblika, nevtralna oblika in neuvrščeno. Nevtralna oblika je bila nadalje dodano razčlenjena v 7 kategorij (glej Tabela 1). Podatki so bili obdelani v programu SPSS in analizirani po letih in poklicnih skupinah. V analizo je bilo vključenih skupaj 3353 zaposlitvenih oglasov.

Tabela 1: Kategorije nevtralne oblike.

Koda	Pomen/opis
0	v rabi ni nevtralna oblika
1	dodajanje ženske končnice: /-ka; (ka), (-ka)
2	moški zapis in opomba M/Ž
3	ženski zapis in opomba M/Ž
4	obojespolni zapis in dodajanje opombe M/Ž
5	obojespolni zapis: zdravnik/zdravnica (ali splošno: moški in ženska/delavka in delavec)
6	množinska ali splošna oblika, ki ne nakazuje spola direktno (kot opravljanje nekega dela)
7	dodajanje ženske končnice in opomba M/Ž

Rezultati

Analiza časopisov/revij je pokazala, da so se v celotnem analiziranem časovnem obdobju pogosteje pojavljala **moška poklicna poimenovanja** v poročanju (izjema je revija Naša žena)³, kot ženska ali obojespolna poklicna poimenovanja⁴. Poleg tega, da je šlo za očitno pogosteje poročanje o moških, razlog za večji delež moških poklicnih poimenovanj najdemo tudi v rabi moške slovnične oblike kot generične pri naslavljanju poklicev na splošno – ko so omenjeni primeri poklicev, npr. zdravniki; ali ko gre za množinsko situacijo, kjer je lahko mišljena spolno mešana, spolno neznana ali samo moška skupina ljudi, ki opravlja določen poklic (npr. »člani Zveznega izvršnega sveta dr. Marijan Breclj, Lidija Šentjunc in Sergej Kraigher«, ali splošno: »gospodarstveniki«). V letih 1958, 1978 in 1998 se pojavijo tudi primeri, v katerih

1. Gre za tri vsebinsko zelo različne revije/časopise, zato je bil pristop k analizi vsake revije ali časopisa ustrezno prilagojen (raven obsega analize – koliko številčk bo vključenih v analizo; predmet raziskovanja).
2. International Standard Classification of Occupations; klasifikacija Mednarodne organizacije dela.
3. V veliki meri je to odvisno od tematik, ki jih časopis/revija pokriva. Največ moških sem našla ravno v Gospodarskem vestniku, kjer je poudarek na visokih in vodstvenih položajih v gospodarstvu in v Slovenskem poročevalcu/Delu, kjer gre za splošni časnik, vendar je poročanje prednostno usmerjeno k političnim dogajanjem. V pisanju žensko specifične revije, Naša žena so bila, skladno s pogostejšim pojavljanjem ženskih akterk v poročanju, pogostejša ženska poklicna poimenovanja.
4. Predvsem obojespolna poimenovanja poklicev so bila (zelo) redko v rabi, in tudi to le ob izrecni prisotnosti žensk v zgodbi.

so bile **z rabo moške (generične) oblike naslavljanje skupine oseb, ki so jih sestavljale samo** (neposredno poimenovane) **ženske** (npr. »solisti Biseri Veletanlić in Marjetka Falk«, »podpredsednik Dušanka Kovačević«)⁵. Gre za prakso, ki je bila s Slovenskim pravopisom iz leta 2001 označena za neknjižno.

Analiza je pokazala tudi na velike razlike v pojavljanju moških in ženskih oblik pri zapisovanju določenih poklicev. Namreč, moški poklicni nazivi so se najpogosteje pojavljali v povezavi s položaji v **politiki in gospodarstvu**, ki tudi tradicionalno veljata za 'moški področji' (npr. »najvišji funkcionarji«, »politiki«, »gospodarstveniki«, »strokovnjaki«), medtem ko so bila ženska poklicna poimenovanja sprva prisotna predvsem med **tradicionalno ženskimi poklici** (npr. »perice«, »knjižničarke«, »gospodinjske pomočnice«, itd.). Skozi čas se je nabor poklicev in vlog, v katerih se pojavljajo moški razširil; moški pa so bili kljub temu v analiziranem obdobju najpogosteje predstavljeni v svoji poklicni vlogi. Z leti se je povečevala tudi raznolikost ženskih poklicnih poimenovanj⁶, hkrati pa se je pričela tudi bolj dosledna raba ženskih poklicnih poimenovanj pri naslavljanju žensk.

Podobno kot smo videli v analizi časopisov/revij, je tudi analiza zaposlitvenih oglasov pokazala, da se je večina vseh poklicnih nazivov v zaposlitvenih oglasih v vseh štirih časovnih točkah pojavila v **moški slovnični obliki**. Moška oblika se je najpogosteje pojavljala med **poklici za neindustrijski način dela** (»orodjar«, »oblikovalec kovin«, »mizar«), v letu 1998 pa med strokovnjaki in strokovnjakinjami (»zobozdravnik«, »zdravnik«, »višji svetovalec«, »višji fizioterapevt«, »računovodja«, »učitelj«). Po drugi strani pa so bili v ženski slovnični obliki v prvih treh letih (1958, 1978 in 1998) najpogosteje zapisani poklici v kategoriji **poklici za storitve, prodajalci in prodajalke** (npr. »kozmetičarke«, »kuharice«, »natakarice«, »prodajalke«), v letu 2018 pa med strokovnjaki in strokovnjakinjami (»diplomirane medicinske sestre« in »babice«).

Tabela 2: Prevladujoča slovnična oblika zapisa zaposlitvenega oglasa po poklicnih skupinah in letnicah.

Slovnična oblika/ leto	1958	1978	1998	2018
Ženska oblika	Poklici za storitve, prodajalci in prodajalke	Poklici za storitve, prodajalci in prodajalke	Poklici za storitve, prodajalci in prodajalke	Strokovnjaki in strokovnjakinje
Moška oblika	Poklici za neindustrijski način dela	Poklici za neindustrijski način dela	Strokovnjaki in strokovnjakinje	Poklici za neindustrijski način dela
Nevtralna oblika	Uradniki in uradnice	Zakonodajalci in zakonodajalke	Zakonodajalci in zakonodajalke	Poklici za storitve, prodajalci in prodajalke

5. Predvsem za GV velja, da je bilo pri naslavljanju žensk na visokih položajih veliko ženskih poimenovanj še vedno zapisanih v moški obliki.
6. Sprva je bilo največ gospodinj (1958) – teh je z leti čedalje manj, pričnejo pa se pojavljati v novih vlogah, tudi kot podjetnice, menedžerke (1998).

Analiza zaposlitvenih oglasov je pokazala tudi, da je raba moške oblike z leti **naraščala**⁷, medtem ko je raba ženske oblike z leti **upadala**⁸.

Raba nevtralne oblike (pri čemer je kot 'nevtralna oblika' kodiranih več oblik, glej Tabela 1) ni bila pogosta in se je ohranjala na približno isti ravni v vseh časovnih točkah (med 7% in 10%; izjemo predstavlja leto 2018). Vpeljava 'nevtralne' M/Ž oblike v letu 2018 povzroči navidezno povečanje deleža nevtralnih oblik (na 99,1%), vendar nam podrobna slika pokaže, da gre v večini le za **moške oblike z M/Ž oznako**; dejansko nevtralnih je le 6%⁹.

Diskusija

Predstavljeni analizi kažeta, da se je jezik, ki je bil v rabi za opisovanje položaja žensk in moških na trgu delovne sile v zadnjih šestdesetih letih, spreminjal, kar zagotovo ni nepričakovano. Dominantni položaj moških v družbi in na trgu delovne sile se v celotnem analiziranem obdobju ujema z njihovo prevladujočo vlogo v časopisnem poročanju in zapisovanju zaposlitvenih oglasov v moški obliki. Zato ni nenavadno, da sem našla večino vseh poklicnih poimenovanj v časopisih/revijah in zaposlitvenih oglasih v moški slovnični obliki. K temu zagotovo pripomore tudi vztrajna in zakoreninjena raba moške generične oblike pri naslavljanju delavk in delavcev.

Ugotovila sem tudi, da čeprav raba ženskih poklicnih nazivov ni bila pogosta, je ta skozi čas v časopisih/revijah naraščala, medtem ko je v zaposlitvenih oglasih upadala. Kljub temu razkoraku¹⁰ pa ugotavljam tudi nekatere podobnosti v rabi ženskih poklicnih poimenovanj v obeh analizah. Namreč, tako kot v časopisni analizi tudi analiza zaposlitvenih oglasov v letih 1958, 1978 in 1998 kaže, da je ženska oblika zapisovanja poklicev močno prisotna v žensko dominantnih poklicih. Ta podatek sovпада tudi s prisotnostjo žensk v tistem času v teh poklicih (za več glej Mikić 2020). Gre za delovna mesta, ki se razlikujejo od delovnih mest, ki so jih zasedali in v katerih so bili (medijsko) prikazovani moški (kot politiki, gospodarstveniki oz. gradbeniki, gozdarji, mehaniki), kar narekuje na prisotnost spolne segregacije na trgu delovne sile (Wharton 2012), ki se je odražala in je bila potrjevana tudi s spolno specifično rabo jezika.

Zanimiv primer predstavlja poklicna skupina strokovnjaki in strokovnjakinje, v kateri v letu 1998 prevladujejo moške oblike zapisov poklicnih nazivov v zaposlitvenih oglasih, v letu 2018 pa ženske oblike. Hiter vpogled v primere poklicnih poimenovanj pokaže, da se ženske oblike pojavljajo v povezavi z oglasi za diplomirane medicinske sestre, medtem ko moške oblike najdemo predvsem v oglasih za inženirje, zdravstvene strokovnjake (»fizioterapevt«, »logoped«, »zdravnik specialist«, »psiholog« itd.), IT kadra (»programer«, »razvijalec aplikacij,

-
7. Iz 68,8% v letu 1958 na 78,6% v letu 1998 oz. na 89,3% v letu 2018 – z dodano obliko M/Ž.
  8. Iz 23,5% v letu 1958 na 12,6% v letu 1998 oz. na 4,7% v letu 2018 – z dodano obliko M/Ž.
  9. Nevtralna oblika je bila prevladujoča sprva med uradniki in uradnicami (npr. »administrativna moč«), nato leta 1978 in 1998 med zakonodajalci in zakonodajalkami (zaradi vpeljave »vodij« različnih služb oz. oddelkov, npr. kadrovske, finančno-računovodske službe, informativne službe, knjigovodstva, itd.), v letu 2018 pa med poklici za storitve, prodajalci in prodajalkami (npr. »frizer/frizerka – m/ž«, »kuhar/kuharica – m/ž«, »natakar/natakarica – m/ž«).
  10. Ki ga lahko pripišemo večji prisotnosti žensk na trgu delovne sile in posledično v poročanju v primeru časopisov/revij in drugačnemu načinu zapisovanja poklicnih nazivov v primeru zaposlitvenih oglasov.

programske opreme« itd.). Pri tem zopet opazimo spolno specifično rabo jezika pri zapisovanju poklicnih nazivov, ki je problematična iz vidika zagotavljanja (jezikovne) enakosti spolov, saj prispeva k reproduciranju spolnih stereotipov ("ženske so bolj negovalne – medicinske sestre, moški so bolj računalniško spretni – programerji") in lahko tudi neposredno vplivajo na situacijo na trgu delovne sile¹¹. Tuje raziskave so namreč pokazale, da lahko jezik zelo učinkovito prenaša spolne stereotipe in s tem vpliva tudi na zaposlovanje žensk in moških v spolno tipičnih oz. pričakovanih poklicih, po drugi strani pa imajo možnost vplivati tudi obratno – na razbijanje trendov segregacije, z rabo ustreznega jezika v zaposlitvenih oglasih (Menegatti in Rubini 2017).

Zaključek

Na podlagi predstavljene analize rabe poklicnih poimenovanj v zaposlitvenih oglasih in analize rabe jezika v povezavi s poklici v časopisih in revijah v obdobju zadnjih šestdesetih sem ugotovljala, kakšne so bile jezikovne prakse na Slovenskem in kako se je spreminjal jezik v tem obdobju. Analizi sta pokazali, da je bila raba jezika močno spolno specifična, pri čemer so se tradicionalno moški poklici pojavljali vedno v moški slovnični obliki, tradicionalno ženski poklici pa večinoma v ženski obliki; vendar tudi v moški, ko je bila v rabi moška generična oblika. Takšna raba jezika ni podporna doseganju jezikovne enakosti spolov in ne prispeva k enakovrednim mentalnim predstavam o določenem poklicu. Zato si je treba prizadevati za rabo bolj vključujočega jezika, ki bo (lahko) prispevala tudi k (dejanski) večji enakosti moških in žensk na trgu delovne sile.

Viri in literatura

Delo. (1978, marec, maj, september, december). Ljubljana: Delo.

Delo. (1998, marec, maj, september, december). Ljubljana: Delo.

Delo. (2018, marec, maj, julij, december). Ljubljana: Delo.

Gospodarski vestnik. (1958, januar–december). Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Gospodarski vestnik. (1978, januar–december). Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Gospodarski vestnik. (1998, januar–december). Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Menegatti, Michela, in Rubini, Monica (2017): Gender Bias and Sexism in Language. Oxford Research Encyclopedia of Communication. Dostopno prek: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470>

Mikić, Jasna (2020): Jezik in družbena (ne)enakosti spolov na trgu delovne sile. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Naša žena. (1958, marec, maj, september, december). Ljubljana: Delo Revije.

Naša žena. (1978, marec, maj, julij/avgust, december). Ljubljana: Delo Revije.

Naša žena. (1998, marec, maj, september, december). Ljubljana: Delo Revije.

Slovenski poročevalec. (1958, marec, maj, julij, december). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Wharton, Amy. S. (2012): The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research. London: John Wiley & Sons.

11. S tem ko govorimo o medicinskih sestrah in programerjih ne prispevamo k odprtosti teh delovnih mest/položajev za drugi spol, hkrati pa še dodatno utrjujemo spolno segregacijo.

OKROGLA MIZA: METODOLOŠKI IZZIVI SOCIOLOŠKEGA RAZISKOVANJA V ČASU PANDEMIJE

Razprava na okrogli mizi bo pokrila različne metodološke probleme izvajanja raziskav v času epidemije – sodelujoči bodo namreč govorili o konkretnih izkušnjah iz raziskav v času epidemije (predvsem v letu 2020). Tukaj naj omenim tri konkretne raziskovalne projekte: projekt v okviru programa Horizont 2020 »*Psychosocial support for promoting mental health and wellbeing among adolescent young carers in Europe*« (Valentina Hlebec); Evropska družboslovna raziskava ESS (May Doušak); raziskovalni projekt Mladina 2020 (Miran Lavrič). Pričakuje se, da bi v razpravi bil dan pomemben poudarek težavam, ki so povezane s prenosom zbiranja podatkov v različne spletne aplikacije (dr. Bojana Lobe bo govorila posebej o problemih pri kvalitativnem raziskovanju in raziskovanju otrok). Dejstvo je, da so se raziskovalci v času omejitev druženja in osebnih stikov pri raziskavah, kjer je potrebno primarno zbiranje podatkov, znašli v resnih zagatah. Mnogi so morali celo prekiniti že začete aktivnosti, drugi so morali že načrtovano terensko zbiranje podatkov v celoti prenesti na splet, nekateri pa so morali celo v celoti odložiti izvajanje projekta. Pri raziskavah, ki so longitudinalne ali mednarodne, od katerih se torej pričakuje takšno kakovost, ki bo zagotavljala medčasovno primerljivost kot primerljivost med npr. državami, so metodološki izzivi še posebej izpostavljeni.

Moderator: **MITJA HAFNER FINK**

Sodelujejo: MAY DOUŠAK,
VALENTINA HLEBEC,
MIRAN LAVRIČ,
BOJANA LOBE

PREDSTAVITEV AVTORJEV

Blaž BAJEC je univerzitetni diplomirani kulturolog, raziskovalec na Inštitutu za razvojne in strateške analize – IRSA v Ljubljani. Diplomiral je na Fakulteti za družbene vede na Univerzi v Ljubljani z diplomskim delom Socialni kapital in interkulturalna komunikacija. Raziskovalne izkušnje je pridobil v različnih projektih v javnem, nevladnem in zasebnem sektorju: kot sodelavec pri kvalitativnih raziskavah v marketinški agenciji, pri mednarodnem projektu Centra za teoretsko sociologijo Inštituta za družbene vede, v mednarodnem projektu Rarecarenet, ki ga je izvajala Evropska koalicija onkoloških bolnikov, kot razvojno raziskovalni sodelavec pa je sodeloval v pilotnem projektu uvajanja preventivnih ukrepov na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje.

Urban BOLJKA je zaposlen kot strokovno raziskovalni sodelavec na Inštitutu RS za socialno varstvo. Raziskovalno se ukvarja z naslednjimi področji: socialno in družinsko politiko, kakovostjo življenja otrok in mladine, državo blaginje, družbeno pravičnostjo in univerzalnim temeljnim dohodkom.

Marjan CUGMAS je zaposlen na Fakulteti za družbene vede (UL). Znanstveno raziskovalno se ukvarja s preučevanjem dinamike socialnih omrežij (z vidika vpliva lokalnih omrežnih mehanizmov na razvoj globalnih omrežnih zgradb) ter delovanjem spletnih zdravstvenih skupnosti. Sodeluje pri izvajanju predmetov s področja multivariatne analize ter računsko zahtevnih metod.

Jožica ČEHOVIN ZAJC je docentka, ki na Fakulteti za družbene vede UL raziskovalno deluje v okviru Centra za proučevanje organizacij in človeških virov, na Zdravstveni fakulteti UL pa pedagoško pri metodoloških predmetih. V doktorski disertaciji se je interdisciplinarno ukvarjala z oblikovanjem stališč na primeru gensko spremenjenih organizmov, v zadnjem času pa se ukvarja s širokim spektrom sociologije dela in zdravja.

Sinja ČOŽ je mlada raziskovalka na Centru za socialno psihologijo, FDV UL. Trenutno zaključuje doktorsko disertacijo o družbeno-kulturnih vidikih smrti in vedenjih pri darovanju organov po smrti na programu Študije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Na isti fakulteti je diplomirala in magistrirala iz tržne komunikologije, kjer se je začela ukvarjati s socialnim marketingom ter doseganjem pozitivnih vedenjskih in družbenih sprememb. Raziskovalno deluje tudi na področju javnega zdravja, in sicer se ukvarja z zaščito zdravja mladih, specifično z omejevanjem porabe alkoholnih in tobčanih izdelkov.

Lucija DEŽAN je mlada raziskovalka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper in doktorska študentka na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Pripravlja doktorat na temo družbenih dejavnikov uspešne integracije priseljenih otrok in mladih. Raziskovalno se ukvarja s temami, ki sodijo na področje sociologije migracij ter sociologije mladine.

Srečo DRAGOŠ, sociolog, predavatelj na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani. Raziskovalno in publicistično je dejaven predvsem na področju sociologije, socialnega dela, socialne politike in družbenih neenakosti. Je avtor in soavtor devetih znanstvenih monografij, zadnja je o univerzalnem temeljnem dohodku.

Maša FILIPOVIČ HRAST je izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in raziskovalka v okviru Centra za proučevanje družbene blaginje. V svojem raziskovalnem delu se osredotoča na vprašanja socialne izključenosti, vloge socialne politike in razvoj države blaginje, ter položaja ranljivih skupin v družbi.

Otto GARDINA je mladi raziskovalec in asistent na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer zaključuje doktorat s področja medijskih reprezentacij starosti v slovenskih dnevnikih časopisih. Je avtor in urednik več znanstvenih in strokovnih del s področja sociologije staranja. Redno sodeluje pri raziskovalnih in drugih projektih zavoda OPRO, katerih cilj je izboljšati položaj in razumevanje starih ljudi v družbi. Doslej je za svoje delo prejel Svečano listino za najboljše študijske dosežke Univerze v Ljubljani (2016), Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani (2017) in priznanje Slovenskega sociološkega društva Mladi sociološki up (2018).

Barbara GORNIK, asistentka z doktoratom, je antropologinja in raziskovalka na Inštitutu za družboslovne študije ZRS Koper. V svojem raziskovalnem delu se ukvarja z vprašanjem migracij, nacionalizma in človekovih pravic. Trenutno deluje tudi kot članica uredniškega odbora revije *International Journal of the Euro-Mediterranean Studies*.

Urh GROŠELJ je dodiplomski študij medicine in doktorat iz področja biomedicine zaključil na Medicinski fakulteti, Univerza v Ljubljani (MF UL), magistrski študij bioetike (Master of Bioethics) pa je opravil na KU Leuven, Belgija. Od leta 2014 dela kot specialist pediater na Pediatrični kliniki UKC Ljubljana; od 2015 tudi kot docent na MF UL. Od leta 2013 je član Komisije RS za medicinsko etiko; med letoma 2012-2016 pa je zastopal Slovenijo v Komisiji za bioetiko (DH-BIO) Sveta Evrope. Trenutno vodi delovno skupino za področje etičnih, pravnih in družbenih implikacij (ELSI) v okviru Slovenskega genomskega projekta in je hkrati član skupine ELSI v okviru vseevropskega projekta 1+milijon genomov (1+MG). V akademskem letu 2021/2022 bo gostujoči profesor (docent) na Univerzi Stanford, ZDA. Trenutno je (so)avtor več kot 55 SCI člankov, med drugim tudi v revijah *New England Journal of Medicine* in *Lancet*.

Marika GRUBAR, magistrica sociologije kulture in doktorska študentka študijskega programa Humanistika in družboslovje - Sociologija kulture na Filozofski fakulteti UL.

Ana HAFNER je predavateljica na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu in DOBA Fakulteti v Mariboru. Raziskovalno jo najbolj zanimajo inovacije, varstvo pravic intelektualne lastnine in študije spolov, občasno pa jo pritegnejo tudi druge aktualne teme.

Valentina HLEBEC je redna profesorica za področje sociologije in raziskovalka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s staranjem prebivalstva, neformalno in formalno oskrbo starih, socialnimi omrežji in integracijo metod.

Marko HOČEVAR je asistent na Fakulteti za družbene vede (UL). Raziskovalno se ukvarja s politično teorijo, družbenimi gibanji, teorijami demokracije in teorijami države. Zanimajo ga alternative kapitalizmu ter spreminjajoči se odnos med ekonomijo in državo v 21. stoletju. Od leta 2019 je generalni sekretar Slovenskega politološkega društva.

Miroljub IGNJATOVIČ je docent na Fakulteti za družbene vede (UL) in raziskovalec pri Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede (UL). Njegovi raziskovalni interesi vključujejo analizo trga delovne sile (zaposlovanje, politike zaposlovanja, fleksibilizacijo in prekarizacijo delovne sile), industrijskih odnosov, poklicnega izobraževanja in usposabljanja, socialne politike in postmoderne družbe.

Ana JAGRIČ je po izobrazbi univerzitetna diplomirana socialna delavka. Trenutno končuje doktorsko nalogo, v kateri raziskuje prispevek narativnih pristopov in eksternalizacije k dialoški praksi socialnega dela. Svoje znanje je dopolnjevala na Fakulteti za psihoterapevtsko znanost in je specializantka sistemske psihoterapije. Zaposlena je kot asistentka na Fakulteti za socialno delo, kjer sodeluje pri različnih predmetih in praktičnem izpopolnjevanju. Je avtorica več člankov ter prispevkov na mednarodnih in domačih konferencah, izvedla je predavanja in delavnice v tujini in Sloveniji, organizirala mednarodne in domače dogodke ter sodelovala v raznolikih raziskovalnih projektih. Njena glavna področja zanimanja so narativni pristopi, eksternalizacija, epistemologija, kibernetika, socialni konstrukcionizem, dialoški pristopi in sinergetika.

Dejan JONTES je izredni profesor na Katedri za medijske in komunikacijske študije na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s kritično analizo novinarstva in popularne kulture ter televizijskimi študijami.

Damir JOSIPOVIČ je socialni geograf in demograf. Diplomiral, magistriral in doktoriral je na Oddelku za geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Zaposlen je na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Je avtor večih znanstvenih ter strokovnih monografij in okrog 90 znanstvenih razprav. Raziskuje na področju demografskih študij, migracij, meja, manjšin, etničnosti in tranzicije v postsocialističnih državah, še posebej v nekdanjem jugoslovanskem prostoru. V zadnjem času se ukvarja s socio-ekonomskimi in demografskimi vidiki covid-krize.

Anže JURČEK je magister socialnega dela, doktorski študent in asistent na Katedri za raziskovanje in organizacijo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Raziskovalne izkušnje je pridobil v okviru dveh evropskih projektov na temo zagotavljanja vključujoče oskrbe LGBT+ starih ljudi in nasilja nad LGBTI+ mladimi.

Igor JUREKOVIČ je doktorski študent sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Magistriral je iz preučevanj teologije osvoboditve in kritike teorije racionalne izbire. V sklopu doktorske disertacije se ukvarja z raziskovanjem relativne odpornosti Evrope na globalno popularnost binkoštnikov in drugih krščanskih karizmatičnih prenov. V ozadju empiričnega raziskovanja stojijo zanimanja o vlogi religiji pri oblikovanju prevladujočih oblik skupnosti, vednosti utelešenosti ter utelešeni kogniciji kot temelju raziskovanja religioznih spreobrnitev. Ob tem se raziskovalno zanima tudi za sodobne materialistične teorije religije, sociološke študije znanosti in vednosti ter teorije spoznave.

Marija JURIC PAHOR je študirala pedagogiko in sociologijo na univerzah v Celovcu in Ljubljani in je znanstvena svetnica na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Njena raziskovalna težišča so: narod – etničnost – spol, transkulturnost, memorija in spomin v povezavi s tematiko množičnih travm (prve svetovne vojne, fašizma, nacizma). Vodila je več raziskovalnih projektov k tem temam in objavila vrsto znanstvenih publikacij, med njimi knjige *Narod, identiteta, spol* (Trst 2000), *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten: Theorie - Feldforschung - Praxis* (Münster idr. 2005, soizdajateljica skupaj z Elko Tschernokoschewo), *Das Gedächtnis des Krieges: Die Isonzofront in der Erinnerungsliteratur von Soldaten und Zivilisten* (Klagenfurt/Celovec idr. 2017, predelan in razširjen slovenski prevod 2019).

Aleksandra KANJUO MRČELA je redna profesorica sociologije. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava predmete Sociologija dela, Ekonomska sociologija, Ekonomija in družba ter Gender, Work and Organisations. Je vodja Centra za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede UL. Njeni raziskovalni interesi vključujejo analizo dela in zaposlovanja žensk in moških v sodobnih kapitalističnih družbah, industrijske odnose, procese ekonomske demokratizacije. Je urednica časopisa Social Politics pri Oxford University Press.

Anamarija KEJŽAR je zaposlena kot asistentka z doktoratom na Fakulteti za socialno delo, na Katedri za dolgotrajno oskrbo. V preteklosti je na mestu direktorice doma za starejše občane izvedla številne socialne inovacije ter bila izvršna producentka dokumentarnega filma o demenci Ne pozabi name. Sodelovala je s Socialno zbornico kot vodja projektne skupine za pripravo programa za direktorje, na konferencah doma in v tujini s prispevki s področja dolgotrajne oskrbe. Vodila je projekt PKP s področja prenosa znanja v socialnem zavodu in projekt ŠIPK Nefarmakološka oskrba ljudi z demenco. Je soavtorica knjige Vsak dan znova, knjiga o demenci, ki je nastala kot rezultat PKP projekta Demenca med generacijami. Sodeluje v projektu SI4CARE in Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v teoriji in praksi socialnega dela. V času epidemije je sodelovala kot strokovna direktorica doma starejših občanov, kjer je lahko raziskovala vpliv epidemije na stanovalce in zaposlene.

Tadeja KODELE, univ. dipl. socialna delavka, je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njena področja zanimanja so predvsem socialno delo z družino in socialno delo z otroki in mladostniki. Sodelovala je v številnih znanstvenoraziskovalnih projektih na različnih področjih. Svoje raziskovalno delo je predstavila na več konferencah in kongresih ter v znanstvenih člankih in monografijah. Trenutno končuje izobraževanje

iz gestalt izkustvene družinske psihoterapije. Kot svetovalka deluje v okviru Psihosocialne svetovalnice za študentke in študente ter zaposlene na fakultetah Univerze v Ljubljani.

Gorazd KOVAČIČ je sociolog. Doktoriral je iz koncepta družbe pri Hannah Arendt. Zaposlen je kot visokošolski učitelj na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s politično in ekonomsko sociologijo. Objavil je knjigi *Proti družbi: Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije* ter *Misliti prelome, lomiti ideologije*. Je član uredniškega odbora Založbe /*cf. in predsednik Visokošolskega sindikata Slovenije.

Adriana KOZINA je študentka 1. letnika magistrskega študija zdravstvene nege, Zdravstvene fakultete Univerze v Ljubljani. V okviru magistrske naloge preučuje izzive s katerimi so se med epidemijo novega koronavirusa srečevali zaposleni in uporabniki domov za starejše občane.

Blaž LENARČIČ je višji znanstveni sodelavec na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Primarno področje njegovega raziskovanja so informacijsko-komunikacijske tehnologije in njihov vpliv na mikro in makro družbeni nivo, v zadnjih letih pa se ukvarja tudi s preučevanjem migracij.

Tinca LUKAN je mlada raziskovalka na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani.

Breda LUTHAR je sociologinja in profesorica medijskih študij na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s sodobno materialno/potrošno kulturo, medijsko popularno kulturo ter razrednimi razlikami v kulturnih praksah.

Jana MALI je doktorica znanosti socialnega dela, zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani kot izredna profesorica za področje socialnega dela. Njena področja pedagoškega in znanstveno-raziskovalnega dela so: socialno delo s starimi ljudmi, dolgotrajna oskrba, socialno delo z ljudmi z demenco, supervizija v socialnem delu, metode socialnega dela.

Franc MALI je predavatelj za področje epistemologije in sociologije znanosti in predstojnik Centra za preučevanje znanosti na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V zadnjem obdobju se raziskovalno ukvarja z družbenimi in etičnimi vidiki razvoja novih tehnologij, delovanjem nacionalnih znanstvenih in inovacijskih sistemov ter vprašanji znanstvene evalvacije in znanstvenih omrežij. Sodeluje v številnih evropskih raziskovalnih projektih in mednarodnih uredništvih znanstvenih revij s področja sociologije znanosti. Je avtor okrog sto znanstvenih člankov in poglavij knjig s področja družbenih študij znanosti in tehnologije ter epistemologije družbenih ved. Kot avtor ali soavtor objavlja znanstvene članke v različnih mednarodnih revijah s področja družbenih študij znanosti in tehnologije, kot so NanoEthics, Human and ecological risk assessment, Science and Public Policy, Science & Technology Studies, Scientometrics, Neuroethics, Science and Communication, etc. Je tudi avtor treh knjig izdanih pri slovenskih založbah: Znanost kot sistemski del družbe (1994), Razvoj moderne znanosti (2002) in Epistemologija družbenih ved (2006). V okviru Slovenskega sociološkega društva opravlja funkcijo vodje sekcije za sociologijo znanosti.

Matej MARTINC je zaposlen kot raziskovalec na Odseku za tehnologije znanja na Inštitutu Jožef Stefan. Diplomiral je iz računalništva in informatike, filozofije in sociologije kulture, trenutno pa zaključuje doktorat na Mednarodni podiplomski šoli Jožeta Štefana (program Informacijske in komunikacijske tehnologije). Je avtor številnih sistemov za avtomatsko zaznavo semantičnih premikov, detekcijo stališč, profiliranje avtorjev teksta, detekcijo berljivosti in ekstrakcijo ključnih besed, ki za delovanje uporabljajo nevrnske mreže temelječe na transfernem učenju (transfer learning) in kontekstualnih vpeljih (contextual embeddings). Trenutno je vpet v dva Evropska Horizon 2020 raziskovalna projekta, EMBEDDIA in SAAM, sodeluje pa tudi pri štirih ARRS projektih, CANDAS, TermFrame, Formica in RSDO (Razvoj slovenščine v digitalnem okolju).

Zorana MEDARIĆ je magistra sociologije, ki pripravlja doktorat na temo otrokosrediščne epistemologije, metodologije in raziskovalnega pristopa pri preučevanju integracije priseljenih otrok in mladih. Je raziskovalna asistentka na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper in višja predavateljica na Fakulteti za turistične študije Univerze na Primorskem. Raziskovalno se ukvarja s temami, ki sodijo na področje sociologije vsakdanjega življenja, medkulturnih študij in družbenih vidikov turizma.

Jasna MIKIĆ LJUBI je doktorirala je na temo jezika in družbenih neenakosti spolov na trgu delovne sile. Kot raziskovalka je zaposlena na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Sodelovala je na štirih (nacionalnih in mednarodnih) projektih, ki obravnavajo temo spola in trga delovne sile (EQPOWEREC; Ovrednotenje ReNPEMŽM 2015–2020; Dostopnost trga dela za ženske in moške, Zgodnja poklicna in zaposlitvena rehabilitacija v procesu vrnitve na delo). Je tudi asistentka na področju sociologije pri predmetih Sociologija dela, Kadrovska praksa ter Spol, jezik in moč. Jasna je avtorica knjige Spol in jezik (2021), članica uredniškega odbora revije Review of Economics and Economic Methodology (REEM) in vodja terminološke sekcije pri Slovenskem sociološkem društvu.

Marija MILAVEC KAPUN je višja predavateljica na Zdravstveni fakulteti Univerze v Ljubljani, na oddelku za Zdravstveno nego. Poučuje vsebine s področja zdravstvene nege na primarni ravni zdravstva. Raziskuje zdravstveno obravnavo ranljivih skupin prebivalstva in dostopnost do zdravstvenih storitev, v zadnjem času pa se osredotoča na digitalizacijo v zdravstveni negi.

Tamara NARAT je kot raziskovalka zaposlena na Inštitutu RS za socialno varstvo. Ukvarja se s preučevanjem kakovosti življenja in blaginje otrok. Raziskovalna dela objavlja v znanstvenih in strokovnih člankih in monografijah. Leta 2017 je souredila zbornik Generaciji navidezne svobode: otroci in starši v sodobni družbi.

Mojca NOVAK je znanstveno-raziskovalno delovala na področjih socialne stratifikacije, kakovosti življenja in revščine, družbenih sprememb in strukture moči ter socialnih opor prebivalstva in ima s teh področij številne znanstvene objave. Svojo profesionalno pot je končala kot izredna profesorica za področje sociologije in socialne politike. Poleg raziskovanja segajo njene najbolj pomembne profesionalne izkušnje na področje vodenja raziskovalnega inštituta za

socialno varstvo, strokovnega vodenja visoke šole in nacionalne agencije za kakovost v visokem šolstvu. Na evropski ravni je sodelovala pri raziskovanju revščine in socialne izključenosti, enega od teh projektov je tudi vodila. V obdobju 1997 – 1999 je bila direktorica programa četrte konference Evropske sociološke asociacije.

Jennie OLOFSSON (associate professor) works as a senior lecturer at the Institution of Humanities and Social Sciences, Mid Sweden University. She is also affiliated with the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. Her research interests concern waste and waste management. Jennie has a background as a gender scholar and holds a PhD in gender and technology. Her dual affiliation with gender and technology studies and discard studies is complemented with longstanding experiences of ethnographic fieldwork.

Miha ORAŽEM je diplomiral na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani (MF UL). Med študijem je za raziskovalno delo prejel fakultetno Prešernovo nagrado in fakultetno Prešernovo priznanje, krajši čas pa je gostoval na onkoloških oddelkih KU Leuven (Belgija) in Univerze v Oxfordu (Velika Britanija). Po opravljenem strokovnem izpitu se je vpisal na Erasmus Mundus magistrski študij bioetike v skupni izvedbi KU Leuven, Radboud Universiteit Nijmegen in Università degli Studi di Padova (joint degree) ter ga v letu 2016 uspešno zaključil ‚magna cum laude‘. Trenutno je zaposlen na Onkološkem inštitutu v Ljubljani, kjer zaključuje specializacijo iz onkologije z radioterapijo in doktorski študij biomedicine. Na MF UL je asistent za področje onkologije. Je član uredniških odborov znanstvenih revij *Radiology and Oncology* in *Reports of Practical Oncology and Radiotherapy*. Ostaja aktiven tudi na področju medicinske etike, bil je član etičnih komisij UKC Ljubljana in OI ter je nadomestni član KME RS.

Majda PAHOR je bila zaposlena na Zdravstveni fakulteti Univerze v Ljubljani. Bila je dolgoletna redna zunanja predavateljica na Medicinski fakulteti Univerze Umeå na Švedskem. Na Zdravstveni fakulteti je vodila Katedro za družbene vidike zdravja in zdravstva in bila predstojnica Centra za vseživljenjsko učenje. Na dodiplomski in podiplomski ravni je razvila in predavala različne sociološke in metodološke predmete ter vodila študente pri diplomskih nalogah, magisterijih in doktoratih. Njeni raziskovalni interesi obsegajo proučevanje družbenih vidikov zdravstvenega varstva, zdravstvenih delavcev, zlasti medpoklicna razmerja in timsko sodelovanje ter vlogo uporabnikov v zdravstvenem varstvu. Proučuje tudi socialna omrežja v zvezi z zdravjem, zdravje starejših in paliativno oskrbo, zadnje čase pa predvsem skupnostno skrb za zdravje.

Andraž PELICON je zaposlen kot raziskovalec na Odseku za tehnologije znanja Inštituta Jožef Stefan. Diplomiral je iz računalništva, magistriral pa iz prevajalstva in je trenutno doktorski študent na Mednarodni podiplomski šoli Jožefa Stefana. Ukvarja se z računalniško obdelavo naravnega jezika in je avtor eno- in večjezičnih modelov za analizo sentimenta in zaznavanje sovražnega govora. Sodeluje pri dveh evropskih Horizon 2020 projektih (EMBEDDIA in IMSyPP) ter pri dveh ARRS projektih (CANDAS in Formica).

Benjamin PENIČ je magister socialnega dela, prejemnik Prešernove nagrade za diplomsko in magistrsko delo, zaposlen kot asistent raziskovalec na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in kot strokovni sodelavec na Skupnosti socialnih zavodov Slovenije.

Nina PERGER je asistentka za področje sociologije in raziskovalka na področju sociologije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno deluje na Centru za socialno psihologijo. Njeno primarno področje raziskovanja so študije spolov in seksualnosti s fokusom na marginaliziranih praksah in identitetah.

Ksenija PERKOVIČ je asistentka z doktoratom, zaposlena na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper (ZRS Koper). Kot mlada raziskovalka je del študija in raziskovalnega dela opravljala na več različnih univerzah in raziskovalnih inštitutih v tujini (Italija, Nizozemska, Finska, Avstrija, Srbija). Aprila 2019 je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom »Družbeni in prostorski vidiki regionalne opredeljenosti in multikulture identitete – primer Vojvodine« na Univerzi na Primorskem in pridobila naziv doktorice znanosti. Njeno raziskovalno področje zajema predvsem (regionalno) identiteto, migracije ter družbeno in prostorsko integracijo. Na Inštitutu za družboslovne študije ZRS Koper aktivno sodeluje pri izvajanju več mednarodnih projektov.

Klemen PLOŠTAJNER je mladi raziskovalec na Raziskovalnem centru za strategijo in upravljanje, Fakultete za družbene vede, kjer zaključuje doktorsko disertacijo na temo politične ekonomije produkcije nepremičnin v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z področju urbane sociologije, stanovanjskih študij, politične sociologije in produkcije prostora v kapitalizmu. Je avtor več prispevkov v slovenskih in tujih revijah in zbornikih. Strokovno je aktiven na področju stanovanjske problematike in je eden izmed ustanovnih članov stanovanjske zadruge Zadrugator.

Darka PODMENIK je dr. sociologije, mag. komunikologije, upokojenka in zunanja znanstvena sodelavka Inštituta za razvojne in strateške analize – IRSA v Ljubljani. Uveljavila se je predvsem kot samostojna raziskovalka, vodila je več dolgoročnih slovenskih in evropskih raziskovalnih projektov: Družbeno-ekonomski položaj slovenske knjige (1981–1983), Vloga javnosti v nastajajoči demokraciji (po volitvah 1990), CRP Neposredne oblike demokracije in aktivno državljanstvo (na lokalni ravni), Evalvacija naložb v izobrazbeni kapital in mladinski trg dela (2004–2006 in 2012–2013); CONTEST - Community experiments Through the Exploitation of Social Conflicts, ETHOS - Exploiting the Organisational Conflicts in Business Environments (2014–2016) in druge.

Senja POLLAK je znanstvena sodelavka na Odseku za tehnologije znanja na Inštitutu Jožef Stefan in docentka za področje jezikovnih tehnologij. Ukvarja s področjem procesiranja naravnega jezika, s poudarkom na interdisciplinarnih raziskavah, ki povezujejo računalništvo s humanistiko in družboslovjem. Je koordinatorka evropskega projekta EMBEDDIA, vodja ARRS projekta CANDAS, kot raziskovalka sodeluje tudi v številnih drugih evropskih in nacionalnih projektih (SAAM, TermFrame, Formica, RSDO, ...). V okviru doktorskega študija je sodelovala z Univerzo la Sapienza v Rimu, med 2018 in 2019 pa je bila zaposlena kot raziskovalka na Univerzi v Edinburghu.

Maruša PUŠNIK je izredna profesorica medijskih študij na Fakulteti za družbene vede. Specializirana je za področje teorije medijev in popularne kulture in kulturne zgodovine medijev in vsakdanjega življenja. Ukvarja pa se tudi s proučevanjem medijske konstrukcije kolektivnega spomina in nacionalizma kot komunikacijskega procesa. Objavila je dve samostojni znanstveni monografiji s teh področij in uredila dva znanstvena zbornika, ki sta izšla pri uglednih mednarodnih založbah.

Tatjana RAKAR je izredna profesorica za področje sociologije in raziskovalka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s socialno in družinsko politiko, z razvojem civilnodružbenih organizacij in socialnega podjetništva.

Tamara RAPE ŽIBERNA, univ. dipl. socialna delavka, je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, kjer deluje v okviru Katedre za raziskovanje in organizacijo in Centra za praktični študij. Njena področja zanimanja so predvsem praktično usposabljanje za socialno delo, timsko delo ter raziskovanje na področju socialnega dela. Sodelovala je v različnih projektih in svoje raziskovalno delo predstavila na več konferencah in kongresih ter v znanstvenih člankih in monografijah.

Minea RUTAR je diplomirana sociologinja kulture, študentka socialne, zdravstvene in klinične psihologije ter politične ekonomije na Faculty of social and behavioral sciences in School of governance na univerzi v Utrechtu. Ukvarja se z omejitvami človeške racionalnosti v kontekstu vedenjske ekonomije in socialne psihologije, revščino, dohodkovnimi neenakostmi in tematikami, povezani s trajnostnim gospodarskim razvojem.

Tibor RUTAR (1989) je docent na Univerzi v Mariboru, kjer na Oddelku za sociologijo (FF) predava historično, politično in ekonomsko sociologijo. V zadnjih letih so bili njegovi članki objavljeni v revijah, kot so *Journal for the Theory of Social Behaviour*, *Social Science Information*, *Historical Materialism*, *Journal of Historical Sociology* idr. Njegova zadnja knjiga je *Rational Choice and Democratic Government* (Routledge, 2021).

Mateja SEDMAK, doktorica socioloških znanosti, je znanstvena svetnica in vodja Inštituta za družboslovne študije Znanstveno-raziskovalnega središča Koper. Raziskovalno se ukvarja s področji etničnih in medkulturnih študij, migracijami, upravljanjem z večkulturnostjo in temami, ki sodijo na področji sociologije vsakdanjega življenja in sociologije družine. V Slovenskem sociološkem društvu deluje kot vodja Sekcije za medkulturne študije.

Rok SMRDELJ je asistent in mladi raziskovalec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je član programske skupine Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije P6-0194 (mentor: red. prof. dr. Roman Kuhar; vodja: red. prof. dr. Milica Antić Gaber) in prejema štipendijo Univerzitetne ustanove ing. Milana Lenarčiča. Njegovi raziskovalni interesi zajemajo področje sociologije medijev in komuniciranja.

Ana M. SOBOČAN je sociologinja in docentka na Fakulteti za socialno delo (UL). Deluje tudi kot mednarodna predavateljica (najbolj redno na Alice Salomon FH v Berlinu, Nemčija), in je vključena v številne mednarodne raziskovalne mreže. Je tudi bivša podpredsednica *European Social Work Research Association* in trenutno vodi sekcijo za socialno delo pri *Slovenskem sociološkem društvu*. Njene osrednje raziskovalne teme so etika v socialnem delu in etika raziskovanja na področju družboslovnih znanosti; za svoja dela je med drugim prejela Srebrni znak SAZU in Fulbrightovo štipendijo. V 2020 je s skupino mednarodnih akademičark raziskovala etične izzive socialnih delavk in delavcev po svetu v času covid-19 ("Practising ethically during Covid-19: Social work challenges and responses" (2020), *International Social Work Journal*.)

Lenart ŠKOF je redni profesor za filozofijo ter religiologijo. Je predstojnik Inštituta za filozofske študije na ZRS Koper ter dekan humanistične fakultete Institutum Studiorum Humanitatis (Alma Mater Europaea). Dr. Škof je član Evropske akademije znanosti in umetnosti (Salzburg) ter predsednik Društva za primerjalno religiologijo. Bil je Fulbrightov štipendist (Stanford University) ter Humboldtov štipendist (Max-Weber-Kolleg, Universität Erfurt). Kot član deluje v Etični komisiji Onkološkega inštituta. V svojih delih se ukvarja s filozofsko in feministično teologijo, etiko ter respiratorno filozofijo. Med njegovimi pomembnejšimi deli so *Antigone's Sisters: On the Matrix of Love* (New York: SUNY Press, 2021), *Atmospheres of Breathing*, ed. by L. Škof and P. Berndtson (New York: SUNY Press, 2018), *Breath of Proximity: Intersubjectivity, Ethics, and Peace* (Dordrecht: Springer, 2015) ter *Etika diha in atmosfera politike* (Ljubljana: Slovenska matica, 2012).

Jochen TÖPFER is researcher and lecturer at the Institute for Eastern European Studies / Free University Berlin. He studied political science, sociology, and macroeconomics in Bamberg, Berlin, Budapest, Ljubljana, and Skopje, received his diploma in 2006, and his doctorate in 2010. In 2014/15, he was professor for sociology at the Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg, in 2016 guest researcher at Stiftung Wissenschaft und Politik – German Institute for International and Security Affairs (SWP) (Berlin). He works in the areas of macrosociology, societal development, sociology of elites, and sociology of religion, is specialised in mixed-methods, and focusses his research on societies in South-Eastern Europe. He submitted his habilitation thesis at the University of Magdeburg in March 2021.

Tjaša UČAKAR je raziskovalka na Oddelku za sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V svojem raziskovalnem delu se ukvarja predvsem z migracijskimi študijami in študijami mej, njen širši raziskovalni interes pa zajema še vprašanja članstva, državljanstva in tujosti, ki jih obravnava s konceptualnim aparatom kritične teorije. Leta 2010 je diplomirala iz sociologije in geografije na Filozofski fakulteti UL in za svoje diplomsko delo *Izbris ali prenos: boj za interpretacijo izbrisanih* prejela študentsko Prešernovo nagrado Filozofske fakultete. Leta 2016 je na isti ustanovi doktorirala iz sociologije kulture, in sicer z nalogo *Perspektive imigracije v Evropski uniji: sociološka rekonceptualizacija članstva in pripadanja*. V letu 2017 je objavila svojo prvo monografijo *Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju*.

Matej ULČAR je magistriral na Fakulteti za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani, kjer je zaposlen kot raziskovalec. Je avtor več enojezičnih in večjezičnih jezikovnih modelov, oz. vektorskih vložitev besed za morfološko bogate jezike z manj viri, vključno s slovenščino. Podrobneje se ukvarja z medjezikovno poravnavo vektorskih vložitev besed. Sodeluje pri Evropskem Horizon 2020 projektu EMBEDDIA ter ARRS projektih CANDAS in RSDO (Razvoj slovenščine v digitalnem okolju).

Mirjana ULE je upokojena profesorica za socialno psihologijo in ustanoviteljica Centra za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z analizami identitet, študijami mladine, življenjskega poteka, ženskimi študijami itd. Med drugim je objavila vrsto znanstvenih monografij, med katerimi so pomembnejše: *Od krize psihologije h kritični psihologiji* (1986), *Mladina in ideologija* (1988), *Ženske zasebno, politično* (v soavtorstvu) (1990), *Temelji socialne psihologije* (1994, 1997, 2000, 2004), *Psihologija vsakdanjega življenja* (1993), *Predsodki in diskriminacije* (1999), *Sodobne identitete* (2000), *Spregljana razmerja; o družbenih vidikih sodobne medicine* (2003), *Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja* (2008), *Psihologija komuniciranja* (2005, 2009), *Health and Medicine in Transition* (v soavtorstvu) (2014).

Mojca UREK je zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, kjer raziskuje in poučuje na področjih študij spola in seksualnosti, duševnega zdravja in narativnih pristopov v socialnem delu. Bila je nosilka več domačih in nacionalna koordinatorica štirih evropskih projektov. Zadnji zaključeni projekt je naslavljal vprašanja vključujoče oskrbe LGBT+ starih ljudi.

Andreja VEZOVIK je izr. prof. za področje medijskih študij in raziskovalka na področju sociologije vsakdanjega življenja. Od leta 2005 je zaposlena na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno deluje na centru za socialno psihologijo in na katedri za medijske in komunikacijske študije. Njeno primarno področje raziskovanja je teorija in analiza diskurza. Je avtorica številnih člankov in urednica tematskih sklopov na teme diskurz in migracije, diskurz in nacionalnost, diskurz in hrana. V okviru svojega raziskovalnega dela je vodila projekte iz področja analize/teorije diskurza, migracij, zdravja in hrane. V okviru raziskovalnega dela je prejela tri pomembnejše štipendije za gostujoče raziskovalce (Northwestern University, University of Oslo) v študijskem letu 2021/22 Fulbrightovo štipendijo (University of Colorado, Boulder).

Sanja VRBOVŠEK je sociologinja in diplomirana medicinska sestra s specialnimi znanji. Zaposlena je na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje, na mestu namestnice predstojnika Centra za upravljanje programov preventive in krepitev zdravja. Dela na razvoju in upravljanju Programa integrirane preventive kroničnih bolezni za odraslo populacijo (program Skupaj za zdravje), ki se izvaja na primarni ravni zdravstvenega varstva. Vodila je razvoj in vzpostavitev centrov za krepitev zdravja, ki so vitalni del programa Skupaj za zdravje. Je vodja projekta *Dvig zdravstvene pismenosti v Sloveniji* in od leta 2019 predstavnica Slovenije v akcijski mreži Svetovne zdravstvene organizacije za merjenje populacijske in organizacijske zdravstvene pismenosti (M-POHL). Je doktorska študentka na Fakulteti za družbene vede. Na Zdravstveni fakulteti Univerze v Ljubljani sodeluje v pedagoškem procesu pri predmetih na področju javnega zdravja in sociologije promocije zdravja.

Maja ZADEL je leta 2010 diplomirala s področja komunikologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani z nalogo »Dokumentarni film in interpretacija zgodovine: vojna za osamosvojitve Slovenije«, pod mentorstvom doc. dr. Maruše Pušnik. Že v času študija se je vključevala v raziskovalno delo na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper (ZRS Koper). Januarja 2011 se je na ZRS zaposlila kot asistentka, novembra 2011 pa je pod raziskovalnim mentorstvom dr. Mateje Sedmak dobila status mlade raziskovalke za področje narodnega vprašanja. V svojem doktorskem delu z naslovom »Vloga italijanskih medijskih vsebin pri oblikovanju transkulturnih identitet na območju slovenske Istre« se je ukvarjala z mediji in popularno kulturo v povezavi s transkulturnostjo in nacionalizmom. Doktorski študij je zaključila z zagovorom maja 2016. Z majem 2019 je ponovno zaposlila na ZRS Koper kot asistentka z doktoratom.

Aleš ŽIBERNA je izredni profesor statistike na Fakulteti za družbene vede (UL). Je koordinator modulov Družboslovna statistika na magistrskem programu Uporabna statistika in interdisciplinarnem doktorskem študiju Statistika. Raziskovalno se ukvarja z analizo omrežij in multivariatno analizo, še posebej pa z bločnim modeliranjem, torej metodo za razvrščanje enot v omrežju.

